

Випуск 21
2014 рік

ISSN 1818-2682
Збірник наукових праць
молодих вчених
Тернопільського національного
економічного університету

НАУКА МОЛОДА

**До 50-річчя
Тернопільського національного
економічного університету**

**Тернопіль
ТНЕУ
2014**

НАУКА МОЛОДА

Випуск 21
2014 рік

Збірник наукових праць
молодих вчених
Тернопільського національного
економічного університету

Видається з травня 2003 р.

Затверджено рішенням Вченої ради ТНЕУ
протокол № 4
від 29 жовтня 2014 р

Затверджений Вищою атестаційною комісією України як фахове економічне видання
(Бюлетень ВАК України. – 2006. – №4. – С. 5. Бюлетень ВАК України. – 2009. – № 11. – С. 7)
Затверджено постановою президії ВАК України від 14.10.2009 р. №1-05/4

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ № 12266-1150 ПР від 1 лютого 2007 р.*

Головний редактор

Адамик Б.П., к.е.н., доц.

Заступник головного редактора:

Монастирський Г.Л., д.е.н., проф.

Маршалок Т.Я., к.е.н., доц.

Редакційна колегія:

Адамів О.П., к.т.н., доц.

Валігура В.А., к.е.н., доц.

Галько Л.Р., к.е.н., доц.

Десятнюк О.М., д.е.н., проф.

Довгань Ж.М., д.е.н., доц.

Дудар В.Т., к.е.н., доц.

Кізима Т.О., д.е.н., проф.

Кравчук Н.Я., к.е.н., доц.

Крисоватий А.І., д.е.н., проф.

Мартинюк В.П., д.е.н., проф.

Мельник Ю.В., к.е.н. доц.

Прусський О.С., к.е.н., доц.

Пуцентайло П.Р., д.е.н., доц.

Фліссак К.А., к.е.н., доц.

У збірнику подано наукові праці, в яких досліджуються проблеми управління розвитком соціально-економічних систем мікро-, мезо- та макrorівні, розвитку фінансово-кредитної системи України, становлення ефективної системи обліку, аналізу та аудиту.

Для науковців і практиків викладачів та студентів вищих освітніх навчальних закладів.

*Відповідальність за достовірність фактів, власних імен, цитат, цифр
та інших відомостей несуть автори публікацій*

Електронний варіант збірника в Інтернеті

<http://library.tneu.edu.ua/>

<http://www.nbu.gov.ua/>

ЗМІСТ

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ МІКРО-, МЕЗО- ТА МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РІВНЯ

Тетяна Михайлівна БОРИСОВА ТЕОРЕТИЧНІ ІМПЛІКАЦІЇ МАРКЕТИНГОВИХ ПРАКТИК НЕКОМЕРЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ.....	6
Людмила Петрівна БОРИСОВА, Віктор Васильович КОВАЛЬ СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАСАД УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ	13
Ольга Михайлівна ВЛАДИМИР ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ ...	19
Роман Євгенович ЗВАРИЧ ТРАНЗИТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ	26
Андрій Семенович КОЦУР ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ТА МАСШТАБИ БІДНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	36
Наталія Михайлівна КРИВОКУЛЬСЬКА УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ПИТАННЯХ КОНТРОЛЮ ЗА ПОЖЕЖНОЮ БЕЗПЕКОЮ ОРГАНІЗАЦІЙ.....	43
Інна Павлівна ПЕТРУК СУТЬ ТА ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ.....	49
Юлія Валеріївна ПІЧУГІНА КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ	56
Володимир Станіславович ПОСТНІКОВ СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ КОМУНІКАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ	61
Зоряна Михайлівна ПУШКАР, Мар'яна Іванівна ПЕТЕЙЧУК УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРИНЦИПИ, ЦІННОСТІ ТА СТИЛЬ УПРАВЛІННЯ У ВНЗ	69
Людмила Володимирівна СТАРЧЕНКО, Євген Володимирович КОВАЛЕНКО РИНОК ТРАНСАКЦІЙНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ	76
Ірина Антонівна ШЕВЧУК НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	82

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ

Богдан Петрович АДАМИК ТЕНДЕНЦІЇ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ	88
--	----

Юрій Аркадійович БОГАЧ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ТА ПІДТРИМКИ ВИКОНАВСЬКОЇ ДИСЦИПЛІНИ В ОРГАНАХ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ	94
Лілія Олегівна ГАЛАПУП ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ БАНКУ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ	103
Інна Анатоліївна ГУЦУЛ МИТНІ РЕЖИМИ ЯК ЗАСІБ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	111
Олена Святославівна ЗАКЛЕКТА-БЕРЕСТОВЕНКО, Тарас Ярославович МАРШАЛОК ТЕОРЕТИКО-ПРАГМАТИЧНІ ОЗНАКИ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ В УКРАЇНІ.....	120
Анастасія Петрівна КАШТЕЛЯН МОДЕЛІ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД.....	134
Ігор Петрович КЕКІШ, ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ МИТНИХ РЕЖИМІВ	140
Любов Михайлівна КЛАПКІВ СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ РИЗИКУ У СТРАХОВИХ ТОВАРИСТВАХ.....	148
Юрій Михайлович КЛАПКІВ ДОКТРИНАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СТРАХОВОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ПРИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯКОСТІ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ ТА «РЕГРЕСИВНОМУ ВІДБОРІ»	156
Ольга Володимирівна КНЕЙСЛЕР ІНТЕГРАЦІЯ БАНКІВ І СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	162
Ольга Володимирівна КОПИЛОВА, Катерина Валеріївна БУЛАТ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ.....	169
Олена Леонідівна МАЛАХОВА, Катерина Михайлівна НОВАЦЬКА НАПРЯМКИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ.....	177
Вікторія Олександрівна ОСТАПЧУК СВІТОВИЙ ДОСВІД МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ВІТЧИЗНЯНИЙ ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ.....	188
Олександр Станіславович ПРУСЬКИЙ ВАЛЮТНІ ВІЙНИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ	196
Віталій Ярославович РУДАН ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ БАНКУ	206
Лілія Романівна СЕМОТЮК ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА ПІДТРИМКА МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.....	221

Олена Юрїївна СИДОРОВИЧ ПОДАТКОВЕ ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПРАКТИКАХ.....	228
Андрій Олександрович ТИМКІВ ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ – ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ	237
Федір Петрович ТКАЧИК КОНСУЛЬТУВАННЯ В СФЕРІ МИТНОЇ СПРАВИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	249
Ірина Михайлівна ФЕДОРОВИЧ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ОПТИМАЛЬНОГО РІВНЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ	257
Марія Михайлівна ФІЛЬО ПРІОРИТЕТИ МІНІМІЗАЦІЇ ПОДАТКОВИХ ВТРАТ В УКРАЇНІ.....	267
Ярослав Іванович ЧАЙКОВСЬКИЙ, Іванна Ярославівна ЧАЙКОВСЬКА АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА РОЛЬ ДЕПОЗИТНИХ КОШТІВ У КРЕДИТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УКРАЇНІ.....	282
Антон Михайлович ШЕВЧУК ТЕОРЕТИЧНА СУТЬ ЕКОНОМІЧНОГО КАПІТАЛУ БАНКУ.....	293

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ

Владимир Васильович МУРАВСЬКИЙ ОБЛІКОВІ ФУНКЦІЇ В УМОВАХ КОМП'ЮТЕРНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ФОРМИ ОБЛІКУ	299
Олег Антонович ШЕВЧУК УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ	306

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ МІКРО-, МЕЗО- ТА МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РІВНЯ

УДК 339.138:658.8

Тетяна Михайлівна БОРИСОВА

к.е.н., доцент, доцент кафедри промислового маркетингу,
Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя,
вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, Україна,
095 7171933, borisova_tanusha@mail.ru

ТЕОРЕТИЧНІ ІМПЛІКАЦІЇ МАРКЕТИНГОВИХ ПРАКТИК НЕКОМЕРЦІЙНИХ СУБ'ЄКТІВ

Анотація

Стаття висвітлює теоретичні імплікації маркетингових практик некомерційних підприємств та організацій. Метою статті є визначити теоретичні, історичні та соціальні передумови маркетинга неприбуткової сфери. Методами дослідження є систематичний та порівняльний аналіз наукової літератури, звітів українських та міжнародних організацій. Дослідження дозволило зробити такі висновки:

1) визначальними причинами маркетинга некомерційної сфери є соціальні, ринкові та організаційні;

2) ключовими проблемами маркетинга українського некомерційного сектору є несприятливий вплив операційного середовища, наявність низки інституційних обмежень розвитку конкурентних стосунків у некомерційній сфері України; податкове навантаження; недосконале правове середовище; недостатньо розвинута громадянська культура та практика волонтерства і благодійництва;

3) конкуренція є вагомим фактором формування та розвитку некомерційної сфери України. Дослідження дозволило виокремити пріоритетні фактори конкуренції, серед яких зростання кількості НКО, зменшення фінансування, посилення конкуренції за трудові ресурси.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у чіткішому розумінні сучасних проблем неприбуткових організацій, що матиме позитивний вплив на подальші теоретичні та емпіричні дослідження у сфері маркетинга досліджуваної сфери. Дослідження має практичну значущість, оскільки знайдені імперативи розвитку створюють умови для маркетинга некомерційного неприбуткового сектору як потужного джерела зростання соціального ефекту. Майбутні розвідки стосуватимуться напрямів маркетинга окремих некомерційних сфер (релігія, охорона здоров'я, освіта та інші).

Ключові слова: *некомерційний маркетинг; неприбуткова організація; маркетинга; некомерційний сектор; конкуренція; громадянське суспільство.*

Татьяна Михайловна БОРИСОВА

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ИМПЛИКАЦИИ МАРКЕТИНГОВЫХ ПРАКТИК
НЕКОММЕРЧЕСКИХ СУБЪЕКТОВ**

Аннотация

Статья посвящена теоретическим импликациям маркетинговых практик некоммерческих предприятий и организаций. Целью статьи является определить теоретические, исторические и социальные предпосылки маркетинга неприбыльной сферы. Методами исследования является систематический и сравнительный анализ научной литературы, отчетов украинских и международных организаций. Исследование позволило сделать такие выводы:

1) определяющими причинами маркетинга некоммерческой сферы являются социальные, рыночные и организационные;

2) ключевыми проблемами маркетинга украинского некоммерческого сектора являются неблагоприятное влияние операционной среды, наличие ряда институциональных ограничений развития конкурентных отношений в некоммерческой сфере Украины; налоги; несовершенная правовая среда; недостаточно развитая культура и практика волонтерства и добродетельности;

3) конкуренция является весомым фактором формирования и развития некоммерческой сферы Украины. Исследование позволяет выделить приоритетные факторы конкуренции, среди которых рост количества НКО, уменьшения финансирования, усиления конкуренции за трудовые ресурсы.

Научная новизна полученных результатов заключается в более четком понимании современных проблем неприбыльных организаций, что будет иметь позитивное влияние на последующие теоретические и эмпирические исследования в сфере маркетинга исследуемой сферы. Исследование имеет практическую значимость, поскольку найденные императивы развития создают условия для маркетинга некоммерческого неприбыльного сектора как мощного источника роста социального эффекта. Будущие исследовательские разведки будут касаться современных направлений маркетинга некоммерческих сфер (религия, здравоохранение, образование и другие).

Ключевые слова: *некоммерческий маркетинг; неприбыльная организация; маркетинг; некоммерческий сектор; конкуренция; гражданское общество*

Tetiana Mykhailivna BORYSOVA

Candidate of Sciences (Economic Science), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Industrial Marketing of Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University, 56, Ruska str., Ternopil, 46001, Ukraine, 095 7171933, borisova_tanusha@mail.ru

**THEORETICAL IMPLICATIONS OF MARKETING PRACTICES OF
NONCOMMERCIAL SUBJECTS**

Summary

The article outlines theoretical implications of marketing practices of non-commercial enterprises and organizations. The aim of the article is to determine theoretical, historical, and social preconditions of marketization of non-profit sector. The methods of the research are systematic and comparative analysis of scientific literature, reports of Ukrainian and international organizations. The research makes possible to state the following conclusions:

1) the main reasons of marketization of non-commercial sphere are social, market, and organizational;

2) the basic problems of marketization of Ukrainian noncommercial sector are adverse influence of operating environment; institutional barriers for competition in the non-commercial sphere of Ukraine; taxes; imperfect legal environment; undeveloped culture and practice of volunteering and giving;

3) competition is the important factor of forming and development non-profit sector in Ukraine. The research allows finding the major factors of competition, among which are increasing of amount of NPOs, reduction of funds, reinforcement of competition for labour resources.

Scientific innovation of the obtained results is a clearer understanding of current problems of non-profit organizations, which have a positive impact on further theoretical and empirical research areas of marketization of the sector. This study has a practical importance, because the found imperatives of development create conditions for marketization of non-profit sector as a powerful source of social effect. Future research will cover exploration of current trends of marketing of non-commercial areas (religion, health, education etc.).

Keywords: non-profit marketing; non-profit organization; marketization; non-profit sector; competition; civil society.

Постановка проблеми. У ХХ столітті маркетинг, постаючи об'єктом наукового дослідження, потрапляє у предметне поле різних дисциплін – економіки, соціології, політології. Це спричинено вагомими змінами у різних сферах буття суспільства, які особливо були помітними у кінці ХХ – на початку ХХІ століття. В цей період актуалізується дискусія щодо необхідності маркетинга некомерційного сектору як використання ринкових методів та цінностей для перетворення дій, структур та філософії суб'єктів некомерційної сфери на більш ринко-подібні для досягнення їх неприбуткових цілей. Актуальність комплексного теоретичного аналізу базових принципів та причин становлення некомерційного маркетингу спричинене потребою інтенсифікувати розвиток вітчизняної некомерційної сфери на засадах творчої імплементації зарубіжного досвіду некомерційного маркетингу як можливого інструменту для виявлення та задоволення потреб цільових суспільних груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи теоретичні передумови виникнення некомерційного маркетингу, варто виділити такі:

- концепція виявлених переваг П.Самуельсона, котра обґрунтувала неоптимальну поведінку споживача, що не завжди спрямована на максимізацію корисності та добробуту внаслідок об'єктивно існуючої невизначеності;

- концепція обмеженої раціональності Г.Саймона, в центрі уваги якої були питання етичності порушення принципу суверенітету споживача при вживанні антиблаг, питання ідентифікації товарів і послуг як антиблаг, питання регулювання виробництва та споживання антиблаг;

- теорія економічного добробуту заклала фундамент для створення концепції соціально-етичного маркетингу та розробки методології маркетингу, котрі успішно знайшли застосування в практиці комерційних суб'єктів;

- ідеї міжсекторного обміну маркетинговими знаннями були висловлені та розвинуті у статтях Ф.Котлера, С.Лівая, Дж.Зальтмана, Б.Шапіро і трансформувались у концепцію некомерційного маркетингу.

Попри важливість даної проблеми у вітчизняній літературі питання маркетинга некомерційної сфери не знайшли достатнього відображення. Деяких її аспектів стосуються окремі дослідження вітчизняних вчених, зокрема, теоретико-методологічні аспекти освітніх установ як суб'єктів некомерційного сектору досліджували М.Матвіїв, Б.Братаніч, Т.Оболєнська, Л.Волокітіна, Н.Чухрай, Є.Смірнова, А.Лялюк та інші. Однак наукові праці переважно стосувались сфери освітніх послуг, а решта видів діяльності некомерційних

підприємств та організацій (НКО) залишилась поза увагою вчених. Варто зазначити, що окремі емпіричні дослідження ефективності маркетингової діяльності НКО були проведені представниками самих НКО, що свідчить про назрілу потребу у ґрунтовних наукових дослідженнях теорії, методології та світової практики маркетингової діяльності суб'єктів некомерційної сфери.

Зростаюче значення некомерційних підприємств та організацій як об'єктів наукового дослідження пояснюється різними причинами. З одного боку, досліджуючи роль некомерційного сектору в соціально-економічному розвитку, можна простежити зростання економічного ефекту від діяльності НКО. З іншого боку, НКО покликані посилити громадянське суспільство шляхом охорони цінностей, надання послуг, захисту та побудови громадянського суспільства, максимізуючи саме соціальний ефект. Враховуючи це, потрібно з'ясувати теоретичні та практично-історичні передумови виникнення некомерційного маркетингу, а також на підставі цього аналізу виявити основні перспективи розвитку маркетингу у вітчизняній практиці суб'єктів некомерційної сфери.

Постановка завдання. Об'єктом дослідження є феномен маркетингазації неприбуткової сфери. Предметом дослідження є теоретичні форми та специфіка становлення маркетингу у сфері некомерційних підприємств та організацій. Мета дослідження полягає у визначенні теоретичних та соціально-історичних підвалин становлення маркетингу у сфері некомерційних підприємств та організацій. Досягнення поставленої мети обумовило вирішення низки завдань:

- віддзеркалити теоретичні та практично-історичні передумови виникнення некомерційного маркетингу;
- виявити на підставі цього аналізу основні проблеми використання маркетингу у вітчизняній практиці суб'єктів некомерційної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз праць низки вчених [1–7] виявив, що інтерес до використання маркетингових інструментів в управлінні некомерційними організаціями виник у США в 60-ті роки ХХ століття. Історично ми пропонуємо виокремити такі важливі етапи становлення некомерційного маркетингу:

1. Період «латентного» некомерційного маркетингу (до 50-х рр. ХХ ст.), коли НКО використовують елементи маркетингу, проте це ще не усвідомлюється – «... кожна організація здійснює маркетинг-подібні дії, незалежно від того, чи визнає вона їх такими, чи ні» [5, с.11];

2. Кінець 50-х рр. – до II половини 1960-х років. Маркетинг розглядався виключно як інструмент управління менеджерів. У теоретичному аспекті маркетинг визначався як сукупність заходів, котрі менеджери підприємств здійснювали для досягнення корпоративних цілей, проте робляться перші спроби використати методи маркетингу для досягнення соціальних цілей;

3. II половина 1960-х років – до 1969 р. – активізація використання інструментів маркетингу у неприбутковому секторі, спричинене зростанням соціального хвилювання внаслідок воєнних дій США у В'єтнамі;

4. 1969 р. – перша половина 1970-х рр. – поява наукових праць Ф.Котлера та С.Ліваї. Створення концептуальних засад некомерційного маркетингу, поява різноманітних підходів до маркетингу у некомерційній сфері: «маркетинг поведінки груп», «маркетинг як технологія»;

5. 1971 р. – розмежування некомерційного та соціального маркетингу. Становлення та розвиток некомерційного маркетингу як самостійної академічної дисципліни, підготовка спеціалістів, наукові дослідження;

6. Друга половина 1970-х рр. – кінець 1990-х рр. – розвиток некомерційного маркетингу у інших сферах, виокремлення різних видів некомерційного маркетингу: маркетинг публічного сектору, мистецький маркетинг, політичний маркетинг, благодійницький маркетинг, маркетинг сфери охорони здоров'я, освітній маркетинг, маркетинг місць, маркетинг економічного розвитку та інші;

7. Початок XXI століття – до нашого часу – розвиток некомерційного маркетингу у руслі економіки сталого розвитку. Зміна в маркетинговій концепції управління некомерційними організаціями, поява і розвиток нових концепцій некомерційного маркетингу: партнерських взаємовідносин, соціально відповідального маркетингу, маркетингу мереж. Поява та розвиток досліджень з некомерційного маркетингу в країнах з перехідною та такою, що розвивається, економікою.

При розгляді проблеми маркетинга некомерційної сфери не можна ігнорувати соціальних, ринкових, організаційних причин її виникнення. Обґрунтувати причини маркетинга некомерційного сектору зробили спробу інституціональна теорія та теорія залежності від ресурсів [4, с.133]. Представники обох теорій зробили спробу пояснити мотиви НКО стосовно застосування маркетинг-подібних дій на засадах врахування міжсекторних взаємовідносин між комерційною, некомерційною та державною сферами. Теорія залежності від ресурсів пояснює, що це трапляється внаслідок потреби НКО в ресурсах для підтримки їх діяльності та наявності взаємодій із іншими суб'єктами відносин, які контролюють ці ресурси. Як наслідок, маркетинг-подібні дії розглядаються як прояв проактивної стратегії, спрямованої на встановлення вигідних взаємодій із елементами середовища функціонування. На противагу теорії залежності від ресурсів інституціональна теорія розглядає всі організації як включені в одну систему рівновагом елементи, які повинні підпорядковуватись певним правилам та вимогам. Відтак організації впроваджують ті практики та процедури управління діяльністю, які визнані найбільш раціональними більшістю інституцій суспільства. Отже, щоб зрозуміти внутрішні мотиви організаційної поведінки НКО, варто зрозуміти зовнішнє середовище та оцінити тиск, який воно чинить на НКО.

До соціальних передумов маркетинга варто віднести такі: зміну демографічної структури населення, необхідність коригування нераціональної поведінки споживачів та груп споживачів, а також активізація інших суб'єктів взаємовідносин – інвесторів, державних органів, ЗМІ; необхідність зростання соціального капіталу через збільшення кількості задоволених клієнтів та збільшення ступеня використання послуг.

Організаційними передумовами некомерційного маркетингу є такі: досвід успішної маркетингової діяльності у комерційному секторі, поява спеціалістів із маркетингу, вимога донорів постійно удосконалювати менеджмент через прагнення досягти такі цілі [2, с.29]: запровадження науково обґрунтованого менеджменту, що ґрунтується на кращих прикладах практичної діяльності комерційного сектору, зниження витрат та підвищення ефективності, лібералізація менеджменту в напрямі досягнення максимально високих результатів за будь-яких методів їх досягнення. При цьому пріоритетною ціллю повинна бути досягнення маркетингового мислення у працівників некомерційних організацій [5]. Серед інших причин маркетинга некомерційної сфери варто вказати фінансову залежність від донорів, що обумовлює необхідність враховувати вимоги донорів забезпечувати високий рівень якості виконуваних проектів та рівень менеджменту неприбуткової організації, зокрема, вимога здійснювати маркетингові дослідження, заміри соціальної ефективності програм, комунікаційні заходи тощо.

До передумов маркетинга, спричинених ринком, варто віднести такі [6, с.389]: інфляція, котра знецінює фінансові ресурси, зменшення державної фінансової допомоги, зменшення кількості волонтерів, ринкові проблеми через нечіткість формулювання мети, стратегії тощо; зниження вартості наданих послуг; інтенсифікацію конкуренції у неприбутковій сфері внаслідок глобалізаційних процесів, деколонізації, бурхливого розвитку некомерційного сектору в світі, ускладнення доступу до фінансових і трудових ресурсів внаслідок недостатнього рівня розвитку культури волонтерства та благодійництва та несприятливого правового середовища в окремих країнах, особливо в країнах третього світу; розвиток мережі консультаційних (ресурсних) центрів та збільшення кількості кваліфікованих спеціалістів з маркетингу некомерційних організацій.

Аналіз причин виникнення та розвитку некомерційного маркетингу дозволяє зробити висновок, що більшість із них породжені інформаційною асиметрією на даному ринку. Асиметричність інформації у некомерційній сфері можна розглядати як нерівномірний розподіл інформації про некомерційний товар чи послугу між сторонами угоди, і, як правило, продавець володіє більшою обізнаністю стосовно товару, ніж покупець. Асиметричність інформації у некомерційній сфері створює такі перепони для досягнення маркетингових цілей некомерційних організацій:

- недосліджені чи невірно інтерпретовані поведінкові схеми є нечутливими до впливу маркетингових інструментів;
- несприятливий вибір дискримінує окремі цільові споживчі групи;
- високий рівень сприйманого ризику внаслідок загрози приховування інформації та надання неякісних товарів і послуг продавцем зменшує купівельну активність цільових споживачів;
- неповна, недосконала інформація обумовлює високу вартість верифікації стану ринку.

Дієвим засобом подолання негативних наслідків такої асиметрії є використання принципів, інструментів, логіки маркетингу у діяльності некомерційних підприємств. Аналіз виявив, що в світі маркетингізація некомерційного неприбуткового сектору є потужним джерелом зростання соціального ефекту [1], оскільки підвищує рівень задоволеності потреб цільових груп завдяки кращому пристосуванню пропозиції до потреб клієнтів; виявляє напрями покращення якості послуг; сприяє збільшенню ефективності залучених ресурсів та суспільних фондів; раціоналізує використання маркетингових засобів організації через зростання та синхронізацію потоків ресурсів; створює позитивний імідж організації; стимулює зростання соціального капіталу; стимулює впровадження інновацій. Обґрунтовуючи доцільність маркетингізації некомерційної сфери, треба бути свідомим того, що це явище може спричинити низку загроз для суспільства. Так, окремі вчені апелюють до фінансових та етичних аспектів маркетингової діяльності, справедливо стверджуючи, що маркетингова діяльність є дорогою, а це може трактуватись як даремне витрачання грошей добродійців [1, с.260]. Проблема поглиблюється через складну вимірність маркетингових інвестицій і значний часовий лаг між витратами та ефектом. Крім того, маркетинг з точки зору етики може порушувати приватність індивіда, погіршувати сприйняту якість, знижувати дух волонтерства, роль демократії та альтруїзм. Зараз маркетинг активно реалізується в США, країнах Європейського Союзу, Азії. В Україні некомерційний маркетинг тільки починає розвиватись. Емпіричні розвідки ефективності маркетингової діяльності вітчизняних НКО виявили, що більшість досліджених некомерційних організацій України все ще не використовують маркетингового підходу, який зосереджений на потребах споживачів [8]. За результатами цього опитування, із 219 досліджених НКО зовсім не займається маркетинговою діяльністю 24%, займається досить активно маркетинговою діяльністю 15%, трохи займається маркетинговою діяльністю 57%, дуже активно маркетинговою діяльністю 4% НКО. При цьому 57% НКО не має чітко визначених маркетингових цілей. Дослідження віддзеркалює загальноукраїнську тенденцію маркетингізації некомерційної сфери – несистематичне використання інструментів та процедур некомерційного маркетингу. Однак сучасні реалії вказують на те, що конкуренція, а отже, і необхідність маркетингізації, в некомерційній сфері України має місце.

Висновки та подальші дослідження. Викладений матеріал підсумовує такі узагальнюючі положення. Некомерційний маркетинг у світі набуває інтенсивного розвитку, проте некомерційний маркетинг в Україні знаходиться на початковому етапі формування. На наш погляд, необхідність маркетингізації некомерційної сфери в Україні, зумовлена також зростанням міжгалузевої конкуренції в секторах, де традиційно працювали НКО. На фоні скорочення фінансування некомерційних організацій зі сторони держави та іноземних донорів також помітним є інтенсифікація внутрігалузевої конкуренції за ресурси. Разом із тим обмежений

досвід використання некомерційного маркетингу обумовлений визначальним несприятливим впливом операційного середовища на протидію ринковому, як це має місце у країнах з розвинутою економікою, наявністю низки інституційних обмежень розвитку конкурентних стосунків у некомерційній сфері України, серед яких недосконалий законодавчий механізм державного фінансування; податкове навантаження, котре не стимулює діяльність НКО; недосконале правове середовище; недостатньо розвинута громадянська культура та суспільна практика волонтерства і благодійництва в Україні. Реакцією на цю ситуацію повинні стати активізація емпіричних та теоретичних досліджень, формування методичної бази щодо інструментів некомерційного маркетингу, розвиток мережі ресурсних центрів для НКО, котрі б надавали якісні маркетингові послуги. Майбутні дослідження стосуватимуться напрямів маркетинга окремих некомерційних сфер (релігія, охорона здоров'я, освіта та інші).

Список літератури:

1. Іхньовська, А. *Маркетингова стратегія позаурядових організацій* / А. Іхньовська // *Логістика*. – 2008. – № 633. – С. 256 – 262.
2. Котлер, Ф. *Стратегический маркетинг некоммерческих организаций* / Ф. Котлер, А. Андреасен. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – 854 с.
3. *Andreasen, A. Intersector Transfer of Marketing Knowledge : (Handbook of Marketing and Society)* / A. Andreasen. – Thousand Oaks, CA : Sage Publications, Ltd., 2001. – P. 80 – 104.
4. *Eikenberry, A. The Marketization of the Nonprofit Sector : Civil Society at Risk?* / A. Eikenberry, J. Kluver // *Public Administration Review*. – 2004. – Vol. 64. – № 2. – P. 132 – 140.
5. *Kotler, P. Broadening the Concept of Marketing* / P. Kotler, S. Levy // *Journal of Marketing*. – 1969. – № 33. – P. 10 – 15.
6. *Sarnowski, J. Zastosowanie marketingu w organizacjach non-profit, na przykładzie Parku Narodowego Yellowstone* / J. Sarnowski // *Zeszyty naukowe polityki europejskie, finanse i marketing*. – 2010. – № 3 (52). – P. 386 – 398.
7. *Nonprofit Marketing : Three-Volume Set* / [Ed. by E. Parsons and oth.]. – Thousand Oaks, CA : SAGE Publications Ltd., 2008. – 1248 p.
8. *Ефективність використання некомерційного маркетингу громадськими організаціями України [Текст]: результати опитування, проведеного у 2011 році.* / Упоряд. Х. Павлик, Н. Бордун. – Львів : Сполом, 2011. – 48 с.

Людмила Петрівна БОРИСОВА

к.е.н., доцент кафедри прикладної економіки
Одеського інституту фінансів Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі

Віктор Васильович КОВАЛЬ

к.е.н., доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту
Одеського інституту фінансів Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАСАД УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Анотація

В статті проведено дослідження проблеми формування стратегії управління персоналом з урахуванням вимог ринкової економіки. Авторами проводиться аналіз методологічних підходів до якості управління персоналом підприємств, які встановлюють нерозривний зв'язок між умовами реалізації стратегії управління персоналом з впровадженням загальної стратегії діяльності організації.

Метою статті є аналіз існуючих особливостей та проблем системи управління персоналом, обґрунтування стратегічних засад та напрямів удосконалення управління персоналом.

Наукова новизна полягає у поглибленні теоретичних положень і розробці практичних рекомендацій щодо визначення стратегічних засад управління персоналом.

Практична значущість статті полягає у можливості використання результатів авторських досліджень, репрезентованих у статті, і пов'язаних з формуванням стратегії управління персоналом на підприємствах та інших економічних організаціях.

Ключові слова: персонал, управління, стратегія, корпоративна культура, ефективність управління.

**Людмила Петровна БОРИСОВА,
Віктор Васильович КОВАЛЬ**

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ОСНОВ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ

Аннотация

В статье проведено исследование проблемы формирования стратегии управления персоналом с учетом требований рыночной экономики. Авторами проводится анализ методологических подходов к качеству управления персоналом предприятий, устанавливаются неразрывную связь между условиями реализации стратегии управления персоналом с использованием общей стратегии деятельности организации.

Целью статьи является анализ существующих особенностей и проблем системы управления персоналом, обоснование стратегических принципов и направлений совершенствования управления персоналом.

Научная новизна заключается в углублении теоретических положений и разработке практических рекомендаций по определению стратегических основ управления персоналом.

Практическая значимость статьи заключается в возможности использования результатов авторских исследований, представленных в статье, и связанных с

формированием стратегии управления персоналом на предприятиях и других экономических организациях.

Ключевые слова: персонал, управление, стратегия, корпоративная культура, эффективность управления.

Lyudmyla Petrivna BORYSOVA

Ph.D., assistant professor of applied economics Odessa Institute of Finance Ukrainian State University of Finance and International Trade

Viktor Vasylovych KOVAL'

Ph.D., Associate Professor of Finance, monetary circulation and credit Odessa Institute of Finance Ukrainian State University of Finance and International Trade

Summary

The paper studied the problem of formation of human resource strategies to meet the requirements of a market economy. The authors conducted an analysis of methodological approaches to quality management personnel, establishing the inextricable link between the conditions of implementation of human resource strategies with the introduction of the overall strategy of the organization.

The aim of the paper is to analyze the existing features and problems of personnel management system, study the strategic principles and directions of improvement of personnel management.

Scientific novelty lies in-depth theoretical concepts and develop practical recommendations on the strategic principles of personnel management.

The practical significance of the paper is the possibility of using the results of author's research represented in the article, and associated with the formation of human resource strategies in enterprises and other economic organizations.

Keywords: staff, management, strategy, corporate culture, management efficiency.

Постановка проблеми. Персонал є головною ланкою виробничого процесу на підприємстві. Якими б не були новітні технології, інноваційні ідеї, вони ніколи не будуть ефективними, приносити максимальну користь без високоефективної роботи, належної підготовки і кваліфікації людських ресурсів. Власний історичний досвід України та сучасна зарубіжна практика доводять, що лише за умови наукового забезпечення управлінської діяльності, практичної реалізації управлінських напрацювань, а також постійного вдосконалення форм і методів управління можна досягти ефективності будь-якої управлінської діяльності, зокрема роботи з персоналом. Управління персоналом є елементом соціального управління, під яким традиційно розуміється управління людьми та їх колективами, та набуває важливого аспекту аналізу цілісності організаційно-управлінського контексту функціонування і розвитку організації, оптимального використання трудових ресурсів, підвищення ефективності системи управління персоналом з урахуванням вимог ринкової економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема управління персоналом завжди була предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених, що належать до різних наукових шкіл. Внесок у дослідження теорії, методології та проблем ефективного управління персоналом підприємства зробили праці таких вітчизняних і закордонних вчених-економістів як В. В. Адамчука, О. І. Амоші, А.С. Афоніна, І. Т. Балабанова, М. Г. Белопольського, Д. П. Богині, В. М. Гриньової, А. П. Єгоршина, Є. М. Лібанової, Є. П. Качана, А. Я. Кібанова, Є. В. Макарова, В. М. Нижника, В. К. Потемкіна, А. М. Селезньова, І. В. Сороки, Г. В. Щокіна, Б. Санто, Шекшні С.В., Л. Якокки та інших. В роботах розглядаються, зокрема, загальні проблеми стратегічного управління персоналом організації, зростання значення досвіду закордонних підприємств при розробці підходів до пріоритету цінностей на українських підприємствах, оцінка ефективності управління персоналом. Складне становлення ринкових умов

господарювання вимагає розробки нових методологічних підходів до проблеми управління персоналом підприємств, які, на наш погляд, повинні встановлювати нерозривний зв'язок між умовами реалізації стратегії управління персоналом з впровадженням загальної стратегії діяльності організації.

Метою статті є аналіз існуючих особливостей та проблем системи управління персоналом, обґрунтування стратегічних засад та напрямів удосконалення управління персоналом.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах ринкової економіки управління персоналом визнається як одна з найбільш важливих сфер життєдіяльності організації, здатної підвищити її ефективність і продуктивність функціонування. Зміна принципів функціонування сучасної економіки, створення підприємств різних форм власності, конкуренція, глобальні структурні й технологічні зміни у виробництві, його інформатизація обумовили істотну зміну ролі людських ресурсів. Формується новий погляд на робочу силу як на один із вирішальних ресурсів економіки, як на "людський капітал", цінність якого, як фактора успіху, постійно зростає. Сьогодні основними проблемами, з якими стикаються при управлінні персоналом, є підбір, формування кадрів з сучасним економічним мисленням, забезпечення ефективності праці працівників, збереження сприятливого клімату у колективі та багато інших. Тому найкращого розвитку досягнуть ті підприємства, які роблять головну ставку на людські ресурси та управління ними. При цьому необхідно знайти саме такі підходи і методи, які забезпечили б бажаний перебіг подій на підприємстві і спонукали його працівників до кращої праці, що сприятиме підвищенню ефективності діяльності організації шляхом визначення цілей, функцій, завдань і принципів управління людськими ресурсами.

Основу концепції управління персоналом підприємства складають: розробка принципів, напрямків та методів управління, урахування роботи з персоналом на всіх рівнях стратегічного планування підприємства, впровадження нових методів і систем навчання та підвищення кваліфікації персоналу, визначення та проведення скоординованої єдиної тарифної політики й оплати праці, розробка і застосування на підприємстві економічних стимулів і соціальних гарантій щодо соціального партнерства.

Необхідно зазначити, що управління людськими ресурсами має відповідати методам розвитку підприємства, захищати права і обов'язки працівників, забезпечувати дотримання правил при формуванні, стабілізації і використанні людських ресурсів. Кадрова політика підприємства повинна забезпечувати розробку стратегії управління персоналом, раціональний підбір та наймання персоналу, аналіз, планування, прогнозування кадрового потенціалу та ринку праці, кадрових змін в організації, персональну оцінку рівня знань, умінь, майстерності та особистісної відповідальності; оцінку виконуваної роботи та її результатів, організацію реклами та встановлення взаємодії із зовнішніми організаціями, що забезпечують підприємство кадрами. Першим кроком до досягнення поставлених цілей є підбір персоналу. Існує декілька підходів до підбору кадрів на підприємстві. Серед них найбільш розповсюдженими є самостійне наймання персоналу та звернення до агентств і служб зайнятості. Звичайно, кожна організація застосовує різні методи прийняття на роботу. Зокрема, анкетування, систему психологічних тестів, інтерв'ю [8, С.36-39]. Великого значення набуває в цей час правове та інформаційне забезпечення процесу управління персоналом, створення умов праці.

Особливої уваги вимагає від керівника підприємства організація трудових відносин в частині вироблення правил і навичок оцінювання виконання персоналом своїх функціональних обов'язків, формування у співробітників почуття відповідальності, аналізу та регулювання групових і міжособистісних відносин, управління виробничими конфліктами та стресами, проведення соціально-психологічної діагностики, формування норм корпоративної культури, створення безпечних умов праці.

Завдання керівника полягає в тому, щоб створити якомога сприятливіші відносини між підлеглим персоналом, знайти саме такі методи та підходи, які сприятимуть більш

ефективнішій роботі. Треба створити такі умови, за яких у кожного працівника буде бажання працювати плідно і з натхненням. При цьому досить важливу роль відіграє працездатність робітників, їх кваліфікованість. Використання таких форм заохочень як безкоштовні обіди, надання медичних послуг, організація відпочинку за рахунок підприємства (путівки) дозволять підвищити мотивацію працівників. Не можна, рухаючись до максимального прибутку, вирішення матеріальних і фінансових проблем, оновлення технічної бази, забувати про своїх підлеглих, створюючи їм неможливі для праці умови. Це може призвести до втрат висококваліфікованих працівників [4, С.53-57]. Якщо керівник дійсно зацікавлений зберегти даного працівника, він може прийняти рішення про кар'єрне зростання, підвищення його заробітної плати, надання привілеїв.

Щоб запобігти небажаним втратам працівників, на підприємстві доцільно розробити заходи для одержання інформації щодо психологічного клімату в колективі, ступеня задоволеністю кожного співробітника роботою, умовами праці, відпочинку, задоволеністю рівнем зарплати. Для цього, на нашу думку, найкраще підходять такі методи як опитування, анкетування, групові та індивідуальні бесіди [14, С.60-63].

Саме такі заходи дозволяють виявити співробітників з високим потенціалом, перспективами, що сприяє кар'єрному росту, зацікавленості працюючих у підвищенні продуктивності праці, допоможе вирішити психологічні проблеми у колективі. Таким чином, одним із факторів, що сприяє зменшенню проблем при управлінні персоналом є систематичний аналіз стану персоналу на підприємстві, його планів та проблем.

Дуже важливого значення набуває становлення та розвиток корпоративної культури, навколо якої формується колектив: вона допомагає дотримуватись встановлених правил і рахуватись з нормами трудової діяльності, сприяє формуванню «здорового» психологічного клімату у колективі і дозволяє впроваджувати управлінські рішення швидше і легше.

Крім того, провідні європейські компанії прагнуть тісно пов'язати фінансові інтереси своїх працівників із власним фінансовим станом. Понад 70% з них використовують метод пільгового продажу акцій своїм працівникам, 66% – надає їм можливість брати участь у розподілі прибутків, 70% – створює спеціальні системи преміювання за підсумками роботи підрозділу [9, С. 78-82].

Всі ці заходи є складовими комплексної системи управління персоналом підприємства. Функціонування такої системи управління персоналом підприємства правомірно розглядати як частину ефективної діяльності підприємства в цілому. Однак, сьогодні багато українських підприємств або взагалі ігнорують систему управління персоналом, або в кращому разі визначають ефективність управління персоналом за допомогою спеціально створених для цього показників. Як методологічний підхід представляється доцільною оцінка ефективності і на рівні окремих працівників, і на рівні системи управління в цілому, яка визначає економічну ефективність за рахунок кращого використання трудового потенціалу, соціальної ефективності шляхом задоволення потреб і інтересів працівників підприємства, організації і мотивації праці, організаційної ефективності через цілісність і організаційну оформленість підприємства.

Сучасна система управління персоналом повинна бути спрямована на підвищення конкурентоспроможності підприємства, його довгострокового розвитку, виходу на максимальний рівень прибутку. Тому вона постійно змінюється, витісняючи стереотипи. Зараз більшість організацій використовує такий підхід до управління персоналом, за яким капіталовкладення здійснюються безпосередньо у самих працівників, їх розвиток. Такі вкладення стають дедалі вигіднішими і сприяють виживанню фірми на ринку, а керівники пояснюють витрати, пов'язані з персоналом, як інвестиції у людський капітал – основне джерело прибутку.

До передумов підвищення ефективності використання персоналу в системі управління підприємством необхідно відносити ефективне застосування інтелектуального, організаторського, творчого потенціалу персоналу за допомогою покращення змісту праці, її

гуманізації, виключення монотонності та безмістовності праці; забезпечення безпеки та надійності виробничих процесів; забезпечення нормальних умов праці, раціональних режимів праці та відпочинку; визначення здібностей працівника, встановлення характеристик, які безпосередньо або опосередковано впливають на ефективність праці [3, с. 147].

В європейських країнах досить широко розповсюджені центри оцінки управлінського персоналу, які виявляють на підставі спеціального комплексу тестів і вправ потенційні здібності працівників. Кількісна оцінка економічної ефективності управління персоналом підприємства передбачає визначення витрат, необхідних для реалізації кадрової політики підприємства шляхом дослідження співвідношення витрат, необхідних для забезпечення підприємства кваліфікованими кадрами, і результатів, отриманих від результативності їхньої діяльності. Такі показники, в основному, спрямовані на удосконалення організації праці. Єдність економічної і соціальної ефективності роботи з персоналом визнається усіма фахівцями.

Основними показниками для оцінки організаційної ефективності управління персоналом підприємства є: плинність кадрів, співвідношення чисельності управлінського апарату і інших категорій працівників, надійність роботи персоналу, рівномірність завантаження, рівень трудової дисципліни, задоволеність працівника, кількість конфліктів, скарг, нещасних випадків та ін. Саме ці показники дозволяють оцінити такі основні параметри організації роботи персоналу підприємства, як: економічність, надійність і якість.

До показників оцінки соціальної ефективності управління персоналом підприємства відносяться: стан морально-психологічного клімату, мотивація, потреби і конфліктність в трудовому колективі; вплив соціальних програм на результативність діяльності працівників і підприємства в цілому; роботою підприємства в цілому.

У ринковій економіці важливе значення мають такі економічні показники, як: прибуток, обсяг продажів, рентабельність, продуктивність праці працівників; співвідношення темпів росту продуктивності праці працівників з темпами росту середньої заробітної плати; фонд оплати праці і зарплатоємкість; витрати на керівництво. Тому до показників оцінки економічної ефективності управління персоналом підприємства належать: співвідношення витрат, необхідних для забезпечення підприємства кваліфікованими кадрами, і результатів, отриманих від їхньої діяльності; відношення бюджету підприємства до чисельності персоналу. На нашу думку, склад показників повинен бути науково обґрунтованим, таким, що відображає кінцеві результати економічного розвитку підприємства, уточнюватися і доповнюватися, згідно з розвитком підприємства.

Висновки. Успішність управління персоналом визначається ефективністю використання трудових ресурсів для реалізації поставлених перед ними цілей, комплексним баченням проблем і цілісним підходом до людських ресурсів у взаємозв'язку зі стратегічними установками підприємства. Планування, мотивація, розподіл і доцільне використання людських ресурсів є основою управління персоналом.

На наш погляд заслуговують уваги наступні тенденції в системі ефективного управління персоналом підприємства:

- системи оплати за знання і компетенцію: розмір винагороди визначається не місцем посади працівника в ієрархії, а ступенем володіння ключовими для підприємства знаннями;
- надання працівникам можливості вибирати ті пільги, що їм потрібні (у рамках визначеного бюджету);
- підбір співробітників, який забезпечить найбільш повну відповідність індивідуальних можливостей спеціалістів складності доручених їм завдань як у даний час, так і в майбутньому;
- має бути створена інтегрована організаційна система стимулюючих фахових ролей. Фахівці з управління персоналом мають пропонувати варіанти рішень як при проектуванні робіт і видів діяльності, так і під час обговорення організаційних механізмів вертикального і горизонтального поділу праці;

-
- служби управління персоналом повинні нести відповідальність за ефективність інформаційного забезпечення всієї системи управління персоналом, як у прийнятті рішень про переміщення працівників з однієї посади на іншу, так і в організації відповідної підготовки. [7,с. 41];
 - менеджери більшу увагу повинні приділяти дослідженню трансформації зовнішнього середовища, що у свою чергу послабить небезпеку кадрової кризи підприємств.

Список літератури:

1. Виноградський М.Д., Беляєва С.В., Виноградська А.М., Шканова О.М. Управління персоналом. Навч. пос. для ВНЗ.– К.:ЦУЛ.- 2006.- 500 с.
2. Економічний аналіз: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 "Облік і аудит" / За ред. Ф.Ф. Бутинця. - Житомир:ПП"Рута",2003.- 680 с.
3. Крушельницька О.В. Управління персоналом. / О.В.Крушельницька, Д.П Мельничук. – К.: Кондор. 2003. – 296 с., с. 147.
4. Лазаренко Л. Особливості сучасного управління людськими ресурсами // Персонал. – 2009. - №1, с.53-57.
5. Менеджмент : навч. посіб. / [Михайлов С. І., Барановська Т. І., Степасюк О. С. і ін.]; під ред. С. І. Михайлова. – Вінниця: НОВА КНИГА.– 2006. – 416 с.
6. Мурашко М. І. Менеджмент персоналу: навч.посіб. – [3-те вид., випр. і доп.] / М. І. Мурашко.– К.: Т-во „Знання”, КОО, 2008. – 435 с.
7. Олексенко Р.І. Управління кадровими ресурсами підприємств у сучасних умовах оподарювання. /Р.І. Олексенко // АгроСвіт. - 2010. - № 14,с. 41.
8. Парімал Чандра Бісвас. Управління персоналом на іноземних підприємства в Україні // Маркетинг в Україні. – 2008. - №3. – С.36-39.
9. Тяннікова К. П., Соціально-економічна сутність кадрової політики підприємства. / К. П.Тяннікова, С.В. Березюк // Економічні проблеми розвитку аграрного виробництва в регіоні. - 2010. - Вип. 6. - С. 78-82.
10. Управління персоналом: [навч. посіб.] / М. Д. Виноградський, С. В. Беляєва, А. М. Виноградська, О. М. Шканова. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 504 с.
11. Чикуркова А. Д. Стратегія управління / А. Д. Чикуркова. – Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2010. – 428 с.
12. Щекин Г.Е. «Как эффективно управлять людьми: психология кадрового менеджмента».- Киев.–1999.- 248 с.
13. Щур О. Сучасний погляд на персонал // Практика управління. - 2008.- № 6.-с.35-40.
14. Ядворська О. Оцінка персоналу в системі ефективного управління // Економіка та держава. – 2009. - №1., с.60-63.

Ольга Михайлівна ВЛАДИМИР

к.е.н, доцент кафедри менеджменту інноваційної діяльності та підприємництва
Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
вул. Руська, 56, м. Тернопіль, 46001, Україна
тел. 097 158 1313, e-mail: olhavlada@ukr.net

ФІНАНСОВА ПІДТРИМКА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Метою статті є висвітлення проблем посилення ролі банківського кредитування у забезпеченні інноваційної моделі розвитку економіки країни, дослідження взаємозв'язку між інноваційним розвитком економіки країни та її стабілізацією.

В процесі дослідження піднятої проблематики використовувались методи аналізу проблем та динаміки залучення фінансових ресурсів для впровадження інновацій у підприємницьку діяльність, а також методи порівняння умов інвестування інноваційного розвитку в різних країнах світу.

У статті розглянуто основні проблеми інноваційного розвитку вітчизняних підприємств. Визначено роль та значення активізації інноваційної діяльності для забезпечення як безпосередньо розвитку економіки України, так і забезпечення стабільності національної грошової одиниці. Досліджено основні джерела фінансування інноваційної діяльності вітчизняних підприємств. Обґрунтовано існування взаємозв'язку між координацією дій державних органів управління та Національного банку України та його впливу як на розвиток монетарної сфери, діяльності банківських установ у сфері кредитування інновацій, так і економіки загалом. Обґрунтовані основні напрямки удосконалення кредитування інноваційних підприємств на основі взаємодії держави та банківських установ. Запропоновано заходи щодо стимулювання та зацікавлення комерційних банків у прийнятті участі у фінансуванні проектів інноваційного розвитку підприємств. Визначено що, задля забезпечення успішного інноваційного розвитку економіки України настав час для об'єднання зусиль трьох основних складових економіки: органів державної влади та управління – творців та регуляторів умов ведення підприємницької діяльності, банківської системи, яка забезпечує акумуляцію та розміщення вільних капіталів, і безпосередньо підприємств як суб'єктів господарювання, які сприяють досягненню соціально-економічного ефекту та забезпечують поступ в усіх галузях економіки держави.

Ключові слова: економіка; підприємництво; банківська система; грошово-кредитна політика; стабільність національної валюти; інновації; кредитування; фінансування.

Ольга Михайловна ВЛАДИМИР

ФИНАНСОВАЯ ПОДДЕРЖКА ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Аннотація

Статья посвящена исследованию проблем усиления роли банковского кредитования в обеспечении инновационной модели развития экономики, исследование взаимосвязи между инновационным развитием экономики страны и ее стабилизацией.

В процессе исследования поднятой проблематики использовались методы анализа проблем и динамики привлечения финансовых ресурсов для внедрения инноваций в предпринимательскую деятельность, а также методы сравнения условий инвестирования инновационного развития в разных странах мира.

В статье рассмотрены основные проблемы инновационного развития отечественных предприятий. Определена роль и значение активизации инновационной деятельности для обеспечения как непосредственно развития экономики Украины, так стабильности национальной денежной единицы. Исследованы основные источники финансирования инновационной деятельности отечественных предприятий. Обосновано существование взаимосвязи между координацией действий государственных органов управления и Национального банка Украины, а также его влияния как на развитие монетарной сферы, деятельности банковских учреждений в сфере кредитования инноваций, так и экономики в целом.

Обоснованы основные направления совершенствования кредитования инновационных предприятий путем взаимодействия государства и банковских учреждений. Предложены меры по стимулированию заинтересованности коммерческих банков в принятии участия в финансировании проектов инновационного развития предприятий. Определено, что для обеспечения успешного инновационного развития экономики Украины, пришло время для объединения усилий трех основных составляющих экономики: органов государственной власти и управления – создателей и регуляторов условий ведения предпринимательской деятельности; банковской системы, которая обеспечивает аккумуляцию и размещение свободных капиталов; и непосредственно предприятий как субъектов хозяйствования, которые способствуют достижению социально-экономического эффекта и обеспечивают прогресс во всех сферах экономики государства.

Ключевые слова: экономика; предпринимательство; банковская система; денежно-кредитная политика; стабильность национальной валюты; инновации; кредитования; финансирования.

Olha Mykhaylivna VLADYMYR

PhD, Assoc. Prof., Department of Management of Innovative Activity and Entrepreneurship
Ternopil Ivan Puluj National Technical University,
Ruska str., 56, Ternopil, 46001, Ukraine
097 158 1313, e-mail: olhavlada@ukr.net

FINANCIAL SUPPORT OF ENTERPRISES' INNOVATION DEVELOPMENT IN UKRAINE

Summary

The article aims to describe the role of bank lending in providing innovative economic development of the country, to explore the relationship between innovative economic development and its stabilization.

Modern analysis methods of raising funds for innovation in entrepreneurial activity, and methods of comparing investment conditions for innovation development in different countries are used in the process of exploration.

The article deals with the problems of innovative development of domestic enterprises. The role and importance of innovation for economic development and stability of the national currency is defined. The relationship between coordination actions of state governments and the National Bank of Ukraine is proved. The specified its impact on the monetary, banking institutions in financing innovation and the economy in general. The main sources of funding innovation of domestic enterprises are researched. The basic directions of perfection of credit innovative enterprises through cooperation between the state and banks are substantiated. The measures to stimulate and interest of commercial banks in taking part in the financing of innovation projects enterprise development are proposed. Determined that, in order to ensure the success of innovative economic development in Ukraine is the time for consolidation of three main components of the economy: state and government

which are the creators and regulators of the conditions in business, the banking system, which ensures the accumulation and allocation of available capital, and enterprises that contribute to the social and economic impact and ensure progress in all sectors of the national economy.

Key words: *the economy; entrepreneurship; banking system, monetary policy, national currency stability, innovation, lending, financing.*

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України свідчить, що дотепер її розвиток відбувався на екстенсивній основі, тобто завдяки використанню застарілих виробничих потужностей шляхом збільшення навантаження на них, а не на основі її структурної перебудови, впровадження новітніх технологій, оновлення основних фондів. Прискорення економічного розвитку відбувалося насамперед за рахунок підвищення інвестиційної активності, припливу іноземних інвестицій, збереження високого рівня приватного споживання, за рахунок коштів бюджету, а не за рахунок пожвавлення реального сектора економіки України та впровадження інновацій. Такий стан свідчить про те, що в країні існує великий потенціал нереалізованих інноваційних можливостей, які потребують значної фінансової підтримки.

Водночас слід зазначити, що розвиток інновацій в країні впливає не лише на вище зазначені процеси. Інновації опосередковано впливають на розвиток грошово-кредитної політики, банківської системи, валютного ринку та на стабільність національної грошової одиниці. Як засвідчив час одним із важливих факторів забезпечення стійкості національної валюти в умовах кризових явищ теж виступає інноваційний розвиток економіки країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню проблем розвитку інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, пошуку джерел фінансового забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку суб'єктів господарювання приділяє увагу чимало науковців, зокрема, Б. Андрушків, А. Гальчинський, Л. Кузнецова, О. Люта, І. Мовчан, О. Оглобліна. Більшість праць носить характер теоретико-методологічних розробок з питань стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності промислових підприємств, окресленню пріоритетних завдань та напрямів інноваційного розвитку.

Постановка завдання. Водночас, недостатньо висвітленою залишається проблема посилення ролі банківського кредитування у забезпеченні інноваційної моделі розвитку економіки країни. Мало уваги приділяється дослідженню взаємозв'язку між інноваційним розвитком економіки країни та її стабілізацією, зокрема, зміцненням позицій національної грошової одиниці на валютному ринку. Також суттєвою проблемою сьогодення є те, що усі зусилля державних структур направлені на вирішення поточних питань, без розробки й реалізації довгострокових програм інноваційного розвитку економіки із чітко визначеними пріоритетними напрямами та необхідними для цього обсягами фінансування. А ті програми, що реалізуються часто приймалися без належного техніко-економічного обґрунтування та узгодженості між собою, що часто веде до суперечності інтересів та нераціонального витрачання державних коштів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківська система будь-якої країни покликана забезпечувати своєчасність руху грошових потоків між усіма суб'єктами економічного господарювання, здійснення найповнішого спектру банківських операцій з метою якісного обслуговування своїх клієнтів, і звичайно, як складова сектору державного регулювання – підтримувати стабільність національної грошової одиниці та гарантувати фінансово-кредитну підтримку розвитку різних галузей народного господарства. Зрозуміло, що грошово-кредитна політика центрального банку визначає умови доступу суб'єктів господарювання до кредитних ресурсів, умови розвитку експортно-імпоротної діяльності, впливає на процеси залучення інвестицій. Проте, як вдало підмітив В. Міщенко, органи монетарної влади можуть впливати на стан економіки лише у короткостроковому періоді. За відсутності скоординованих дій у процесі здійснення інших видів економічної політики

(фіскальної, промислової, торговельної, зовнішньоекономічної) будь-які заходи з боку центрального банку будуть неефективними та можуть призвести лише до зростання його витрат і нарощування інфляційних тенденцій [1, с. 4]. Що, у свою чергу, викликатиме знецінення національної валюти, посилюватиме валютно-курсову нестабільність та невизначеність умов діяльності суб'єктів господарювання, передусім експортно-орієнтованих виробників.

Можемо стверджувати, що проблема стабілізації національної грошової одиниці та валютного ринку криється у двох площинах: з одного боку, ефективність функціонування валютного ринку залежить від професійності дій НБУ у сфері грошово-кредитного й валютного регулювання, рівня розвитку банківської системи, а з іншого – від стану розвитку реального сектору економіки, а також визначеності у подальших економічних перетвореннях та політичному курсі держави.

На прикладі Швейцарії Є. Оглобліна довела, що найважливішим фактором стабільності національної грошової одиниці є інноваційний розвиток економіки країни [2, с. 72]. Основним аргументом послужила саме структура економіки Швейцарії як провідної країни світу у сфері інновацій. Пріоритетне значення інноваційного розвитку економіки закріплено в Конституції Швейцарії, тому ще у 2007 році вона посіла друге місце за індексом Європейської шкали інновацій. Особливістю інноваційної системи швейцарської економіки є співпраця держави, компаній, банків, спеціалізованих агентств і фондів, університетів, науково-дослідних центрів.

Відтак держава повинна виступати ініціатором у впровадженні ряду проектів довгострокового фінансування розробок та інновацій у різних сферах економічного життя, які потребують залучення значних коштів, в тому числі валютних. В свою чергу, це сприятиме зацікавленості комерційних банків в участі у згаданих проектах, з одного боку, як кредиторів, а з іншого – як інвесторів, а відтак сприятиме розширенню виконуваних ними операцій, в тому числі, на умовах лізингу.

Згідно з міжнародними стандартами інноваційна діяльність – це діяльність, пов'язана із трансформацією ідей (як правило, результатів наукових досліджень і розробок або інших науково-технічних досягнень) в новий або вдосконалений продукт, впроваджений на ринку, в новий або вдосконалений технологічний процес, що використовується в практичній діяльності, або в новий підхід до соціальних послуг.

Слід зазначити, що кількість інноваційно-активних підприємств в Україні є вкрай низькою, їх частка у загальному обсязі складала: 2003 р. – 11,5 %, 2004 р. – 10,0 %, 2005 р. – 8,2%, 2006 р. – 10,0%, 2007 р. – 11,5 %, 2008 р. – 10,8 %, 2009 р. – 10,7 %, 2010 – 11,5 %, 2011 – 12,8 %, 2012 – 13,6 % [3]. Суттєвою проблемою залишається незначна частка вітчизняної наукоємної продукції у структурі ВВП. В Україні цей показник становить приблизно 1,2 % тоді як в Ізраїлі – близько 3,5 % ВВП, Швеції – майже 2,4 %, Фінляндії та Німеччині – близько 2,3 %, Великобританії – 2,2 % [4].

Однією із головних перешкод досягнення стабільних та високих темпів економічного розвитку є нестача фінансових ресурсів для підтримки інноваційної діяльності в країні.

У розвинених країнах світу фінансування інноваційної діяльності здійснюється як з державних, так і приватних джерел. Так, наприклад, в Сполучених Штатах Америки широко застосовується дотаційне державне фінансування та програмно-цільове регулювання інновацій [5]. У США майже 80 % федеральних витрат на НДДКР фінансуються згідно програмно-цільової форми державного регулювання інновацій, яка передбачає фінансування інновацій шляхом державних цільових програм підтримки нововведень, створення системи державних контрактів на придбання тих чи інших товарів та послуг, надання пільгових кредитів фірмам для здійснення нововведень.

В Україні відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність», інноваційний розвиток забезпечується за рахунок наступних джерел [6]: 1) кошти Державного бюджету України; 2) кошти місцевих бюджетів і бюджету Автономної Республіки Крим; 3) власні кошти

спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; 4) власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; 5) кошти (інвестиції) фізичних і юридичних осіб; 6) інші джерела, не заборонені законодавством України.

Як свідчить аналіз джерел фінансування інноваційної діяльності за період 2000-2012 років в структурі коштів, спрямованих на фінансове забезпечення інновацій, питома вага коштів державного бюджету є незначною, і в середньому за період становить лише 1,64 %. [3]

Відтак основним джерелом фінансування інноваційної діяльності залишаються власні кошти підприємств. Слід відмітити, що основним джерелом власних фінансових ресурсів суб'єктів господарювання є чистий прибуток. Згідно даних Державної Служби Статистики [7] України близько 42 % загальної кількості підприємств працює зі збитками. Таким чином, вітчизняні суб'єкти господарювання не мають достатньо власних ресурсів для забезпечення інноваційної діяльності. Крім цього, вони не поспішають ризикувати отриманим прибутком, адже, як відомо, інноваціям притаманний високий ступінь ризику.

Іноземні інвестиції також не відіграють значної ролі у фінансовому забезпеченні розвитку інновацій. Основними причинами, що стримують іноземних інвесторів, крім високого рівня інноваційного ризику, є: нестабільне вітчизняне законодавство, низький рівень захисту з боку держави та місцевих органів самоврядування, економічна криза, політична нестабільність.

Основними країнами-інвесторами української економіки залишаються Німеччина, Кіпр, Австрія, США, Великобританія, Російська Федерація, Нідерланди. Але із загального обсягу лише 1-2 % інвестицій є інноваційними [8].

Недостатнє фінансове забезпечення інноваційної діяльності є однією з причин низького рівня інноваційної активності вітчизняних промислових підприємств. Частка наукоємної продукції є доволі низькою і не перевищує 7 % впродовж останніх 14 років, питома вага реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі промисловості становила лише 3,3 %.

Саме тому для розвитку інноваційної діяльності доцільно залучати зовнішні джерела фінансування, а саме активно розвивати банківський сектор у напрямку вигідного вкладання вільних фінансових коштів підприємств, розвитку довгострокового проектного фінансування, фінансування перспективних науково-технічних досягнень, залучення цільових інвестицій. Адже частка банківського сектору у фінансуванні інновацій є надто низькою. Як свідчить досвід розвинених країн, фінансування інноваційних програм можуть здійснювати спеціалізовані банки або ж універсальні банки, які створили спеціалізовані відділи чи департаменти інноваційного фінансування. Піонером банківського фінансування інноваційних проектів є США. В США інноваційну діяльність обслуговують три типи банків:

Малі спеціалізовані банки (з активами, нижчими від 1 млн. дол. США), які надають кредити для малих і середніх підприємств, що перебувають на початкових стадіях розвитку і не отримують доходів. Такі підприємства мають помірні фінансові потреби.

Спеціалізовані банки, що обслуговують інноваційні фірми, які вже почали генерувати прибутки. Банки даної групи мають значно більші можливості кредитування та задоволення фінансових потреб фірм, які перебувають у фазі інтенсивного розвитку.

Великі банки, які пропонують послуги для великих фірм, скажімо, здійснюють консорціум не кредитування. Дані банки найкраще розуміють потреби інноваційного сектору, конкурують з лізинговими компаніями та застосовують механізми диверсифікації ризиків [9].

Переймаючи міжнародний досвід, в Україні можна було б теж створити спеціалізовані банки. Однак цьому існують об'єктивні перепони. Незважаючи на зростання обсягів наданих кредитних ресурсів, слід відмітити, що рівень кредитування української економіки вітчизняними банками у порівнянні із кредитними вкладеннями закордонних банків розвинутих країн в економіку є недостатнім для фінансування розвитку інновацій.

Це зумовлено низкою об'єктивних причин, зокрема: низька капіталізація банківської системи України; низький рівень концентрації банківського капіталу; високий рівень банківських ризиків; недосконалість законодавства; економічна та політична нестабільність.

Враховуючи те, що кредитні можливості вітчизняних банків порівняно з іноземними є менш значними, пропонуємо їм скористатися міжнародною практикою та створити міжбанківські об'єднання з метою фінансування впровадження вітчизняними підприємствами інвестиційних проектів.

Наприклад, австралійський банк Partnership Pacific створено за участю Bank of America (США), Bank of New South Wells (Австралія) і Bank of Tokyo (Японія) з метою фінансування гірничорудної промисловості в Австралії та на островах Тихого океану. З метою обслуговування великих міжнародних проектів створено European-Brazilian Bank за участю Bank of America (США), Banco do Brazil (Бразилія), Deutsche Bank (Німеччина) і Dai-Ichi Kangyo Bank (Японія) [10, с. 28].

За умов, коли ступінь розвитку й динамізму науково-технічної сфери визначає конкурентоспроможність країни на міжнародних ринках в довгостроковій перспективі, значно актуалізується потреба в активному використанні банківських кредитних ресурсів. Однак, реалізація ролі банківських установ у фінансовому забезпеченні інноваційно-активних суб'єктів господарювання не можлива без ефективної взаємодії держави з фінансово кредитною системою.

Висновки та подальші дослідження. Відтак вважаємо, що задля забезпечення успішного інноваційного розвитку економіки України настав час для об'єднання зусиль трьох основних складових економіки: органів державної влади та управління – творців та регуляторів умов ведення підприємницької діяльності, банківської системи, яка забезпечує акумуляцію та розміщення вільних капіталів, і безпосередньо підприємств як суб'єктів господарювання, які сприяють досягненню соціально-економічного ефекту та забезпечують поступ в усіх галузях економіки держави.

Таким чином державі, Національному банку та комерційним банкам слід об'єднати зусилля щодо формування довгострокових орієнтирів розвитку національної економіки та забезпечення стабілізації національної грошової одиниці, шляхом ефективного застосування як інструментів монетарної політики, так і важелів державного регулювання та підтримки. Відомо, що банківська система призначена для обслуговування грошових потоків, притаманних процесам суспільного відтворення. А тому, якою б успішною не була монетарна політика НБУ, у довгостроковому періоді вона не забезпечить підтримку стабільності національної валюти, якщо не розвиватиметься реальний сектор економіки, що має місце на сучасному етапі розвитку економіки України.

Відтак, з метою вирішення вказаних проблем, на нашу думку, доцільно розробити та впровадити у практику комплексну стратегічну програму інноваційного розвитку національної економіки, у рамках якої держава може виступати ініціатором розробки ряду проектів довгострокового фінансування розробки та впровадження інновацій у різних сферах економічного життя. Державна підтримка сприятиме зацікавленості та збільшенню участі комерційних банків у кредитній підтримці інноваційних проектів, з одного боку як посередників, які акумулюватимуть вільні валютні ресурси, а з іншого як інвесторів та акціонерів, які сприятимуть ефективному впровадженню та постійному моніторингу за процесами реалізації відповідних проектів. Це дозволить, з одного боку зменшити рівень доларизації економіки, оскільки акумулюються вільні валютні ресурси, які направлятимуться не на нарощування обсягів споживчого кредитування, що себе не оправдало у недалекому минулому, а під конкретні фінансові проекти; а з іншого, сприятиме розширенню джерел фінансування інноваційного розвитку країни.

На рівні банківського сектору, вважаємо за доцільне: впровадження ряду нормативно-правових актів направлених на зниження ціни банківських кредитів для потреб інноваційного

сектору; застосування моделі кредитування інноваційних підприємств, яка передбачатиме часткове державне погашення відсотків за наданими банківськими кредитами державою, тим самим забезпечуючи інноваційно активні підприємства додатковими фінансовими ресурсами; стимулювання участі банківських установ у співпраці з інноваційними підприємствами шляхом застосування податкових пільг, державних гарантій та страхування кредитів, виданих підприємствам, які розробляють і впроваджують інноваційну високотехнологічну продукцію й діяльність яких пов'язана зі значним інвестиційним ризиком.

Взаємоузгодження цілей та координація дій між державою, Національним та комерційними банками забезпечить довгострокову стійкість курсу гривні як завдяки стратегічно обгрунтованій політиці Національного банку України, так і завдяки поживленню та інноваційному розвитку реального сектора економіки.

Список літератури:

1. Міщенко В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи в Україні / В. Міщенко // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 2. – С. 3–7.
2. Красавина Л.Н. Валютные проблемы инновационного развития экономики России (по материалам круглого стола в Финансовой академии при Правительстве Российской Федерации) / Л. Н. Красавина // Деньги и кредит. – 2009. – №6. – С. 60-72.
3. Публікація документів Державної Служби Статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/ni/ind_rik/ind_u/2002.html.
4. Єніфанова І. Ю. Аналіз фінансового забезпечення інноваційної діяльності вітчизняних підприємств у сучасних умовах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12433/1/13_65-70_Vis_722_menegment.pdf.
5. Возняк Г. В. Інноваційна діяльність промислових підприємств та способи її фінансування в Україні: моногр. / Г. В. Возняк, А. Я. Кузнєцова. – К.: УБС НБУ, 2007. – 183 с.
6. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 18.09.1991 № 1560-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/40-15>
7. Фінансові результати великих та середніх підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності за січень-червень 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/fin/fin_rez/fr_ed/fr_ed_u/fr_ed_0213_u.htm
8. Кукарських А. Л. Аналіз джерел фінансування інноваційної діяльності підприємств України: Донецький національний технічний університет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://masters.donntu.edu.ua/2009/fem/kukarskykh/library/article3.htm>
9. Васильєва Т. А. Банківське фінансування інноваційної діяльності: моногр. / Т. А. Васильєва. – Суми: Ділові перспективи, 2006. – 60 с.
10. Кириченко М. Інтернаціоналізація банківської діяльності: досвід країн Центрально-Східної Європи і перспективи для України / М. Кириченко // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 8. – С. 25–28.

Роман Євгенович ЗВАРИЧ

к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки
Тернопільського національного економічного університету
46000, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11, Україна
тел. (050)672-73-23, romazvarych@yahoo.com

ТРАНЗИТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація

Стаття на тему «Транзитний потенціал України як елемент національної безпеки» присвячена дослідженню тенденцій розвитку вітчизняного ринку транзитних послуг у сучасних умовах. Метою є дослідження тенденцій розвитку ринку транзитних послуг у сучасних умовах та напрацювання перспектив розвитку транзитного потенціалу України, як елементу національної безпеки. Об'єктом дослідження є ринок транзитно-транспортних послуг. Визначено засади формування та використання транзитного потенціалу країни. Проведено аналіз особливостей функціонування українського ринку транзитних послуг. Сформульовано перспективи розвитку транзитного потенціалу України.

***Ключові слова:** міжнародний транзит, транзитний потенціал, транспортна інфраструктура, транспортні послуги, транзитні потоки.*

Роман Евгеньевич ЗВАРИЧ

ТРАНЗИТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ УКРАИНЫ КАК ЭЛЕМЕНТ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

Статья на тему «Транзитный потенциал Украины как элемент национальной безопасности» посвящена исследованию тенденций развития отечественного рынка транзитных услуг в современных условиях. Целью является исследование тенденций развития рынка транзитных услуг в современных условиях и наработки перспектив развития транзитного потенциала Украины как элемента национальной безопасности. Объектом исследования является рынок транзитно-транспортных услуг. Определены принципы формирования и использования транзитного потенциала страны. Проведен анализ особенностей функционирования украинского рынка транзитных услуг. Сформулированы перспективы развития транзитного потенциала Украины.

***Ключевые слова:** международный транзит, транзитный потенциал, транспортная инфраструктура, транспортные услуги, транзитные потоки.*

Roman Yevgenovych ZVARYCH

Ph.D., Associate professor of International Economics Department
Ternopil National Economic University
46000, Ternopil, st. Lviv 11, Ukraine
tel. (050)672-73-23, romazvarych@yahoo.com

TRANSIT POTENTIAL OF UKRAINE AS AN ELEMENT OF NATIONAL SECURITY

Summary

Article on "transit potential of Ukraine as an element of national security" is devoted to research the trends of development national transit services market in the current conditions. The aim of

research are trends of transit services market in the current conditions and development prospects of transit potential of Ukraine as element of national security. Object of research is market for transit and transport services. In article defined the bases of development and use of transit potential. The analysis of features of the functioning the Ukrainian market of transit services is conducted. Perspectives of development the transit potential of Ukraine are formulated.

Keywords: *international transit, transit potential, transport infrastructure, transportation, transit flows.*

Постановка проблеми. Формування сучасних моделей економічного безпеки потребує пошуку оптимального співвідношення механізмів задіяння власних джерел і ресурсів, що визначаються специфічними рисами та особливостями конкретної території, а також диференціації державної підтримки, котра базується на інституційних засадах. Головне завдання соціально-економічного розвитку країни при цьому – формування системи пріоритетів на основі виявлення „точок росту”, однією з яких може стати транзитний потенціал. Завдяки тому, що Україна займає вигідну нішу в світовому транзитному бізнесі, переважна кількість прикордонних регіонів перетворює її територію на сукупність суб’єктів міжнародної транзитної діяльності. Нарощування транзитного потенціалу – завдання державного масштабу, оскільки воно не лише тісно пов’язане зі структурними змінами на регіональному економічному просторі, але й може стати чинником розвитку та безпеки транспортної системи, вагомим ендогенним фактором модернізації продуктивних сил та підвищення рівня конкурентоспроможності окремо взятого регіону на внутрішньому і зовнішньому ринках транзитних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні тлумачення основ розвитку транзитного потенціалу країни були об’єктом дослідження цілої плеяди вчених-економістів. Аспекти розвитку транзитної системи країни досліджували різні вітчизняні та зарубіжні вчені. Важливу роль у дослідженні сутності транзитного потенціалу, розробці практичних рекомендацій використання транзитних можливостей країни відіграли вітчизняні і зарубіжні дослідники, серед яких Аблов А., Блудова Т., Буркинський Б., Герасименко В., Дергаусов М., Кириченко Л., Малярчук І., Новікова А., Пашенко Ю., Пирожков С., Прейгер Д., Савельєв Є, Соколов Л., Ткаченко Н., Чернега О., Ярош О. та інші. Проте проблематика ефективного використання та нарощування вітчизняного транзитного потенціалу ще не повністю вивчена і вирішена.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз тенденцій розвитку ринку транзитних послуг України в сучасних умовах та напрацювання перспектив розвитку її транзитного потенціалу, як елементу національної безпеки. Виходячи з мети дослідження, було поставлено такі завдання:

- визначити суть транзитного потенціалу транспортної системи країни;
- проаналізувати транзитну інфраструктуру України;
- оцінити транзитну спроможність України;
- напрацювати напрями розвитку транзитного потенціалу України.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Суть транзитного потенціалу транспортної системи країни.* Загальносвітовий досвід та вітчизняна практика свідчать, що функціонування ринкових механізмів не повною мірою забезпечує виконання поставлених завдань, зокрема в контексті реалізації транзитного потенціалу, що вимагає розумного поєднання державного регулювання та ринкових механізмів. Під транзитом розуміється переміщення через територію країни вантажів третіх країн під контролем митних органів без справляння митних зборів, податків і без застосування до товарів заходів державної економічної політики. Транзит є складовою частиною експорту транспортних послуг, що надаються національними компаніями іноземним вантажовласникам та перевізникам при проходженні вантажу та транспортного засобу по території їхньої держави. Набір цих послуг

залежить від рівня розвитку інфраструктури, використовуваної для транзиту вантажів, пасажирів, транспортних засобів, прокачування нафти, нафтопродуктів і газу магістральними трубопроводами, передачі електроенергії, трафіку електрозв'язку. Крім того, транзит сприяє розвитку різних супутніх послуг: заправка транспортних засобів паливом; торгівля та харчування; ремонт і сервісне обслуговування транспортних засобів; готельний сервіс та ін. У світовій практиці під транзитним потенціалом економічної системи розуміється її можливості щодо забезпечення високого рівня пропускної здатності транзитних потоків, а ефективне використання цього потенціалу для будь-якої країни набуває особливої актуальності.

Термін „транзитний потенціал транспортних систем” прийшов у науку з практики і привернув увагу фахівців у зв'язку із зростанням міжнародних перевезень. Міжнародний транзит – це переміщення через територію країни між двома митними пунктами її митного кордону вантажів третіх країн під контролем митних органів без справляння митних зборів, податків і без застосування до товарів заходів державної економічної політики. Геополітична і гео економічна сутність міжнародного транзиту полягає в тому, щоб суміжні держави не перешкождали проходженню товарів за їх території [2]. Розвиток міждержавної та міжконтинентальної транспортно- комунікаційної мережі, виключно сприятливе географічне положення країни, а також наявність розвинутої транспортної інфраструктури дозволяють їй внести у вирішення проблеми формування інтегрованої системи глобальних міжнародних транспортних коридорів досить істотний внесок, виступаючи на ринку транзитних перевезень не стільки як конкурент, скільки як рівноправний партнер, що пропонує транспортному співтовариству транзитні ресурси, що відповідають вимогам нового століття.

Змістовна сутність поняття транзитного потенціалу на сьогоднішній день досліджена недостатньо повно. У найбільш широкому сенсі під транзитним потенціалом транспортної системи розуміються її можливості з обслуговування (надання всіх видів послуг перевізникам та з переробки вантажів, контейнерів, транспортних засобів). Можна також дати таке визначення транзитного потенціалу – це найважливіша характеристика стану транспортної системи, що відображає відповідність рівня розвитку її провізних можливостей поточним і перспективним потребам в транзитних повідомленнях, здійснюваних між відправниками та одержувачами вантажу, розташованими за межами території, що обслуговується даною транспортною системою. Незважаючи на відмінності у підходах до визначення поняття транзитного потенціалу, загальним є задачі, які на сучасному етапі необхідно вирішувати для розвитку транзитного потенціалу транспортної системи країни та її регіонів.

Транзитний потенціал як економічна категорія не лише характеризує здатність країни забезпечувати здійснення міжнародних перевезень своєю територією, але й забезпечувати на цій основі її комплексний розвиток. Узагальнюючи існуючі погляди на сутність поняття „потенціал”, можна визначати останній як сукупні можливості певної системи досягти максимального результату за умови використання наявних і реально прогнозованих ресурсів; характер результату і спосіб використання яких залежить від типу соціально-економічних відносин і рівня розвитку економічної системи. Теоретичні обґрунтування транзитного потенціалу є недостатніми, а дослідження носять в основному прикладний характер і базуються виключно на традиційних підходах до визначення поняття „потенціал” як економічної категорії з урахуванням тих чи інших особливостей, пов'язаних із транзитом [3].

Генезис наукової думки засвідчив, що у більшості праць транзитний потенціал розглядається як характеристика певної території, а масштабом його виміру виступають кількісні та якісні параметри транспортної системи цієї території. Транспортний потенціал розуміємо, як сукупні можливості наявних ресурсів регіональної господарської системи, включаючи інфраструктурні галузі як елементи цієї системи, забезпечувати проходження територією потужних транзитних потоків, породжувати синергійні просторові ефекти і формувати механізм стимулювання сталого розвитку регіону. Транзитний потенціал представляє собою складну, динамічну, адаптивну, стохастичну систему взаємопов'язаних

елементів, які виконують різні функції у процесі забезпечення проходження транспортних потоків інших країн територією нашої держави та досягнення цілей комплексного розвитку як окремого регіону, так і країни в цілому. Ця система, на нашу думку, має дві основні складові: регіональну і галузеву та функціонує в межах ринку транспортних послуг, без якого не існує перевезень в жодній частині світу [5].

На величину та ефективність використання транзитного потенціалу впливає цілий ряд факторів. Варто виділити дві групи: екзогенні, зокрема геополітичні, макроекономічні, інституціональні, та ендегенні, що включають регіональні та галузеві. На основі даної класифікації можливе визначення рівня використання і обґрунтування перспектив нарощування транзитного потенціалу з урахуванням ступеню впливу кожного фактору на загальний ефект реалізації транзитного потенціалу і визначення напрямів удосконалення організації транзитних перевезень на мезорівні. Концепція розвитку транзитного потенціалу транспортної системи регіону включає систему уявлень про стратегічні цілі обслуговування автотранспортної системою регіону транзитних потоків і пріоритетах розвитку об'єктів її транспортно-технологічної інфраструктури, що забезпечують реалізацію зазначених цілей.

Аналіз транзитної інфраструктури України. Гео економічний простір України буквально наповнений різними транспортними системами, які мають транзитний характер. Країна володіє унікальними нафто- і газотрубними транспортними артеріями, газовими сховищами, значною кількістю аеродромів, досить розвинутою системою залізничного транспорту, розгалуженою мережею автомобільних доріг, морськими і річковими портами, транспортно-пропускними пунктами по всьому периметру кордону держави. Рівень розвитку транспортної інфраструктури характеризує транзитні можливості країни, а їхня реалізація позитивно позначається на рентабельності ряду галузей економіки. Зокрема, простежується тенденція досягнення найвищої рентабельності саме в тих галузях, які пов'язані з транзитною властивістю України: в транспорті та зв'язку – 33,2 %, у постачанні й збуті – 19,2, заготівлі – 20,1 %. У промисловості та сільському господарстві в цей період рентабельність становила близько 10 % [7]. Через територію України щороку проходить до 60 млн. т. транзитних вантажів (включаючи нафту, газ і аміак). Експертна оцінка потенційних можливостей нашої країни становить 220 млн. т. транзитних вантажів. Фахівці вважають, що цього показника можна досягти за умови перегляду тарифної політики держави. Новий імпульс для розвитку транзитних транспортно-розподільчих функцій України пов'язаний з формуванням Чорноморського економічного співробітництва (ЧЕС) – регіональної інтеграції, що охоплює 11 причорноморських та сусідніх з ними держав. Ще одна проблема, орієнтована на транзитні можливості України, – альтернативні варіанти імпортування енергоносіїв. Причорноморський регіон розглядають як вузловий щодо можливих напрямів транспортування до Європи нафти з країн Перської затоки та країн Прикаспійського регіону, а також газу з Ірану (див. рис. 1).

Транзитний потенціал України посилюють поромні переправи, дві з яких – „Іллічівськ-Варна” (Болгарія) і через Дунай, між Орлівкою (Україна) та Ісакія (Румунія) – перебуває на стадії проектно-розробки [4]. Україна характеризується потужними міжнародними транзитними й експортно-імпортними вантажопотоками. Найбільший серед них вантажопотік „Захід-Схід”, що з'єднує країни Європи з Росією та Закавказьким регіоном. У межах України він розпочинається двома ділянками: „Любомль-Ковель-Рівне-Шепетівка-Козятин” і „Мостиська-Львів-Тернопіль-Жмеринка-Козятин”, через „Шевченко-Знам'янка-Дніпропетровськ-Синельникове-Донецьк” і виходить кількома напрямками до кордону з Росією. Ця магістраль є найкоротшим залізничним шляхом із Центральної та Східної Європи на Північний Кавказ та Закавказзя, а з комбінованими перевезеннями (різними видами транспорту) – також і до Казахстану та Середньої Азії. Вантажопотоки за цим напрямом представлені переважно транзитними вантажами (нафта і нафтопродукти, метали, хімічні продукти, бавовна), а також експортними товарами (чорні метали, продукти хімічної промисловості) (див. рис. 2).

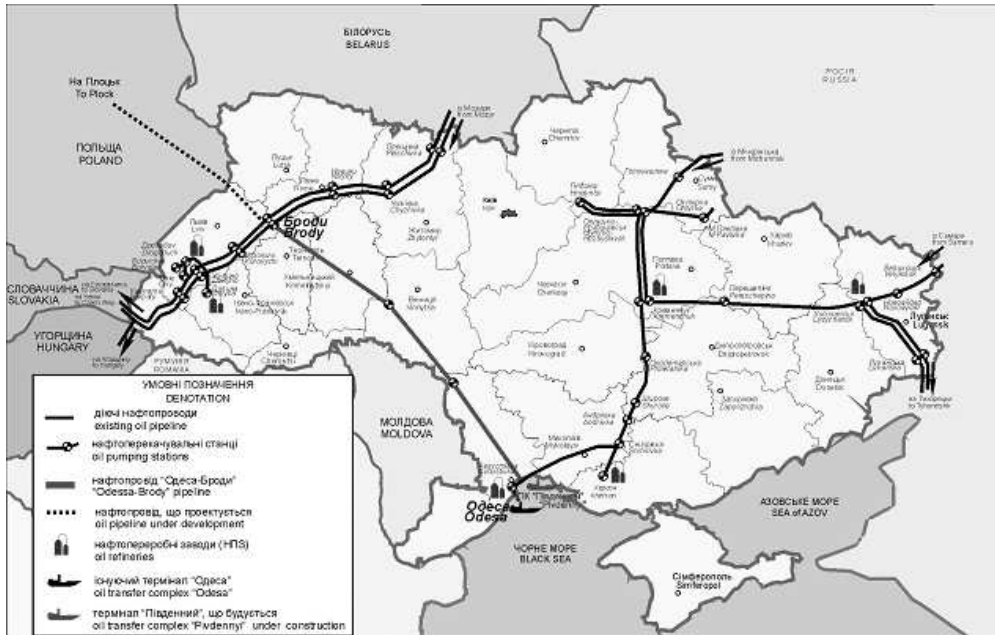

Рис. 1. Діючі нафтопроводи на території України.

Джерело: [[http://bin.ua/news/economics/oilandgas/.](http://bin.ua/news/economics/oilandgas/)].

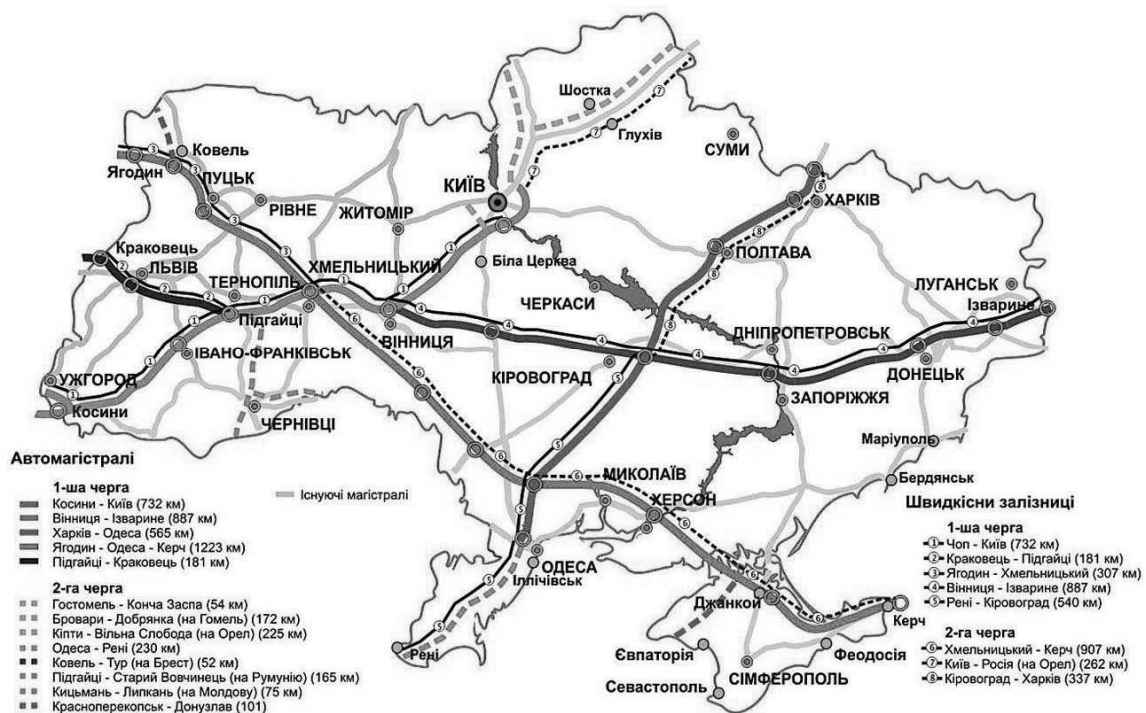

Рис. 2. Український транспортний коридор.

Джерело: [<http://2000.net.ua/2000/derzhava/transport/77858.>].

Більша частина вантажопотоків сходиться до портових комплексів України, зокрема портів: Одеса, Іллічівськ, Південний, які фіксують транспортні зв'язки „Північ-Південь”, що з'єднують Росію та інші країни СНД із Середземномор'ям та Світовим океаном. До Миколаївського та Херсонського портів сходяться переважно транзитні та експортні вантажі, в яких переважають хімічні продукти, мінеральні добрива та будівельні матеріали. В Україні триває інтенсивний пошук найефективнішого використання транзитного потенціалу країни, зокрема її приморських регіонів. Територія України та її транспортні магістралі фігурують у численних проєктах міжнародних транспортних коридорів. Транспортний коридор „Європа-

Азія” проходить через Німеччину, Австрію, Чехію, Словаччину, Угорщину, Польщу, Україну, Росію, Казахстан, країни Середньої Азії та Китай. Він проектується як швидкісна залізнична магістраль з паралельними сучасними автошляхами. Частина його проходить через Донецьку область. Транспортний коридор „Балтика-Чорне море” з’єднує портові міста Гданськ і Одесу, проходить територіями Польщі та України і має протяжність у межах України близько 900 км. залізничного та 950 км автомобільного шляхів.

Як відомо, для України важливою сировиною для перевезень є нафта і газ. Україна у 2013 р. збільшила транзит газу до Європи – до 86,1 млрд куб. м., що на 1,9 млрд. куб. м. або на 3,2% більше показників аналогічного періоду минулого року (див. рис. 3). Відповідно до цього, у 2013 р. „Укртрансгаз” своєчасно і в повному обсязі виконав всі заявки з транспортування природного газу європейським і українським споживачам. Крім цього, всього за січень-грудень звітного року, ВАТ „Укртрансгаз” експортував 130 млрд. куб. м. природного газу, що лише на 2,6 % або 3,4 млрд. куб. м. менше показників попереднього року. Нагадаємо, за оперативними даними центрального диспетчерського департаменту ВАТ „Укртрансгаз”, з початку 2013 р. Україна скоротила обсяги надходження імпортованого газу з Російської Федерації на 4,9 млрд. куб. м або на 15,1 %. Відповідно до цього можна стверджувати, що країни хоче відновити свій транспортний потенціал в газотранзитній галузі Європи [7].

Рис. 3. Магістральні газопроводи України.

Джерело: [http://uk.wikipedia.org/wiki/Файл:Map_Urengoy–Pomary–Uzhgorod.jpg].

Таким чином, до 2015 р в Україні повинні з’явитись привабливі умови для мультимодальних і транзитних перевезень і має значно поліпшитись інфраструктура транспортних коридорів. З урахуванням модернізованої інфраструктури, з 2016 р. по 2026 р. активізується розвиток міжнародного транспортного коридору „Європа – Кавказ – Азія” [7]. Таким чином, вдале географічне положення України та наявність розвинутої транзитної інфраструктури значною мірою визначає її зовнішні економічні та політичні відносини. Активна роль України в реалізації моделі транссистем дозволить країні перетворитися на потужну, розвинену державу.

Оцінка транзитної спроможності України. Аналіз транзитних вантажопотоків через територію України в 2007-2012 рр. за видами транспорту (див. табл. 1) показує, що без урахування трубопровідного транспорту обсяги перевезень залізничним транспортом складають лівову частку вантажопотоків (87,9 % в середньому за період). У 2011 р. залізниці

перевезли 469,3 млн. т. вантажів, і в тому числі 51 млн. т. – транзитні вантажопотоки, які в загальній структурі вантажоперевезень становлять близько 11 %. Зокрема, підвищувалась пропускна здатність окремих дільниць, швидкість транспортування, вводились автоматизовані системи, які спрямовані на скорочення і полегшення перевізного процесу, спрощувались митні та інші види контролю при перетині кордонів, зменшувалась кількість документів дозвільного характеру. Крім того, українськими залізницями реалізувались досить дорогі інвестиційні проекти, наприклад: будівництво Бескидського тунелю на Львівській залізниці, будівництво широкої колії за маршрутом „Кошице – Відень”, електрифікація окремих ділянок, розвивалась залізнична інфраструктура припортових станцій і портів.

Таблиця 1

Динаміка транзитних вантажопотоків за видами транспорту, тис. т.

Вид транспорту	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Всього (без трубопровідного)	107154,2	101925,1	50152,4	52913,5	58123,5	47915,5
в т. ч. %	100	100	100	100	100	100
Залізничний	99882,4	93347,6	44834,6	44511,8	48669,5	40940,1
в т. ч. %	93,3	91,6	89,4	84,1	83,7	85,4
Морський	2694,0	3487,0	1899,4	3660,4	3912,1	1637,7
в т. ч. %	2,5	3,4	3,8	6,9	6,7	3,4
Автомобільний	4494,6	4908,7	3354,2	4649,1	5011,2	4850,0
в т. ч. %	4,2	4,8	6,7	8,8	8,7	10,1
Річковий	37,43	74,73	0	0	0	7,6
в т. ч. %	0,0	0,1	–	–	–	0,0
Авіаційний	1,3	1,5	1,2	1,6	2,8	3,0
в т. ч. %	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Інший	44,5	105,5	62,9	90,6	527,8	477,1
%	0,0	0,1	0,1	0,2	0,9	1,0

Джерело: [Складено автором за: http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2013/tz/tranz/tranz_u/tranz0412_u.htm.]

Так, у 2012 р. транзит становив лише 40 % від потенціалу залізниць країни, або знизився на 17,9 %, до 41,9 млн. т. З 2013 р. відбулося скорочення обсягів перевезень вантажів всіма видами транспорту на 3,6 % – до 689,2 млн. т. (включаючи трубопровідний). Якщо останній місяць року суттєво не вплинув на статистику, то скорочення вантажопотоків відбувається другий рік поспіль. Зокрема, це стосувалось вугілля, нафти і нафтопродуктів, мінеральних добрив. Україна в серпні 2013 р., порівняно з відповідним періодом минулого року, збільшила транзит нафти до Європи на 3,5 % – до 1 млн 352,9 тис. т. При цьому транзит нафти по території України до країн Європи в січні-серпні 2013 р. збільшився на 8,5 %, порівняно з аналогічним періодом 2012 р., і склав 10 млн. 268,6 тис. т. Імпорт нафти в Україну в серпні 2013 р. склав 12,4 тис. т., що на 69 % менше порівняно з минулим роком, за січень-серпень 2013 р. – 234,9 тис. т. (на 80,3 % менше порівняно із 2012 р.) [4; 8]. Найбільше падіння обсягів переправи транзитних вантажів відбулося в морських торговельних портах „Одеса” і „Південний”. Падіння транзиту через порти обумовлено в першу чергу зниженням більш, ніж на 3 млн. т. обсягу поставок казахської нафти, яка досі експортувалася через Україну, а тепер переправляється через російський порт „Тамань” [6]. Перехід вантажів в російські порти є основною проблемою України. Навіть незначне скорочення обсягів російських вантажів, які становлять близько 70 % всього обсягу транзиту по українській території, відразу відображається на показниках, в той час коли Росія цілеспрямовано виключає Україну з транзитних потоків. Це відбувається тому, що стратегія розвитку морської портової інфраструктури Росії спрямована на збільшення переправи вантажів через російські порти. До 2020 р. їх обсяг повинен зрости на 84 %, до 985 млн. т. на рік. Зокрема, майже всі вантажі

російського походження, які перевантажуються в портах країн Балтії, Скандинавії та України, планується переорієнтувати на порти Росії і це не згадуючи ситуацію з Кримом.

Залізницю частково підтримує експорт: в цьому напрямку обсяг вантажоперевезень зріс на 3,2 %. Перевезення ж як в імпортному, так і внутрішньому сполученні показали негативний результат: мінус 0,5 і 4,3 % відповідно. Внутрішні перевезення впали на тлі спаду промвиробництва: -5 % за підсумками 11 місяців 2013 р. Виходить, що якби не експорт, то падіння на з/д транспорті було б ще більш помітним. У свою чергу темпи експорту задавало зерно, оскільки інші головні вантажі української зовнішньої торгівлі – ЗРС, металопродукція та хімдобрива – переживали не найкращі часи. Саме ці вантажі в 2013 р. зробили найбільший внесок в падіння вантажопотоків в цілому. Серед лідерів падіння вантажної бази з/д транспорту – нафта (мінус 14,9 %), хімічна продукція (-12,8 %), вугілля (-2,9 %), чорні метали (-2 %) [4]. Так, обсяги перевезень, здійснюваних автомобільним транспортом, з 2007 р. по 2012 р. зросли на 7,9 %, а їх частка в структурі транзитних потоків збільшилася з 4,2 % до 10,1 %. Відбувається динамічне використання повітряного простору України: за аналізований період обсяги перевезень транзитних вантажів авіаційним транспортом зросли в 2,3 рази (з 1,3 тис. т до 3,0 тис. т), проте їх частка в структурі загальних перевезень вантажів залишається мізерною. Обсяги перевезень, здійснюваних морським транспортом, зросли з 2,7 млн. т. до 3,9 млн. т. протягом 2007-2012 рр. і, відповідно, їх частка в загальному обсязі транзитних перевезень вантажів збільшилася з 2,5 % до 6,7 % [4; 9].

Результат морських портів – скорочення обсягів переправи на 1,9 %. Цей підсумок також закріплює повільну, але стійку негативну динаміку в морських гаванях: торік падіння вантажопереправи склало 0,7 %. За останні 5 років, починаючи з 2009 р., цей спадний тренд був перерваний тільки в 2011 р., коли портам вдалося наростити вантажопотік на 4,7 % (в основному за рахунок зростання експорту руди і вугілля, а також приросту транзиту). Тоді обсяг переправи портів і терміналів всіх форм власності склав 162,26 млн. т. Цього року морські порти обробили 148,1 млн. т. вантажів. У морських портах ситуація з транзитом характерна скороченням 23 %. Це більше втрати 2012 р. – мінус 18,5 % – і в абсолютному вираженні становить 8 млн. т. З урахуванням втрачених 6 млн. т. транзиту роком раніше ці 14 млн. – сумарний річний оборот ще одного морського порту з першої п'ятірки, наприклад, Маріупольського. Правда, таке подвійне порівняння не зовсім коректне, оскільки транзит, втрачений залізницею і портами – це фактично одні й ті ж вантажі.

Отже, привертає увагу процес активного розвитку так званих інших транзитних перевезень в останні три роки, що пояснюється активним розвитком перевезень у змішаному сполученні (інтермодальних, комбінованих), в т. ч. в напрямку „Південь-Північ” за участю поїздів комбінованого транспорту „Вікінг” і „ZUBR”. За період 2007-2012 рр. обсяги перевезень, здійснюваних іншими видами транспорту (коли транспортний засіб перевозиться на транспортному засобі), зросли більш ніж у 10 разів.

Напрями розвитку транзитного потенціалу України. Для реалізації стратегічних напрямів нарощення вітчизняного транзитного потенціалу необхідно здобути переваги, насамперед у таких питаннях:

- посилення координації діяльності митниць в організації спільного огляду вантажів, спрощення процедур митного та інших видів контролю;
- розширення транспортного та митного співробітництва в розбудові транспортних коридорів для прискорення доставки вантажів та ефективнішого використання транспортної інфраструктури України російськими вантажовласниками;
- подовження транспортних коридорів територіями України і Росії до основних регіонів, де формуються експортні та транзитні вантажопотоки.

Для залучення додаткових транзитних потоків необхідно запровадити стандарти якості, сервісу та часу транзитних перевезень, провести інвентаризацію транзитних маршрутів, розробити їхні паспорти та визначити „вузькі місця”, ранжувати проекти розбудови

міжнародних транспортних коридорів за ступенем їх готовності. Крім того, потребує удосконалення робота з аналізу тенденцій на світових ринках транспортних послуг. З огляду на це, підвищення ефективності і якості роботи будь-якого транспорту вимагає широкого використання досягнень науково-технічного прогресу, упровадження передових і вишукування нових, більш прогресивних форм і методів організації транзитно-транспортного процесу і розробки інформаційних систем керування транспортом.

Таким чином, у підсумку можна сформулювати наступні стратегічні цілі, на які необхідно орієнтуватися:

- повне та якісне забезпечення потреб економіки країни, зниження частки транспортних витрат у ціні товару;
- підвищення конкурентоспроможності в умовах СОТ;
- підвищення рівня безпеки та забезпечення стійкого розвитку транзитно-транспортної системи;

З цього випливають головні завдання розвитку:

- технічна та технологічна модернізація і оновлення основних засобів;
- поліпшення інвестиційного клімату;
- розвиток мережі міжнародних транзитних коридорів;
- розвиток швидкісного залізничного сполучення;
- вдосконалення та покращання структури та системи управління транспортом, посилення контролю за фінансово-економічним станом підприємств галузі, підвищення відповідальності за результатами виробничої та економічної діяльності;
- закріплення позитивних тенденцій в збереженні експортного потенціалу;
- забезпечення проведення гнучкої тарифної політики для створення привабливих умов для вантажовласників;
- розповсюдження прозорого державного регулювання тарифів, зборів та плат по переробці вантажів на підприємствах усіх форм власності та підпорядкування;
- забезпечення посилення безпеки, росту ефективності та конкурентоздатності транспортної галузі України.
- суттєве поліпшення експлуатаційного стану автодоріг та штучних споруд, будівництво нових автомагістралей.
- відновлення морського флоту під національним прапором.
- розвиток ринкових відношень на транспорті.
- завершення інституціональних перетворень на транспорті.
- впровадження прогресивних технологій.
- розвиток інтермодальних перевезень.

Висновки та подальші дослідження. Розвиток транзитного потенціалу України повинен бути політикою сталого економічного зростання замість діючої політики руйнування. Основними принципами нової політики діяльності в транзитній сфері мають стати: приватизація на транспорті, демонополізація, розвиток конкурентного середовища, спрощення процедур перетину кордонів та інші важливі заходи, визначені цією загальнодержавною концепцією. Так, за умов ефективного управління транзитні можливості нашої держави можуть забезпечити як економічний, так і соціальний її розвиток і безпеку, так як транспортний комплекс України – це потужний потенціал, який має використовуватися в повному обсязі для добробуту нашого народу.

• Транспортна система України не в повній мірі готова до забезпечення перевезень у необхідних обсягах.

• Внаслідок низького інвестиційного потенціалу збільшується зношення технічних засобів та витіснення українських перевізників з міжнародних ринків транспортних послуг.

-
- Непрозора система прикордонного контролю та високі ставки зборів призвели до скорочення транзиту вантажів через Україну і продовжують стримувати його розвиток.
 - Першочерговими завданнями є створення, відповідно до міжнародних стандартів, національної мережі транспортних коридорів та її інтеграція в транспортні системи Європи, Азії, Балтійського і Чорноморського регіонів.
 - Збільшення обсягів транзитних перевезень неможливе без розвитку транспортної мережі, що, визначається інвестиціями в цю сферу, а це у свою чергу має стати об'єктом подальших досліджень науковців.

Список літератури:

1. Бжезинский З. *Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство* М. – 2006. – 97 с.
2. Дворніков М. *Міжнародна економіка. Навч. посібник для студ. екон. спец.* / М. Дворніков // Вінниця. – ВДГУ. – 2011. – 201 с.
3. Савельєв Є. *Національні економічні інтереси України: методологічні аспекти та рішення для регіону Чорноморського басейну* / С.І. Юрій, Є.В.Савельєв // *Вісник Тернопільського національного економічного університету.* – 2011. – №5 –2.
4. *Статистика / Державна служба статистики України, 1998-2012* // Режим доступу до даних: <http://ukrstat.gov.ua/>.
5. *Трасека.* // *Транзит.* 2003. – №3. – С. 14.
6. Evans A. *Ukraine* / A. Evans, M. D. Dusa // *Bradt Travel Guides.* – 2010. – р. 464.
7. *IEA World Energy Outlook 2012 / Мировой энергетический обзор. Международное Энергетическое Агентство, 2012 г.* // *Електронний ресурс.* – Режим доступу: <http://www.rgwto.com>.
8. *Transport Business Strategy for 2010-2015* // *The World Bank Group, Transport Sector Board, Washington D.C.*
9. *World Trade Organization. – Annual Report. – 2012. – Geneva: WTO. – 2013.*

Андрій Семенович КОЦУР

к.е.н., доцент кафедри Управління персоналом і регіональної економіки
Тернопільського національного економічного університету
м. Тернопіль, вул. Львівська 3, 46000

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ ТА МАСШТАБИ БІДНОСТІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація

У статті “Основні причини та масштаби бідності населення України” робиться спроба окреслити основні причини та масштаби бідності населення України. При аналізі доходів та видатків населення України застосовувалися аналітичний і статистичний методи. Науково новизна дослідження полягає в окресленні основних причин незадовільного рівня доходів громадян та визначення сучасних масштабів бідності населення України. Зокрема визначено наступні причини збільшення масштабів бідності: 1) зменшення частки трудових доходів та соціальних трансфертів у структурі доходів населення; 2) зменшення індексу реальної заробітної плати, що свідчить про зниження купівельної спроможності населення; 3) переважання, у зазначеному періоді, приросту індексу споживчих цін над приростом розміру середньомісячної заробітної плати; 4) девальвація національної грошової одиниці при значній частці імпортованих товарів у структурі внутрішнього ринку товарів та послуг; 5) зменшення обсягу випуску промислової, що призвело до значного вивільнення працівників. Результати дослідження можуть бути використанні при обґрунтуванні пріоритетних напрямів соціально-економічної політики держави з метою підвищення рівня доходів населення та відповідно рівня його життя.

Ключові слова: прожитковий мінімум; мінімальна заробітна плата, девальвація; доходи населення; бідність; мінімальний споживчий бюджет.

Андрей Семенович КОЦУР

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ И МАСШТАБЫ БЕДНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье “Основные причины и масштабы бедности населения Украины” делается попытка очертить основные причины и масштабы бедности населения Украины. При анализе доходов и расходов населения Украины применялись аналитический и статистический методы. Научно новизна исследования заключается в очерчивании основных причин неудовлетворительного уровня доходов граждан и определения современных масштабов бедности населения Украины. В частности определены следующие причины увеличения масштабов бедности: 1) уменьшение части трудовых доходов и социальных трансфертов в структуре доходов населения; 2) уменьшение индекса реальной заработной платы, что свидетельствует о снижении покупательной способности населения; 3) преобладание, в отмеченном периоде, прироста индекса потребительских цен над приростом размера среднемесячной заработной платы; 4) девальвация национальной денежной единицы при значительной части импортных товаров в структуре внутреннего рынка товаров и услуг; 5) уменьшение объема выпуска промышленной, что привело к значительного высвобождает работников. Результаты исследования могут быть использованы при об-рунтування пріоритетних напрямлений соціально-економічної політики государства с целью повышения уровня доходов населения и соответственно уровня его жизни.

Ключевые слова: прожиточный минимум; минимальная заработная плата, девальвация; доходы населения; бедность; минимальный потребительский бюджет.

Andrey Semenovich KOTSUR

Ph.D., Associate professor of department of Management by a personnel and regional economy
Ternopil National Economic University
46000, Ternopil, st. Lviv 3, Ukraine

PRINCIPAL REASONS AND SCALES OF POVERTY OF POPULATION OF UKRAINE

Summary

In the article the “Principal reasons and scales of poverty of population of Ukraine” is given it a shot to outline principal reasons and scales of poverty of population of Ukraine. At the analysis of profits and charges of population of Ukraine analytical and statistical methods were used. Scientifically a research novelty consists in outlining of principal reasons of unsatisfactory level of profits of citizens and determination of modern scales of poverty of population of Ukraine. The following reasons of increase of scales of poverty are definite in particular: 1) reduction of part of the earned incomes and social transfertiv in the structure of earnings of population; 2) reduction of index of the real wage, that testifies to the decline of purchasing power of population; 3) predominance, in the noted period, increase of consumer price index above the increase of size of average monthly wages; 4) devaluation of national monetary item at considerable part of the imported commodities in the structure of internal market of goods and services; 5) reduction of volume of output of industrial, that led workers to the considerable freeing. Research results can be the use at ob–routouvannya priority directions of socio-economic policy of the state with the purpose of rise of level of profits of population and accordingly standard of his living.

Keywords: *living wage; minimum wage, devaluation; profits of population; poverty; minimum consumer budget.*

Постановка проблеми. Реформування економіки потребує докорінної зміни системи соціально-економічних відносин. Вдосконалення функціонування ринкової системи України передбачатиме зміну акцентів структурі національної економіки. Дотаційні галузі промисловості та ті, що розвивались за рахунок фіскальної підтримки, а також монополізовані ринки повинні перейти на загальні умови функціонування економічної системи. Негативними наслідками даних процесів буде зниження темпів приросту заробітної плати працівників підприємств цих галузей та й звільнення значної їх частки.

У цих умовах гостро постає проблема соціальної захищеності громадян, що залишились без засобів для існування або доходи яких різко зменшились. Актуальності даній проблематиці додають високі темпи девальвації національної грошової одиниці та висока частка імпортних товарів у структурі споживання населення. Значна частина таких товарів стає недоступною для громадян у зв'язку з низьким рівнем їх доходів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Активізація економічних реформ актуалізує проблематику причин та масштабів бідності в Україні та необхідності посилення соціального захисту соціально вразливих верств населення. У працях вітчизняних вчених значну увагу приділено шляхам подолання бідності як явища, проте потребує подальшого дослідження удосконалення методики визначення масштабів бідності та обґрунтування основних причин виникнення бідності, як явища.

Постановка завдання. У статті робиться спроба окреслити основні причини та масштаби бідності населення України. Об'єктом дослідження соціально-економічні процеси, що впливають на рівень життя населення. Предметом дослідження рівень доходів та видатків населення України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існуюча структура доходів населення, свідчить проте що частка заробітної плати в структурі доходів населення є досить низькою та має тенденцію до зменшення. Так у II кварталі 2014 року вона становила 40,8 %, що у

порівнянні з II кварталом 2013 року є на 1,2 % меншим (42,0 %). При цьому, за відповідний період відбулось зменшення частки соціальних трансфертів структурі доходів населення з 40,1 % у II кварталі 2013 р. до 39,4 % у II кварталі 2014 р..

Зменшення частки заробітної плати в структурі доходів населення є безумовно негативним явище. Це свідчить про зменшення частки трудових доходів, які отримує людина за виконану працю. Також, це говорить про зміни на ринку праці. Що стосується зменшення частки соціальної допомоги та інших одержаних поточних трансфертів, то дане явище є позитивним для функціонування економіки в цілому, проте це також говорить про звуження соціального захисту населення. У сучасних економічних та політичних умовах перегляд окремих елементів соціального захисту є необхідним та своєчасним, але обмеження соціального захисту не повинно стосуватись тих громадян, для яких це чи не єдине джерело фінансових ресурсів.

Для детального аналізу доходів громадян звернемо увагу на індекс реальної заробітної плати громадян. Так, за підсумками першого півріччя 2013 року він становив 109,6 %. Тобто реальна заробітна плата зросла на 9,6 %. За підсумками першого півріччя 2014 року цей показник склав 99,6 %. Тобто, реальна заробітна плата знизилась на 0,4 %. При цьому номінальна заробітна плата у зазначеному періоді 2013 року зросла на 9,1 %, а у 2014 році на 5,3 %. Також слід зазначити, що середня заробітна плата у першому півріччі 2014 року зросла 434 грн. або на 12,1 %, у першому півріччі 2013 року – 380 грн. (11,2 %) [1].

Таблиця 1

**Доходи та витрати населення України у II кварталі 2014 року
у порівнянні з II кварталом 2013 року [1]**

	У % до підсумку		Зміна значення у II кварталі 2014 у порівнянні з II кварталом 2013 р.
	II квартал 2013 р.	II квартал 2014 р.	
Доходи	100,0	100,0	-
заробітна плата	42,0	40,8	-1,2
прибуток та змішаний дохід	13,1	14,1	1
доходи від власності (одержані)	4,8	5,7	0,9
соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	40,1	39,4	-0,7
Витрати та заощадження	100,0	100,0	-
придбання товарів та послуг	87,3	85,8	-1,5
доходи від власності (сплачені)	2,1	1,8	-0,3
поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	7,2	7,0	-0,2
нагромадження нефінансових активів	0,5	-0,4	-0,9
приріст фінансових активів	2,9	5,8	2,9

Основним чинником зменшення реальної заробітної плати у першому півріччі 2014 року є приріст індексу споживчих цін, який з початку 2014 року становив 11,5 % (8,3 % у II кварталі 2014 року). У відповідних періодах 2013 року цей показник становив: 0,2 – за перше півріччя 2013 року; 0,1 – у II кварталі 2013 року. У цілому у 2013 році індекс споживчих цін склав 99,7 % [1].

Інфляційні процеси свідчать про те, що відбуваються певні зміни в економічному житті, про те уданому випадку важко встановити який характер мають ці процеси позитивний чи негативний. Адже однією з основних причин прискорення темпів інфляції є девальвація національної грошової одиниці. За перше півріччя 2014 року обмінний курс гривні до долара

США на міжбанківському ринку знизився на 45,1 % – до 11,82 грн./дол. США, на готівковому ринку – на 44,8 % – до 11,99 грн./дол. США. [6].

Основними чинниками даного стану справ є окупація значної території України іншою державою та веденням бойових дій у східних областях, що позначилось на результатах економічної діяльності у цих регіонах і країни в цілому. Так, індекс промислової продукції у січні-червні 2014 р до січня-червня 2013 року становив 95,3 % [7].

Отже, як бачимо зниження реальної заробітної плати зумовлено економічними та соціально-політичними чинниками. Анонсовані урядом економічні реформи не забезпечать в короткотермінові перспективі зростання доходів громадян, але можуть ще більше вплинути та їх зниження.

Єдиним вагомим механізмом регулювання доходів населення є встановлення мінімальної заробітної плати. Згідно ст. 3 Закону України «Про оплату праці»: «мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може здійснюватися оплата за виконану працівником місячну, а також погодинну норму праці (обсяг робіт) [3]. У 2014 році розмір мінімальної заробітної плати встановлено на рівні 1218 грн.

За сьогоднішнього рівня цін у державі величина мінімальної заробітної плати є вкрай низькою. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про прожитковий мінімум» розмір мінімальної заробітної плати встановлюються у відповідності до прожиткового мінімуму. Прожитковий мінімум також впливає на визначення розмірів «мінімальної пенсії за віком, визначення розмірів соціальної допомоги, допомоги сім'ям з дітьми, допомоги по безробіттю, а також стипендій та інших соціальних виплат виходячи з вимог Конституції України та законів України [4]. У свою чергу «прожитковий мінімум – вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Постановою КМУ № 656 від 14.04.2000 р. «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» був затверджений відповідний перелік [8]. Впродовж 14 років незважаючи на розвиток суспільства, зміну потреб населення дані набори не переглядалися. У їхньому переліку не міститься ряд товарів і послуг без отримання яких не можливо прожити в сучасному світі. А вартість зазначених у постанові наборів товарів і послуг, що входять до мінімального споживчого бюджету, вартісною величиною якого є прожитковий мінімум, розраховані на цінах, що не відповідають ринковим.

Прожитковий мінімум встановлюється законодавчо при прийнятті Закону України «Про державний бюджет ...» на відповідний рік для наступних категорій населення: дітей віком до 6 років – 1032 грн. у 2014 році; дітей віком від 6 до 18 років – 1286 грн. (2014 р.); працездатних осіб – 1218 грн. (2014 р.); осіб, які втратили працездатність – 1176 грн. [2].

Безперечно, зазначені суми не в змозі забезпечити оплату необхідних для представників цих категорій населення мінімального набору товарів та послуг. Тому одним із завдань держави є перегляд складу наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення та розрахунок їх вартісної величини за ринковими цінами. Проте навіть при такому, вкрай низькому розмірі прожиткового мінімуму, держава не спроможна забезпечити усіх громадян мінімальним рівнем доходів. Так, у 2013 році 3,7 млн. осіб (8,4 % від загальної чисельності населення) отримали доходи у розрахунку на одну особу в місяць нижче рівня прожиткового мінімуму. Відповідно до нормативного методу визначення межі бідності, який передбачає, що частка людей з доходами меншими прожиткового мінімуму й складає чисельність бідного населення, то згідно нього в Україні у 2013 році за межею бідності перебуває 3,7 млн. осіб або 8,4 % населення України. Основним недоліком визначення чисельності бідного населення за нормативним методом є те,

що за основу береться прожитковий мінімум, що встановлюється у відповідності до мінімального споживчого бюджету, який, як уже неодноразово зазначалось, розраховується на не реальних цінах на товари і послуги, що до нього входять, при цьому перелік цих товарів і послуг й норми їх споживання є морально застарілими і далекими від реальних потреб людини сьогодні.

Для аналізу матеріального становища населення важливим є не лише аналіз доходів населення але аналіз витрат. У структурі витрат населення у 2013 році найбільшу частку займали витрати пов'язанні з придбанням товарів та послуг – 82,2 %, у 2012 році цей показник становив 80,7 %. Висока частка витрат на придбання товарів та послуг свідчить, що низький рівень доходів населення та неможливість заощаджувати кошти.

Для визначення кількісної характеристики бідного населення звернемося до розподілу населення за рівнем доходів. Як видно з таблиці 2 частка осіб, що отримали доходи у 2013 році нижче прожиткового мінімуму (1113,67 грн. – середньорічний розмір прожиткового мінімуму в розрахунку на одну особу в місяць) становить близько 11,5 % громадян, що є безперечно негативним явищем. Потрібно зазначити, що частка осіб котрі отримали доходи нижчі від рівня середньомісячної заробітної плати в Україні, що у 2013 році становила 3265 грн. складає понад 90 %.

За статистичним методом бідним вважається те населення, яке отримує середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу менший ніж 75 % середнього значення в державі. Згідно даних Державної служби статистики середньомісячний наявний дохід у розрахунку на одну особу у 2013 році становив 2180,6 грн. Якщо особа отримували доходи в місяць менше 1635,5 грн. (75 %), то вона відноситься до бідного населення. Такого населення у 2013 у відповідності до даних таблиці 2 було щонайменше 32,8 % від населення держави або 14,9 млн. осіб.

Таблиця 2

**Розподіл населення за рівнем доходів у розрахунку на одну особу в місяць в Україні
впродовж 2012–2013 рр., % [1]**

Дохід у розрахунку на одну особу, грн.	2012	2013
до 480,0	0,3	0,1
480,1–840,0	3,1	2,3
840,1–1200,0	12,9	9,1
1200,1–1560,0	23,9	21,3
1560,1–1920,0	21,1	22,1
1920,1–2280,0	14,4	16,6
2280,1–2640,0	9,4	10,4
2640,1–3000,0	5,6	6,7
3000,1–3360,0	3,0	4,3
3360,1–3720,0	2,2	2,0
понад 3720,0	4,1	5,1

Ще однією методикою визначення межі бідності населення є методика запропонована ООН. Згідно неї, межа бідності визначається за допомогою величини витрат населення із розрахунку на одну особу на день. Для європейських країн вона встановлена на рівні 14 дол. США. Для населення Східної Європи та Азії – 5 дол. США. У 2013 році курс національної валюти по відношенню до долара США становив в середньому 8 грн. за 1 дол. США. Отже, витрати населення на день повинні були становити 112 грн. та 40 грн. відповідно до методики. У 2013 році бідні особи повинні були отримати, щоб вважатись такими, дохід менший ніж: для населення Європейських країн – 40880 грн. або 3406 грн. доходу у місяць; для країн Східної Європи та Азії – 14600 грн. та 1216 грн. відповідно, що є практично зіставною з величиною прожиткового мінімуму, яка на кінець 2013 року становила 1218 грн.. При першій методиці

ООН чисельність бідного населення, згідно даних таблиці 2, становить 92,9 % населення України або 42,2 млн. осіб. Згідно методики для країн Східної Європи та Азії частка бідного населення у 2013 р. становила 8,4 % населення України (7,3 млн. осіб).

Висновки та подальші дослідження. Отже, можна стверджувати, що матеріальне становище населення України є вкрай негативним. В залежності від методики визначення чисельності бідного населення у нашій державі у 2013 році фіксується значна частка бідного населення. Завданням держави в умовах проведення економічних реформ створити такий соціальний захист для цієї категорії населення, що сприяв би не тільки виживанню, але й створював умови для економічного розвитку цих осіб, з метою отримання ними фінансової незалежності.

Враховуючи тенденції розвитку соціально-економічної ситуації в державі у I півріччі 2014 року, можна прийти до висновку, що масштаби бідності значно зросли. По-перше, зменшилась частка трудових доходів та соціальних трансфертів у структурі доходів населення. Це означає, що громадяни отримували менший обсяг соціального захисту та зменшилась їх кількість, які отримували заробітну плату. По-друге відбулось зменшення індексу реальної заробітної плати, що свідчить про зниження купівельної спроможності населення. По-третє, переважання, у зазначеному періоді, приросту індексу споживчих цін (11,5 %) над приростом розміру середньомісячної заробітної плати (11,2 %). По-четверте, значна девальвація національної грошової одиниці у I півріччі 2014 року (44,8 %) при значній частці імпортованих товарів на внутрішньому ринку товарів та послуг. По-п'яте, зменшення обсягу випуску промислової продукції (-7,4 %), що призвело до значного вивільнення працівників. Основним чинником, даного стану справ, є суспільно-політична ситуація в країні, окупація її значної території іноземним агресором та ведення бойових дій у Донецькій і Луганській областях.

Основними напрямками підвищення добробуту населення України та відповідно подолання бідності, необхідно здійснювати за такими напрямками:

- стабілізувати економічну та суспільно-політичну ситуації в державі;
- відновити виробництво та стимулювання економічного зростання;
- сприяти зайнятості населення та розвитку ринку праці;
- удосконалити механізм оплати праці та соціального діалогу як основних чинників створення умов для гідної праці;
- розвивати систему соціального страхування;
- удосконалити пенсійну систему;
- реформувати систему соціального захисту;
- соціальну підтримку сімей, дітей та молоді;
- удосконалювати методологічні підходи до оцінки бідності.

Список літератури:

1. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Закон України “Про державний бюджет України на 2014 рік <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/719-18>.
3. Закон України «Про оплату праці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80?test=dCCMfOm7xBWMMEEZi5VhzNIH4MUs80msh8Ie6>.
4. Закон України «Про прожитковий мінімум» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-14>.
5. Коцур А. С. Пріоритетні напрями розвитку підприємництва як основи подолання бідності. Особенности развития регионов Украины в новых экономических условиях : материалы пятой всеукраинской научной web-конференции молодых ученых / А. С. Коцур – Симферополь : ДИАЙПИ, 2014 – С. 227–229.

6. Монетарний огляд за перше півріччя 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=9792473>.

7. Соціально-економічний розвиток України за січень-червень 2014 року. Державна служба статистики <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

8. Постанова КМУ “Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення” № 656 від 14.04.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/656-2000-%D0%BF>.

Наталія Михайлівна КРИВОКУЛЬСЬКА

к.е.н., доцент кафедри державного і муніципального управління,
Тернопільського національного економічного університету
Україна, 46011, Тернопіль, вул. Слівенська 9 / 6
Тел. 0987934249
Email: business-lady@mail.ru

УДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРУВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В ПИТАННЯХ КОНТРОЛЮ ЗА ПОЖЕЖНОЮ БЕЗПЕКОЮ ОРГАНІЗАЦІЙ

Анотація

Метою статті є формування рекомендацій щодо удосконалення адміністрування діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Тернопільській області в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ.

Обґрунтовано необхідність удосконалення адміністрування діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Тернопільській області в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ. Вказано причини, які зумовлюють потребу такого удосконалення. Наведено вимоги, які повинні ставитися до персоналу задля покращення адміністрування діяльності органу державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ з урахуванням положень ситуаційного управління. Систематизовано причини, неналежного рівня забезпечення пожежної безпеки як в Україні, так і на рівні Тернопільської області. Розкрито суть, принципи управління пожежними ризиками в рамках впровадження ризикоорієнтованого підходу у контрольно-наглядову діяльність Управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій в Тернопільській області.

Наукова новизна статті полягає у поглибленні теоретичних положень і розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення адміністрування діяльності органу державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою організацій.

Практична значущість статті полягає у можливості використання результатів авторських досліджень, репрезентованих у статті, і пов'язаних з удосконаленням адміністрування діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Тернопільській області в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ, у діяльності цього органу державної влади.

Ключові слова: *орган державної влади; Державна служба України з надзвичайних ситуацій у Тернопільській області; адміністрування діяльності; контроль за пожежною безпекою підприємств та установ; ситуаційне управління; ризикоорієнтований підхід до управління.*

Кривокульская Наталья МИХАЙЛОВНА

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ АДМИНИСТРИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНА ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В ВОПРОСАХ КОНТРОЛЯ ЗА ПОЖАРНУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИЙ

Аннотация

Целью статьи является формирование рекомендаций по совершенствованию администрирования деятельности Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в Тернопольской области в вопросах контроля за пожарной безопасностью предприятий и учреждений. Обоснована необходимость совершенствования администрирования деятельности Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в Тернопольской области в вопросах контроля за пожарной безопасностью

предприятий и учреждений. Указаны причины, которые обуславливают потребность такого усовершенствования. Приведены требования, которые должны относиться к персоналу для улучшения администрирования деятельности органа государственной власти в вопросах контроля за пожарной безопасностью предприятий и учреждений с учетом положений ситуационного управления. Систематизированы причины, ненадлежащего уровня обеспечения пожарной безопасности как в Украине, так и на уровне Тернопольской области. Раскрыта суть, принципы управления пожарными рисками в рамках внедрения рискоориентированного подхода в контрольно-надзорную деятельность Управления Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в Тернопольской области. Научная новизна статьи заключается в углублении теоретических положений и разработке практических рекомендаций по совершенствованию администрирования деятельности органа государственной власти в вопросах контроля за пожарной безопасностью организаций. Практическая значимость статьи заключается в возможности использования результатов авторских исследований, представленных в статье, в работе по совершенствованию администрирования деятельности Государственной службы Украины по чрезвычайным ситуациям в Тернопольской области в вопросах контроля за пожарной безопасностью предприятий и учреждений.

Ключевые слова: орган государственной власти; Государственная служба Украины по чрезвычайным ситуациям в Тернопольской области; администрирование деятельности; контроль за пожарной безопасностью предприятий и учреждений; ситуационное управление; рискоориентированный подход к управлению.

Natalia Mykhaylivna KRYVOKULSKA,
PhD, assistant professor of state and municipal government,
Ternopil National Economic University
Ukraine, 46011, Ternopil, st. Slivenska 9/6
Phone. 0987934249
Email: business-lady@mail.ru

IMPROVED ADMINISTRATION ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES CONCERNING CONTROL OVER FIRE SAFETY ORGANIZATIONS

Summary

Purpose of this article is to develop recommendations for improving the administration of the State Service of Ukraine of Emergencies in Ternopil region in terms of control over fire safety companies and institutions. The necessity of improving the administration of the State Service of Ukraine of Emergencies in Ternopil region in terms of control over fire safety companies and institutions. These causes, which lead to the need for such improvements. The requirements that should apply to staff to improve the administration of public affairs in matters of fire safety control of enterprises and institutions subject to the provisions of situational management. Systematized causes undue level of fire safety in Ukraine, and at the level of Ternopil region. Essence, fire risk management principles within the framework of risk-oriented approach to the control and supervision of the activities of the State Service of Ukraine of Emergencies in the Ternopil region. Scientific novelty of the paper is to deepen theoretical concepts and develop practical recommendations for improving the administration of public affairs in matters of fire safety control organizations. The practical significance of the article lies in the possibility of using the results of own research, represented in an article in efforts to improve the administration of the State Service of Ukraine of Emergencies in Ternopil region in terms of control over fire safety companies and institutions.

Keywords: public authority; State Service of Ukraine of Emergencies in Ternopil region; management activities; control of fire safety companies and institutions; Case management; risk-management approach.

Постановка проблеми. Необхідність реалізації УДСНС України в Тернопільській області місії, постійного підвищення ефективності діяльності у відповідності до вимог зовнішнього середовища обумовлює необхідність налагодження діяльності адміністративної служби організації в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ та удосконалення адміністрування діяльності цього державного органу.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Поняття та процес контролю ґрунтовно висвітлені у підручниках Б.Андрушківа [1], О.Кузьміна [1], А.Мельник [2], Р.Дафта [3], М.Мескона [4], М.Альберта [4] і Ф.Хедоурі [4], А.Файоля [5] та ін. Сутнісний зміст поняття “контролю” та його роль у системі управління організацією розкриваються Д.Бодді і Р.Пейтоном [6]. У цих літературних джерелах необхідність здійснення функції контролю обґрунтовується невизначеністю дії чинників, що впливають на діяльність організації, необхідністю попереднього виявлення несприятливого розвитку подій та виникнення кризових ситуацій. Разом з тим, недостатньо дослідженими є питання діяльності адміністративної служби органів державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ, а також напрямів удосконалення адміністрування діяльності цих державних органів.

Постановка завдання. Метою статті є формування рекомендацій щодо удосконалення адміністрування діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Тернопільській області в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ.

Завданнями статті є: обґрунтувати необхідність удосконалення адміністрування діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Тернопільській області в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ та систематизувати напрями такого удосконалення.

Об’єктом дослідження є процес адміністрування діяльності органу державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою організацій.

Предметом дослідження є механізм адміністрування діяльності органу державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Тернопільській області (УДСНС України у Тернопільській області) є територіальним органом Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) у Тернопільській області, уповноваженим на забезпечення реалізації державної політики у сферах: цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невинного характеру [7].

Специфіка роботи УДСНС України у Тернопільській області, ситуаційний характер діяльності вимагають удосконалення адміністрування діяльності цього органу державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ.

Орган державної влади - це носій державної виконавчої влади, що реалізує свою компетенцію в закріпленій сфері державного управління і має юридичний (нормативно зафіксований) статус органу державної виконавчої влади [8].

Пожежна безпека об’єкта — стан об’єкта, за яким з регламентованою імовірністю виключається можливість виникнення і розвитку пожежі та впливу на людей її небезпечних факторів, а також забезпечується захист матеріальних цінностей [9].

У рамках власної концепції (класичної школи) досліджував поняття адміністрування А.Файоль. Управління, під яким в термінології А.Файоля розумілося адміністрування, він розглядав як єдність прийомів, принципів, правил, направлених на здійснення ефективної діяльності, при оптимальному використанні можливостей організації і її ресурсів [5].

При цьому організація розглядалась як замкнена система, поліпшення функціонування якої можна досягти завдяки внутрішньоорганізаційній раціоналізації діяльності без урахування впливу зовнішнього середовища.

Сьогодні адміністрування діяльності органу державної влади має бути тим інструментом менеджменту, що дозволяє йому досягати визначених цілей максимально ефективним способом. Тому, адміністрування діяльності УДСНС України у Тернопільській області повинно бути інструментом менеджменту, що забезпечує належне функціонування системи управління пожежною безпекою і дає змогу досягати цілей щодо забезпечення пожежної безпеки максимально ефективним способом.

Загалом, система управління пожежною безпекою має функціонувати шляхом здійснення постійного моніторингу і періодичного аналізу та підтримки ефективності функціонування підприємства з урахуванням змін внутрішніх і зовнішніх чинників [10].

Тому, необхідність удосконалення адміністрування цього органу державної влади зумовлена, перш за все, змінами у зовнішньому середовищі, яке поряд із використанням системного і процесного підходів до управління, вимагає використання ситуаційного підходу.

Управління адмініструванням діяльності УДСНС України у Тернопільській області в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ з урахуванням ситуаційного підходу повинно охоплювати:

- оцінку і аналіз ситуації, що сформувалась ззовні чи усередині державного органу, з метою виявлення ризиків і загроз;
- розв'язання проблемних ситуацій в управлінні організаційними змінами в рамках ситуаційного управління;
- формування сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, адекватної реакції на зміни, що відбуваються;
- створення належних умов для ефективного функціонування державного органу, використання його ресурсного потенціалу в умовах змін.

Удосконалення адміністрування діяльності органу державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ з урахуванням положень ситуаційного управління потребує дотримання наступних обов'язкових умов:

- необхідності забезпечення суттєвого характеру змін (зміни повинні мати принциповий характер, наприклад, запровадження нових форм обслуговування населення у рамках контролю за пожежною безпекою підприємств та установ);
- розробки нових методів діагностики ситуацій пожежонебезпечного характеру на регіональному і локальному рівнях;
- появи нової якості видів робіт і послуг (наприклад, збільшення обсягів робіт УДСНС України в Тернопільській області не може бути віднесено до інновацій. Разом з тим, запровадження нових підходів до організації проведення таких робіт і нових методів їх здійснення, безумовно, є інновацією);
- цільового фінансування (удосконалення адміністрування діяльності органу державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ з урахуванням положень ситуаційного управління вимагає значних коштів, на створення і реалізації інновацій);
- підвищення ефективності такого адміністрування (ресурси, що спрямовуватимуться на адміністрування з урахуванням ситуаційного управління, мають забезпечувати підвищення його економічної та соціальної ефективності);
- встановлення підвищених вимог до керівників вищої і середньої ланки державного органу.

Удосконалення адміністрування діяльності органу державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ з урахуванням положень ситуаційного управління вимагає від персоналу цього органу:

- виконувати свої службові повноваження щодо контролю за пожежною безпекою підприємств та установ в межах чинного „правового поля”;

- компетентно, адекватно оцінювати відповідність власних дій Конституції України та законам України, а також діяльність підприємств, установ, організацій, в питаннях контролю за пожежною безпекою;

- кваліфіковано трактувати зміст діючих законів, надавати необхідні консультації по їх практичному застосуванню в межах власної компетенції щодо контролю за пожежною безпекою підприємств та установ;

- ефективно використовувати свої повноваження для попередження порушень та забезпечення безумовного виконання чинного законодавства щодо контролю за пожежною безпекою підприємств та установ, а також дотримання вимог пожежної безпеки.

З урахуванням того, що сучасні умови ставлять підвищені вимоги до існуючих послуг, використовуваних технологій управління, удосконалення адміністрування діяльності органу державної влади в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ вимагає постійного використання положень ситуаційного управління.

Удосконалення функціонального навантаження адміністративної служби УДСНС України в Тернопільській області в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ повинно забезпечуватись через покладення в основу контрольної-наглядової діяльності ризикоорієнтованого підходу.

Неналежний рівень забезпечення пожежної безпеки як в Україні, так і на рівні Тернопільської області, сьогодні зумовлений:

- недостатнім кадровим забезпеченням підрозділів УДСНС України в Тернопільській області;

- високим ступенем зношеності систем протипожежного захисту;

- зношеністю основних виробничих фондів підприємств, установ та організацій, що формують загрозу виникнення пожеж, які можуть негативно вплинути на стан довкілля, призвести до фінансових втрат;

- недосконалістю законодавчої і нормативно-правової бази в сфері забезпечення пожежної безпеки;

- недостатністю фінансових ресурсів, спрямованих на покращення протипожежного захисту виробничих об'єктів, території;

- неможливістю комплексно оцінити рівень пожежної безпеки об'єктів та ін.

Невжиття невідкладних заходів щодо підвищення протипожежного захисту населених пунктів та об'єктів може призвести тільки до прямих збитків від пожеж на суму близько 3,1 млрд. грн., а з урахуванням побічних збитків – на суму понад 8 млрд. грн. З цією метою держава прийняла рішення залишити на 2012-2015 роки систему забезпечення пожежної безпеки та порядок організації діяльності протипожежних служб на центральному та територіальному рівнях без змін і зосередити увагу на виконанні завдань у сфері пожежної безпеки, реалізації визначених пріоритетів та задоволенні сьогоденних потреб із забезпечення функціонування пожежної охорони в рамках наданих повноважень. Недоліком такого рішення стане те, що у результаті його реалізації рівень пожежної безпеки в державі істотно не поліпшиться [11].

Це вимагає управління пожежними ризиками в рамках впровадження ризикоорієнтованого підходу у контрольній-наглядову діяльність УДСНС України в Тернопільській області, під яким будемо розуміти діяльність, пов'язану з ідентифікацією, аналізом ризиків і прийняттям управлінських рішень, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків настання пожежонебезпечних подій або зменшення ймовірності їх настання до прийнятних значень.

Управління пожежними ризиками в рамках впровадження ризикоорієнтованого підходу у контрольній-наглядову діяльність УДСНС України в Тернопільській області має здійснюватися з урахуванням таких принципів:

- прийнятності ризику, який припускає визначення і досягнення науково обґрунтованих нормативних значень ризиків для населення і довкілля;
- превентивності ризику, який спрямований на: завчасне виявлення небезпечних факторів, процесів, які зумовлюють ризик настання негативних подій і виникнення пожеж; вжиття конкретних дій, спрямованих на послаблення або нейтралізацію цих ризиків і загроз;
- мінімізації ризику, який має стати відображенням компромісу між рівнем пожежної безпеки і розміром витрат на її забезпечення;
- обов'язковості інформування про ризик, яка полягає в тому, що досліджуваний орган державної влади як суб'єкт управління ризиком має систематично надавати органам державної влади та місцевого самоврядування, громадськості інформацію про можливі ризики в сфері пожежної безпеки.

Висновки. Отже, удосконалення адміністрування діяльності Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Тернопільській області в питаннях контролю за пожежною безпекою підприємств та установ повинно здійснюватись з використання положень ситуаційного управління і впровадження ризикоорієнтованого підходу у контрольно-наглядову діяльність УДСНС України в Тернопільській області.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Управління пожежними ризиками в рамках впровадження ризикоорієнтованого підходу у контрольно-наглядову діяльність УДСНС України в Тернопільській області необхідно цілерієнтувати на підвищення рівня забезпечення пожежної безпеки у регіоні, в організаціях через переміщення центру ваги із забезпечення “захищеності” населення, території, підприємств і установ (констатація факту) на забезпечення “нормативного рівня цієї захищеності” і запобігання ризикам і загрозам в сфері пожежної безпеки (запобіжний принцип), що й вимагає подальших досліджень у даному напрямку.

Список літератури:

1. Андрушків Б.М. *Основи менеджменту* / Б.М. Андрушків, О.Є. Кузьмін. – Львів : «Світ», 1995. – 294 с.
2. Мельник А.Ф. *Менеджмент державних установ і організацій: [навч. посіб.]* / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Н.М. Кривокульська / за ред. А.Ф. Мельник. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 464 с.
3. Дафт Р.Л. *Менеджмент: Пер. С англ..* – С.Лб.: Питер, 2000. – 832с.
4. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. *Основи менеджмента.* – М.: Дело, 1992. – 702с.
5. Файоль А., Эмерсон Г., Форд Г. *Управление – это наука и искусство* / А.Файоль, Г.Эмерсон, Г.Форд. Республика, 1992. – 352с.
6. Бодди Д., Пэйтон Р. *Основи менеджмента: пер. с англ.* / Под ред. Ю.Н. Каптуреского – СПб: Издательство «Питер», 1999. – 816с.
7. Положення про Управління Державної служби України з надзвичайних ситуацій у Тернопільській області [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.ternopil.mns.gov.ua/content/polozennya.html>
8. Білоус В.В. *Ефективність діяльності органів державної влади* [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.kds.org.ua/blog/efektivnist-diyalnosti-organiv-derzhavnoi-vladi>
9. *Пожежна безпека* [Електронний ресурс] Режим доступу: http://ipokniba.edu.ua/moodle/pluginfile.php/1362/mod_resource/content/1/Пожежна%20Безпека.pdf
10. *Впровадження системи управління пожежною безпекою на підприємстві.* – [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://firehelp.org.ua/public/public0005.php>
11. *Концепція вдосконалення наглядової діяльності у сфері пожежної безпеки на основі ризик-орієнтованого підходу* [Електронний ресурс] Режим доступу: http://undicz.mns.gov.ua/files/2013/1/31/Konceptcia_21.01.13.pdf

Інна Павлівна ПЕТРУК

аспірантка кафедри державного і муніципального управління,
Тернопільського національного економічного університету
Україна, 46003, м. Тернопіль, вул. Львівська 1
Тел. 0634672205
Email: petrukinna@rambler.ru

СУТЬ ТА ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація

Метою статті є обґрунтування необхідності антикризового управління.

Розкрито суть антикризового управління через дослідження поглядів науковців щодо розуміння такого управління. Наведено позиції вчених щодо змістового наповнення дефініції „антикризовий менеджмент”. Представлено авторську позицію щодо розуміння поняття „антикризове управління”. Вказано на важливу роль держави у здійсненні антикризового управління. Обґрунтовано об'єктивну необхідність антикризового управління на макро- і мезорівнях. Систематизовано особливості антикризового управління на макро- і мезорівнях, які відображають: об'єктно-суб'єктний склад, мету антикризового управління на відповідному рівні, ресурсні рамки і часовий горизонт проведення, функціональне навантаження такого управління, використовуваний управлінський інструментарій, інноваційність характеру. Наголошено, що інноваційність характеру антикризового управління має бути пов'язана із наданням процесу управління змінами антикризової спрямованості, формуванням політики нововведень. Вказано на специфіку формування антикризового управління в регіоні. Стверджується, що антикризовий менеджмент на макро- і мезорівнях дозволить забезпечити прискорену та дієву реакцію на зміни (економічні, політичні, соціальні, екологічні та ін.) з метою створення умов для стабільного і збалансованого економічного, соціального, екологічного, культурного та ін. розвитку держави і її регіонів.

Наукова новизна статті полягає у поглибленні теоретичних положень і розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення антикризового управління.

Практична значущість статті полягає у можливості використання результатів авторських досліджень, репрезентованих у статті, і пов'язаних з удосконаленням антикризового управління у діяльності органів державної влади різних рівнів.

Ключові слова: антикризове управління, об'єктивна необхідність антикризового управління на макро- і мезорівнях, особливості антикризового управління на рівні держави і її регіонів; мета антикризового управління; функціональне навантаження антикризового управління; специфіка формування антикризового управління в регіоні.

Инна Павловна ПЕТРУК

СУТЬ И ОБЪЕКТИВНАЯ НЕОБХОДИМОСТЬ АНТИКРИЗИСНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация

Целью статьи является обоснование необходимости антикризисного управления. Раскрыта суть антикризисного управления через исследование взглядов ученых относительно понимания такого управления. Приведены позиции ученых относительно содержательного наполнения дефиниции "антикризисный менеджмент". Представлены авторскую позицию относительно понимания понятия "антикризисное управление". Указано на важную роль государства в осуществлении антикризисного управления. Обоснованно объективную необходимость антикризисного управления на макро- и мезоуровне. Систематизированы особенности антикризисного управления на макро- и мезоуровне, которые отражают:

объектно-субъектный состав, цель антикризисного управления на соответствующем уровне, ресурсные рамки и временной горизонт проведения, функциональную нагрузку такого управления, используемый управленческий инструментарий, инновационность характера. Отмечено, что инновационность характера антикризисного управления должна быть связана с предоставлением процесса управления изменениями антикризисной направленности, формированием политики нововведений. Указано на специфику формирования антикризисного управления в регионе. Утверждается, что антикризисный менеджмент на макро- и мезоуровнях позволит обеспечить ускоренную и действенную реакцию на изменения (экономические, политические, социальные, экологические и др.) С целью создания условий для стабильного и сбалансированного экономического, социального, экологического, культурного и др. развития государства и его регионов. Научная новизна статьи заключается в углублении теоретических положений и разработке практических рекомендаций по совершенствованию антикризисного управления. Практическая значимость статьи заключается в возможности использования результатов авторских исследований, представленных в статье, и связанных с усовершенствованием антикризисного управления в деятельности органов государственной власти разных уровней.

Ключевые слова: антикризисное управление, объективная необходимость антикризисного управления на макро- и мезоуровнях, особенности антикризисного управления на уровне государства и его регионов; цель антикризисного управления; функциональную нагрузку антикризисного управления; специфика формирования антикризисного управления в регионе.

Inna Pavlivna PETRUK

graduate student at the Department of State and Municipal Management
Ternopil National Economic University
46000, Ternopil, st. Lviv 11, Ukraine

NATURE AND OBJECTIVE NECESSITY OF CRISIS MANAGEMENT

Summary

The essence and objective necessity of crisis management The article aims rationale for crisis management. The essence of crisis management by exploring the views of scientists in understanding such management. Shows the position of scientists on the semantic content of the definition "crisis management." Provided the author's position on the understanding of the concept of "crisis management". Specified on the important role of the state in the implementation of crisis management. Grounded objective necessity of crisis management at the macro and mezo level. Systematized features of crisis management at the macro and mezo level, reflecting: object-subject structure, the purpose of crisis management at the appropriate level, resource scope and time horizon of, the functional load of the control used by management tools, innovative character. Emphasized that the innovative nature of crisis management must be linked to the provision of anti-crisis management process changes direction, policy innovations. Specified on the specifics of the formation of crisis management in the region. It is alleged that crisis management at the macro and mezo level will provide accelerated and effective response to changes (economic, political, social, environmental, etc..) To create the conditions for sustainable and balanced economic, social, environmental, cultural, etc.. the state and its regions. Scientific novelty of the paper is to deepen theoretical concepts and develop practical recommendations for improving crisis management. The practical significance of the article lies in the possibility of using the results of own research, represented in the article, and related improvements in crisis management activities of public authorities at different levels.

Keywords: crisis management, the objective need for crisis management at the macro and mezo level, features of crisis management by the state and its regions; objective of crisis management; functional load of crisis management; specificity formation of crisis management in the region.

Постановка проблеми. Політична, соціально-економічна, екологічна нестабільність в Україні, кризові явища в усіх сферах суспільного життя зумовлюють необхідність дослідження кризових явищ, механізмів попередження та ліквідації наслідків. Одним із таких механізмів є механізм антикризового управління.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Теоретичне обґрунтування циклічних та кризових явищ здійснювали такі зарубіжні і вітчизняні вчені, як: Дж.Кейнс [1], А.Сміт [2], М.Фрідмен [3], Й.Шумпетер [4] та ін.

Питанням антикризового управління присвятили свої праці В.Коваленко, М.Кондратьєв [5], В.Король [6], Э.Коротков [7], Э.Минаев [8] та ін. Разом з тим, більш детального вивчення вимагають питання здійснення антикризового управління на макро- і мезорівнях, його особливостей, а також причин, що обумовлюють необхідність здійснення.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності антикризового управління.

Завданнями статті є: розкриття суті антикризового управління; систематизація причин, які зумовлюють об'єктивну необхідність здійснення антикризового управління.

Об'єктом дослідження є процес антикризового управління.

Предметом дослідження є механізм антикризового управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі дослідження кризових явищ лежить концепція циклічності розвитку економічних систем.

Попри те, що циклічність є формою прогресивного розвитку економічної системи (наприклад, національної економіки, економіки регіону, окремої організації), рухом від однієї економічної рівноваги до іншої, – її можна вважати також способом саморегулювання системи. Це пов'язано з тим, що економіка держави як макроекономічна система за певного спрощення може перебувати у процесі функціонування або у процесі розвитку. Процес функціонування в певній мірі стримує процес розвитку і паралельно з цим пов'язаний із акумулюванням суперечностей і проблем, які повинні бути вирішені. Процес розвитку змінює процес функціонування, вносить і посилює дестабілізуючі фактори у нього, руйнує його. Разом із тим, створюються передумови для здійснення нового процесу функціонування, на вищому, якіснішому рівні. Тобто, формується циклічна тенденція розвитку, що віддзеркалює настання криз з певною періодичністю. А це є свідченням заміни одного процесу іншим.

Кризові явища в економіці держави, окремого регіону, у діяльності організації є переломним моментом накопичення і загострення суперечностей, які виникають у процесі взаємодії окремих елементів макро-, мезо- чи мікроекономічної систем між собою та із зовнішнім середовищем.

Сьогодні відсутній єдиний підхід, який би розкривав причини криз та способи виходу з них. Часто науковці обмежуються загальними обґрунтуваннями з приводу того, що причини циклічного руху систем полягають у складному характері сил і множинності факторів, що впливають на функціонування і розвиток цих систем. Так, на думку О.Корнілової фактори – це рушійна сила, суттєва причина, обставина, що впливає на певний процес або явище та змінює рівень і динаміку продуктивності. Виходячи з цього, фактори є динамічними у часі й у просторі, тісно взаємодіють. Отже, те, що в економіці розуміється під факторами, характеризує причини економічних явищ і процесів [9].

Приміром, кризові явища в економіці А. Сміт називав „перегріваними” економічної системи. Він зазначав, що „перегриви” в економіці є результатом спекулятивних дій. Наприклад, спроба банків залучити покупців облігацій виплатою високих відсотків призводить до повної втрати капіталу [2].

Загостренням безлічі взаємозв'язаних ситуацій, що підвищують складність і ризик управління, вважав кризу Э.Коротков [7].

Дж. М. Кейнс розглядав кризу як характерну межу економічного циклу, що виявляється в раптовій і, як правило, різкій зміні тенденції до збільшення на протилежну. Причому, він стояв

на позиції, що в умовах кризи держава не повинна виступати пасивним спостерігачем кризових явищ. Наприклад, принципово необхідним засобом згладжування проблем кризи й безробіття, на його думку, було забезпечення державного втручання в економіку з метою стимулювання ефективного сукупного попиту [1].

П.Кухта вважає, що „наслідки кризи залежать від ефективності антикризового управління, що може або пом'якшувати або загострювати кризу. Наслідком кризи може бути як відновлення соціально-економічної системи, так і руйнування її, як розв'язання накопичених протиріч, так і виникнення нової кризи. Отже, вихід із кризи не завжди пов'язаний з позитивними наслідками. Не можна виключати перехід у стан нової кризи (навіть ще більш глибокої та тривалої). Кризи можуть виникати як ланцюгова реакція. Існує можливість і консервації кризових ситуацій на досить тривалий період (найчастіше це обумовлено певними політичними причинами)” [10]. Тому, антикризове управління повинно здійснюватись державою і виступати елементом державної політики. Більше того, на думку В.Коваленко „управління складними системами виступає антикризовим на усіх етапах функціонування і розвитку, а вміння передбачати, розпізнавати кризу, яка наближається, повинно визначати ефективність управлінських рішень” [11].

На сьогодні у науковій економічній літературі відсутня єдність і однозначність поглядів на сутність та зміст антикризового управління.

Э.Коротков вважає, що в антикризовому управлінні передбачена небезпека кризи, аналіз її симптомів, заходів щодо зниження негативних наслідків кризи та використання її факторів для позитивного розвитку [7].

Комплексом послідовно здійснюваних заходів щодо запобігання, профілактики, подолання кризи, зниження рівня її негативних наслідків бачить кризу Э.Минаєв [8].

Як здатність фірми конструктивно реагувати на зміни, що загрожують її нормальному функціонуванню розглядає антикризове управління В.Король [6]

На думку, О.Ложачевської, вважаємо, найбільше дискусій викликає питання рівня застосування антикризового менеджменту (міро-, мезо-, макроріень) та визначення моменту впровадження даного виду управління (лише в період загострення кризи, з метою попередження появи кризових ситуацій, використання протягом життєвого циклу підприємства) [12].

Так, Є.Козлова констатує наявність сформованих чотирьох позицій вчених щодо змістового наповнення дефініції „антикризовий менеджмент”.

Відповідно до першої точки зору антикризовий менеджмент визначається як діяльність, необхідна для попередження загрози виникнення та розвитку кризи організації, зменшення її руйнівних наслідків.

Друга позиція пов'язує даний вид управління з діяльністю організації щодо встановлення переломного моменту, який вимагає розробки нового курсу розвитку, його формування і практичного здійснення, у зв'язку з чим завданням керівництва фірми є визначення найбільш раціонального моменту початку корінних перетворень, пов'язаних з переходом у новий якісний стан.

Третій підхід досліджує антикризовий менеджмент як діяльність з подолання кризового стану в організації, обмежуючи коло антикризових заходів «терапією» кризи, яка явно себе проявляє.

Четверта позиція передбачає покладання вирішення проблем профілактики кризи, розробки і реалізації в завданнях плану сукупності попереджувальних заходів, направлених на збереження і зміцнення життєздатності організації. Іншими словами, антикризовий менеджмент розповсюджується на всі ланки кризи до етапу виникнення критичної ситуації [13].

Л.Каліна зазначає, що головне в антикризовому менеджменті – це прискорена та дієва реакція на суттєві зміни зовнішнього середовища, а головною метою є забезпечення стійкого стану підприємства на ринку в умовах будь-яких економічних, соціальних та політичних змін.

До особливостей даного виду управління авторка відносить: специфічність мети здійснення; ресурсні обмеження; часові обмеження; специфічність управлінського інструментарію; орієнтація на розв'язання проблем; орієнтація на мінімізацію витрат; інноваційний характер [14, С. 23, 27].

Розвиваючи думку Л.Каліної, зазначимо, що антикризовий менеджмент на макро- і мезорівнях також повинен передбачати прискорену та дієву реакцію на зміни (економічні, політичні, соціальні, екологічні та ін.) з метою забезпечення стабільного і збалансованого економічного, соціального, екологічного, культурного та ін. розвитку держави і її регіонів.

Отже, об'єктивна необхідність здійснення антикризового управління на макро- і мезорівнях полягає у:

- запобіганні кризовим ситуаціям і явищам економічного, соціального та ін. характеру;
- профілактиці цих ситуацій і явищ;
- забезпеченні дієвої реакції на зміни (економічні, політичні, соціальні, екологічні та ін.)

з метою забезпечення стабільного економічного, соціального, екологічного, культурного та ін. розвитку держави і її регіонів;

- пом'якшенні перебігу криз;
- зниженні рівня негативних наслідків кризи для держави і її регіонів та у перетворенні

цих наслідків у позитивні зміни.

Антикризове управління також пов'язане з особливостями його здійснення, які відображають:

- об'єктно-суб'єктний склад;
- мету антикризового управління на відповідному рівні;
- ресурсні рамки і часовий горизонт проведення;
- функціональне навантаження такого управління;
- використовуваний управлінський інструментарій;
- інноваційність характеру.

Об'єктами антикризового менеджменту на макро- і мезорівнях є процеси формування і розвитку кризових явищ і ситуацій на рівні держави та її регіонів, нестійкість соціально-економічних, екологічних та інших регіональних підсистем.

Явищем виступає будь-який вияв змін або перетворень, що протікають (на макро- чи мезорівні).

Виходячи з позиції системного підходу, ситуація – це те, що створює систему і передує їй, а також те, що визначає (формує) стан системи і є її складовою частиною. Крім того, це те, що призводить до розпаду системи або до її зміни. Ситуація – це те, що супроводжує систему від її зародження до її зникнення.

Ситуація є сукупністю негативних станів об'єктів певного регіону або держави в цілому (економіки, соціальної інфраструктури, природних ресурсів та ін.). Вона є віддзеркаленням наявності і дії реальних (чи потенційних) факторів, які можуть стати дестабілізуючими стосовно цих об'єктів в напрямку нанесення їм збитку, їх дезорганізації або повного знищення.

Суб'єктами антикризового менеджменту на макро- і мезорівнях є апарат управління організацій (державних органів різних рівнів, які є носіями функцій і завдань держави, суб'єктів господарювання).

Метою антикризового менеджменту на макро- і мезорівнях є забезпечення стабільного економічного, соціального, екологічного та ін. розвитку держави і її регіонів за умови наявності і дії реальних (чи потенційних) факторів, які можуть стати дестабілізуючими для цих видів розвитку.

Функціональне навантаження держави у процесі антикризового управління полягає не тільки у ліквідації наслідків кризи, а й у запобіганні та зменшенні негативного впливу кризових явищ і процесів, забезпеченні швидкої адаптації економіки до післякризових умов і факторів.

Інструментарій антикризового управління охоплює заходи інституційного характеру (в тому числі, законодавчого і нормативно-правового), організаційно-економічного впливу, а також моніторингу з боку держави, які спрямовані на захист держави і її регіонів від кризових ситуацій, запобігання банкрутству підприємств або ж їх ліквідацію у випадках недоцільності подальшого функціонування тощо.

Наприклад, в умовах радянської системи економічні функції держави зводилися, в основному, до задоволення запитів і потреб не тільки людей, а й підприємств. В умовах ринку підприємства самі забезпечують ефективність і прибутковість виробництва. Люди самі несуть відповідальність за пошук для себе роботи і реалізацію своїх можливостей. Держава покликана відслідковувати взаємозв'язок між масштабами і швидкістю перетворень і виникненням небезпечних тенденцій, що загрожують соціальній стабільності і безпеці країни... В умовах кризи зростає необхідність об'єднання ринкових механізмів з державним регулюванням соціально-економічних процесів на всіх рівнях - від державного до регіонального. При цьому підвищується роль інституту громадянського суспільства [15, С. 139].

Інноваційність характеру антикризового управління має бути пов'язана із наданням процесу управління змінами антикризової спрямованості, формуванням політики нововведень. Більше того, О.Карпенко вважає, що „ в умовах загального прискорення науково-технічного прогресу, глобалізації та інтеграції ринку, посилення конкуренції інноваційність стає ключовим фактором успіху і практично єдиним засобом виживання в сучасних умовах, а стратегічне управління нововведеннями - одним з основних завдань антикризової політики [15, С. 105].

Процеси раціоналізації відводять особливо важливу роль антикризовому управлінню на мезорівні.

Специфіка формування антикризового управління в регіоні, на думку С.В.Газарян полягає в тому, що воно включає два аспекти.

Перший аспект виникає, на думку багатьох фахівців з теорії управління, в результаті модернізації органів влади, необхідності переходу до нових моделей управління та взаємодії з громадянами, що приводять до запозичення управлінських підходів з менеджменту приватних організацій. Це цілком справедливо й для антикризового менеджменту, що останнім часом почав використовуватися в органах державного управління та місцевого самоврядування. Тому його адаптація до регіонального управління є досить актуальною, оскільки більшість, якщо не всі процедури, що використовуються в антикризовому менеджменті, було створено для приватного сектора.

Другий аспект формування розуміння антикризового управління в регіоні полягає в тому, що адаптація методів та методик прийняття рішень, які розроблені в приватному секторі, має враховувати соціальну спрямованість діяльності органів регіонального управління, постійний вплив політичних та економічних чинників на функціонування системи влади регіону, специфіку організаційної структури та діяльності органів регіонального управління, багаторівневу організацію системи регіонального розвитку тощо [16].

Висновки. Таким чином, антикризовий менеджмент на макро- і мезорівнях дозволить забезпечити прискорену та дієву реакцію на зміни (економічні, політичні, соціальні, екологічні та ін.) з метою створення умов для стабільного і збалансованого економічного, соціального, екологічного, культурного та ін. розвитку держави і її регіонів.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Антикризове управління повинно бути спрямоване не лише на забезпечення швидкої адаптації економіки до післякризових умов і факторів, а й на запобігання і недопущення появи кризових ситуацій, що й вимагає подальших досліджень у даному напрямку.

Список літератури:

1. Кейнс Дж. *Общая теория занятости, процента и денег* / Дж. Кейнс. – М.: ИНФРА-М, 1993. – 371 с.

-
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит — М.: ЭКСМО, 2007. -332 с.
 3. Фридмен М. Количественная теория денег. М.: 1992.
 4. Scumpeter J. *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process.* - N.Y.-L., 1939.
 5. Кондратьев Н.Д. Проблемы экономической динамики. – М.: Экономика, 1989. – 526 с.
 6. Король В.С. Антикризисний менеджмент в умовах ринкової трансформації економіки: Автореф. дис. наздоб. наук. ступ. канд. екон. наук 08.06.02 / В.С. Король . – Л., 2001. – 20с.
 7. Коротков Э.М. Антикризисное управление: Учебное пособие / Под ред. Э.М. Короткова. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 432с.
 8. Минаев Э.С. Антикризисное управление / под ред. Э.С. Минаева, В.П. Панагушина. – М.: ПРИОР, 1998. – 432 с.
 9. Корнілова О. Людський фактор антикризового управління та його особливості в підприємствах роздрібної торгівлі / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.m.nauka.com.ua/?op=1&j=efektyvna-ekonomika&s=ua&z=425>
 10. Кухта П. Кризи, їх причини та наслідки / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1439>
 11. Коваленко В. Інструменти державного антикризового управління в банківському секторі / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1133/1/Instruments%20of%20state%20антикризового%20administration%20are%20in%20a%20bank%20sector.pdf>
 12. Ложачевська О. Теоретичні та практичні аспекти антикризового менеджменту / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2572>
 13. Kozlova, E.V. (2001), *Kontseptsyia operezhaiuscheho antykryzysnoho menedzhmenta* [The concept of anticipatory anti-crisis management], SHSEU, Saratov, Russia, С.164-166
 14. Каліна Л.М. Антикризисний менеджмент: навч. посіб. / Л.М. Каліна. – Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. – 295 с.
 15. Карпенко О.А. Основи антикризового управління: Навч.-метод. посіб. - К.: Вид-во НАДУ, 2006. - 208 с.
 16. Газарян С.В. Теоретичні основи антикризового управління в регіоні / [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.kbiara.kharkov.ua/e-book/putp/2013-2/doc/1/09.pdf>

Юлія Валеріївна ПІЧУГІНА

к.е.н., доцент Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова,
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082
тел. 0506659398

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Анотація

Розглянуто особливості кластерного підходу до розвитку транспортної галузі України, а зокрема морських портів. На основі вітчизняної практики побудови діяльності морських портів та морського транспорту, а також враховуючи міжнародний досвід дано рекомендації щодо використання кластерного підходу в частині підвищення ефективності функціонування транспортної галузі України.

Метою дослідження є обґрунтування доцільності застосування кластерного підходу до розвитку транспортної галузі України.

В результаті проведеного дослідження автором дано чітке визначення логістичного кластеру транспортної галузі України та запропоновано його структуру і розроблено власне самі кластери морських портів, що може слугувати практичними рекомендаціями як для Уряду, так і для самих морських портів.

Ключові слова: кластер, логістика, транспорт, морський порт, конкурентоспроможність.

Юлия Валерьевна ПИЧУГИНА

КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД К РАЗВИТИЮ ТРАНСПОРТНОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

Аннотация

Рассмотрены особенности кластерного подхода к развитию транспортной отрасли Украины, а в частности морских портов. На основе отечественной практики построения деятельности морских портов и морского транспорта, а также учитывая международный опыт даны рекомендации по использованию кластерного подхода в части повышения эффективности функционирования транспортной отрасли Украины.

Целью исследования является обоснование целесообразности применения кластерного подхода к развитию транспортной отрасли Украины.

В результате проведенного исследования автором дано четкое определение логистического кластера транспортной отрасли Украины и предложено его структуру и разработаны собственно сами кластеры морских портов, что может служить практическими рекомендациями как для Правительства, так и для самих морских портов.

Ключевые слова: кластер, логистика, транспорт, морской порт, конкурентоспособность.

Yuliya Valeriyivna PICHUHINA

Ph.D, Associate Professor Odessa National University. II Mechnikov
Street. Noble, 2, Odessa, 65082

CLUSTER APPROACH TO THE DEVELOPMENT OF UKRAINE TRANSPORT SECTOR

Sammary

The features of the cluster approach to the development of the transport sector in Ukraine, especially seaports. On the basis of the national practice of building sea ports and maritime transport, and taking into account international experience includes recommendations on the use of cluster pihodu to improve the efficiency of the transport sector in Ukraine.

The study aims to study the usefulness of the cluster approach to the development of the transport industry of Ukraine.

The study author was given a clear definition of the logistics cluster transport industry of Ukraine and its structure is proposed and developed in the same clusters ports, which can serve as a practical recommendations for the Government and for the sea ports.

Keywords: cluster, logistics, transport, seaport competitiveness.

Постановка проблеми. Тема технологічної модернізації економіки України та її регіонів стала дуже актуальною у останні роки. Однак, процес поширення нових постіндустріальних технологій, що відбувається в цей час майже у всіх країн світу, не проявився належним чином в Україні. Модель ринкової економіки, яка впроваджувалася в Україні протягом двадцятьох років, не відповідала фундаментальним вимогам сучасної економіки – органічному її поєднанню з ринковим механізмом на основі всебічного використання нових досліджень та нових технологій. Технологічна і інноваційна активність держави та більшості українських підприємств залишається низькою, що спричиняє технологічне відставання вітчизняних підприємств від провідних підприємств країн світу.

Сучасні умови ж вимагають використання більш ефективних методів управління економічними процесами на регіональному рівні із застосуванням кластерного підходу. Саме кластери на сьогодні доводять свою здатність у якості інструменту спрямованого розвитку економіки. Особливу актуальність кластерний підхід має з погляду стану розвитку транспортної галузі України, оскільки, на нашу думку, застосування кластерного підходу у транспортній галузі надасть змогу підвищити ефективність цієї галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та використання кластерного підходу до розвитку галузі народного господарства активно досліджувались як вітчизняними вченими (О.Амоша, І.Бакушевіч, Н.Внукова, М.Войнаренко, О.Гірник, Л.Козак), так і зарубіжними науковцями (Т.Андерсон, М.Бест, Є.Дахман, М.Портер). Але, незважаючи на їх важливість, у них не достатньо уваги приділено умовам застосування кластерного підходу до транспортної галузі, як однієї з найважливіших галузей національної економіки, ефективне функціонування якої є необхідною умовою стабілізації та розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни.

Це зумовлює необхідність обґрунтування теоретичності концепцій застосування кластерного підходу до формування сталого розвитку транспортної галузі України.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування доцільності застосування кластерного підходу до розвитку транспортної галузі України.

Виклад основного матеріалу. Характерними рисами сьогоденного стану транспортної галузі України є наступні:

- стрімко зменшуються обсяги перевезень вантажів;
- критичного рівня досяг фінансовий стан галузі;
- практично зношене рухомий склад та матеріально-технічна база;
- вкрай незадовільно вирішуються питання залучення інвестицій, технічних інновацій та технологічної модернізації в галузі;
- зруйнована система безпеки та контролю.

Все це обумовлює необхідність здійснення комплексу організаційно-правових, економічних та техніко-технологічних заходів, розрахованих як на короткострокову, так і на довгострокову перспективу. Ці заходи забезпечували б розвиток транспортної галузі у тісному поєднанні з процесами, що відбуваються у світовій та вітчизняній економіці, сприяли б розвитку продуктивних сил країни, соціальної мобільності населення.

Поняття «кластер» походить від англійського слова «cluster» та означає об'єднання кількох однорідних елементів, яке може розглядатися як самостійна одиниця, що володіє певними властивостями. Винохідцем кластерного підходу є М. Портером: «Кластер – це група

географічно сусідніх взаємозалежних компаній і пов'язаних з ними організацій, які діють у певній сфері й характеризуються спільною діяльністю та взаємно доповнюють одна одну». На сьогоднішній день існує багато інтерпретацій кластерів, що обумовлено різними сферами застосування кластерного підходу.

Аналіз світової практики застосування кластерного підходу дозволяє зробити наступні висновки:

1. Застосування кластерного підходу є закономірним етапом у розвитку сучасної економіки і є запорукою розвитку високорозвиненої системи господарювання.

2. Перевага кластерного механізму виробництва полягає в тому, що він заснований на ефективному поєднанні внутрішньокластерної кооперації в процесі виробництва продукції з внутрішньою конкуренцією у рамках промислового кластеру. При цьому використовується мережевий характер взаємодії його учасників, тому що саме горизонтальна інтеграція сприяє формуванню чітко орієнтованого ланцюжка розповсюдження нових знань, технологій та інновацій. Специфікою кластера є отримання його учасниками синергетичного ефекту, тобто збільшення показників ефективності діяльності підприємства в результаті об'єднання, інтеграції, злиття окремих частин в єдину систему, де ефект від взаємодії елементів системи підприємства перевищує суму ефектів діяльності кожного елементу окремо.

3. Відмінною рисою кластеру є його інноваційна орієнтованість. Найбільш успішні кластери формуються там, де здійснюється чи очікується «прорив» в галузі технології виробництва з наступним виходом на нові ринкові ніші. Тому сьогодні усі країни світу активно використовують кластерний підхід у формуванні та регулюванні своїх національних інноваційних програм.

З огляду на це, підвищення ефективності і якості роботи транспортної галузі України вимагає широкого використання досягнень науково-технічного прогресу, упровадження передових методів організації транспортного процесу і розробки інформаційних систем керування транспортом. Одним з таких методів організації транспортного процесу має стати кластеризація транспортної галузі.

Одним з перспективних та динамічних напрямів економічної діяльності є транспортна логістика. Логістика є ефективним джерелом забезпечення конкурентних переваг, тому створення та розвиток транспортно-логістичних кластерів забезпечить підвищення конкурентоспроможності транспортної системи та створить передумови економічного зростання регіону і всієї країни.

Транспортно-логістичний кластер доцільно розглядати як групу географічно локалізованих взаємозалежних компаній, що спеціалізуються на доставці вантажів і пасажирів, а також організацій, що обслуговують об'єкти інфраструктури інших організацій, які доповнюють і посилюють сильні сторони один одного та реалізують конкурентні переваги даної території. Кластерний підхід дозволяє перебороти недоліки галузевого підходу, забезпечує конкурентоспроможність регіону в контексті глобалізації економіки.

До складу транспортно-логістичного кластера слід віднести:

1. Фірми - посередники транспортно-логістичної діяльності (агенти, брокери, експедитори); складську підсистему, що поєднує всі складські термінали й організації, розташовані на території регіону; підсистему управління транспортно-логістичними ризиками; підсистему страхування й охорони матеріального потоку.

2. Транспортну підсистему, яка включає перевізників і транспортну інфраструктуру всіх видів транспорту, представлену транспортним комплексом.

3. Науково-технічне і кадрове забезпечення.

4. Підсистему інформаційного забезпечення, яка охоплює підприємства послуг зв'язку і передачі даних, техніку і канали зв'язку, техніку збору, зберігання, обробки інформації.

З точки зору регіональної кластеризації транспортної галузі особу увагу слід приділити портовим кластерам України. Підхід на основі портових кластерів все більше вважається

найкращим засобом підвищення загальної ефективності роботи портової галузі шляхом координування і збалансування діяльності окремих портів. Рівні втручання та участі держави у морських портах різні: схвалення ініціативи з кластеризації торговельних портів без прямого чи непрямого втручання як це має місце, для прикладу, у портах Нью-Йорка та Нью-Джерсі; нагляд з боку центрального уряду за умовами конкуренції між портами із застосуванням концепції кластерів, що є поширеною практикою у країнах Європи; строга координація портів і контроль за їх розвитком, як це практикується у Китаї.

Кожна країна виробляє зручну для себе політику формування кластерних об'єднань. Найбільш відомою світовою кластерною організацією на морському транспорті є Європейська мережа морських кластерів, яка включає в себе морські кластерні організації таких країн, як Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Іспанія, Швеція, Великобританія, Болгарія.

Європейські приклади свідчать, що таким чином вдається досягти принаймні дві цілі. По-перше, підвищуються обсяги перевалки і в цілому показники портів за рахунок концентрації вантажної бази. По-друге, збільшується частка товарів з високим ступенем переробки, інакше кажучи, підвищується додана вартість вироблених у країні товарів.

Поки, на жаль, Україна є експортером переважно сировини. Частково тому, що виробництво не має достатньо стимулів для створення доданої вартості. Звичайно, концентрація виробництв в рамках кластерів - це лише часткове рішення, але і воно здатне вивести обсяг експортованих товарів на новий рівень.

Для України рекомендується другий підхід, за яким окремі порти зберігають свободу дій, але держава продовжує координувати і здійснювати нагляд за ініціативами та їх розвитком з огляду на значення окремого порту і галузі загалом. Основна перевага впровадження регіональних кластерів полягає у зменшенні нинішньої розбіжності між діяльністю портів і державною політикою шляхом впровадження системи управління портами на регіональному рівні, що дозволить більш точно та ефективно реалізувати державні ініціативи розвитку морських портів України.

У процесі кластеризації морських портів України особливу увагу слід приділяти портам Одеського регіону (Одеса, Іллічівськ та Южний) з огляду на їхню домінуючу роль у якості міжнародних торговельних воріт України та близькості їх розташування. На долю Одеського, Іллічівського та Південного портів сумарно припадає 57,7% усього вантажообігу українських морських портів. Доречним було б об'єднати ці три порти в окремий кластер.

Отже слід відокремити 5 морських портових кластера в Україні:

1. Кластер Одеського регіону (Одеса, Іллічівськ та Южний).
2. Дунайський кластер (Ізмаїл, Рені, Усть-Дунайск).
3. Кластер Азовського моря (Маріуполь, Бердянск).
4. Центральний кластер (Миколаїв, Олександрія, Херсон, Складовськ, Білгород-Дністровський).
5. Кластер Криму (Євпаторія, Севастополь, Ялта, Феодосія, Керч).

При цьому потенційних учасників морського кластера можна розділити на дві групи:

1. Організації, що входять у морську транспортну логістичну систему: державна морська адміністрація, адміністрації морських портів, портові оператори (стивідорні компанії, агентські фірми, лоцманські фірми тощо), підрозділи «Укрзалізниці», автотранспортні підприємства для перевезу вантажів, страхові компанії, комерційні банки.

2. Наукові та освітні структури: науково-дослідні інститути морського транспорту, Вузи для кадрового забезпечення морських портів.

Такий кластерний підхід суттєво змінює зміст державної регіональної політики в сфері управління транспортною галуззю бо зусилля Міністерства інфраструктури України спрямовуються не на підтримку окремих підприємств та галузей, а на розвиток системи взаємовідносин між суб'єктами економіки та державними інститутами. Такий підхід дає

можливість сформувати та реалізувати міжгалузеві та міжрегіональні інвестиційні та інноваційні проекти.

Висновки. Таким чином, застосування кластерного підходу у транспортній галузі дозволить не лише підвищити рівень конкурентоспроможності цього сектора, а й сприятиме встановленню більш прозорого механізму співпраці всіх його ключових суб'єктів.

З огляду на це головними перевагами впровадження кластерного підходу у транспортній галузі можна вважати:

- вдосконалення державного механізму прийняття управлінських рішень центральним органом виконавчої влади у галузі транспорту та покращання оперативності цього процесу;
- створення належних прозорих умов для залучення інвесторів та роботи приватного сектору в транспортній галузі;
- надасть можливість забезпечити раціоналізацію пасажиропотоків та оптимізації руху вантажного потоку «від дверей до дверей» (транспортних потоків);
- поліпшення взаємодії різних видів транспорту в транспортних вузлах, розвиток інтермодальних систем міжнародних перевезень;
- розвиток спеціалізації, покращенню якості послуг, зменшенню витрат та максимізації загального економічного ефекту;
- повне та якісне забезпечення потреб економіки країни, зниження частки транспортних витрат у ціні товару.

Кластерний підхід - це, перш за все, нова управлінська технологія, що дозволяє підвищити конкурентоспроможність окремого регіону або галузі, забезпечити сталий розвиток транспортної галузі України. Тому, кластерні системи в проектах розвитку транспортної галузі України відіграють важливу роль у період виходу країни з кризової ситуації. Необхідно розвивати як транспортно-логістичні кластери в загалі, так і кластерні системи регіонів, що істотно підвищить конкурентоспроможність окремих регіонів і країни в цілому.

Список літератури:

1. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; [пер. с англ.]. - М. : ИД „Вильямс”, 2000. - 496 с.
2. Політика галузі морського транспорту. - Програма ЕС для України // [Електронний ресурс]. - 2010 р. - Режим доступу: http://ten-t.org.ua/data/upload/publication/main/ua/517/fr_5.2_maritime_policy_paper_ukr.pdf
3. Козырь Б.Ю. Кластерные системы в проектах развития морских торговых портов Украины. // *Управління розвитком складних систем*, КНУБА: 2011 р. - С. 99 -102.
4. Гриценко С.И. Кластерная трансформация экономической системы Украины на основе логистических инновационных приоритетов развития. // *Креативная экономика*, №9, 2008 г. - С. 43 - 51.
5. Козырь Б.Ю. Морские кластерные системы и Николаевский регион // *Экономика и управление . Порты Украины*, № 07 (99), 2010 г.[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://portsukraine.com/node/1880>
6. Пичугина Ю.В. Морская транспортно-экспедиторская деятельность (проблемы повышения экономической эффективности). Монографія. - Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2007. -293с.

Володимир Станіславович ПОСТНІКОВ

к.е.н., старший викладач кафедри державного і муніципального управління
Тернопільського національного економічного університету
46009, Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська 11
Phone 38 067 792 72 57
postnikov.vs@gmail.com

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ КОМУНІКАЦІЇ В ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація

В сучасних умовах розвитку ефективність та успішність діяльності більшості організацій в великій мірі залежить від системи організації управління в ній. Впровадження сучасних інформаційних технологій в систему управління організацією вимагає чіткого визначення сучасних сутності, структури, функцій, можливостей та тенденцій їх розвитку. Також доцільним видається окреслення базису щодо налагодження дієвої та функціональної системи комунікацій в організації, тому метою статті є визначення основ щодо забезпечення системи комунікацій в організації на базі використання сучасних інформаційних технологій та визначення їх напрямів розвитку.

В сучасних умовах розвитку науково-технічного прогресу вимагає від сучасних менеджерів використання актуальних інструментів здатних спростити та підвищити ефективність виконання повсякденних функцій. Використання інформаційно-комунікативних технологій призводить до перетворень в теорії, методології та організації зв'язків та управлінні сучасною організацією. Перспективним напрямом використання інформаційно-комунікативних технологій в управлінні є використання систем електронного документообігу в діяльності організації. Реалізація такої системи забезпечує зростання відкритості та прозорості прийняття управлінських рішень, що сприятиме підвищенню розуміння прийняття таких рішень та довіри до них.

Ще одним елементом функціонування сучасної організації є взаємодія з зовнішнім середовищем. Найбільш поширеним інструментом такої взаємодії є використання електронної пошти. Використання електронної пошти в організації значною мірою спрощує взаємодію з зовнішнім середовищем організації та її взаємодію з клієнтами. Це, в свою чергу, значною мірою актуалізує необхідність специфічних підходів до використання в організації електронної пошти.

Таким чином, впровадження новітніх технологій в систему забезпечення комунікацій є процесом, з одного боку, реальним, а з іншого, незворотнім. Наявність визначених особливостей визначає необхідність удосконалення існуючих вирішень через впровадження нових функцій, або формування абсолютно нового комунікаційного середовища, яке здатне задовольнити існуючі потреби комунікаційного процесу.

Ключові слова: комунікації, електронний документообіг, електронна пошта, комунікаційне середовище.

Владимир Станиславович ПОСТНИКОВ

СОВРЕМЕННЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ КОММУНИКАЦИИ В ОРГАНИЗАЦИИ

Аннотация

В современных условиях развития эффективность и успешность деятельности большинства организаций в большой степени зависит от системы организации управления в ней. Внедрение современных информационных технологий в систему управления организацией

требует четкого определения современных сущности, структуры, функций, возможностей и тенденций их развития. Также целесообразным представляется определение базиса по налаживанию эффективной и функциональной системы коммуникаций в организации, поэтому целью статьи является определение основ по обеспечению системы коммуникаций в организации на базе использования современных информационных технологий и определения их направлений развития.

В современных условиях развитие научно-технического прогресса требует от современных менеджеров использование актуальных инструментов способных упростить и повысить эффективность выполнения повседневных функций. Использование информационно-коммуникативных технологий приводит к преобразованиям в теории, методологии и организации связей и управлении современной организацией. Перспективным направлением использования информационно-коммуникативных технологий в управлении является использование систем электронного документооборота в деятельности организаций. Реализация такой системы обеспечивает рост открытости и прозрачности принятия управленческих решений, что будет способствовать повышению понимания принятия таких решений и доверия к ним.

Еще одним элементом функционирования современной организации является взаимодействие с внешней средой. Наиболее распространенным инструментом такого взаимодействия является использование электронной почты. Использование электронной почты в организации в значительной степени упрощает взаимодействие с внешней средой организации и ее взаимодействие с клиентами. Это, в свою очередь, в значительной степени актуализирует необходимость специфических подходов к использованию в организации электронной почты.

Таким образом, внедрение новейших технологий в систему обеспечения коммуникаций является процессом, с одной стороны, реальным, а с другой, необратимым. Наличие определенных особенностей определяет необходимость совершенствования существующих решений путем внедрения новых функций, или формирование совершенно нового коммуникационной среды, которое способно удовлетворить существующие потребности коммуникационного процесса.

Ключевые слова: *коммуникации, электронный документооборот, электронная почта, коммуникационную среду.*

Volodymyr Stanislavovych POSTNIKOV

PhD, Senior Lecturer, Department of State and Municipal Management

Ternopil National Economic University

46009, Ukraine, Ternopil, st. Lviv 11

+38 067 792 72 57

postnikov.vs @ gmail.com

MODERN TOOLS COMMUNICATION IN ORGANIZATIONS

Sammary

In modern conditions of development effectiveness that the success of most organizations heavily dependent on system of control in it. The introduction of modern information technology in management organization requires a clear definition of contemporary nature, structure, functions, features and trends of development. Also recommended to outline the basis to establish an effective and functional system of communication in the organization, because the purpose of the article is to define the framework for the provision of communications in an organization based on the use of modern information technologies and determine their course of development.

In the present conditions of scientific and technical progress requires the use of modern

management tools can facilitate urgent and increase the efficiency of everyday functions. Information and communication technologies leads to changes in the theory and methodology of modern communications and control organization. Promising area of information and communication technologies in management is the use of electronic documents in business organizations. The implementation of such a system provides an increase openness and transparency of decision-making that will improve the understanding of such decisions and trust them.

Another element of the functioning of modern organizations is the interaction with the environment. The most common tool of this interaction is to use email. The use of email in organizations largely simplifies the interaction with the external environment of the organization and its interaction with customers. This, in turn, greatly updated by the need for specific approaches to the use of e-mail.

Thus, the introduction of new technologies into the system to ensure communication is a process on the one hand, the real and the other irreversible. Having defined sets of features need to improve existing solutions through the introduction of new functions or the formation of a completely new communication medium that is capable of meeting the ongoing needs of the communication process.

Keywords: *communication, electronic document management, email, communication environment.*

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку ефективність та успішність діяльності більшості організацій в великій мірі залежить від системи організації управління в ній. Значною мірою це проявляється від того, яким чином організовані комунікації в організації. Розвиток сучасних інформаційних технологій відіграє не останню роль в побудові дієвої системи комунікацій, та вимагає переосмислення підходів до побудови системи комунікацій в організації та виконуваних нею функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання сучасних інформаційних технологій знайшли своє відображення у працях таких вчених як, І. Бардакова, А. Берлина, Т. Гавюка, А. Глинских, М. Дутова, А. Нестеренко, Ю. Чирський, К. Чилінгаряна та інших. Проте, основна увага вчених зосереджена на регулюванні використання електронного документообігу в сучасних умовах. З іншого боку не вирішеною залишається проблема впровадження сучасних підходів щодо реалізації сучасних інформаційних технологій з метою розширення можливостей та функціонального набору в процесу взаємодії як всередині організації так і за її межами.

Постановка завдання. Впровадження сучасних інформаційних технологій в систему управління організацією вимагає чіткого визначення сучасних сутності, структури, функцій, можливостей та тенденцій їх розвитку. Також доцільним видається окреслення базису щодо налагодження дієвої та функціональної системи комунікацій в організації. Тому метою статті є визначення основ щодо забезпечення системи комунікацій в організації на базі використання сучасних інформаційних технологій та визначення їх напрямів розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки значного поширення набуває інформатизація суспільства, що визначальним чином впливає на організаційні та методичні аспекти планування та здійснення управлінської діяльності. В сучасному інформаційному суспільстві значна роль відводиться інформаційній парадигмі організації управлінської діяльності. В сучасних умовах розвитку науково-технічного прогресу, розвитку технологій та підвищення темпів отримання та обробки інформації, розробки та прийняття рішень вимагає від сучасних менеджерів використання актуальних інструментів здатних спростити та підвищити ефективність виконання повсякденних функцій.

Як наслідок, на чільне місце серед ресурсних компонентів організаційно-методичних процесів виходить інформація, знання та ефективний доступ до них. Кризові явища, що мають місце в різних сферах, доводять недостатність природних, трудових, фінансових та інших ресурсів. Чільне місце серед передумов такої ситуації займає нерівномірний розподіл таких

ресурсів та недосконала система обліку та відповідно обмеженість доступу до неї. Тому, в сучасних умовах переходу суспільних відносин до суспільства оптимізації, важливого значення набуває формування дієвої системи розробки і впровадження сучасних методів визначення потреб працівників та організації в цілому. Таким чином оптимізація організації управління економічними процесами і діяльності організації має відбуватись шляхом впровадження системи збору, опрацювання, збереження та забезпечення доступу до використовуваної в роботі інформації реалізованої на основі технології комунікації працівників організації. Таким чином, ми отримуємо дієву базу даних про стан та діяльність організації, що слугуватиме інформаційною базою для прийняття організаційно-розпорядчих управлінських рішень.

Використання інформаційно-комунікативних технологій призводить до перетворень в теорії, методології та організації зв'язків та управлінні сучасною організацією. Таким чином використання інформаційних технологій забезпечує зростання рівня контролю за розподілом, використання та оцінкою ресурсів організації шляхом відкритого доступу до такої інформації всіх зацікавлених осіб та автоматичної фіксації параметрів.

Перспективним напрямом використання інформаційно-комунікативних технологій в управлінні є використання систем електронного документообігу в діяльності організацій. Нормативно-правова база, що регулює функціонування електронного документообігу представлена законами України «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», «Про обов'язковий примірник документів», «Про Національну програму інформатизації», «Про телекомунікації», «Про Національну систему конфіденційного зв'язку», «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», тощо.

Електронний документообіг, згідно Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», це сукупність процесів створення, оброблення, відправлення, передавання, одержання, зберігання, використання та знищення електронних документів, які виконуються із застосуванням перевірки цілісності та у разі необхідності з підтвердженням факту одержання таких документів [1].

Електронний документ в свою чергу є документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа.

Важливим елементом державного регулювання електронного документообігу є обмеження стосовно використання електронного документа як оригіналу. Зокрема в електронній формі не може бути створено оригінал свідчення про право на спадщину; інший документ, який, згідно із законодавством, може бути створений лише в одному примірнику (поки не буде створено централізованого сховища оригіналів електронних документів).

Важливою характеристикою використання систем електронного документообігу є можливість її застосування для різних потреб:

- для реалізації обміну документами в середині організації;
- для організації обміну документами в рамках організацій підрозділи яких є територіально віддаленими між собою;
- для забезпечення документальної взаємодії в рамках певної галузі або сфери діяльності між різними організаціями;
- для здійснення документообігу між організаціями і органами державної влади та державними організаціями.

Забезпечення виконання таких завдань може бути реалізовано з допомогою різних способів. Одним з поширених способів забезпечення електронного обміну інформацією є використання специфічного програмного забезпечення основним завданням якого є реалізація електронного документообігу.

В сучасних умовах розвитку автоматизації документообігу організації має місце використання великої кількості програм які не мають прямого взаємозв'язку з вирішуваною проблемою (текстові редактори, програми розпізнавання символів, системи електронної

пошти). Зазначимо, що електронний документообіг крім організації руху документів охоплює етапи підготовки документів та вільний обмін інформацією з комп'ютерних мереж. На підставі завдань, що вирішуються програмним забезпеченням можна умовно виділити п'ять категорій технологій:

1. Системи управління образами – вони перетворюють інформацію з паперових носіїв в цифровий формат, після чого документ може бути використаний у роботі вже в електронній формі.

2. Системи управління потоками робіт які розраховані на забезпечення руху об'єктів по наперед визначеним маршрутами. На кожному етапі об'єкт не може змінюватися. До об'єктів можуть бути прив'язані документи, але не документи є базовим об'єктом цих систем. За допомогою таких систем можна організувати певні роботи, для яких заздалегідь відомі і можуть бути прописані всі етапи.

3. Системи електронного документообігу, основним завданням яких є забезпечення бізнес-процесів, що орієнтовані на підтримку зв'язків в організації, як на одному так і на різних рівнях управління. Такі системи можуть бути універсальними, придатними до застосування в усіх сферах діяльності, так і орієнтовані на діяльність в певних специфічних сферах з особливими вимогами. Такі системи використовуються для організації документообігу в організаціях, управління різними видами робіт, управління записами та роботи і різного роду контентом з яким працюють в організації.

4. Корпоративні системи електронного документообігу, які орієнтовані на підтримку функціонування корпоративної інфраструктури для формування, групової роботи над документами їх опублікування та надання доступу різним користувачам. Такі системи дуже схожі на системи забезпечення бізнес процесів. Проте, основною відмінністю є способи їх використання та поширення. Як правило такі системи є стандартним додатком на рівні з текстовими редакторами та електронними таблицями. З іншого боку такі системи електронного документообігу спрямовані та широке використання в усіх сферах діяльності. Також вони орієнтовані на використання на рівні загальнокорпоративних технологій для будь-яких категорій користувачів.

5. Системи управління контентом основним завданням яких є забезпечення контролю за створенням, доступом, контролем та доставкою документів та об'єктів до користувачів для подальшої роботи з ними. Як правило, представлення інформації у вигляді простіших об'єктів (не документів) сприяє спрощенню обміну інформації між місцями користувачів такої системи [2].

На основі зазначеного можна виділити основні функції, що виконують системи електронного документообігу. До таких функцій відносяться:

1. Збереження, індексація та пошук документів. Організація централізованого збереження документів є одним з головних вимог організації електронного документообігу невеликих компаній. Організація пошуку документів реалізується на основі таких елементів: пошук по атрибутам; пошук по змісту документів (повнотекстовий пошук); складний пошук (з використанням логічних операцій).

2. Підтримка канцелярії та діловодства. Важлива складова СЕД, до основних функцій якої можна належить: презентація документа у вигляді електронної картки – аналога реєстраційної картки документа; підтримка введення документів (ручне введення, введення зі сканера); формування та ведення номенклатури справ; реєстрація документів (включаючи ті, які прийшли по електронній пошті); організація зв'язку вихідних листів з вхідними; організація руху службових записок; організація роботи зі зверненнями; робота з заявками; ведення журналів реєстрації та обліку оригіналів документів; підтримка ієрархічних довідників.

3. Забезпечення маршрутизації та контролю виконання документів. Дані функції є обов'язковими для усіх організацій. Реалізація даних функцій забезпечується через: планування маршрутів документів з можливістю їх послідовного та\або паралельного виконання; реалізація

виконання різноманітних дій над документами: візування, погодження, накладення резолюції, підпис і т.п.; відправка документів як за типовими, раніше спроектованими, так і за вільними, визначеним користувачем в процесі виконання завдання, маршрутами; інформування робітників про документи виконавцями яких вони призначені; інформування про закінчення проходження документів; організація роботи з різними версіями документів (проектів документів); забезпечення відстеження термінів виконання.

4. Формування звітів. Забезпечення формування звітності (загальної та аналітичної), наприклад: звіти про занятість працівників; аналіз реалізації робіт з документами; звітність про невиконані завдання.

5. Забезпечення інформаційної безпеки. Реалізація даної функції забезпечується через: аутентифікацію користувачів; організація розподілу доступу до інформації; забезпечення можливості підтримки цифрового підпису; організація кодування документів; збирання та зберігання інформації про роботу з документами; аналіз активності користувачів системи.

6. Додаткові (специфічні) функції. Для прикладу окремі системи електронного документообігу можуть мати інтеграцію з корпоративною поштовою системою, або з специфічним програмним забезпеченням, наприклад системою ІС, підтримка системи коротких повідомлень чи відео дзвінків між користувачами, підтримка функціонального вибору користувачем різних систем організації документообігу, відповідність чинному законодавству [3]. Особливо важливим видається можливість реалізації управлінських функцій в рамках функціонування системи, зокрема підтримка активного доступу до даних в будь який момент та з будь-якого місця, тобто забезпечення віддаленого доступу на базі різноманітних технологій (з використання спеціалізованого програмного забезпечення для персональних комп'ютерів, спеціальних додатків для мобільних операційних систем, доступ через відвідування спеціалізованих сторінок в Інтернеті). Не менш важливим видається потреба не лише у доступі до інформації, а й можливості реалізовувати управлінські функції на базі таких систем, це забезпечуватиме підвищення оперативності реалізації управлінських функцій.

Реалізація такої системи забезпечуватиме зростання відкритості та прозорості прийняття управлінських рішень, що сприятиме підвищенню розуміння прийняття таких рішень та довіри до них. З іншого боку прийняття прозорих та зрозумілих рішень забезпечить розуміння важливості їх якісного виконання, виконуючи там самим функцію мотивації працівників.

Ще одним елементом функціонування сучасної організації є взаємодія з зовнішнім середовищем. Найбільш поширеним інструментом такої взаємодії є використання електронної пошти. Використання електронної пошти в організації значною мірою спрощує взаємодію з зовнішнім середовищем організації та її взаємодію з клієнтами. Це, в свою чергу, значною мірою актуалізує необхідність специфічних підходів до використання в організації електронної пошти.

В різних організаціях є різні вимоги до використання електронної пошти. Для більшості організацій достатньо функцій реалізованих в загальнодоступних безкоштовних поштових сервісах. Проте, для забезпечення ефективної системи управління зв'язками з зовнішнім середовищем постає необхідність реалізації специфічних вимог до функціонування електронної пошти. Дієвим рішенням для підтримки специфічних функцій електронною поштою є реалізація корпоративної пошти на базі конкретної організації.

Використання корпоративної електронної пошти дає такі переваги:

- підтримка позамережевого режиму роботи з електронною поштою;
- можливість використання різноманітних фільтрів при роботі з поштою, що значно спрощує обробку інформації та виділення важливих електронних листів в автоматичному режимі ще на етапі прийому електронних листів;
- використання гнучкої системи сортування інформації в автоматичному режимі ще на етапі прийому листів;
- реалізація розширеного пошуку з використанням специфічних вимог користувача;

– формування власного імені електронної пошти, що є важливим елементом для системи маркетингу організації.

З іншого боку використання працівниками індивідуальних поштових сервісів несе в собі ряд загроз для ефективного функціонування системи комунікацій організації, зокрема: загроза втрати існуючих клієнтів. Відсутність корпоративної пошти є причиною використання працівниками особистих адрес, прив'язуючи клієнтів до себе особисто, а не до компанії; загроза втрати інформації. За умови використання працівником індивідуальної поштової адреси, при його звільненні як правило втрачається все його листування; висока ймовірність бути відміченим у спам фільтрах при використанні безкоштовних поштових сервісів і, відповідно, загроза пошкодження ефективного каналу спілкування [4].

Таким чином постає цілком логічне запитання про можливість побудови нової системи взаємодії як всередині компанії так і з зовнішнім середовищем. Серед напрямів побудови такої системи варто виділити наступні:

1. Використання корпоративних task-менеджерів. Чим більше компанія, тим складніше керівнику контролювати дії підлеглих. Тому доцільним видається впровадження програмного забезпечення для обліку завдань, та подальша інтеграція в поточну діяльність працівників. Таке програмне забезпечення покликане забезпечити ефективний контроль. Проте, відмітки щодо відповідальних за певні дії та становлення часових меж їх виконання недостатньо. Така система повинна мати можливість обміну інформацією різного типу та формату. Важливо забезпечити не лише делегування завдань, а також можливість спілкуватись. Працівникам набагато важливіше обмінюватися інформацією один з одним, а жоден task-менеджер не забезпечує порівнянню з поштою зручності комунікації.

2. Використання в роботі організації різноманітних соціальних мереж. На хвилі успіху Facebook, Twitter та Вконтакте постає питання про розширення можливостей їх використання. Одним з напрямів такого використання є бізнес комунікація, з одного боку шляхом налагодження «дружби» з партнерами та клієнтами по роботі. Успіх визнаних соціальних мереж став приводом для формування закритих соціальних мереж. Наприклад, у 2012 році одного з постачальників таких рішень, компанію Yammer, Microsoft купив за 1,2 млрд. дол. США Соціальна мережа працює добре, якщо кнопки Like, Share, Tweet, Repost – помітна і часто натискається, але в корпоративному середовищі дуже часто цьому заважає конфіденційність. Компанія навряд чи буде затверджувати рішення ради директорів або обговорювати премії у внутрішній соціальній мережі.

3. Використання в роботі так званих структурованих комунікацій, сутність яких полягає в формуванні нового комунікаційного середовища, позбавленого усіх недоліків електронної пошти. Основною ідеєю структурованих комунікацій є наявність визначених відповідальних у кожного ланцюга повідомлень. Кожен учасник листування повинен завжди бачити, хто повинен зробити наступний крок.

4. Забезпечення мультиплатформеності та мобільності, так згідно зі статистикою аналітичної компанії Litmus Labs, люди частіше перевіряють електронну пошту зі смартфонів і планшетів, ніж з ноутбуків і комп'ютерів. Нове середовище повинна працювати на всіх мобільних пристроях, в тому числі і в відсутність надійного з'єднання з Інтернетом.

5. Проведення вбудованих механізмів погодження та визначення послідовності рішення задачі. У організаціях дуже часто виникають типові завдання, що вимагають послідовного виконання кількома співробітниками, наприклад врегулювання страхового випадку, прийом на роботу або погодження доступу в інформаційні системи. Зручно, якщо всі потрібні від працівника дії по таких завданнях, будуть відображатися в його «Вхідних».

6. Забезпечення пошуку по корпоративному листуванню. У всіх електронних повідомленнях компанії міститься маса корисної інформації, яка сьогодні недоступна нікому, крім адресатів. Нове середовище повинна забезпечувати, наприклад, миттєвий пошук всіх листів, які співробітники компанії відправляли клієнту, або всіх повідомлень всередині

організації з певної теми [5].

Висновки та подальші дослідження. Таким чином, впровадження новітніх технологій в систему забезпечення комунікацій є процесом, з одного боку, реальним, а з іншого, незворотнім. Наявність визначених особливостей визначає необхідність удосконалення існуючих вирішень через впровадження нових функцій, або формування абсолютно нового комунікаційного середовища, яке здатне задовольнити існуючі потреби комунікаційного процесу. Формування нового комунікаційного середовища в корпоративному використанні, яка потіснить діючі – саме таке завдання ставить відомий венчурний капіталіст Пол Грем на друге місце в списку з семи глобальних ІТ-проблем людства.

Список літератури:

1. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 № 851-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/>.
2. Бардаков І. В. Сучасні системи електронного документообігу на ринку України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mdgu-kid.at.ua/publ/suchasni_sistemi_elektronного_dokumentobigu_na_rinku_ukrajini/1-1-0-4
3. Выбор системы электронного документооборота : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fosdoc.ru/vybor-sed#modern-dokumentoborot>
4. Зачем нужна корпоративная почта? : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://partizzan.ru/zachem-vam-nuzhna-korporativnaya-pochta/?lang=RU>
5. Нальский М. Что убьет корпоративную почту : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.forbes.ru/svoi-biznes/master-klass/250381-kto-ubet-korporativnuyu-pochtu>
6. Гавюк Т. В. Документообіг як система матеріального процесу збору, перетворення, зберігання інформації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mdgu-kid.at.ua/publ/dokumentobig_jak_sistema_materialnogo_procesu_zboru_peretvorennja_zberigannja_informaciji/1-1-0-54
7. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 № 852-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/>.
8. Чилінгарян К. Є. Основні напрями інформатизації в Україні : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mdgu-kid.at.ua/publ/osnovni_naprjami_informatizaciji_v_ukrajini/1-1-0-61

Зоряна Михайлівна ПУШКАР,

к.г.н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки,
Тернопільського національного економічного університету
тел. 0975779411

Мар'яна Іванівна ПЕТЕЙЧУК,

студентка 5 курсу спеціальності управління персоналом та економіки праці,
Тернопільського національного економічного університету
тел. 0962933954,

УПРАВЛІНСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРИНЦИПИ, ЦІННОСТІ ТА СТИЛЬ УПРАВЛІННЯ У ВНЗ

Анотація

Метою статті є дослідження цінностей та принципів управлінської діяльності працівників керівного складу Тернопільського національного економічного університету; визначення найпоширеніших стилів управління в освітній сфері.

Методика дослідження: Авторами статті було проведено соціологічне опитування (у травні 2014р.) серед керівного складу Тернопільського національного економічного університету. Квотною вибіркою охоплено 30 осіб. В процесі підготовки статті були використанні такі методи дослідження: емпіричний метод (анкетування, цей метод забезпечив значні можливості для отримання широкої інформації за короткий час. Анкета була складена з фіксованої кількості відкритих, альтернативних та закритих запитань. На відкриті запитання дано вільну відповідь, на альтернативні – фіксовану ("так", "ні", "знаю", "не знаю"). Закриті запитання передбачали непряму відповідь, яка потребувала додаткової інтерпретації); порівняльний метод, аналізу та синтезу.

Отриманні результати дослідження можуть бути використані в узагальненому вигляді для розробки рекомендацій щодо вдосконалення основних принципів управління Тернопільського національного економічного університету; систематизації змін, з метою покращення роботи цілого колективу.

Наукова новизна полягає в тому, що вперше серед управлінців Тернопільського національного економічного університету, проведено соціологічне опитування, яке дало можливість дослідити цінності, які є основою управління, принципи та стилі керівництва у різних вікових категорій персоналу.

Практичне значення. Досліджено основні принципи та цінності, якими керуються управлінці, розкрито стилі їх управлінської діяльності. Для підвищення ефективності управління та зростання результативності праці колективу, запропоновано зміни, які бажано здійснити керівники Тернопільського національного економічного університету, які можна використати в інших освітніх закладах.

Ключові слова: *управлінська діяльність, керівник, персонал, принципи, цінності, стилі управління, Тернопільського національного економічного університету.*

**Зоряна Михайлівна ПУШКАРЬ,
Мар'яна Іванівна ПЕТЕЙЧУК**

УПРАВЛЕНЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ: ПРИНЦИПЫ, ЦЕННОСТИ И СТИЛЬ УПРАВЛЕНИЯ В ВУЗАХ

Аннотация

Целью статьи является исследование ценностей и принципов управленческой деятельности работников руководящего состава Тернопольского национального

экономического университета; определения распространенных стилей управления в образовательной сфере.

Методика исследования: Авторами статьи был проведен социологический опрос (в мае 2014г.) Среди руководящего состава Тернопольского национального экономического университета. Квотной выборкой охвачено 30 человек. В процессе подготовки статьи были использованы следующие методы исследования: эмпирический метод (анкетирование, этот метод обеспечил значительные возможности для получения широкой информации за короткое время. Анкета была составлена из фиксированного количества открытых, альтернативных и закрытых вопросов. На открытые вопросы дано свободный ответ, на альтернативные – фиксированный ("да", "нет", "знаю", "не знаю"). Закрытые вопросы предусматривали косвенные ответы, которые требовали дополнительной интерпретации); сравнительный метод, анализа и синтеза.

Полученные результаты исследования могут быть использованы в обобщенном виде для разработки рекомендаций по совершенствованию основных принципов управления Тернопольского национального экономического университета; систематизации изменений, с целью улучшения работы целого коллектива.

Научная новизна заключается в том, что впервые среди управленцев Тернопольского национального экономического университета, проведен социологический опрос, который дал возможность исследовать ценности, которые являются основой управления, принципы и стили руководства в различных возрастных категорий персонала.

Практическое значение. Исследованы основные принципы и ценности, которыми руководствуются управленцы, раскрыто стили их управленческой деятельности. Для повышения эффективности управления и росту результативности труда коллектива, предложены изменения которые готовы осуществить руководители Тернопольского национального экономического университета, которые можно использовать в других образовательных учреждениях.

Ключевые слова: управленческая деятельность, руководитель, персонал, принципы, ценности, стили управления, Тернопольский национальный экономический университет.

Zoryana Myhailivna PUSHKAR,

Candidate of geographical sciences, Assistant Professor of the Department of Economics of Enterprises and Corporations,
Phone: 0975779411

Maryana Ivanivna PETEICHUK,

5 student course in Department of Economics of Enterprises and Corporations,
phone: 0962933954,

E-mail: Maryana.Peteichuk@gmail.com

Summary

The aim of the article is to research the values and principles of management activity by managers team of Ternopil National Economic University; to determine the most common management styles in educational area.

Methodology of researching: The authors of the article had conducted a sociological survey (May 2014) among managers team of Ternopil National Economic University. Quota sample reached 30 people. In the preparation of the article have been using these methods: an empirical method (questionnaires, this method has provided significant opportunities for the general information in a short time. Questionnaire was composed with a fixed number of open and closed questions and alternative items. Open questions are given free response, the alternative – fixed ("yes," "no," "know," "don't know"). Closed questions included the indirect response that need further interpretation); comparative method, analysis and synthesis.

The obtained results can be used in aggregate form to develop recommendations for improving the basic principles of Ternopil National Economic University; systematization of changes to improve the performance of the whole team.

Scientific novelty lies in the fact that the first time sociological survey made among managers Ternopil National Economic University that provided an opportunity to explore the values which are the base of management, principles and leadership styles in different age categories of personnel.

The practical significance. The basic principles and values that guide managers, reveals the styles of management activities. For improving efficiency of management and increase efficiency of work team, suggested changes that wish managers of Ternopil National Economic University, which can be used in other educational institutions.

Keywords: *management activity, manager, staff, principles, values, management styles, Ternopil National Economic University.*

Постановка проблеми. Вимоги часу потребують кардинальних змін у підході до роботи з персоналом: застосування сучасних принципів, методів та стилів управління, врахування життєвих цінностей особистості. Від керівників середньої та вищої ланки вищого навчального закладу значною мірою залежать результати діяльності цілого колективу. Тому для ефективного управління та забезпечення найвищих показників роботи персоналу, необхідно з'ясувати найпоширеніші стилі управлінської діяльності, які характерні для керівників різних вікових категорій; визначити найпоширеніші цінності, які притаманні керівникам; розкрити основні принципи управлінців Тернопільського національного економічного університету; проаналізувати зміни, які бажають внести керівники в управління персоналом з метою покращення ефективності роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців зростає зацікавленість проблематикою управлінської діяльності та її аспектів у різних сферах. Зокрема, Гриценко Т.Б.[1], Кулініч І.О.[2], Попова Г.В., Богдан Ж.Б. [5], Склярів С.О.[6] розглядають стилі керівництва, принципи та цінності, професійні якості керівників в освітній сфері, у сфері державного управління. Курлянд З.Н. [4] розглядає вищий навчальний заклад як об'єкт професійної діяльності менеджера освіти виявляє свою сутність у формі соціально-педагогічної системи, Носуліч Т. [7] висвітлює соціальний вектор кадрової політики, а Чайка Г.Л. [4] зазначає наскільки важливим є формування цінностей управлінської діяльності, як цінності впливають на корпоративну культуру та соціально-психологічний клімат в колективі.

Постановка проблеми. Метою статті є дослідження цінностей та принципів управлінської діяльності працівників керівного складу ТНЕУ; визначення найпоширеніших стилів управління в освітній сфері.

Успішність управлінської діяльності керівників вищої та середньої ланки ВНЗ багато в чому залежить від професіоналізму та вміння використати власного потенціалу та можливостей підлеглих, стилю управління, використовуваних принципів та методів, закладених та розвинутих цінностей, які формують соціально-психологічний клімат у колективі, з підлеглими та з вищим керівництвом.

Соціологічне опитування, психологічних аспектів управлінської діяльності, проведено авторами у 2014 році серед управлінського персоналу, а саме проректорів, деканів факультетів, заступників, завідувачів кафедр Тернопільського національного економічного університету. Квотною вибіркою охоплено 30 респондентів.

Професійна діяльність керівників у вищому навчальному закладі характеризується типовими для цієї сфери діяльності стресорами: інформаційного навантаження та невизначеності; дефіциту часу; міжособистісних конфліктів; поліфокусності управлінської діяльності; несприятливих факторів зовнішнього середовища [4, с. 272].

Дані умови формують стиль управлінської діяльності. Під стилем управління розуміють стійку систему способів, методів і форм впливу керівника на підлеглих, що складає своєрідний почерк управлінської поведінки.

За результатами соціологічного опитування, 48% управлінці ТНЕУ найчастіше використовують змішаний стиль управління, демократичний – 26% респондентів, а ліберальний – 22%. Авторитарний стиль управлінської діяльності застосовують лише 4% опитаних (рис.1). Поширене використання змішаного стилю управління, насамперед, пов'язано з тим, що керівники діють відповідно до ситуації, яка постійно змінюється, а також в умовах нововведень.

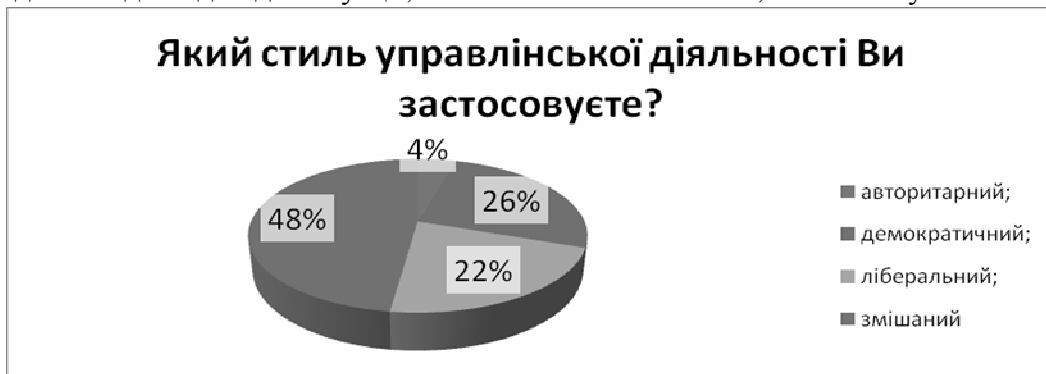

Рис. 1. Стилі управління [розробка авторів]

Незаперечним є факт, що стиль формують не тільки обставини та умови, в яких керівник змушений приймати рішення, а й моральні норми та етичні засади, тобто життєві цінності, які були закладені в дитинстві або розвинуті в процесі професійної діяльності.

У процесі дослідження було з'ясовано, що найважливішими цінностями життя та управлінської діяльності, опитані керівники вважають: сім'ю та любов, здоров'я, працю та творчість. Менша частина опитаних керівників вважають важливими цінностями свободу, час та взаємопідтримку (рис. 2).

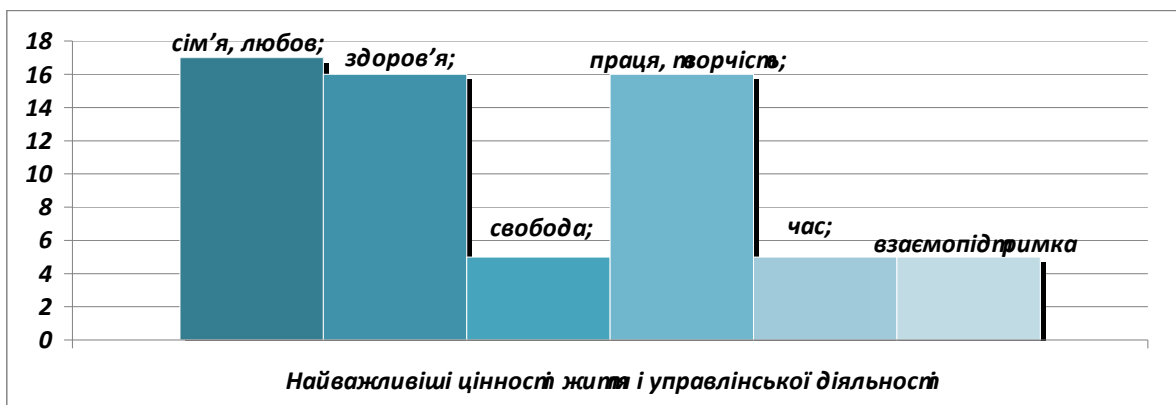

Рис. 2. Життєві та управлінські цінності [розробка авторів]

Важливим для дослідження є з'ясування питання про фундаментальність цінностей, які були закладені з дитинства. Переважна більшість керівників, а саме 91%, вважають, що цінності, які були закладені їм з дитинства є фундаментом їхнього характеру. Тільки 5% опитаних заперечують це, і для 4% опитуваних управлінців було складно відповісти на дане питання.

Залежно від цінностей управління та стилю керівництва, відбувається прийняття управлінських рішень. В умовах кардинальних змін, керівникам різних сфер управління, і зокрема, у ВНЗ, необхідно вміти швидко адаптуватися та приймати неординарні рішення.

У процесі дослідження керівного складу працівників ТНЕУ, було з'ясовано, що більша частина керівників, а саме 87%, приймає неординарні рішення залежно від ситуації. Досить часто такі рішення приймає лише 9% опитаних керівників і вкрай рідко – 4%. Це означає, що вибір керівником того чи іншого управлінського рішення визначається об'єктивними і

суб'єктивними факторами, конкретними потребами, адекватністю чи неадекватністю конкретної ситуації, конкретними умовами.

Зважаючи на це, управлінський аспект кадрової роботи керівника вищої та середньої ланки вищого навчального закладу має базуватися на принципах управління трудовим потенціалом організації: будь-яка проблема організації – це проблема управління людськими ресурсами; персонал організації – це не тільки сьогоднішні працівники, а й ті, хто прийде працювати завтра; розуміння та зближення керівника та підлеглого – це найкращий шлях до підвищення ефективності роботи організації [7, с. 96].

Принципи управління є узагальненням практичного позитивного управлінського досвіду і ґрунтуються на певних законах і закономірностях суспільного розвитку. Дотримуючись принципів в управлінській діяльності керівник намагається досягнути поставленої перед собою та колективом мети. Основними принципами, які при дослідженні, найчастіше зазначали управлінці є наступні: повага до людини – 18% опитаних, контроль за виконанням рішень – 14,5%, науковість – 10%, професійне зростання працівника – 9% респондентів. З усіх опитаних дотримуються принципів єдності розпоряджень та плановість відповідно 8 % та 5 % опитаних (результати подані на рисунку 3).

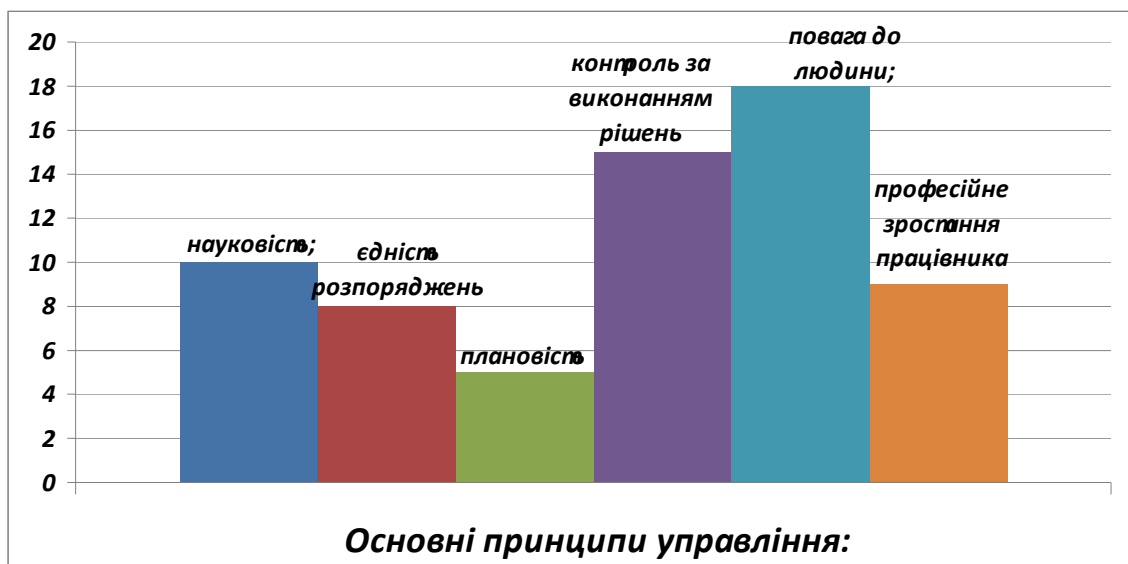

Рис. 3. Основні принципи управління [розробка авторів]

Обґрунтування професійно та інтелектуально важливих, психологічно і соціально необхідних якостей особистості керівника є однією з найактуальніших проблем управління поведінкою персоналу, психології управління.

У психологічному аспекті вони залежать від характеру, структури, спрямованості, досвіду, здібностей особистості, умов праці. Згідно з опитуванням, запорукою перебування на керівній посаді більша частина управлінців вважає такі риси керівника як професіоналізм – 16%, лідерські якості – 8% та працелюбність – 5% . Менша частина керівників ТНЕУ зазначає наступні риси: впевненість у власних силах зазначили 2% опитаних, наполегливість та витримку відмітили по 1% респондентів.

Зростання результативності управлінської роботи керівників забезпечують не тільки раціональне використання стилю, нових методів і принципів управління, застосування гуманних цінностей, а й введення в організацію роботи змін та нововведень, які дозволять підвищити показники діяльності колективу загалом. Керівник у сфері освіти завжди має бути лідером та прикладом для педагогічного колективу, бути генератором ідей.

Зусилля менеджера освіти спрямовані на те, щоб керований ним підрозділ вищого навчального закладу функціонував як єдине ціле, з успіхом досягав своєї мети, нових

результатів. Оскільки менеджер освіти є носієм розумової праці, його професійна діяльність спрямована: на аналіз інформації щодо ринку освітніх послуг та можливостей об'єкта в його просторі, розробку маркетингової концепції; пошук і створення інновацій; проектування майбутнього стану розвитку педагогічної системи через генерування нових ідей та постановку більш перспективних цілей; планування оптимальних шляхів досягнення їх, зокрема через реалізацію комерційних операцій, бізнес-плану; добір, організацію і стимулювання учасників конкретних дій і заходів; контроль ефективності їх реалізації, оцінку і самооцінку якості одержаних результатів.

Сучасний керівник, має бути спеціалістом-професіоналом, який управляє педагогічним і студентським колективом та допоміжним персоналом ВНЗ, забезпечуючи досягнення його мети, освітнього іміджу і соціально значущих педагогічних та наукових результатів, найбільш ефективними засобами.

Бажання вносити зміни, використовувати нововведення змінюється з часом, залежить від терміну перебування на посаді та від досвіду керівника.

Суспільство очікує підписання Президентом нового Закону України «Про вищу освіту», в якому передбачені певні обмеження щодо терміну перебування на посаді керівника (два терміни по 5 років).

Згідно дослідження, термін перебування на посаді керівника, опитувані управлінці найчастіше зазначали від 4 років до 10 років включно та понад 16 років, рідше – від 11 років до 15 років включно, зовсім рідко – до 3 років включно.

У процесі дослідження було з'ясовано, що 52% опитаних керівників ТНЕУ мають почесне звання «академік», «член-кореспондент», «заслужений», і 48% ще не мають почесного звання. Переважна більшість опитаних керівників – це чоловіки, і зовсім незначна частина (2%) – жінки.

Не менш важливою якісною характеристикою керівного складу працівників ТНЕУ є рівень освіти та кваліфікації. Якісна освіта є пріоритетом не тільки конкретного вищого навчального закладу, а й держави загалом.

У процесі соціологічного дослідження з'ясувалося, що серед опитаних переважна більшість, а саме 70% управлінців, мають вищу освіту зі ступенем доктора наук, що передбачає набуття керівником найвищої компетентності у галузі розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої наукової проблеми або значної прикладної проблеми і мають загальнонаціональне значення; 26% керівників ТНЕУ має вищу освіту зі ступенем кандидата наук і 4 % мають вищу освіту.

Варто звернути увагу на те, які переваги та можливості надають людині різні вікові періоди. Численні дослідження доводять, що в різні періоди існування людини спостерігається нерівномірний розвиток її психічних функцій. Психологи вважають, що найсприятливіший для управлінської діяльності віковий період близько 31-40 років.

У процесі дослідження були з'ясовані найпоширеніші вікові періоди працівників керівного складу ТНЕУ. Найчастіше управлінці вказували вік від 51 до 60 років, рідше 41-50 років, зовсім серед опитаних відсутні керівники віком до 30 років. Негативним явищем є те, що частина керівників в ТНЕУ досягли віку понад 71 рік (близько 2%). Оскільки працівники старшого віку є менш мобільними та не схильні до змін і нововведень, що перешкоджає покращенню ефективності роботи персоналу.

На основі проведеного дослідження, можна зробити наступні висновки: керівники ТНЕУ найчастіше застосовують змішаний стиль управління, що є доречним, оскільки колективи складаються з різних вікових груп і підхід до кожного повинен бути індивідуальним.

Найважливішими цінностями їх життя та управлінської діяльності є сім'я та любов, здоров'я, праця та творчість, основними принципами виступають повага до людини, контроль за виконанням рішень, професійне зростання працівника, науковість.

Хотілось би відмітити, що цінності, принципи та такі риси керівників як професіоналізм, лідерські якості та працелюбність стали запорукою перебування на керівній посаді. В основі сучасного управління повинна бути – людина, гідне ставлення до неї.

У процесі дослідження були з'ясовані необхідні зміни, які опитані керівники вважають за доцільне здійснити, для підвищення ефективності управління та зростання результативності праці колективу:

- застосовувати чіткі критерії наукової та педагогічної роботи та оцінку згідно Європейських норм,

- зменшити рівень адміністрування,
- підвищити вплив заходів морального стимулювання та їх широке застосування;
- підвищити конкурентність за робоче місце,
- формувати чітко поставлені завдання;
- запровадити внутрішній порядок етики управління,
- підвищити ерудицію колективу,
- сформувати адекватність до ситуації та довіру і вимогливість до працівників,
- віддача сил на справу;
- підтримка колективу, довіра та вимогливість;
- використання теорії сподівання В.Врума.

Найбільш адекватною для вирішення складних проблем сучасного вищого навчального закладу освіти загалом та окремих підрозділів зокрема, може стати модель лише неординарної особистості керівника – керівника – лідера з новим економічним мисленням, тобто ефективного управлінця в освітній сфері.

Список літератури:

1. Гриценко Т.Б., Гриценко С.П., Іщенко Т.Д., Мельничук Т.Ф., Чуприк Н.В., Анохіна Л.П. *Етика ділового спілкування: / за редакцією Т.Б. Гриценко, Т.Д. Іщенко, Т.Ф. Мельничук / Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.*

2. Кулініч І.О. *Психологія управління [Текст] : навч. посіб. / І. О. Кулініч. - К. : Знання, 2008. - 292 с.*

3. *Культура ділового спілкування менеджера [Текст] : навч. посіб. / Г. Л. Чайка. - К. : Знання, 2005. – 442с.*

4. Курлянд З. Н. *Педагогіка вищої школи [текст]: навч. посібник / З. Н. Курлянд. –К: Знання, 2008. – 399с.*

5. Попова Г.В., Богдан Ж.Б. *Особистісно-адаптаційний потенціал керівників середньої ланки вищого навчального закладу // Проблеми екстремальної та кризової психології – Х.: НУЦЗУ, 2013. – Вип. 14. Частина II. – С. 271-282.*

6. Склярів С.О. *Стиль керівництва та його особистісні властивості керівників підрозділів МНС // Актуальні проблеми державного управління. – І(43). – 2008.– С.329-335.*

7. Носуліч Т. *Соціальний вектор кадрової політики в Україні // Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України. – Випуск 15.–2010.- С. 95-98.*

8.Щекин Г.В. *Основы кадрового менеджмента: Учебник. – 5 –е изд., стереотип. – К.: МАУП, 2004. – 280 с.*

Людмила Володимирівна СТАРЧЕНКО

к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування
Сумський державний університет
40007, Україна, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2
+38 (0542) 33-22-23, +38 (0542) 33-57-74, e-mail: LV_star@mail.ru

Євген Володимирович КОВАЛЕНКО

заступник директора департаменту міжнародної освіти
Сумський державний університет
40007, Україна, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2
+38 (0542) 68-78-46, e-mail: sumypost@gmail.com

РИНОК ТРАНСАКЦІЙНИХ ПОСЛУГ УКРАЇНИ

Анотація

Метою статті є виявлення економічних і соціальних основ формування трансакційних витрат в умовах сучасної економіки, обґрунтування необхідності їхнього регулювання, а також аналіз питань, пов'язаних з формуванням і регулюванням ринку та трансакційних галузей, характерних для української дійсності. Теоретичною основою та методологічною базою дослідження є фундаментальні положення економічної теорії, економіки підприємств, наукові праці вітчизняних та зарубіжних фахівців. Для вирішення поставлених у роботі завдань використовувалися такі методи: метод пізнання та абстрактно-логічний підхід – при узагальненні теоретичних основ, метод системного аналізу і порівнянь та метод логічного узагальнення та інші. В статті розглянуто основи формування трансакційних витрат в умовах сучасної економіки, обґрунтування необхідності їх регулювання, проаналізовано питання, пов'язані з формуванням і регулюванням ринку трансакційних послуг та галузей, характерних для української дійсності. Наукова новизна одержаних результатів полягає у розширенні теоретико-методичних засад і розробці практичних рекомендацій. Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що теоретичні положення, висновки і рекомендації дослідження доведені до рівня практичних рекомендацій щодо ефективного надання трансакційних послуг з метою подальшого обґрунтування стратегічних управлінських рішень щодо їх розвитку.

Ключові слова: трансакційні витрати, трансакційні послуги, ринок, управління, стратегія, виробництво, підприємство.

**Людмила Владимировна СТАРЧЕНКО,
Евгений Владимирович КОВАЛЕНКО**

РЫНОК ТРАНСАКЦИОННЫХ УСЛУГ УКРАИНЫ

Аннотация

Рынок трансакционных услуг Украины. Целью статьи является выявление экономических и социальных основ формирования трансакционных издержек в условиях современной экономики, обоснование необходимости их регулирования, а также анализ вопросов, связанных с формированием и регулированием рынка и трансакционных отраслей, характерных для украинской действительности. Теоретической основой и методологической базой исследования являются фундаментальные положения экономической теории, экономики предприятий, научные труды отечественных и зарубежных специалистов. Для решения поставленных в работе задач использовались следующие методы: метод познания и абстрактно-логический подход - при обобщении теоретических основ, метод системного анализа и сравнений, метод логического обобщения и другие. В статье рассмотрены основы

формування транзакційних издержек в умовах сучасної економіки, обґрунтування необхідності їх регулювання, проаналізовані питання, пов'язані з формуванням і регулюванням ринку транзакційних послуг і галузей, характерних для української дійсності. Наукова новизна отриманих результатів полягає в розширенні теоретико-методических основ і розробці практичних рекомендацій. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що теоретическі положення, висновки і рекомендації дослідження доведені до рівня практичних рекомендацій по ефективному наданню транзакційних послуг з метою подальшого обґрунтування стратегічних управлінських рішень щодо їх розвитку.

Ключеві слова: транзакційні издержки, транзакційні послуги, ринок, управління, стратегія, виробництво, підприємство.

Ludmila Vladimirovna STARCHENKO

Phd, Associate Professor of
Associate Professor of Economics and business administration
Sumy State University
2, Rymkogo-Korsakova St., Sumy, 40007, Ukraine
+38 (0542) 33-22-23, +38 (0542) 33-57-74, e-mail: LV_star@mail.ru

Evgeniy Vladimirovych KOVALENKO

Vice-director of the Department for International Education
Sumy State University
2, Rymkogo-Korsakova St., Sumy, 40007, Ukraine
+38 (0542) 68-78-46, e-mail: sumypost@gmail.com

MARKET OF TRANSACTIONAL SERVICES OF UKRAINE

Summary

Market of transactional services of Ukraine. The aim of the article is to identify the economic and social bases of formation of transaction costs in today's economy, justify their regulation, and an analysis of issues related with the formation and regulation of the market and transaction industries, characteristic for Ukrainian reality. Theoretical basis and methodological basis for the research are the fundamentals of economic theory, economy of enterprises, scientific works of domestic and foreign experts. For solving in the work of the task the following methods were used: method of knowledge and abstract-logical approach, the synthesis of theoretical bases of the method of system analysis and comparisons, a method of logical synthesis and others. The article deals with the fundamentals of formation of transaction costs in today's economy, the rationale for their regulation, are analyzed issues related with the formation and regulation of the market transactional services and industries, characteristic for Ukrainian reality. Scientific novelty of the results is to expand the theoretical-methodological foundations and development of practical recommendations. Practical significance of the results is that the theoretical concepts, conclusions and recommendations of the study brought to the level of practical recommendations on the effective provision of transactional services to further study of strategic management decisions regarding their development.

Keywords: transaction costs, transaction services, market, management, strategy, production the company.

Постановка проблеми. Останні роки економіка України розвивалася в основному за рахунок інтенсивного використання факторів виробництва. Головним завданням перехідного періоду для України є інтенсивний економічний ріст, при якому зниження витрат відіграє важливу роль. Одним з основних показників ефективності підприємства є прибуток. Основними шляхами зростання прибутку є збільшення обсягу виробництва, ціни реалізації, зниження витрат виробництва. Але і перший, і другий шляхи стримуються ринком. Тому найбільш

реальним повинен стати фактор, що передбачає мінімізацію витрат. Для приведення в дію всіх факторів зниження витрат виробництва необхідно дослідити природу витрат, специфіку даного виробництва, особливості формування витрат на виробництво продукції, проаналізувати структуру витрат, виявити наявні резерви зниження витрат.

При цьому провідну роль відіграють трансакційні витрати, тобто витрати економічної взаємодії, що охоплюють витрати прийняття рішень, вироблення планів і організації майбутньої діяльності, ведення переговорів про її зміст і умови, коли в ділові відносини вступають двоє або більше учасників; витрати по зміні планів, перегляду умов угоди та вирішення спірних питань, коли це диктується обставинами; витрати забезпечення того, щоб учасники дотримувалися досягнутих домовленості. Трансакційні витрати включають також будь-які втрати, які виникають внаслідок неефективності спільних рішень, планів, договорів та створених структур; неефективних реакцій на умови, що змінилися; неефективною захисту угод. Одним словом, вони включають все, що так чи інакше відбивається на порівняльній працездатності різних способів розподілу ресурсів та організації виробничої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансакційних витрат та їх галузей досить активно досліджується зарубіжними та вітчизняними науковцями, а саме: Л.Абалкін, А.Агангбєян, П.Безруких, А.Булатова, Е.Гильде, Д.Норт [1], Б. Естрем, Р.Коуз [2], О. Уільямсон [3], Ф. Котлер, В.Палий, В. Радаєв [4], Ф. Шерер, Д. Росс [5], В.Гамбовцев [6], Л. Кантор, І.Коропецький [7], С. Архієреєв [8], І. Булеєв [9], А. Паляниця [10], П. Хейне, Дж. Стіглер [11], Х. Демсец, Дж. Уоліс, С. Малахов [12], А. Олейник [13], Р. Нуреев [14] та інші.

Постановка завдання. У більшості досліджень розглядаються теоретичні та практичні аспекти сутності витрат та основні напрямки їх зниження як у глобальному масштабі, тобто всієї економіки, так і її окремих великих галузей, а також на підприємствах. Розглядаються також питання, пов'язані з методикою їх обліку, управлінням витратами, а в зв'язку з їх управлінням, отже, і планування, контроль, виявлення резервів і т.д. Але мало уваги приділяється трансакційній структурі як особливій галузі економічних знань та дослідженням ринку трансформаційних послуг.

Метою статті є виявлення економічних і соціальних основ формування трансакційних витрат в умовах сучасної економіки, обґрунтування необхідності їхнього регулювання, а також аналіз питань, пов'язаних з формуванням і регулюванням ринку та трансакційних галузей, характерних для української дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансакційні витрати - це витрати (грошові і негрошові), що з'являються при прийнятті управлінських рішень щодо реалізації товарів (інформаційних витрат щодо ринків збуту, покупців, постачальників, конкурентів, цін реалізації, витрат на рекламу, укладення договорів тощо). Щодо трансакційних галузей, то існує особлива категорія фірм, основна діяльність яких пов'язана з наданням трансакційних послуг. Таким чином, якщо в рамках їх діяльності використовуються трансформаційні послуги ресурсів, на рівні економіки в цілому вони все одно оцінюються як частина трансакційних витрат. До даної категорії фірм належать посередники. Однак можна запропонувати і більш точну специфікацію галузей, в яких згруповані фірми, що надають чисті трансакційні послуги або трансакційні послуги за перевагою.

До трансакційної галузі можна включити наступні групи фірм:

1. Фінанси та операції з нерухомістю. Основна функція даних фірм - забезпечення передачі прав власності, включаючи пошук альтернатив, підготовку і здійснення угод.

2. Банківська справа і страхування. Основна функція - посередництво у здійсненні обмінів, що залежать від специфічних обставин і вимог (невизначених, асинхронних в часі і не відповідних за кількістю і величиною), а також зниження витрат, пов'язаних з безпекою реалізації прав власності на відповідні ресурси. Зокрема, один із найбільш важливих видів страхування при здійсненні правочину - це страхування титулу власності, наприклад, на землю.

3. Правові (юридичні) послуги. Основна функція відповідних організацій полягає в забезпеченні координації, спрямування та контролю виконання умов контрактів. Оскільки існуюче середовище досить складне, що виражається в значних труднощах урахування різних нормативних положень, що відносяться до діяльності фірми, для економії на витратах використання існуючої системи правил наймають юристів.

4. Оптова та роздрібна торгівля. Більш складним виявляється питання щодо оптової та роздрібною торгівлі, яка включає як трансакційні, так і трансформаційні послуги. До останніх можна було б віднести й зберігання благ, яке аналогічно транспортуванню, тільки не в просторі, а в часі та інші.

Що стосується кваліфікації транспорту як трансакційної або трансформаційної галузі і відповідно транспортування як трансакційної або трансформаційної послуги, то вирішальне значення має спосіб визначення блага. Якщо річ визначається як благо з урахуванням того місця, де буде відбуватися його споживання, то транспортні витрати не можуть бути віднесені до елемента трансакційних. Зокрема, якщо купуються матеріали для будівництва замського будинку, то дані матеріали в магазині і на будівельному майданчику - це різні блага. При цьому діє принцип взаємодоповнюваності характеристик, що роблять річ благом.

На сьогоднішній день в Україні склалася специфічна трансформаційна фінансово-економічна система транзитивного типу, для якої характерні такі особливості: порушення розрахунково-платіжної дисципліни підприємств і заборгованість держави перед суб'єктами господарювання; використання в міжнародних контрактах інструментів толінгу, клірингу, бартеру, завищення або заниження цін; нерозвиненість ринкових інститутів та інституцій в Україні; прорахунки в бюджетній та інвестиційній політиці тощо. Усі ці особливості обумовлюють високий рівень трансакційних витрат вітчизняних суб'єктів господарювання та, на думку західних дослідників, є основною причиною неефективності економіки. Збої в реформах обумовлені недосконалістю економічної моделі розвитку пострадянських країн.[15]

Сучасний ринок трансакційних послуг характеризується високим рівнем монополізації та тенденцією до подальшого підвищення цього рівня.

Монополізація ринку трансакційних послуг являє собою спрямований на досягнення монополії процес концентрації все більшого обсягу трансакційних операцій на все меншій кількості організацій, що забезпечують ці операції, без підвищення ефективності таких послуг.

Для трансакційного сектору економіки ефективність - це економічність і оперативність процесу руху економічних благ. Процес монополізації негативно впливає на ефективність ринку трансакційних послуг, оскільки призводить до зростання доходу від спекуляції і до зниження оперативності процесу руху економічних благ.

У боротьбі невеликих учасників ринку трансакційних послуг з монополізацією ринку високу ефективність показують методи нецінової конкуренції: продуктове планування, організація взаємодії з клієнтами, контроль якості обслуговування.

Компанія, що надає трансакційні послуги, реалізує стратегію формування конкурентних переваг одного з трьох типів:

- стратегія домінування по витратах;
- стратегія розширення асортименту послуг;
- стратегія фокусування на обмеженій та однорідній групі клієнтів (ринковій ніші).

Найрідкісніша стратегія галузевої спеціалізації, що відноситься до третього типу стратегій, є найбільш складною, оскільки вимагає вивчення не тільки потреб клієнтів у здійсненні трансакційних операцій в рамках виробничої діяльності, але і проблем організації ними комерційної діяльності, а також вивчення ефективності галузевих ЗМІ.

Щодо стратегії, орієнтованої на галузевих клієнтів, то сучасна економіка характеризується величезною кількістю різноманітних трансакцій, як з реальними активами, так і з фінансовими активами. Серед посередників, що забезпечують трансакції, особливо слід виділити юридичні компанії і банки. Вони для багатьох уособлюють трансакційний сектор економіки. Для

невеликої організації, що надає трансакційні послуги, стратегія спеціалізації на розвиток галузевих спеціальних пропозицій показує найбільшу ефективність, порівняно з іншими стратегіями розвитку відносин з корпоративними клієнтами.

Незважаючи на універсальність професії, не буває юристів, які є фахівцями у всіх галузях права. Фахівець в області комерційного права, що надає послуги підприємствам торгівлі, не зможе з тією ж ефективністю надавати послуги девелоперським компаніям, які є клієнтами фахівця у галузі земельного права.

Конкуренція між посередниками, які забезпечують трансакції, зростає з кожним днем і контролюється регулюючими органами.

Розробка галузевої стратегії організацією, що надає трансакційні послуги, являє собою цілий комплекс заходів:

- вибір пріоритетних галузей;
- дослідження сформованої в обраній галузі практики ведення виробничої та комерційної діяльності;
- розробка спеціальних інструментів, що стимулюють продажі компаній обраної галузі;
- формування спеціальної пропозиції (адаптація розроблених спеціальних інструментів до типових послуг);
- оцінка готовності надавача послуги підтримувати спеціальну пропозицію, розробка плану внутрішніх перетворень та укомплектування надавача послуги необхідними для галузевої експансії ресурсами;
- створення презентаційних матеріалів;
- формування карти ринку для пріоритетної галузі;
- виявлення галузевих комунікацій, планування галузевої реклами;
- підбір клієнтських менеджерів, що володіють знаннями галузевої специфіки, досвідом продажів і досвідом участі в наданні відповідних трансакційних послуг;
- навчання співробітників організації, що надає трансакційні послуги, галузевої специфіки та сценаріїв продажів спеціальної пропозиції. Галузева стратегія дозволяє формувати вимоги до послуг, виходячи не з вузько виробничих проблем клієнтів, а з проблем, що стримують розширення їх бізнесу. Наприклад, така трансакційна послуга може стати для клієнта одним з інструментів стимулювання його продажу. Для цього трансакційна послуга, що входить до складу спеціальної пропозиції, повинна бути цікава не тільки клієнту надавача послуги, але клієнту цього клієнта. Такий підхід в корені змінює традиційне уявлення про маркетинг і про презентації трансакційних послуг.

Слід особливо зазначити, що ключовим фактором успіху стратегії спеціалізації організації, що надає трансакційні послуги, на розвиток галузевих спеціальних пропозицій трансакційних послуг є наявність у неї компетенції в питаннях організації бізнесу корпоративних клієнтів, що належать до пріоритетних галузей.

Висновки та подальші дослідження. Підводячи підсумки, можна прийти до висновку, що стратегія спеціалізації організації, що надає трансакційні послуги, на розвиток галузевих спеціальних пропозицій трансакційних послуг полягає у виборі пріоритетних галузей, в розробці модифікацій трансакційних послуг, що стимулюють розвиток бізнесу компаній, що належать до пріоритетних галузей, на вимогу від керівництва і від персоналу наявності галузевих знань і досвіду, у використанні галузевих комунікацій для просування трансакційних послуг.

Список літератури:

1. Дуглас Норт. *Институты, институциональные изменения и функционирование экономики.* – М.: Начала, 1997. – С.93
2. Коуз Р. *Природа фирмы / Р. Коуз // Фирма, рынок и право./ Пер. с англ.* – М.: Дело ЛТД, 1993. – С. 33 – 53.
3. Уильямсон О. *Экономические институты капитализма.* – Спб., 1996. С. 52.

-
4. Радаев В.В. Российский бизнес: структура транзакционных издержек // *Общественные науки и современность*. 1999. №6. С. 32-38.
 5. Шерер Ф. Росс Д. Структура отраслевых рынков / Пер. с нем. – М.: Инфра-М, 1997. – С. 440-441.
 6. Тамбовцев В.Л. Институциональные изменения в российской экономике // *Общественные науки и современность*. 1999. №5. С. 54-65.
 7. Коропецький І.С. Сектор трансакцій в сучасній Україні // *Економіка України*. – 1997. - №7. – С. 43-51
 8. Архієреєв С.І. Трансакційний сектор економіки України. – Харків: ХФ НІСД, 2003. – С. 56
 9. Булеев И.П. Управление трансформационными издержками в переходной экономике / *Ин-т экон.пром-ти НАН Украины*. – Донецк, 2002. – 154 с.
 10. Паляниця А. Вартість ведення підприємницької діяльності в Україні. – МБРР, 2002. – 58с.
 11. Хейне П. Экономический образ мышления. М.: Новости, 1991.
 12. Малахов С. Некоторые аспекты теории несовершенного конкурентного равновесия (двухфакторная модель транзакционных издержек) // *Вопросы экономики*. 1996. № 10, с. 77-86.
 13. Олейник А.Н. Институциональная экономика. Учебное пособие // *Вопросы экономики*. 1999. №1-12.
 14. Нуреев Р.М. Курс микроэкономики. Учебник для вузов. – М.: Норма – Инфра-М, 2000. – 81-82, 421-422 с.
 15. Дугінець Г.В. Державне регулювання трансакційних витрат економічної інтеграції в Україні / Г.В. Дугінець // *Научные труды Донецкого техн.. уни-та. Сер.: экономическая*. – 2006. – Вып. 103-3. – С.83–86.

Ірина Антонівна ШЕВЧУК

здобувач кафедри фінансово-економічної безпеки
Тернопільського національного економічного університету
вул. Львівська 11, м. Тернопіль, Україна. 46000
+380976165708, iryna_11@bk.ru

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ДЕФІНІЦІЇ ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація

Стаття присвячена комплексному вирішенню теоретичних проблем формування дефініції економічної безпеки підприємства на основі наукових підходів вчених-економістів. У статті сформульовано концепцію аналізу як важливого інструменту забезпечення функціонування системи економічної безпеки і розкрито їх сутнісні характеристики у контексті інформаційного підґрунтя прийняття управлінських рішень щодо стійкої діяльності та розвитку підприємства.

Доведено, що використання економічної інформації в якості одного з корпоративних чинників забезпечення безпеки, у першу чергу, залежить від її достовірності. Відтак у статті запропоновано власне визначення дефініції «економічна безпека» яка розглядається як стан захищеності функціонування підприємства при умовах, які сприяють стабільності існування на ринку шляхом покращення його конкурентоздатності господарської діяльності та підвищення його економічного потенціалу в умовах постійної зміни навколишнього середовища та впровадження захисних заходів своєї діяльності.

Ключові слова: економічна безпека, система економічної безпеки, індикатори економічної безпеки, загрози внутрішнього та зовнішнього середовища.

Ирина Антоновна ШЕВЧУК

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ДЕФИНИЦИИ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ СУБЪЕКТОВ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Статья посвящена комплексному решению теоретических проблем формирования дефиниции экономической безопасности предприятия на основе научных подходов ученых-экономистов. В статье сформулирована концепция анализа как важного инструмента обеспечения функционирования системы экономической безопасности и раскрыты их существенные характеристики в контексте информационного основу принятия управленческих решений относительно устойчивой деятельности и развития предприятия.

Доказано, что использование экономической информации в качестве одного из корпоративных факторов обеспечения безопасности, в первую очередь, зависит от ее достоверности. Поэтому в статье предложено собственное определение дефиниции «экономическая безопасность», которая рассматривается как состояние защищенности функционирования предприятия при условиях, которые способствуют стабильности существования на рынке путем улучшения его конкурентоспособности хозяйственной деятельности и повышения его экономического потенциала в условиях постоянного изменения окружающей среды и внедрения защитных мероприятий своей деятельности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, система экономической безопасности, индикаторы экономической безопасности, угрозы внутренней и внешней среды.

Iryna Antonivna SHEVCHUK

Competitor of department of financial and economic security,
Ternopil National Economic University,
Lvivska str. 11, Ternopil, Ukraine. 46000

SCIENTIFIC APPROACHES TO DETERMINE THE DEFINITION OF ECONOMIC SECURITY BUSINESS ENTITIES

Summary

This article is devoted to the theoretical problems of complex formation definition of economic security based on scientific approaches of economists. The paper formulates a concept analysis as an important tool to ensure the functioning of economic security and revealed their essential characteristics in the context of information management decision-making basis for sustainable business and corporate development.

It is proved that the use of economic information as one of the factors of corporate security primarily depends on its reliability. Thus, in the article the proper definition of definition of "economic security" which is regarded as a state of security of the enterprise under conditions that promote stable existence in the market by improving its competitive economic activities and improve its economic potential under constant environmental changes and implement protective measures of the activity.

Keywords: *economic security, economic security system, indicators of economic security, the threat of internal and external environments.*

Постановка проблеми. Динамічне зростання підприємства, стабільність результатів його діяльності, досягнення цілей фінансово-господарської діяльності не можливі без розробки та реалізації стратегії підприємства, яка визначається наявністю системи економічної безпеки підприємства. Ефективність діяльності господарюючих суб'єктів обумовлюється станом його економічних ресурсів, що і приводить до необхідності розгляду проблеми гарантування економічної безпеки підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій таких дослідників як О.І. Барановський, І.А. Бланк, З.М. Васильченко, І.П. Васильченко, К.С. Горячева, Ю.Г. Лисенко, С.Г. Мищенко, Л.С. Мартюшева, М.Ю. Погосова, В.В. Шелест, Р.С. Папехін, Н.С. Самбуріна, дозволив встановити, що нині вчені по-різному трактують поняття «економічна безпека» і внаслідок цього по-різному підходять до його забезпечення, оскільки в основному їх дослідження спрямовано на вдосконалення теоретичних положень та методичних підходів до антикризового управління підприємством. Втім достатньо очевидно, що останнє стає потрібним лише тоді, коли підприємство вже опинилося у стані фінансової небезпеки, – а головним, в умовах мінливості та невизначеності ринкового середовища, є недопущення цього.

Постановка завдання. Враховуючи непересічність економічної безпеки, як надзвичайно потрібної сфери підприємницької діяльності, його відчутну залежність від виробництва продукції, доцільно здійснити ґрунтовне з'ясування суті цієї категорії на базі обширного аналізу праць українських й закордонних вчених-економістів, які її детально або частково вивчили.

Виклад основного матеріалу дослідження. Моделюючи поняття «економічна безпека» загалом, можна повністю підтримати думки науковців, які розглядають економічну безпеку підприємства як стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз, який формується адміністрацією і колективом підприємства шляхом реалізації системи заходів правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного та соціально-психологічного характеру [1].

Нами проведено аналіз підходів до визначення сутності економічна безпеки на основі вивчення праць вчених-економістів. Отримані результати подані у табл. 1.

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності економічної безпеки

№	Назва підходу	Автори	Суть підходу
1.	Ресурсно-функціональний	Олейніков Є., Покропивний С.	Акцентується увага на окремих важливих позиціях, в загальному забезпечення економічної безпеки пов'язують із високим ступенем ефективності використання корпоративних ресурсів
2.	Захист від загроз зовнішнього середовища	Бендіков Л, Ярочкін В., Ковальов О., Сухорукова Т., Плетнікова І.	Захист від зовнішніх загроз , адаптація до швидкозмінних умов господарювання
3.	Протекторат та реалізація інтересів	Ареф'єва О., Кузенко Т., Соснін А., Пригунов П., Торянніков Б.	Гармонізація життєво важливих інтересів підприємства та інших суб'єктів зовнішнього середовища їх захист від зовнішніх та внутрішніх джерел небезпеки
4.	Стійкість та розвиток	Федоренко Р., Клейнер Г., Тамбовцев В., Качалов Р., Забродській В, Капустін Н.	Забезпечення рівноваги, стійкості та можливості розвитку підприємства, як системи в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз є пріоритетним для економічної безпеки підприємства
5.	Конкурентний	Белокуров В.	Економічна безпека підприємства розглядається з позиції наявності та необхідності забезпечення конкурентних переваг підприємства
6.	Комплексний	Ілляшенко С., Грунів О., Боумен К.	Намагання ширше розглянути поняття економічної безпеки на макрорівні

Головними факторами, які мають вплив на економічну безпеку суб'єкта підприємницької діяльності, є ступінь досконалості законодавчої бази, рівень оподаткування, доступ на світові ринки збуту, інвестиційна привабливість регіону, держави.

Насамперед, економічна безпека підприємства залежить від економічної безпеки держави, регіону, адже ґрунтується на їхньому фінансовому, сировинному та виробничому потенціалі, перспективах розвитку [4]. Багато вчених, трактуючи поняття «економічна безпека», зосереджуються, зазвичай, на одному з чинників або станів складових системи суб'єкта господарювання.

Пропонуємо систематизувати погляди різних науковців щодо визначення дефініції «економічна безпека» підприємства, які зведені в таблиці 2.

Систематизація існуючих дефініцій «економічна безпека підприємства»

Прізвища та ініціали вчених – економістів	Визначення дефініції економічна безпека підприємства
1	2
Стан ефективного використання ресурсів	
Гапоненко В., Беспалько А., Власков А.[3]	Економічна безпека підприємства – це такий стан суб'єкта господарювання, за якого він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення чи захисту від існуючих небезпек та загроз чи інших непередбачуваних обставин та в основному забезпечує досягнення цілей.
Судоплатов А. Лекарев С.[11]	Безпека підприємства – це такий стан його правових, економічних та виробничих відносин, а також матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, який виражає здатність підприємства до стабільного функціонування.
Олейников Є.А.[9]	Економічна безпека підприємства – стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для подолання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства сьогодні і в майбутньому.
Гармонізація економічних інтересів	
Козаченко Г. В., Пономарьов В. П., Ляшенко О. М.[8]	Міра гармонізації в часі й просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів навколишнього середовища, які діють поза межами підприємства
Стан захищеності діяльності підприємства	
Бендіков М.[2]	Економічна безпека підприємства – стан захищеності науково-технічного, виробничого та кадрового потенціалу підприємства від прямих (активних) або непрямих (пасивних) загроз.
Дикань В.Л., Назаренко І.Л.[5]	Економічна безпека підприємства – стан захищеності діяльності підприємства від всіх видів загроз, як зовнішніх, так і внутрішніх; стан, при якому забезпечується стабільне функціонування і прогресивний розвиток підприємства, досягається шляхом максимального ефективного використання наявних ресурсів і швидкої адаптації до умов середовища, що змінюється.
Д. Ковальов та Т. Сухорукова [7]	Захист діяльності підприємства від негативних впливів зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути різноманітні загрози чи пристосуватися до існуючих умов, які не позначаються негативно на його діяльності.

Зазначені у таблиці 2. визначення економічної безпеки підприємства, які відносяться до стану ефективного використання ресурсів, безумовно свідчать про комплексний підхід до даного поняття, оскільки вказують на найважливіші фактори забезпечення економічної безпеки підприємства. Доцільно зазначити також, що головна увага зосереджена на внутрішньому

середовищі суб'єкта господарювання, а саме на ресурсному забезпеченні, разом з цим не розглядаються багато факторів зовнішнього впливу, які здебільшого і визначають наявність ресурсів та їх використання, а саме на характері та динаміці розвитку соціально-економічного та ринкового середовища функціонування підприємства, які здебільшого визначають і наявність ресурсів, і ефективність їх використання.

Визначення Козаченко Г.В. [8] характеризує фундаментальну складову економічної безпеки – відсутність протиріч інтересів підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища, що позначає відсутність ознак кризового стану підприємства.

Підхід до економічної безпеки, як до стану захищеності діяльності підприємства, розроблений Бендіковим М. [2], Диканем В.Л., [5], Ковальовим Д. та Сухоруковою Т. [8], є безумовно комплексним, проте не зовсім повним. Основною метою діяльності підприємства є максимізація прибутку, покращення праці всіх його функціональних і структурних елементів. Тому, на нашу думку, економічна безпека повинна спрогнозувати не тільки протистояння загрозам і ризикам, а й покращення господарської діяльності підприємства шляхом підвищення його економічного потенціалу.

Визначення економічної безпеки, як стану знаходження стратегічного потенціалу [10], базується на економічних поняттях досягнення мети, функціонування підприємства. Загроза втрати економічної безпеки наростає лише у випадку наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони: при максимальному ризику наступу кризового стану підприємства. На нашу, економічна безпека повинна постійно функціонувати на підприємстві для забезпечення стійкої виробничої діяльності господарюючого суб'єкта, його конкурентоздатності, фінансової стійкості тощо.

На нашу думку, найбільш раціональним є підхід щодо визначення безпеки як стану захищеності підприємства, розроблене Диканем В.Л. та Назаренко І.Л. [5]. Саме дане трактування економічної безпеки найбільш повно розкриває сутність даного поняття, акцентує увагу на протистоянні всіх видів загроз та стабільності господарюючого суб'єкта в умовах політичних і економічних змін у державі.

Тим не менше, ми змушені констатувати, що високий рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання безпосередньо залежить також від такого явища як тіньова економіка. Методологічною основою розгляду проблеми тіньової економіки є системний підхід, який дає змогу розв'язувати складні завдання в різних сферах життєдіяльності. Важливий аспект розгорнутого наукового обґрунтування категорії «система» полягає в тому, що елементи перебувають у відношеннях і зв'язках не лише один з одним, а і з середовищем. Це положення найбільшою мірою відповідає системам, які самоорганізуються, а отже, відповідає вимогам синергетичного підходу.

Використовуючи синергетичний підхід до розкриття сутності тіньової економіки, доцільно зауважити, що вона адаптується і пристосовується до будь-якої економічної системи та стає при цьому її невід'ємною частиною [6].

Доцільно зауважити, що тіньовий сектор економіки наносить значний удар по легальних суб'єктах господарювання і дешевими підробками завдає шкоди якійсь продукції. Економічна безпека на підприємстві повинна постійно боротися з контрафактними товарами шляхом створення в компанії підрозділу по захисту її торгової марки.

Нині підприємства, що мають слабкі зв'язки з урядовими структурами, піддаються більшому натиску з боку підробок. Це дозволяє використати стратегію співпраці з державними структурами в розробці і впровадженні захисних заходів. Така співпраця може бути взаємовигідною, адже у компаній є досвід боротьби з підробками, а у держструктур досить владних повноважень, щоб потіснити з ринку недобросовісних гравців. До того ж об'єднання зусиль компаній і урядових установ зменшує витрати кожної зі сторін і підвищує ефективність економічної безпеки.

Висновки та подальші дослідження. Отже, вивчення й аналіз трактувань вченими-економістами поняття «економічна безпека» дали змогу зробити висновок, що економічна безпека підприємства – це стан захищеності функціонування підприємства при умовах, які сприяють стабільності існування на ринку шляхом покращення його конкурентоздатності господарської діяльності та підвищення його економічного потенціалу в умовах постійної зміни навколишнього середовища та впровадження захисних заходів своєї діяльності.

Список літератури:

1. Зацеркляний М.М., Мельников О.Ф., *Основи економічної безпеки: Навчальний посібник.* – К.: КНТ, 2009.-337 с.
2. Бендигов М.А. *Экономическая безопасность промышленного предприятия в условиях кризисного развития [Текст] // Менеджмент в России и за рубежом.* – 2010. – № 2. – С.17-29.
3. Гапоненко В.Ф. *Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы / В.Ф. Гапоненко, А.Л. Беспалько, А.С. Власков.* – М. : Изд-во "Ось-89", 2007. – 208 с.
4. Дикань В.Л. *Економічна безпека підприємства [Текст]: навч. посібник.* / В.Л. Дикань, І.В. Воловельська, О.В. Маковоз – Харків: УкрДАЗТ, 2011. - 266с.
5. Дикань, В.Л. *Комплексна методика визначення рівня економічної* Монографія / В.Л. Дикань, І.Л. Назаренко; Українська державна академія залізничного транспорту – Харків: УкрДАЗТ, 2011. - 142 с.
6. *Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія.* – К. : Знання, 2009. – 648с.
7. Забродский В. *Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы / В. Забродский, Н. Капустин // Бизнес.* – 1999. – № 13. – С. 27–30. *Економіка підприємства*
8. Ковалев Д. *Экономическая безопасность [Текст] / Д. Ковальов, Т. Сухорукова // Экономика Украины.* – 1998. – №10. – С. 48-51.
9. Костюк Ж.С. *Сутність поняття «економічна безпека підприємств залізничного транспорту»// Вісник економіки транспорту і промисловості.* – 2013. – № 41. – С. – 173-178.
10. *Основы экономической безопасности (государство, регион, предприятие, личность) / [под ред. Е.А. Олейникова].* – М.: Интел-Синтез, 1997. – 288 с.
11. Судоплатов А. П. *Безопасность предпринимаельской деятельности / А.П. Судоплатов, С.В. Лекарев.* – М. : Изд-во ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 382 с.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВО-КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ

УДК 336.711

Богдан Петрович АДАМИК

к. е. н., доцент, декан факультету банківського бізнесу,
Тернопільського національного економічного університету
46000, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11, Україна
тел. (050) 377-11-78, bogdan_fbb@ukr.net

ТЕНДЕНЦІЇ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УМОВАХ НЕСТАБІЛЬНОСТІ СВІТОВИХ ФІНАНСОВИХ РИНКІВ

Анотація

Метою статті є аналіз інституційної побудови органів державного регулювання діяльності банків у зарубіжних країнах, аналіз тенденцій в підходах до регулювання банківської сфери у післякризовий період світової економіки, а також оцінка їх ефективності та можливості запровадження в Україні, виходячи з властивих умов та ризиків банківської системи нашої держави.

Систематизовано теоретико-методологічні та організаційно-методичні питання сучасного стану організації державного регулювання банківської діяльності, окреслено тенденції регулювання діяльності банків в умовах нестабільності на світових фінансових ринках. Проаналізовано причини необхідності вдосконалення регулювання діяльності банків, враховуючи інституційні та функціональні зміни у діяльності посередників фінансового ринку в останні роки.

Наукова новизна статті полягає у поглибленні теоретичних положень і розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення діяльності органів державної влади у питаннях регулювання діяльності банківських установ.

Практичне значення статті полягає у можливості використання результатів досліджень, репрезентованих у статті, при побудові моделі регулювання діяльності банків в Україні з врахуванням сучасного досвіду зарубіжних країн.

Ключові слова: державне регулювання, банківський нагляд, регулювання діяльності банків, макропруденційний нагляд, мікропруденційний нагляд, центральний банк, інституційна структура.

Богдан Петрович АДАМИК

ТЕНДЕНЦИИ РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ В УСЛОВИЯХ НЕСТАБИЛЬНОСТИ МИРОВЫХ ФИНАНСОВЫХ РЫНКОВ

Аннотация

Целью статьи является анализ институционального построения органов государственного регулирования деятельности банков в зарубежных странах, анализ тенденций в подходах к регулированию банковской сферы в послекризисный период мировой

економики, а також оцінка їх ефективності і можливості впровадження в Україні, виходячи з власних умов і ризиків банківської системи нашої держави.

Систематизовано теоретико-методологічні і організаційно-методичні питання сучасного стану організації державного регулювання банківської діяльності, позначені тенденції регулювання діяльності банків в умовах нестабільності на світових фінансових ринках. Проаналізовані причини необхідності удосконалення регулювання діяльності банків, враховуючи інституційні і функціональні зміни в діяльності посередників фінансового ринку в останні роки.

Наукова новизна статті заключається в углиболенні теоретичних положень і розробці практичних рекомендацій стосовно удосконалення діяльності органів державної влади в питаннях регулювання діяльності банківських установ.

Практична значимість статті заключається в можливості використання результатів досліджень, представлених в статті, при побудові моделі регулювання діяльності банків в Україні з урахуванням сучасного досвіду зарубіжних країн.

Ключові слова: державне регулювання, банківський надзор, регулювання діяльності банків, макроруденційний надзор, мікроруденційний надзор, центральний банк, інституційна структура.

Bohdan Petrovych ADAMYK

Ph.D., Associate professor, Dean of Faculty of Banking Business
Ternopil National Economic University
46000, Ternopil, Lvivska str., 11, Ukraine
tel. (050) 377-11-78, bogdan_fbb@ukr.net

TENDENCIES OF BANKING REGULATION IN THE CONDITIONS OF INSTABILITY OF WORLD FINANCIAL MARKETS

Annotation

The aim of the article is an analysis of institutional construction of organs of government control of activity of banks in foreign countries, analysis of tendencies in going near adjusting of bank sphere in a after crisis period of world economy, and also estimation of their efficiency and possibility of input in Ukraine, coming from peculiar terms and risks of the banking system of our country.

The theoretical, methodological and methodical questions of the current state of government regulation of banking activities are discussed, the tendencies of adjusting of activity of banks are outlined in the conditions of instability on world financial markets. Reasons of necessity of perfection of adjusting of activity of banks are analysed, taking into account institutional and functional changes in activity of mediators of financial market in recent year.

The scientific novelty of the article consists in deepening of theoretical positions and development of practical recommendations in relation to the improvement of activity of public authorities in the questions of adjusting of activity of bank institutions.

The practical significance of the article consists in possibility of drawing on the results of the researches presented in the article, at the construction of model of adjusting of activity of banks in Ukraine taking into account modern experience of foreign countries.

Key words: *government regulation, banking supervision, banking regulation, macro-prudential supervision, micro-prudential supervision, central banks, institutional structure.*

Постановка проблеми. Враховуючи стрімкий розвиток міжнародної діяльності банків, відкриття їх філій та відділень в різних країнах, що зумовлено розвитком банківських технологій та зниженням витрат на міжнародному рівні, органи банківського регулювання

певної країни повинні були враховувати відмінності у регулюванні національних та іноземних банків. Це пов'язано з тим, що діяльність банків у різних країнах ставала все більш уніфікованою, а банки країн з ліберальнішою системою регулювання їх діяльності мали більше конкурентних переваг у порівнянні з банками, чия діяльність мала суттєві обмеження. Така ситуація впливала на міжнародну конкурентоспроможність банків і вимагала від органів банківського регулювання розроблення і прийняття певних уніфікованих принципів та правил регулювання діяльності банків, запроваджених у більшості країн.

Стрімкий розвиток глобалізаційних процесів у фінансовій сфері відбувався з певними протиріччями, оскільки характеризувався високим рівнем інтернаціоналізації банківського капіталу при незмінній системі регулювання діяльності банків виключно в межах певної країни. Зростання обсягів міжнародної банківської діяльності та посилення взаємозалежності фінансових ринків зумовлювали необхідність об'єднання зусиль регулюючих органів різних держав задля підтримки стабільності та цілісності світової фінансово-кредитної системи, надійного та безперебійного функціонування фінансових ринків, забезпечення рівних конкурентних умов для банків з різних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опираючись на дослідження провідних економістів, які аналізували систему органів регулювання і нагляду в різних країнах світу, зокрема дослідження Чарльза Гудхарта [1], Джеймса Барта [2], науковців Інституту фінансової стабільності (Банк міжнародних розрахунків) під керівництвом Джозефа Тосовського [3], Донато Масціандаро і Марка Квінтина [4], Мартіна Мелецкі й Анни Марії Подп'єри [5], можемо зробити висновок про відсутність на сьогодні єдиної загальноприйнятої теоретичної моделі побудови системи регулювання фінансового сектору. При цьому відповіді на запитання що краще – консолідація чи фрагментація фінансових регуляторів? – не знайдено.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз інституційної побудови органів державного регулювання діяльності банків у зарубіжних країнах, аналіз тенденцій в підходах до регулювання банківської сфери у післякризовий період світової економіки, а також оцінка їх ефективності та можливості запровадження в Україні, виходячи з властивих умов та ризиків банківської системи нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність органів регулювання банків в напрямі об'єднання зусиль окремих країн в сфері банківського регулювання розвивалася починаючи з другої половини ХХ століття, набуваючи різноманітних форм: від звичайного обміну інформацією між органами регулювання банківської діяльності, дискусій щодо ефективності певних регулятивних механізмів, до розробки уніфікованих правил і вимог діяльності банків.

Найбільш відомою та впливовою міжнародною організацією в сфері банківського регулювання і нагляду є Базельський комітет з питань банківського нагляду (Комітет Кука), створений у 1975 році за участю голів центральних банків провідних країн світу. На сучасному етапі Базельський комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду і регулювання діяльності банків, розробляє загальні підходи і стандарти щодо регулювання банківської діяльності та нагляду, а також розробляє основні принципи банківського нагляду. Незважаючи на те, що прийняті Базельським комітетом положення і директиви носять рекомендаційний характер, більшістю країн світу вони сприймаються як обов'язкові, зважаючи на високий авторитет цієї організації.

Органи регулювання банківського сектору наприкінці ХХ століття постали перед складним завданням досягнення відповідності та адаптації регулятивних вимог до постійних еволюційних змін, що відбувалися в банківській системі. В останні десятиріччя ХХ століття швидкими темпами відбувалася як трансформація національних банківських систем, так і трансформація фінансових ринків і фінансових інструментів. Змінювався напрям і характер грошових потоків, а також види фінансових інструментів, якими оперували банки. Значно збільшився обсяг коштів, які спрямовувались на інвестиції в цінні папери, банки ставали

активними учасниками бірж, активно застосовувалися похідні фінансові інструменти, механізми сек'юритизації активів, відбувалося взаємопереплетення банківської, страхової та інвестиційної діяльності, що сприяло утворенню фінансових конгломератів. Такі процеси супроводжувалися, з одного боку, зростанням фінансової могутності банків і збільшенням їх прибутковості, а з іншого, – суттєво збільшувалися ризики у діяльності банків, що були пов'язані з загостренням конкуренції на національних та міжнародних ринках грошей та капіталів, значними коливаннями рівня валютних курсів та процентних ставок, скачкоподібними коливаннями ринкової вартості цінних паперів та ін.

В умовах такого динамізму розвитку банківської та фінансової системи об'єктивною необхідністю є вдосконалення процесу організації банківського регулювання як на інституційному рівні, так і функціональному. Причини необхідності інституційних та функціональних змін пов'язані:

- з процесами фінансової глобалізації, при яких національні кордони фінансових ринків практично відсутні, відбувається повна свобода переміщення капіталу, що посилюється стрімким розвитком засобів зв'язку та телекомунікацій;

- з розвитком діяльності транснаціональних банків, які надають широкий спектр не лише банківських, а й фінансових послуг загалом як в межах своєї держави, так і на міжнародному рівні. Універсалізація діяльності найбільших банків супроводжується ускладненням їх організаційної структури, при якій іноді неможливо виокремити суто банківську діяльність чи фінансову, що однозначно необхідно враховувати органам регулювання;

- з диверсифікацією діяльності банків на світових фінансових ринках, при якій основна сума залучення та розміщення коштів відбувається не шляхом традиційних депозитно-кредитних операцій, а за допомогою нових похідних інструментів з цінними паперами, операцій з майновими правами щодо певних активів, процесами сек'юритизації активів. Така діяльність банків призвела до взаємообумовленості і взаємозалежності стабільності та розвитку банківської системи від кон'юнктурних коливань окремих галузей та ринків. Яскравим прикладом такої взаємозалежності є остання світова фінансово-економічна криза, що розпочалася у США як криза на ринку нерухомості у 2007 р. й переросла у масштабну світову кризу, що охопила у 2008 р. фінансові ринки практично усіх країн.

Зазначені причини об'єктивно вимагали зміни підходів до діяльності органів банківського регулювання в напрямку посилення контролю за фінансово-кредитною системою та особливо за ризикованими операціями транснаціональних та інвестиційних банків. Органи регулювання фінансової сфери в після кризовий період були однотайними щодо необхідності перегляду архітектури побудови системи банківського регулювання і нагляду. Погляди науковців та практиків щодо досягнення більшого позитивного ефекту розвитку банківської системи та економіки в цілому за умов послаблення регулювання банківської сфери (процеси дерегулювання діяльності банків), які переважали у 1980-1990-і рр., знову змінилися на протилежні – стабільність банківської системи та фінансових ринків може бути досягнуто виключно за допомогою посилення системи банківського регулювання.

В багатьох країнах корекція принципів та методів регулювання діяльності фінансових посередників, враховуючи рекомендації Базельського комітету з питань банківського нагляду, полягала у проведенні регулювання та нагляду за діяльністю банків на консолідованій основі, що дозволяло б враховувати ризики діяльності не лише банків, а й їх споріднених компаній. Задля ефективної реалізації завдань щодо регулювання різнопланової діяльності банків та їх афілійованих (дочірніх) структур на різних сегментах фінансового ринку (фондового, страхового) окремі розвинуті країни на початку XXI століття об'єднали зусилля різних органів регулювання фінансової сфери і створили єдиний орган нагляду за діяльністю усіх учасників фінансового ринку – «мегарегулятор». Мета об'єднання декількох регулюючих органів в один полягає у консолідації нагляду за діяльністю банків, страхових компаній, інвестиційних

компаній, професійних учасників ринку цінних паперів та інших фінансових посередників, діяльність яких стає все більш взаємопов'язаною. Така модель ефективно використовується в Австрії, Німеччині, Японії, Швеції, Великобританії та ще в близько 40 країнах. Поширена у попередні роки секторна модель регулювання діяльності посередників фінансового ринку, при якій різні державні органи регулювання і нагляду здійснювали регулювання фінансової сфери за інституційним принципом (певний орган регулював діяльність банків, інші – професійних учасників фондового ринку чи страхових компаній), поступово втрачає свої позиції на користь створення єдиного органу регулювання суб'єктів фінансово-кредитної системи.

Таким чином, досвід зарубіжних країн дозволяє зробити висновок про відсутність на сьогодні єдиної ефективної моделі регулювання банківського сектору. Органи регулювання можуть бути різними за статусом, але серед них майже завжди основними регулятивними функціями і повноваженнями наділені державні органи. Інституційна побудова системи регулювання банківської діяльності та нагляду в тій чи іншій країні повинна відображати специфічні особливості політичного та соціально-економічного розвитку країни, її національні традиції, відповідати структурі фінансової системи певної країни тощо.

Як правомірно зазначав Ховарт Девіс, колишній голова Управління з фінансових послуг (єдиного органу регулювання Великобританії до 2013 р.), «...якщо розглянути світову практику, то можна знайти дуже багато різних моделей регулювання, відносно котрих ясно, що вони добре працюють у країнах з різними типами фінансового ринку і політичними структурами суспільства. Той факт, що в Європі існує майже стільки моделей регулювання фінансових ринків, скільки країн-членів Європейського Співтовариства, свідчить сам за себе. Але при цьому абсолютно неможливо стверджувати, що одна і та ж модель буде ефективною для кожної країни» [6, с. 326].

Світова фінансова криза 2008 р. виявила значні недоліки в системі банківського регулювання і зумовила необхідність кардинального перегляду принципів регулювання діяльності банків. Порятунком від банкрутства найбільших приватних банків США та Європи шляхом надання їм значної державної допомоги не можна вважати ефективним методом покращення ситуації в банківському секторі – необхідно принципово змінювати підходи до регулювання, покращувати якість ризик-менеджменту банків, оскільки динаміка світогосподарських зв'язків і стан нестабільності багатьох секторів світової економіки об'єктивно породжують прогнози щодо виникнення нової фінансової кризи.

Зусилля багатьох науковців та практиків, починаючи з 2008 р., зосереджені на пошуку нової моделі регулювання діяльності банків, при якій вдасться забезпечити стійкість банківських систем та уникнути можливих майбутніх фінансових криз. Активну роль в цьому процесі відіграє Базельський комітет з питань банківського нагляду, яким розроблено у 2009-2010 рр. пакет реформ банківського сектору, що отримав назву Базель-III. В основі цього документа, який прийняли 12 вересня 2010 року голови центральних банків 27 провідних держав світу, лежить суттєве посилення вимог до капіталу банків, створення контрциклічних норм достатності капіталу, а також необхідність формування резервів на покриття можливих збитків за кредитними операціями банків у періоди економічного зростання, щоб використовувати ці кошти для покриття збитків в періоди спаду чи кризи. І якщо попередні документи Базельського комітету зазвичай носили рекомендаційний характер і відповідальності за їх недотримання не було, то особливістю Базеля III є встановлення чітких вимог, за невиконання яких передбачена відповідальність.

Висновки з проведеного дослідження. В останні роки як серед науковців, так і практиків ми спостерігаємо чергову зміну поглядів в напрямку посилення державного регулювання діяльності банків, їх позицій щодо доцільності розроблення механізму значно жорсткішої системи регулювання банківської сфери, аби забезпечити фінансову стійкість банків і стабільність банківської системи.

Отже, регулювання банківської діяльності у переважній більшості країн за останні десятиліття зазнало чимало змін. Фактично сучасна система регулювання банківської діяльності розвивалася як результат низки експериментів, які необхідно було здійснювати у відповідь на кризові явища у банківському секторі багатьох держав, що відбувалися з певною періодичністю. Враховуючи те, що банківські системи країн світу та коло банківських операцій розвиваються доволі швидко зважаючи на фінансові та технологічні інновації, ми свідомі того, що трансформація системи банківського регулювання в майбутньому також відбуватиметься.

Список літератури:

1. Goodhart Charles A.E. *The Regulatory Response to the Financial Crisis*. – London, UK: Edward Elgar Publishing. – 2010. – 168 p.
2. Barth R. James, Caprio Gerard, Levine Ross. *Bank Regulation Are Changing: For Better or Worse?* / *The World Bank. Policy Research Working Paper 4646*. – June 2008. – 28 p.
3. *Institutional arrangements for financial sector supervision. Result of the 2006 FSI Survey* // *Bank for International Settlement*. – *Occasional Paper № 7*. – September 2007. – 47 p.
4. Masciandaro Donato, Quintyn Mark. *Regulating the regulators: the changing face of financial supervision architectures before and after the crisis* [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.cepr.org/meets/wkcn/1/1724/papers/MasciandaroFinal.pdf>.
5. Melecky Martin, Anca Maria Podpiera. *Institutional structures of financial sector supervision, their drivers and emerging benchmark models* [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://mpr.aub.uni-muenchen.de/37059/1/MPRA_paper_37059.pdf.
6. Коваленко М. Сучасний зарубіжний досвід державного регулювання банківської сфери / М. Коваленко // *Збірник наукових праць «Ефективність державного управління»*. – 2011. – Випуск 26. – С. 324-331.

Юрій Аркадійович БОГАЧ

к.е.н., доцент кафедри державного і муніципального управління,
Тернопільського національного економічного університету
Україна, 46011, Тернопіль, вул. Глінки 6 кв.1
тел.: (0352) 426238
067-791-55-55
E-mail: ioabo@ukr.net.

**УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ТА ПІДТРИМКИ
ВИКОНАВСЬКОЇ ДИСЦИПЛІНИ В ОРГАНАХ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ**

Анотація

Метою статті є формування практичних рекомендацій щодо удосконалення системи контролю виконання рішень в процесі управлінської діяльності та підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю.

Розкрито зміст контролю і вказано на його роль у діяльності органів державної влади, в тому числі, органів фінансового контролю. Ідентифіковано недоліки організаційного механізму контролю та підтримки виконавської дисципліни в державних органах фінансового контролю та систематизовано напрями його удосконалення. Визначено проблемні питання чинних методик, процедур та інструментарію контролю в державних органах фінансового контролю та їх інформаційного супроводу, а також сформовано рекомендації щодо їх розв'язання. Окреслено недоліки чинної системи підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю та запропоновано вектори їх усунення. Запропоновано напрями удосконалення системи підтримки виконавської дисципліни в державному органі фінансового контролю. Окреслено шляхи здійснення об'єктивної оцінки результатів роботи конкретного виконавця через формування прозорого механізму оцінки результатів діяльності державних службовців в рамках підтримки їх виконавської дисципліни.

Наукова новизна статті полягає у поглибленні теоретичних положень і розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення системи контролю виконання рішень та підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю.

Практична значущість статті полягає у можливості використання результатів авторських досліджень, репрезентованих у статті, і пов'язаних з удосконаленням системи контролю виконання рішень та підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю у діяльності цих органів.

***Ключові слова:** управлінська діяльність; система контролю виконання рішень; система підтримки виконавської дисципліни; органи фінансового контролю; інструментарій контролю в державних органах фінансового контролю; механізм оцінки результатів діяльності державних службовців.*

Юрій Аркадьевич БОГАЧ

**УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ТА ПІДТРИМКИ
ВИКОНАВСЬКОЇ ДИСЦИПЛІНИ В ОРГАНАХ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ**

Аннотация

Совершенствование системы контроля исполнения решений и поддержки исполнительской дисциплины в органах финансового контроля.

Целью статьи является формирование практических рекомендаций по совершенствованию системы контроля исполнения решений в процессе управленческой деятельности и поддержки исполнительской дисциплины в органах финансового контроля.

Раскрыто содержание контроля и указано на его роль в деятельности органов государственной власти, в том числе, органов финансового контроля. Идентифицированы недостатки организационного механизма контроля и поддержки исполнительской дисциплины в государственных органах финансового контроля и систематизированы направления его совершенствования. Определены проблемные вопросы действующих методик, процедур и инструментария контроля в государственных органах финансового контроля и их информационного сопровождения, а также сформированы рекомендации по их решению. Определены недостатки действующей системы поддержки исполнительской дисциплины в органах финансового контроля и предложены векторы их устранения. Предложены направления совершенствования системы поддержки исполнительской дисциплины в государственном органе финансового контроля. Определены пути осуществления объективной оценки результатов работы конкретного исполнителя через формирование прозрачного механизма оценки результатов деятельности государственных служащих в рамках поддержки их исполнительской дисциплины. Научная новизна статьи заключается в углублении теоретических положений и разработке практических рекомендаций по совершенствованию системы контроля исполнения решений и поддержки исполнительской дисциплины в органах финансового контроля. Практическая значимость статьи заключается в возможности использования результатов авторских исследований, представленных в статье, и связанных с совершенствованием системы контроля исполнения решений и поддержки исполнительской дисциплины в органах финансового контроля в деятельности этих органов.

Ключевые слова: управленческая деятельность; система контроля исполнения решений; система поддержки исполнительской дисциплины; органы финансового контроля; инструментарий контроля в государственных органах контроля; механизм оценки результатов деятельности государственных служащих.

Yuriy Arkadiyovych BOHACH

Ph.D., assistant professor of state and municipal government,
Ternopil National Economic University
Ukraine, 46011, Ternopil, st. Glinka 6 kv.1
phone 067-791-55-55
E-mail: ioabo@ukr.net.

IMPROVED CONTROL SYSTEM IMPLEMENTATION DECISIONS AND SUPPORT PERFORMING DISCIPLINE IN FSAS

Summary

Improving the monitoring and enforcement of support executive order in audit institutions controlled. Purpose of this article is to develop practical recommendations for improving the system of control of decisions in the management and support of executive discipline in audit institutions controlled. The content shown on control and its role in the activities of public authorities, including financial control bodies. Identified shortcomings of the institutional mechanism of control and support of executive discipline in government financial control and systematized directions of its improvement. Identified areas of existing methods, procedures and instruments of control in government financial controls and their information support and formed recommendations for their solution. Outlined the shortcomings of the current system of support executive order in audit institutions controlled offered vectors and their elimination. Directions improvement support system executive order to state audit. The ways of objective evaluation results of a particular artist by forming a transparent mechanism for assessing the performance of public servants under the support of executive discipline. Scientific novelty of the paper is to deepen theoretical concepts and develop practical recommendations for

improving the system of control and enforcement of support executive order in audit institutions controlled. The practical significance of the article lies in the possibility of using the results of own research, represented in the article, and related to the improvement of monitoring and enforcement of support executive order in the bodies of financial control in their activities.

Keywords: *administrative activity; control system Implementation; support system executive order; audit institutions controlled; instrument control in government financial control; mechanism to evaluate the performance of civil servants.*

Постановка проблеми. Для здійснення своїх функцій і завдань держава створила систему державних організацій, серед яких тільки органи державної влади наділяються владними повноваженнями та відповідною компетенцією для здійснення управління в державі.

Контроль є фундаментальним елементом процесу управління органами державної влади. Найважливішим завдання контролю є запобігання можливим упущенням і помилкам, «спонукання» посадових осіб до добросовісного виконання службових обов'язків, сприяння підвищенню особистої відповідальності кожного працівника за доручену ділянку роботи. Це повинно досягатися в рамках функціонування системи контролю виконання рішень в процесі управлінської діяльності та підтримки виконавської дисципліни в державних органах, зокрема, органах фінансового контролю.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. Питання контролю висвітлюються майже у всіх вітчизняних підручниках з державного управління, в яких стверджується, що система контролю має включати громадський контроль за державним апаратом і органами місцевого самоврядування, а також контроль інституціоналізований за видами державної влади (парламентський, судовий, конституційний, прокурорський нагляд, а також контроль у системі виконавчої влади). Значну увагу цим питанням приділено у роботах М.Снітчук [1], Н.Нижник [2], Г.Одінцової [3], В.Писаренка [4], Л.Пісьмаченко [5] та ін. Водночас, відсутні глибокі наукові розробки механізму виконавчого контролю, які б враховували специфіку роботи окремих державних органів, зокрема, органів фінансового контролю.

Постановка завдання. *Метою статті є формування практичних рекомендацій щодо удосконалення системи контролю виконання рішень в процесі управлінської діяльності та підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю.*

Завданнями статті є: обґрунтувати необхідність удосконалення системи контролю виконання рішень в процесі управлінської діяльності та підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю, а також систематизувати напрями такого удосконалення.

Об'єктом дослідження є система контролю виконання рішень та підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю.

Предметом дослідження є механізм і методи удосконалення системи контролю виконання рішень в процесі управлінської діяльності та підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Орган державної влади – це носій державної виконавчої влади, що реалізує свою компетенцію в закріпленій сфері державного управління і має юридичний (нормативно зафіксований) статус органу державної виконавчої влади [6].

Орган державної влади як бюрократична організація функціонує на таких засадах: розподіл функцій між працівниками згідно із положенням; захищеність персоналу у ході виконання функціональних обов'язків; організація ієрархічної субординації всередині апарату управління організації; ефективність, яка досягається завдяки суворому розподілу обов'язків між членами організації [7], що дає можливість використовувати висококваліфікованих спеціалістів на керівних посадах; оплата праці на твердій регулятивній основі відповідно до службових рангів; можливість забезпечення позитивного статусу працівників; багаторічний професійний вишкіл, створення дієвого механізму просування персоналу ієрархічною драбиною відповідно до рівня компетенції і знань.

Поряд з тим, що адміністрування передбачає, в першу чергу, забезпечення стабільної діяльності органу державної влади шляхом регламентування його роботи, підтримання дисципліни і порядку, - менеджмент націлений на забезпечення ефективності роботи органу державної влади і на здобуття ним позитивних результатів. Одним із засобів забезпечення такої ефективності і здобуття позитивних результатів повинні бути аудит і оцінювання управлінської діяльності, одним із векторів роботи яких має бути оцінювання результатів функціонування чинної системи контролю виконання рішень та підтримки виконавської дисципліни в органах державної влади, в тому числі, державних органах фінансового контролю.

Зміст управлінської діяльності апарату управління органами державної влади з позицій генерального менеджменту саме й розкривається через узгодження цілей і відповідний цілеспрямований вплив на роботу органу державної влади та його підсистем (перш за все, кадрової підсистеми) як об'єкта управління.

Контроль – це процес кількісної і якісної оцінки і обліку результатів діяльності державної організації. Основними інструментами виконання цієї функції є спостереження, перевірка всіх сторін діяльності, облік і аналіз. Серед функцій управління контроль виступає як елемент зворотного зв'язку, так як за його даними здійснюється корегування раніше прийнятих рішень, планів а також норм і нормативів [8].

В. Гарашук, розглядаючи контроль як особливу функцію державного управління, зазначає, що контроль – це "...перевірка, а також спостереження з метою перевірки для протидії чомусь небажаному, виявлення, відвернення та припинення протиправної поведінки з боку кого-небудь" [9].

Об'єктами контролю можуть бути: організаційні цілі, процеси, функції і завдання, параметри діяльності, управлінські рішення, структурні підрозділи, окремі виконавці та н.

З технічної точки зору, в першу чергу, контролю підлягають зареєстровані документи, в яких визначені конкретні завдання, терміни їх виконання, виконавці. В даному випадку мова йде про фіксацію прийнятих рішень, а також про документальну фіксацію виконання рішень (повного або ступеню їх виконання). Об'єктивна необхідність контролю виконання рішень обґрунтовується тим, що необхідна завершеність процесу управління, яка характеризується ступенем досягнення поставленої цілі та рівнем результативності управлінської діяльності.

Контроль виконання рішень відноситься до сфери управлінського контролю, який є процесом спостереження за діяльністю органів державної влади і її регулювання з метою покращення виконання організаційних завдань.

В. Шестак визначає державний контроль як самостійно чи зовнішньо ініційовану діяльність уповноважених на те суб'єктів, котра спрямована на встановлення фактичних даних щодо об'єктів цього контролю для визначення її відповідності/невідповідності тим правомірним оцінним критеріям, котрі передбачають застосування адекватних отриманому результатів заходів реагування в унормованому порядку [10].

Законом України "Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності" від 05.04.2007 р. № 877-V визначено, що державний нагляд (контроль) – діяльність уповноважених законом центральних органів виконавчої влади, їх територіальних органів, органів місцевого самоврядування в межах повноважень, передбачених законом, щодо виявлення та запобігання порушенням вимог законодавства суб'єктами господарювання й забезпечення інтересів суспільства, зокрема належної якості продукції, робіт і послуг, прийняттого рівня безпеки для населення, навколишнього природного середовища [11].

Проте незалежно від того, які органи здійснюють контрольну функцію та в якому обов'язку, контрольна діяльність базується на єдиних принципах і в її основу покладено завдання підвищення ефективності управління та його подальшого удосконалення [12].

Тому, вважаємо за доцільне оцінити та сформулювати напрями удосконалення:

-
- організаційного механізму контролю та підтримки виконавської дисципліни в державних органах фінансового контролю;
 - методик, процедур та інструментарію контролю в державному органі фінансового контролю та їх інформаційного супроводу;
 - системи підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю.

Організація контролю за виконанням рішень та підтримка виконавчої дисципліни є специфічною діяльністю керівника, яка підсумовує (завершує) увесь цикл управління в державному органі.

Необхідність удосконалення організаційного механізму контролю та підтримки виконавської дисципліни в державних органах фінансового контролю зумовлена об'єктивними причинами, що пов'язані з практикою функціонування такого механізму. Однією з таких причин є те, на окремі структурні підрозділи (посадові особи) цих органів покладено виконання не властивих їм функцій, наприклад, здійснення контролю. Зокрема:

- відділи організаційної роботи виконують функції контролю за декількома напрямками;
- сектори правової роботи, відділи планування і бухгалтерського обліку, звітності та адміністративно-господарського забезпечення здійснюють контроль за двома напрямками роботи;
- головні спеціалісти з питань кадрової роботи та державної служби також працюють в декількох напрямках, здійснюючи функцію контролю.

Це вимагає, перш за все, удосконалення нормативно-правової бази діяльності у фінансових органах. Разом з тим, враховуючи недостатню кількість, в першу чергу, часового ресурсу, вважаємо, що опираючись на існуючу нормативно-правову базу, доцільно вжити ряд практичних заходів щодо вдосконалення системи контролю у державних органах фінансового контролю у залежності від виконуваних функцій, зокрема, щодо:

- централізації контрольних функцій (контрольні функції і операції повинні бути зосереджені в одному структурному підрозділі (у одного (чи декількох) працівників, які виконуватимуть певну ділянку контрольної роботи). У фінансових органах доцільно було б не лише номінально, а й реально визначити відповідну посадову особу, яка б здійснювала попередній та поточний контроль за процесом виконання контрольної-ревізійної роботи, що практично вирішило б існуючу проблему виконання функцій контролю);
- розширення сфери використання електронного обігу документів за допомогою Автоматизованої системи діловодства та організації конфіденційного документообігу «Ортіма-WorkFlow»;

- корегування окремих інструктивних матеріалів (положень про галузеві підрозділи). Наприклад: 1) у зв'язку з тим, що процеси, пов'язані з поточним контролем здійснюються безсистемно, інформація отримується, як правило, із значним запізненням та джерелом її надходження є керівники галузевих підрозділів або прямі виконавці контрольних завдань; 2) керівники галузевих підрозділів одночасно забезпечують діловодні процеси у відділах та очолюють або здійснюють особисто контрольні-ревізійні заходи. Тобто, при тому, що попередній контроль у напрямку контрольної діяльності органів фінансового контролю є одним із найбільш необхідних видів контролю, – на практиці він практично не застосовується (або здійснюється несвоєчасно), що трансформується у один із руйнівних чинників, які впливають на якість процесу реалізації матеріалів контрольних заходів. Це вимагає визначення відповідальної особи за: здійснення контролю за повнотою та якістю контрольної-ревізійної роботи та своєчасне здійснення функцій попереднього контролю, яка напередодні або в інший нормативно визначений час попередить керівника ревізійної бригади, керівника галузевого відділу та юридичну службу про наближення строку виконання певних дій, пов'язаних з розглядом проектів (актів), а у разі необхідності уточнить час, можливий для узгодження з відповідними працівниками органу фінансового контролю);

• уточнення посадових інструкцій працівників. Наприклад: 1) заступники керівника не мають повної інформації щодо обсягу та термінів контрольних завдань, які покладені на галузеві підрозділи, роботу яких вони координують; 2) в органах фінансового контролю (згідно посадових інструкцій) функції контролю за дотриманням структурними підрозділами термінів, повноти та якості виконання завдань та доручень в частині виконання контрольно-ревізійної роботи покладено на головних спеціалістів відділів організаційної роботи. Однак, ця функція у посадових інструкціях, на наш погляд, прописана лише формально. До головного спеціаліста посадовими інструкціями взагалі не передбачені будь-які кваліфікаційні вимоги, а працівник цього рівня не обов'язково повинен мати повну вищу освіту фінансово-економічного спрямування та досвід контрольно-ревізійної роботи. Тому, посадова особа, якою є головний спеціаліст, при відсутності відповідної освіти та досвіду контрольно-ревізійної роботи ніяким чином не може контролювати повноту і якість роботи, пов'язаної з контрольно-ревізійною діяльністю. Крім того, згідно посадової інструкції цей державний службовець виконує функції контролю лише за дорученням начальника відділу. Отже, послідовний, безперервний і регулярний замкнутий цикл реалізації контрольної функції є відсутній. Тобто спрацьовує принцип „заперечення-заперечення”, за якого поряд із необхідністю централізації контрольних функцій (контрольні операції повинні бути зосереджені в одному структурному підрозділі (у одного працівника, який виконуватиме певну ділянку контрольної роботи)), при таким чином визначених посадових обов'язках, ні про яку централізацію контрольних функцій, пов'язаних з контрольно-ревізійною роботою в державних органах фінансового контролю, не може бути й мови)); 3) у державних органах фінансового контролю виконання внутрішнього аудиту (згідно Положення про цей відділ) покладено на відділ організаційної роботи. Це означає, що безпосередні виконавці внутрішнього аудиту – відсутні. Згідно положення про цей відділ, організаційна незалежність передбачає пряме підпорядкування та підзвітність підрозділу внутрішнього аудиту (або посадової особи, яка його проводить) керівнику державного органу. Однак, згідно цього ж положення до плану роботи підрозділу внутрішнього аудиту включаються галузеві підрозділи не частіше ніж один раз на календарний рік. Таким чином, отримавши незалежний та об'єктивний висновок підрозділу внутрішнього аудиту через значний термін після фактичного здійснення процесів реалізації матеріалів ревізії, керівник може лише застосувати заходи впливу на виконавців, однак своєчасно відреагувати на негативні явища в частині неповної реалізації матеріалів ревізії або відсутність результатів моніторингу стану усунення порушень підконтрольними установами у галузевих підрозділах, як правило вже неможливо;

• проведення навчання та підвищення кваліфікації спеціалістів, що займаються безпосередньо контролем за документами (наприклад, до головного спеціаліста посадовими інструкціями взагалі не передбачені будь-які кваліфікаційні вимоги, а працівник цього рівня не обов'язково повинен мати повну вищу освіту фінансово-економічного спрямування і досвід контрольно-ревізійної роботи. Тому, посадова особа, якою є головний спеціаліст, при відсутності відповідної освіти та досвіду контрольно-ревізійної роботи ніяким чином не може контролювати повноту та якість роботи, пов'язаної з контрольно-ревізійною діяльністю).

Модернізацію методик, процедур та інструментарію контролю в державних органах фінансового контролю та їх інформаційного супроводу, на нашу думку, доцільно здійснювати шляхом:

• проведення змін у Дорожній картці (для підрозділів контролю) через доповнення її інформацією щодо складення адміністративних штрафів та винесення постанов;

• впровадження формуляру контрольної картки. Він використовувався лише в деякій своїй частині, а саме як матеріал, який на етапі реалізації матеріалів допомагав у визначені терміни не забути здійснити усі необхідні кроки. Впровадження і використання формуляру контрольної картки дозволило б організаційним відділам та юридичним службам державних органів фінансового контролю контролювати процеси, а також дотримання строків реалізації

матеріалів ревізії. Корегування втручання у процес реалізації матеріалів дало б можливість мінімізувати такі негативні явища, які впливають на кінцевий результат, як: закриття адміністративних проваджень, ненадходження до бюджету сум адміністративних стягнень, неповернення незаконно використаних коштів та майна, відмови в порушенні кримінальних справ, несвочасне подання процесуальних документів до судових інстанцій та ін.

- розробки методик у сфері здійснення контролю (типу Дорожніх карт підрозділів контролю), які б врегулювали питання порядку взаємодії між структурними підрозділами органів фінансового контролю (відділами моніторингу ризикових операцій, галузевими підрозділами, які здійснюють інспекційні функції, юридичними службами);

- внесення змін у Положення про преміювання (наприклад, преміювання повинно здійснюватись, ґрунтуючись на результатах оцінки накопичених поточних результатах роботи працівника протягом місяця. Причому, рішення про преміювання повинно прийматися не виключно керівником державного органу, а за результатами колективного обговорення і оцінки. Застосування принципу прозорого розподілу коштів, спрямованих на преміювання у залежності від персонального вкладу кожного працівника, в Положенні про преміювання повинно бути обов'язковою умовою. У результаті цього, працівники, які виконують різні функції, і, відповідно мають різне функціональне навантаження та ступінь особистої відповідальності, не будуть однаковим чином оцінені та «простимульовані»);

- розробки проекту Положення про встановлення надбавок за високі досягнення у праці та виконання особливо важливої роботи (наприклад, результати фактично проведеного поточного (аналітичного) контролю повинні враховуватися при встановленні надбавок за високі досягнення в праці або виконання особливо важливої роботи державним службовцем);

- розробки регламентуючого документа, який би врегулював процедуру оцінки рівня персональних досягнень та особистого вкладу працівника у загальні результати роботи за місяць. Крім того, цей документ мав би розкрити зміст відсутнього в чинних нормативних документах поняття „високі досягнення” та „виписати” механізм оцінки цих досягнень, який би дав можливість не відхилятися від об'єктивного оцінювання діяльності працівника та застосовувати прозорі методи для стимулювання виконавської дисципліни з метою підвищення відповідальності за результати роботи та підтримки виконавської дисципліни в державному органі фінансового контролю.

Функціонування системи підтримки виконавської дисципліни в державних органах фінансового контролю сьогодні супроводжується відсутністю:

- належної мотивації праці персоналу в процесі виконання ними своїх посадових обов'язків;

- дієвого контролю за виконанням прийнятих рішень, які стосуються контрольно-ревізійної роботи в державних органах фінансового контролю.

З метою удосконалення системи підтримки виконавської дисципліни в державному органі фінансового контролю доцільно створити умови для здійснення об'єктивної оцінки результатів роботи конкретного виконавця через формування прозорого механізму оцінки результатів діяльності державних службовців в рамках підтримки їх виконавської дисципліни, зокрема, шляхом:

- покладення в основу формування прозорого механізму оцінювання результатів роботи державних службовців за наслідками проведеного поточного контролю бального оцінювання;

- щомісячного накопичення, узагальнення та оприлюднення результатів роботи кожного державного службовця та формування рейтингу особистого вкладу у загальні результати роботи. Накопичену щомісячну інформаційну базу також можна буде використовувати при проведенні обов'язкової щорічної оцінки діяльності державного службовця;

- розробки Положення про порядок встановлення надбавок за високі досягнення в праці, в структурі якого треба передбачити процедуру використання даних про рейтинг особистого вкладу державних службовців у результати роботи з обов'язковим визначенням

періоду, на який встановлена ця надбавка, та умови перегляду відсотків (рейтингів). У випадку, коли Держфінінспекцією України буде прийняте рішення про встановлення надбавок за високі досягнення в роботі державних службовців на бюджетний рік, – слід прив'язати їх до результатів щорічної оцінки діяльності державного службовця. У такому випадку у державного службовця буде існувати мотивація. Також це створить передумови для додаткового стимулювання підвищення свого професійного рівня державними службовцями протягом року й в залежності від цього, отримання ним матеріального заохочення у наступних періодах;

- впровадження «прозорих» методів матеріального стимулювання виходячи із особистого вкладу державного службовця у загальні результати роботи державного органу (паралельно слід напрацювати методи оцінки особистого вкладу кожного виконавця у загальний результат роботи, який на сьогодні не ідентифікується. Крім того, об'єктивна оцінка якості, своєчасності, повноти результатів вже виконаного завдання може здійснюватися лише при умові врахування проміжних результатів та персонального вкладу конкретного виконавця у отриманий результат, які визначені у ході поточного контролю).

Висновки. Отже, належне виконання організаційних завдань як державними органами фінансового контролю, в цілому, так і їх працівниками припускає і вимагає удосконалення:

- організаційного механізму контролю та підтримки виконавської дисципліни в державних органах фінансового контролю;
- методик, процедур та інструментарію контролю в державному органі фінансового контролю та їх інформаційного супроводу;
- системи підтримки виконавської дисципліни в органах фінансового контролю.

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку. Усі вищевказані заходи недоцільно було б застосовувати у разі:

- якісного виконання своїх функціональних обов'язків усіма посадовими особами, які приймають участь у процесі реалізації матеріалів ревізій у частині накладення адміністративних стягнень і застосуванням заходів впливу до порушників бюджетного законодавства;
- розмежування ступеню участі, термінів та персональної відповідальності за недотримання строків проходження документів для кожного із задіяних структурних підрозділів на кожному етапі документування результатів ревізії, підписання акта ревізії та реалізації матеріалів ревізії;
- особистої зацікавленості кожного державного службовця органу фінансового контролю у отриманні кінцевого результату своєї роботи, яким є повернення втрачених державою коштів.

Це вимагає подальших досліджень у даному напрямку.

Список літератури:

1. Снітчук М. *Контроль як засіб зміцнення дисципліни виконання, підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Київська міська державна адміністрація, Київський міський Центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників. К., 2005.- 56 с.*

2. *Публічна влада та управління: принципи і механізми реалізації : монографія / ред.: Н. Р. Нижник; Центр дослідж. пробл. публіч. упр. - Чернівці : Технодрук, 2008. - 432 с.*

3. Писаренко В. *Електронна система контролю за виконанням розпоряджень та доручень голови облдержадміністрації // Вісник державної служби. – 2009. – № 3.*

4. Письмаченко Л. *Контролінг в органах державної влади і органах місцевого самоврядування: навч. посіб. – К.: НАДУ, 2008. – 72 с.*

5. *Державне управління і менеджмент [Текст] : навч. посіб. у табл., схемах / за заг. ред. Г. С. Одінцової ; Г. С.Одінцова, Г. І. Мостовий, О. Ю. Амосов [та ін.] ; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. - Х. : ХарPI УАДУ, 2002. - 490 с.*

-
6. Білоус В.В. *Ефективність діяльності органів державної влади* [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.kds.org.ua/blog/efektivnist-diyalnosti-organiv-derzhavnoi-vladi>
7. Антонюк О.В. *Теоретико-методологічні засади (продовження)* [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-14.html>
8. Мельник А.Ф. *Менеджмент державних установ і організацій: [навч. посіб.]* / А.Ф. Мельник, А.Ю. Васіна, Н.М. Кривокульська / за ред. А.Ф. Мельник. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 464 с.
9. Гаращук В. М. *Проблеми організаційного забезпечення контролю і нагляду в державному управлінні* / В. М. Гаращук // *Проблеми законності.* – 2005. – Вип. 71. – С. 100–103.
10. Шестак В. *Державний контроль в сучасній Україні : монографія* / Шестак В. С. – Х. : Основа, 2003. – 208 с.
11. *Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності* [Електронний ресурс] : Закон України від 05.04.2007 р. № 877-V (зі змінами від 02.12.2010 р. № 2756-VI) – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
12. Авер'янов В.Б. *Державне управління в Україні* [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/692/29/>

Лілія Олегівна ГАЛАПУП

аспірант кафедри банківської справи

Тернопільського національного економічного університету
вул. майдан Перемоги 3, Корпус №3, м. Тернопіль, 46020, Україна

Тел.: 097 336 80 97,

e-mail: lilia7907@ukr.net

ВЛАСНИЙ КАПІТАЛ БАНКУ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ БАНКІВСЬКОГО КАПІТАЛУ

Анотація

У статті висвітлено та узагальнено основні підходи щодо визначення поняття «власний капітал банку». Проаналізовано структуру та основні джерела формування власного капіталу вітчизняних банківських установ. Розглянуто основні характерні ознаки капіталу банку та визначено роль власного капіталу у процесі його формування. Досліджено, що капітал банківської установи дає можливість здійснювати широкий спектр банківських операцій і слугує гарантом забезпечення конкурентоспроможності як узагальнюючого показника стійкості та ефективної діяльності банку та банківської системи загалом. Обґрунтовано, що механізм формування власного капіталу банку може успішно функціонувати лише за умов оптимального використання усіх його складових. Власний капітал має надзвичайно важливе значення, так як служить для забезпечення стабільного та прибуткового функціонування банку, для покриття збитків від поточної діяльності, а також виступає гарантом інтересів вкладників та кредиторів.

Ключові слова: банківський капітал, власний банківських установ, банківська система, банківські установи.

Лилия Олеговна ГАЛАПУП

СОБСТВЕННЫЙ КАПИТАЛ БАНКА КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ БАНКОВСКОГО КАПИТАЛА

Анотація

В статье освещены и обобщены основные подходы к определению понятия «собственный капитал банка». Проанализирована структура и основные источники формирования собственного капитала отечественных банковских учреждений. Рассмотрены основные характерные признаки капитала банка и определена роль собственного капитала в процессе его формирования. Исследовано, что капитал банковского учреждения дает возможность осуществлять широкий спектр банковских операций и служит гарантом обеспечения конкурентоспособности как обобщающего показателя устойчивости и эффективной деятельности банка и банковской системы в целом. Обосновано, что механизм формирования собственного капитала банка может успешно функционировать лишь при условии оптимального использования всех его составляющих. Собственный капитал имеет чрезвычайно важное значение, так как служит для обеспечения стабильного и прибыльного функционирования банка, для покрытия убытков от текущей деятельности, а также выступает гарантом интересов вкладчиков и кредиторов.

Ключевые слова: банковский капитал, собственный банковских учреждений, банковская система, банковские учреждения.

Liliya Olehivna HALAPUP
PhD postgraduate student Department of Banking
Ternopil National Economic University
square Victory St.,3, Building №3, Ternopil, 46020, Ukraine
Mob.: 097336 80 97,
e-mail: lilia7907@ukr.net

BANK'S EQUITY AS THE BASE FOR THE FORMATION OF THE BANK CAPITAL

Summary

The article highlights and summarizes the main approaches to the definition of "equity of the bank." The structure and main source of equity of domestic banking institutions. The main characteristic features of a bank's capital and the role of equity in the process of its formation. Investigated that the capital of the banking institutions allow the implementation of a wide range of banking transactions and serves as a guarantor of competitiveness as a summary measure of stability and efficient operation of the bank and the banking system as a whole. Proved that the mechanism of the bank's equity can operate successfully only with optimal use of all its components. Equity is essential, as is to ensure sustainable and profitable operation of the bank for losses on current activities, as well as the guarantor of the interests of depositors and creditors.

Keywords: bank capital, private banks, banking, banking institutions.

Постанова проблеми. Першочерговим кроком у реалізації банками функції фінансового посередництва є формування ними власного капіталу, який в подальшому зумовлює масштаби та напрямки здійснення активних операцій, а отже, й обсяг прибутку. Від вдосконалення методики формування власного капіталу значною мірою залежать перспективи його нарощення банками і зміцнення капітальної бази банківської системи країни.

Капітал банківської установи дає можливість здійснювати широкий спектр банківських операцій і слугує гарантом забезпечення конкурентоспроможності як узагальнюючого показника стійкості та ефективної діяльності банку та банківської системи загалом. Таким чином, саме в сучасних умовах розвитку економіки особливого значення набувають питання ефективного формування, використання і визначення джерел поповнення банківського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам економічної природи, сутності, ролі власного капіталу та банківського капіталу загалом присвячені праці таких відомих вітчизняних та зарубіжних науковців, як: М. Алексеєнка, О.Дзюблюка, В. Котовського, О. Лаврушина К. Маркса, П. Роуза та ін. Однак, переважна більшість праць вищеназваних авторів зорієнтована на дослідження особливостей формування та управління банківським капіталом. Водночас потребує більш глибокого вивчення питання сутності власного капіталу банку як економічної категорії та його значення у процесі формування банківського капіталу, що і зумовило вибір теми наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування на основі поглядів провідних науковців сутності власного капіталу банківських установ, визначення особливостей його структури та ролі в процесі формування банківського капіталу. Відповідно до поставленої мети, завданнями наукового дослідження, які направлені на її досягнення, є наступні: визначення економічної сутності поняття власного капіталу, аналіз структури та основних джерел формування власного капіталу, а також дослідження значення та ролі власного капіталу у структурі капіталу банківських установ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Присутність власних коштів – необхідна умова створення та успішного функціонування будь-якого приватного підприємства, в тому числі й банківської установи. Як відомо, банки є специфічними учасниками фінансового ринку,

що здійснюють посередницьку діяльність у процесі залучення і розподілу грошей, ефективність здійснення якої переважно залежить від ступеня забезпеченості банківської установи власними коштами. З'ясувати роль і необхідність власного капіталу у формуванні загальних коштів банківських установ можна тільки за умови поглибленого вивчення специфічних ознак його походження та притаманних йому рис.

В економічній літературі в сучасних умовах існує багато суперечок щодо визначення сутності терміну “власний капітал банку”. Саме нестача виразного формулювання власного капіталу банківських установ спричинює співставлення його з фондами банку, спеціальними резервами, що заплутує як теоретичні, так і практичні основи формування та використання власного капіталу банківськими установами.

Дослідимо визначення провідних вчених щодо тлумачення терміну «власний капітал банку». Так, М.Д. Алексеєнко подає таке визначення: «Власний капітал банку являє собою грошові кошти і виражену у грошовій формі частину майна, які належать його власникам, забезпечують економічну самостійність і фінансову стійкість банку, використовуються для здійснення банківських операцій та надання послуг з метою одержання прибутку.»[1, с.50]. Поряд із цим визначенням подається трактування власного капіталу як грошових коштів, які вносяться акціонерами і засновниками банківської установи, метою яких є забезпечення економічної самостійності та фінансової стійкості банку протягом усього періоду його функціонування [3, с.79]. Також власний капітал визначається як сукупність грошових коштів, що внесені акціонерами та кошти, які утворюються у процесі діяльності банківської установи у майбутньому [7, с.50] В універсальному словнику економічних термінів власний капітал розглядається як певна частина майна акціонерів, яка є їх власністю і на яку вони можуть розраховувати під час ліквідації товариства [6, с.126].

Російський науковець О. І. Лаврушин розрізняє визначення власних коштів і власного банківського капіталу: “Власні кошти – це загальні пасиви, створені у процесі внутрішньої роботи банку, власний банківський капітал – обчислювальна сума, яка поміщає ті елементи власних ресурсів (і навіть мобілізованих), які за економічною суттю можуть виконувати функції банківського капіталу” [2, с.172]. В даному визначенні власний капітал розглядається як обмежене переконання, а власні банківські кошти – як велике, повселюдне, до того ж, не зрозуміло, які саме акумульовані кошти варто зачисляти до елементів власного капіталу.

Підкреслимо, що в “Енциклопедії банківської справи України» власний капітал досліджується як “власні банківські кошти, тобто сума різних коштів, запасів, направлених на гарантування торговельної і господарської практики банківської установи та його стійкості” [5, с.143].

Таким чином, розглянувши погляди економістів на тлумачення поняття власний капітал можемо дати уточнене визначення цього поняття. На нашу думку, власний капітал банку – це сукупність грошових коштів, які є складовою частиною банківського капіталу, сформовані на основі коштів акціонерів та власників банку і використовуються для забезпечення фінансової стійкості та економічної самостійності, а також для здійснення банківської діяльності з метою отримання прибутку.

Залежно від джерел та порядку формування власний капітал банківської установи поділяється на статутний капітал, резервний капітал та нерозподілений прибуток (рис 1).

Найважливішим елементом власного капіталу банку є його статутний капітал, який складається з суми вкладів засновників банку, яка передається йому у повне господарське відання. Статутний капітал банку – це сума власних коштів акціонерів та засновників (учасників) банку, які вносяться з метою забезпечення початкової та подальшої діяльності банківської установи, а також гарантують інтереси вкладників та кредиторів банку. Мінімальний розмір статутного капіталу банку встановлюється Законом України «Про банки і банківську діяльність» [8] і на момент реєстрації банківської установи не може бути меншим 500 млн. грн. Зауважимо, що статутний капітал банку формується лише на основі власних

коштів акціонерів, а використання бюджетних коштів, ресурсів, отриманих у кредит чи під заставу на зазначені цілі забороняється Законом.

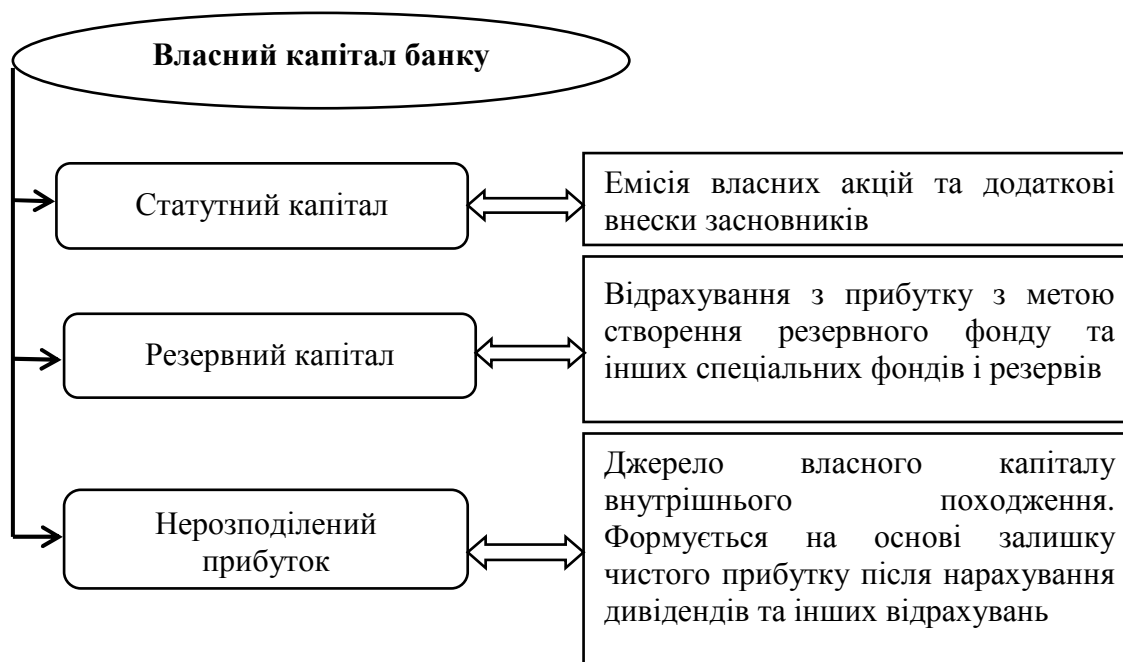

Рис. 1. Основні елементи власного капіталу та джерела їх формування

Також варто зауважити, що власний банківський капітал повинен відповідати певним критеріям, а саме [4, с.32]:

а) наявність права володіння: власний банківський капітал повинен формуватись лише з тих частин пасиву, які акумульовані за рахунок ресурсів акціонерів банку або утворилися у процесі його діяльності й не належать іншим контрагентам;

б) стабільність: дефіцит зобов'язань, стійкість обсягу та функціонування капіталу, незалежність від впливу макроекономічного середовища.

Власний банківський капітал виступає гарантом у забезпеченні фінансової стабільності, ефективної діяльності й стійкості банківської установи. У формі акціонерних (пайових) коштів, ресурси яких формують статутний капітал, власний капітал є невіддільною складовою на початковому етапі створення банківської установи, а також він відіграє визначальну роль у процесі гарантування його продуктивної діяльності та ефективності у майбутньому (рис. 2).

На основі проведеного нами дослідження зрозуміло, що найбільшу частку у структурі власного капіталу посідає сплачений зареєстрований статутний капітал. Однак, зауважимо, що найбільш важливим джерелом зростання власного капіталу є прибуток і фонди банку, які формуються з прибутку. На частку цих джерел протягом 2014 року припадає в середньому 30% збільшення капіталу, а у зв'язку з тим, що банки мають протягом 2014р досить незначний фінансовий результат, тому прибуток є від'ємним у структурі власного капіталу українських банківських установ. Така структура складових елементів банківського капіталу пояснюється наступним [9, с.43]:

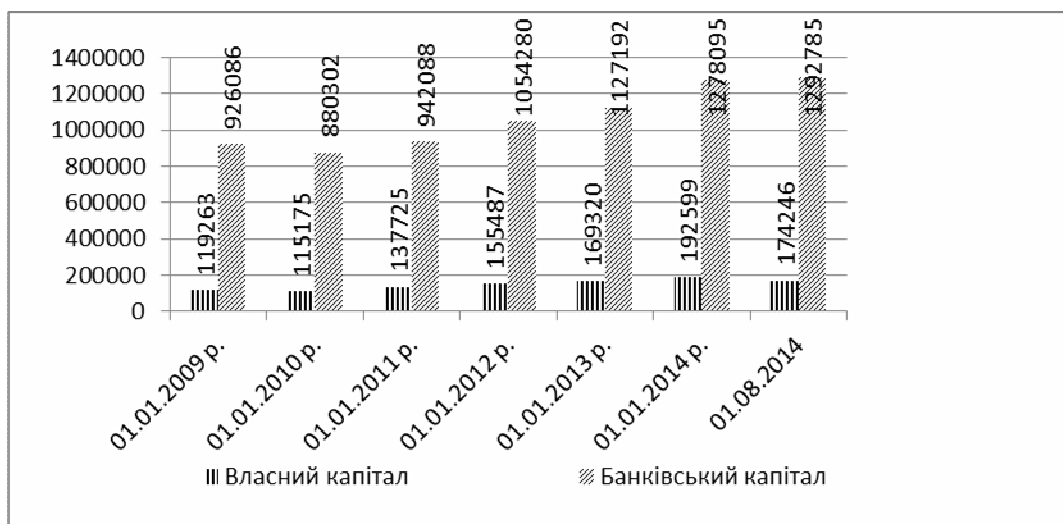
- по-перше, банківські установи є специфічними економічними інститутами, що функціонують на ринку в якості фінансових посередників, виконуючи акумулювання тимчасово вільних коштів з наступним їхнім розміщенням серед фізичних та юридичних осіб, які мають потребу у додаткових коштах. При цьому банки пропонують вкладникам особливі послуги і дають можливість отримати прибуток на вкладені кошти, а також гарантують збереженість й прибуткове управління цими коштами;

(складено автором на основі [10])

Рис. 2. Структура власного капіталу банків України станом на 1.08.2014р., %

- по-друге, власний капітал для банківських установ служить підставою для мобілізації коштів других учасників ринку;
- по-третє, банківські установи мають більші можливості для залучення грошових коштів, що, відповідно, знижує їх потребу у власних ресурсах, так як банківський капітал направляється в активи з великим рівнем ліквідності, які у будь-який період можуть легко продати й одержати грошові кошти, тоді коли на виробництвах других галузей інвестування капіталу відбувається здебільшого у низьколіквідні активи. Все це визначає суттєво нижчий рівень взаємозв'язку між власним і мобілізованим капіталами для банків, відносно фірм інших сфер, де власний капітал повинен визначною мірою перевищувати мобілізований капітал.

(складено автором на основі [10])

Рис. 3. Динаміка пасивів банківських установ України

Власний капітал банку займає незначну частку у загальному обсязі банківського капіталу і становить приблизно 10% (рис 3.). Така ситуація зумовлена специфікою діяльності банківських установ на фінансовому ринку, яка полягає у залученні тимчасово вільних грошових коштів у населення та суб'єктів господарювання та їх розміщення на позиковому ринку з метою задоволення потреб клієнтів у додаткових ресурсах [3, с.79]. Проте, власний капітал має надзвичайно важливе значення, так як служить для забезпечення стабільного та прибуткового

функціонування банку, для покриття збитків від поточної діяльності, а також виступає гарантом інтересів вкладників та кредиторів.

Згідно із даними рисунка 3, протягом 2014 року продовжилось зростання обсягу капіталу банківських установ і станом на 01.08.2014 року він склав 129,3 млрд. грн.. Однак, темп зростання пасивів перевищує зростання власного капіталу банків. Така ситуація зумовлена, перш за все, ліквідацією значної частини проблемних банківських установ, що слугувало причиною від'ємного фінансового результату банківської системи загалом. В загальному, обсяг власного капіталу зменшився на 9,52% (18,4 млрд. грн.) до значення 174,2 млрд.грн. станом на 01.08.2014 р.

Власний банківський капітал безпосередньо задіяний в процесі діяльності та функціонування банківської установи і володіє специфічними ознаками, оскільки:

- продукт банку має нематеріальну природу (різноманітні послуги клієнтам), в основі якого лежать операції пов'язні із специфічним товаром на ринку, таким як грошові ресурси;
- виконуючи посередницьку функцію на фінансовому ринку, банківські установи оперують здебільшого акумульованими коштами, тоді як діяльність установ підприємницького типу характеризується використанням лише власних коштів. Такі умови дають можливість банкам задовольняти інтереси і позичальників, і кредиторів. Таким чином власний капітал банку як економічний ресурс має вагомий вплив не лише на функціонування банківської установи, але й є основоположним фактором її діяльності на фінансовому ринку.

Економічна природа капіталу виражається у такій його особливій рисі, як інвестиційні кошти, що можуть бути спрямовані у вкладення з подальшим отриманням прав розпорядження та отриманням прибутку. За таких умов банківські установи можуть направляти свої вільні кошти у прибуткові інвестиційні проекти інших учасників фінансового ринку.

Для засновників й акціонерів банківської установи капітал є джерелом прибутку, що формує їх дохід. Відзначимо, що прибуток банківській установі приносить капітал, який має форму інвестиційного і направлений в реальний сектор економіки. Однак, в таких умовах дохід банку створює не лише обсяг та вартість банківського капіталу, а й безпосереднє його використання. За умов ефективного використання капіталу банку, незалежно від напрямів, він спроможний завжди приносити дохід його власникам.

Варто також зауважити, що банківський капітал є об'єктом власності та розпорядження. Отримання права власності щодо капіталу банку проходить у період його заснування, коли власники вносять певну суму коштів для формування статутного капіталу банківської установи. Право власності на частку капіталу банку отримують як засновники, так і акціонери банку, які купили його акції.

Таким чином, сутність банківського капіталу проявляється безпосередньо у сфері його використання, так як учасники фінансового ринку вступають в економічні відносини в процесі формування та використання капіталу банківської установи. Тому капітал банку виступає носієм результату цих економічних зв'язків і є об'єктом управління на макрорівні та на макрорівні банківської системи загалом.

Для глибшого усвідомлення сутності поняття «власний банківський капітал» вважаємо за необхідне розглянути основні ознаки, які визначають зміст даної категорії, до яких відносять: грошова природа; зв'язок із фондовим ринком; здатність бути джерелом фінансування діяльності банку; комплексність утворення. Розглянемо детальніше кожен із них.

Першою ознакою банківського капіталу є його грошова основа, речовими засадами формування капіталу банківської установи є грошовий капітал. За своєю економічною природою гроші є специфічним товаром — загальним еквівалентом вартості, які виконують особливі, притаманні їм функції. Їх використовують для визначення та вираження вартості, хоча самі по собі вони не є капіталом. Загальновідомо, що грошові кошти, які знаходяться в господарському обігу, слугують гарантом одержання доходу економічними суб'єктами, в тому числі й банківськими установами. Таким чином грошові ресурси, призначені для одержання

банками прибутку, за своєю природою перетворюються в процесі капіталізації в капітал банку, що відповідає неупередженим закономірностям розвитку ринкової економіки.

Сутність другої ознаки капіталу банку полягає у характеристиці його взаємовідносин із фондовим ринком, тобто з ринком цінних паперів. Функціонування банківських установ певним чином завжди буде пов'язане з цінними паперами, так як вони виконують емісійні, інвестиційні, а також клієнтські операції з даними інструментами. За допомогою емісії акцій банк формує свій статутний капітал, а здійснюючи випуск боргових цінних паперів банківська установа має можливість отримувати дохід у вигляді процентів та дивідендів. Таким чином, саме діяльність банку на фондовому ринку розкриває основне призначення та взаємовідносини капіталу банку з ринком інвестиційних товарів, за допомогою чого відбувається кругообіг реального капіталу.

Наступна ознака капіталу банківської установи полягає у його здатності бути джерелом фінансування та гарантування функціонування банку, визначаючи при цьому його фінансові можливості. Банківський капітал може визначатися як стартовий і як нарощуваний капітал у ході посередницької діяльності банку за рахунок використання власних, залучених і запозичених коштів.

Не менш важливою є четверта ознака капіталу банку, суть якої полягає у тому, що його формування відбувається за рахунок сукупності коштів (матеріальних і нематеріальних цінностей, що мають грошову вартість та акумулюються банківською установою з різних джерел: як внутрішніх, так і зовнішніх – з метою отримання прибутку). В сучасних умовах капітал банку розглядається не лише як власний капітал, тобто сума коштів внесених засновниками, резервних фондів, прибутку, а й як сукупність коштів акумульованих на міжбанківському ринку випуску власних боргових цінних паперів і мобілізація коштів на умовах субординованого боргу. Тому капітал банку необхідно розглядати як вартість всієї сукупності коштів, залучених з різних джерел, призначенням яких є забезпечення нормального стабільного режиму діяльності банківської установи та отримання прибутку.

Висновки та подальші дослідження. Підсумовуючи вищевикладене, зауважмо, що: власний капітал банку є основним елементом сукупних коштів банківської установи, формує фінансові можливості заснування банку й подальшого його функціонування, забезпечуючи та гарантуючи при цьому платоспроможність банку і покриття негативних наслідків ризикових операцій та сприяє зростанню довіри клієнтів до банку в результаті виконання притаманних йому функцій. Проте, потрібно також відзначити, що ступінь ефективності використання власного капіталу банком у практичній діяльності значною мірою залежить від отримання достовірної оцінки вартості його обсягу.

Таким чином, власний капітал – одна зі складових капіталу банку, яка сформована за рахунок коштів його власників та використовується у процесі здійснення банківської діяльності з метою отримання прибутку, забезпечення фінансової стійкості й конкурентоспроможності. Механізм формування власного капіталу банку може успішно функціонувати лише за умови оптимального використання його складових. Ефективний механізм формування власного капіталу банку дасть змогу здійснювати ефективну банківську діяльність та в повному обсязі реалізувати функції, покладені на власний капітал банку.

Список літератури:

1. Алексєєнко М. Д. *Капітал банку питання теорії і практики [Текст]: Монографія.* / М.Д. Алексєєнко – К.: КНЕУ, 2002. – 276с.
2. *Банковское дело [Текст] : учеб. / под. ред. О. И. Лаврушина.* – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
3. *Банківські операції [Текст]: підручник / За ред. д.е.н., проф. О.В.Дзюблюка.* – 2-ге вид. випр.. і доповн. – Тернопіль: ТзОВ»Терно-граф», 2013. – 688с.
4. *Гринько О. Прогнозування ресурсів банківських установ [Текст] / О. Гринько // Вісник Національного банку України.* – 2014. – №2. – С.30 – 37.

-
5. Енциклопедія банківської справи України [Текст] / редкол.: В.С.Стельмах (голова) та ін. — К.: Молодь, Ін Юре, 2001, — 680 с.
 6. Коломойцев В.Е. Універсальний словник економічних термінів: інвестування, конкуренція, менеджмент, маркетинг, підприємство [Текст]: Навч. пос. / В.Е. Коомойцев. — К: Вид-во «Молодь», 2000. — 383с.
 7. Котовський В.С. Банківські операції [Текст]: навч. пос. / В.С. Котовський, О.В. Неівестна. — К.: Кондор, 2011. — 498с.
 8. Про банки і банківську діяльність: закон України: прийнятий 07.12.2000 р. № 2121-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Офіційний текст. — Режим доступу до закону: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14/page3>.
 9. Олійник Д. Ресурсна база українських комерційних банків як джерело ліквідності [Текст] / Д. Олійник // Банківська справа. — 2013. — №2 — С. 42 — 44.
 10. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / Національний банк України. — Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

Інна Анатоліївна ГУЦУЛ
викладач кафедри податків і фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
Україна, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11, 46000
inna_14.01.81@ukr.net

МИТНІ РЕЖИМИ ЯК ЗАСІБ РЕГУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація

Досліджено сутність та види митних режимів. Проведено загальний аналіз результативності використання митних режимів у стимулюванні та обмеженні інвестиційно-інноваційної діяльності. Запропоновано напрями удосконалення митних заходів стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду.

Формування та зміна митної політики знаходиться під впливом глобалізаційних процесів. Для досягнення найбільш вигідного становища у міжнародній спільноті з одночасним дотриманням національних інтересів Україні необхідно проводити продуману дипломатичну політику по відношенню до країн та союзів країн, з якими вона межує або планує вступити в певні інтеграційні об'єднання.

При формуванні інструментів реалізації митної політики держави велика роль відведена митним режимам, за допомогою яких формуються стимули та обмеження інвестиційно-інноваційної діяльності. Тому питання формування митних режимів з певними стимулюючими факторами (пільгами, більш низькими внутрішніми податками, врегулювання цін на послуги митних перевізників, які в Україні є вищими за європейських) або навпаки включити певні обмеження з метою захисту національного ринку (антидемпінгове мито, високий рівень ПДВ, коригування митної вартості, квоти тощо) є актуальним та своєчасним.

Метою статті є обґрунтування теоретичних та практичних засад використання митних режимів з метою покращення інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України.

Переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України здійснюється згідно з митним режимом. Декларант має право обрати митний режим, у який він бажає помістити товар, за умов дотримання вимог щодо такого режиму та в порядку, встановленому діючим законодавством. Митний режим обумовлює порядок переміщення товарів і транспортних засобів, визначає їх статус, встановлює межі прав фізичних і юридичних осіб з розпорядження товарами і транспортними засобами, що знаходяться в їх володінні та ввезеними на територію України, наступним транзитом або вивезенням за її межі.

Таким чином, інститут митного режиму є з одним ключових у митному праві України, оскільки кожен суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, переміщуючи товар через митний кордон, зобов'язаний декларувати свій товар, обираючи цьому при сприятливий найбільш йому режим залежно від мети такого переміщення. Правильний вибір митного режиму – запорука ефективного здійснення зовнішньоекономічної операції та активізації інвестиційно-інноваційної діяльності.

Ключові слова: митний режим, мито, інвестиційно-інноваційна діяльність, зовнішньоекономічні відносини, спеціальна економічна зона, стимулювання, обмеження, пільгове оподаткування.

ТАМОЖЕННЫЕ РЕЖИМЫ КАК СРЕДСТВО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННО-ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация

Исследована сущность и виды таможенных режимов. Проведен общий анализ результативности использования таможенных режимов в стимулировании и ограничении инвестиционно-инновационной деятельности. Предложены направления совершенствования таможенных мер стимулирования инвестиционно-инновационной деятельности в Украине с учетом зарубежного опыта.

Формирование и изменение таможенной политики находится под влиянием глобализационных процессов. Для достижения наиболее выгодного положения в международном сообществе с одновременным соблюдением национальных интересов Украины необходимо проводить продуманную дипломатическую политику по отношению к странам и союзам стран, с которыми она граничит или планирует вступить в определенные интеграционные объединения.

При формировании инструментов реализации таможенной политики государства большая роль отведена таможенным режимам, с помощью которых формируются стимулы и ограничения инвестиционно-инновационной деятельности. Поэтому вопрос формирования таможенных режимов с определенными стимулирующими факторами (льготами, более низкими внутренними налогами, урегулирования цен на услуги таможенных перевозчиков, которые в Украине выше европейских) или наоборот включить определенные ограничения в целях защиты национального рынка (антидемпинговые пошлины, высокий уровень НДС, корректировки таможенной стоимости, квоты и т.д.) является актуальным и своевременным.

Целью статьи является обоснование теоретических и практических основ использования таможенных режимов с целью улучшения инвестиционно-инновационного развития экономики Украины.

Перемещение товаров и транспортных средств через таможенную границу Украины осуществляется согласно таможенным режимам. Декларант имеет право выбрать таможенный режим, в который он желает поместить товар, при условии соблюдения требований относительно такого режима и в порядке, установленном действующим законодательством. Таможенный режим обуславливает порядок перемещения товаров и транспортных средств, определяет их статус, устанавливает пределы прав физических и юридических лиц по распоряжению товарами и транспортными средствами, находящимися в их владении и ввезенными на территорию Украины, следующим транзитом или вывозом за ее пределы.

Таким образом, институт таможенного режима является с другом ключевых в таможенном праве Украины, поскольку каждый субъект внешнеэкономической деятельности, перемещая товар через таможенную границу, обязан декларировать свой товар, выбирая этом при благоприятный наиболее ему режим в зависимости от цели такого перемещения. Правильный выбор таможенного режима - залог эффективного осуществления внешнеэкономической операции и активизации инвестиционно-инновационной деятельности.

Ключевые слова: *таможенный режим, пошлина, инвестиционно-инновационная деятельность, внешнеэкономические отношения, специальная экономическая зона, стимулирования, ограничения, льготное налогообложение.*

Inna Anatoliivna HUTSUL
The teacher,
Ternopil National Economic University
Ukraine, Ternopil, st. Lviv, 11, 46000
inna_14.01.81 @ ukr.net

CUSTOMS REGIME AS A MEANS OF REGULATING INVESTMENT AND INNOVATION ACTIVITY

Summary

The essence and types of customs regimes. A general analysis of the impact of the use of customs regimes in promoting and limiting investment and innovation. Directions improving customs stimulus investment and innovation activity in Ukraine on the basis of international experience.

Shaping and changing of customs policy is influenced by globalization processes. To achieve the most advantageous position in the international community, while upholding national interests of Ukraine it is necessary to carry out an elaborate diplomatic policy towards the countries and alliances of countries with which it shares borders or plans to enter into certain integration associations.

In forming the instruments of implementation of customs policy large role is played by the Customs procedures by which formed the incentives and constraints of investment and innovation activities. Therefore the question of the formation of the customs regimes with certain stimulating factors (benefits, lower internal taxes, settlement prices for the services of customs carriers, which in Ukraine is higher European), or vice versa to include certain restrictions in order to protect the national market (anti-dumping duties, the high level of VAT, adjustments to the customs cost, quotas, etc.) is relevant and timely.

The aim of the article is to validate the theoretical and practical bases of use of customs regimes in order to improve investment and innovation development of Ukraine's economy.

Movement of goods and vehicles across the customs border of Ukraine is carried out according to the customs regime. Declarant has the right to choose the customs regime, in which he wishes to place the goods, subject to the requirements for such a regime and in the manner prescribed by applicable law. Customs regime determines the order of movement of goods and vehicles, determine their status, establishes the limits of the rights of individuals and entities on the orders of the goods and vehicles that are in their possession and imported into the territory of Ukraine in transit or export abroad.

Thus, the institution of the customs regime is another key to the Customs Law of Ukraine, as each subject of foreign economic activity, moving goods across the customs border, is obliged to declare their goods, choosing it at the most favorable to him mode depending on the purpose of such a move. The correct choice of the customs regime - a pledge of effective implementation of foreign operations and enhancing investment and innovation.

Keywords: customs regulations, tax, investment and innovation, external relations, special economic zones, incentives, constraints, tax relief.

Постановка проблеми. Формування та зміна митної політики знаходиться під впливом глобалізаційних процесів. Для досягнення найбільш вигідного становища у міжнародній спільноті з одночасним дотриманням національних інтересів Україні необхідно проводити продуману дипломатичну політику по відношенню до країн та союзів країн, з якими вона межує або планує вступити в певні інтеграційні об'єднання.

При формуванні інструментів реалізації митної політики держави велика роль відведена митним режимам, за допомогою яких формуються стимули та обмеження інвестиційно-інноваційної діяльності. Тому питання формування митних режимів з певними стимулюючими факторами (пільгами, більш низькими внутрішніми податками, врегулювання цін на послуги

митних перевізників, які в Україні є вищими за європейських) або навпаки включити певні обмеження з метою захисту національного ринку (антидемпінгове мито, високий рівень ПДВ, коригування митної вартості, квоти тощо) є актуальним та своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців та фахівців, що займаються дослідженням митної політики та її роз'яснень, в т.ч. в сфері застосування митних режимів в контексті впливу на інвестиційно-інноваційний розвиток можна виокремити О.П. Грибельника, О.Б. Дем'янюк, А.А. Дубініну, М.М. Каленського, А.І. Крисоватого, І.М. Крупку, І.В. Міщенко, В.Я. Настюка, Н.В. Осадчу, Н.І. Патику, П.В. Пашка, М.Г. Шульгу та ін. Проте, не дивлячись на значну кількість публікацій, залишається багато не вирішених проблем теорії та практики політики використання митних режимів в контексті стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних та практичних засад використання митних режимів з метою покращення інвестиційно-інноваційного розвитку економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України здійснюється згідно з митними режимами. Декларант має право обрати митний режим, у який він бажає помістити товар, за умов дотримання вимог щодо такого режиму та в порядку, встановленому діючим законодавством. Митний режим обумовлює порядок переміщення товарів і транспортних засобів, визначає їх статус, встановлює межі прав фізичних і юридичних осіб з розпорядження товарами і транспортними засобами, що знаходяться в їх володінні та ввезеними на територію України, наступним транзитом або вивезенням за її межі [1].

Митний режим – комплекс взаємопов'язаних правових норм, що відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і обумовлюють їх використання після митного оформлення [2, с. 205].

З метою застосування законодавства України з питань державної митної справи запроваджуються такі митні режими [3]:

- імпорт;
- реімпорт;
- експорт;
- реекспорт;
- транзит;
- тимчасове ввезення;
- тимчасове вивезення;
- митний склад;
- безмитна торгівля;
- вільна митна зона;
- переробка на митній території;
- переробка за межами митної території;
- знищення або руйнування;
- відмова на користь держави.

У міжнародній практиці для стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності застосовують метод фінансових пільг. Цей метод базується на поверненні митних податків, сплачених при імпортуванні сировини для потреб експортного виробництва та звільненні від непрямих податків на дефіцитні в певній країні матеріали.

Товарообіг в Україні у 2009 р. у порівнянні з 2008 р. зменшився на 60055 млн дол. США, в тому числі за рахунок експорту 27312 млн дол., імпорту – 32743 млн дол. При цьому зменшилася й кількість суб'єктів, що займаються зовнішньоекономічною діяльністю на 2249

(табл. 1) [4]. Це багато в чому пов'язано з кризою, але не будь-яку роль у цьому відіграє і митне законодавство. Проте вже з 2010 по 2013 рік спостерігаємо тенденцію до збільшення обсягів зовнішньої торгівлі з домінуванням імпорту над експортом.

Таблиця 1

Зовнішньоекономічна торгівля України у 2008-2013 рр. (млн дол. США)

Назва показника	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Товарообіг	148 668	88 613	99 911	129 378	170 962	173 701
— експорт	66 967	39 655	49 301	63 190	82 107	82 337
— імпорт	81 701	48 958	50 610	66 188	88 855	91 364

Джерело: складено автором на базі [4, С. 5]

Слід також зазначити, що Україна використовує свій транзитний потенціал тільки на 60%. Існують певні проблеми з використанням підприємцями режимів переробки на митній території та поза її межами.

Тому питання формування митних режимів з певними стимулюючими факторами (пільгами, більш низькими внутрішніми податками, врегулювання цін на послуги митних перевізників, які в Україні є вищими за європейських) або навпаки включити певні обмеження з метою захисту національного ринку (антидемпінгове мито, високий рівень ПДВ, коригування митної вартості, квоти тощо) є актуальним та своєчасним.

Регуляторний митний режим являє собою ціленаправлений взаємозв'язок сукупності суб'єктів економічного процесу в межах інститутів економічної діяльності, ресурсів та стратегій дій за реалізацію власних економічних інтересів з метою отримання економічних переваг та мінімізації трансакційних витрат.

Регуляторні митні режими виступають інструментом реалізації митної політики держави. В такому режимі закладено засади як обмеження так і стимулювання для підприємницької діяльності.

На формування митної політики та митних режимів впливає багато внутрішніх та зовнішніх факторів. Слід зазначити, що будь-які зміни в нормативній базі зачіпають інтереси суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Тому при формуванні митної політики значну роль набуває формування регуляторних митних режимів, у рамках яких декларант здійснює всі операції щодо митного контролю та оформлення. Від виду митного режиму залежать заходи тарифного та нетарифного регулювання, внутрішні податки, які в деяких випадках можна віднести до нетарифних заходів, а в інших – ні (збори за використання доріг). При формуванні кожного митного режиму закладаються обмежувальні та стимулюючі заходи, тобто певні умови, які дозволяють стимулювати деякі види діяльності корисні для держави. Так, створення сприятливих умов в рамках режиму транзиту дозволить покращити використання транзитного потенціалу України, сприятиме підвищенню надходжень від податків щодо користування доріг, трубопроводів тощо [5].

Також зазначимо, що за результатами аналізу вирішального впливу норм, правил та законів на формування митних режимів в Україні, Європейському Союзі, митному союзу Російська Федерація, Білорусь, Казахстан, було з'ясовано, що в Україні існує три основних режими, які мають більше заборон ніж стимулів, а саме – це режим знищення та руйнування, реекспорт, реімпорт (табл. 2) [6].

Пільги повинні відповідати таким вимогам: 1) не заперечувати нормам міжнародного права та Конституції України; 2) пільги не можуть носити індивідуальний характер; 3) надання пільг повинно бути пов'язано зі стимулюванням корисної діяльності (експорт товарів, використання давальницької сировини); 4) надання пільг пов'язано з національними інтересами країни.

Порівняльна характеристика стимулюючого та обмежувального впливу митних режимів *

Режими	Україна	ЄС	Митний Союз РБК
Імпорт	Н	Н	З
Реімпорт	З	Н	Н
Експорт	С	З	З
Реекспорт	З	С	С
Транзит	Н	С	Н
Митний склад	Н	С	С
Тимчасове ввезення (вивезення)	Н	С	З
Вільна митна зона	Н	С	Н
Безмитна торгівля	С	—	С
Переробка на митній території	С	С	З
Переробка за межами митної території	Н	З	З
Знищення та руйнування	З	—	З
Відмова на користь держави	Н	—	Н

*Примітка: Н — нейтральний, С — в ньому більше стимулів, З — в режимі більше заборон та обмежень.

Джерело: складено автором на базі [6]

Пільги можуть надаватися у вигляді скасування чи зменшення величини мита, податку на додану вартість, акцизу, збільшення часових меж використання режиму, скорочення чи зменшення нетарифних заходів, відсутності дозвільної системи для певного режиму, спрощення механізму використання даного режиму. Так при оформленні товарів в режимі експорту практично на всі групи товарів не сплачується мито, податок на додану вартість, акциз, практично відсутні нетарифні обмеження, використання товару не обмежується, країна походження та митна вартість не мають суттєвого впливу. При наданні таких пільг держава переслідує інтереси збільшення сальдо торговельного балансу за рахунок розвитку експортного потенціалу.

Заборони та обмеження пов'язані також з державними інтересами щодо обмежування використання певного режиму. Обмеження можуть бути у вигляді тарифних та нетарифних бар'єрів, додаткової системи контролю, надання дозвільних документів (сертифікат походження, відповідності), скорочення термінів перебування режиму, встановлення додаткові процедури контролю (наприклад, фотографування та присвоєння серійних номерів давальницької сировини), скорочення термінів використання даного режиму, створення прихованої системи внутрішніх податків [7].

Обмеження повинні бути економічно обґрунтовані урядом та не можуть бути введені з порушенням норм міжнародного права.

Отже, в Україні три основних режими, які мають більше заборон ніж стимулів, а саме – це режим знищення та руйнування, реекспорт, реімпорт. При цьому слід зазначити, що механізми реалізації режимів транзит та спеціальна митна зона треба зробити більш привабливими для здійснення підприємницької діяльності. Труднощі оформлення товарів в режимі транзиту призводять до великих збитків уряду, а відсутність юридичної можливості використання режиму спеціальна митна зона сповільнює розвиток експортного потенціалу.

Режимів, які містять в собі більше стимулів ніж заборон в Україні три. Це експорт, магазин безмитної торгівлі та режим переробки на митній території. Слід зазначити, що відсутність чіткої системи контролю давальницької сировини в режимі переробки призводить до появи тіншових схем, за якими товари ввозяться та вивозяться в незрівнянних обсягах, тобто

залишок сировини після переробки не контролюється належним чином. Кількість нейтральних режимів – п'ять. Їх використання не сповільнює зовнішньоекономічні операції, але й не створює додаткових мотивів до їх використання. Треба посилювати мотиваційні чинники при використанні пріоритетних для України митних режимів з метою активізації інвестиційно-інноваційної діяльності та створення позитивного іміджу України на міжнародній арені.

Отже, для України необхідно режими переробки на митній території та транзит зробити більш стимулюючими ніж в ЄС або Митному союзі РБК, що сприятиме активізації зовнішньоекономічної діяльності.

Доцільно внести зміни в Митний кодекс України щодо спрощення процедур контролю за режимом переробки на митній території. Ці дозволи можуть здійснювати у відповідності до режиму найбільшого сприяння на підставі двохсторонніх домовленостей поміж країнами.

Для підвищення ефективності використання режиму транзит Україні доцільно приєднатися до ряду міжнародних конвенцій та угод, які сформовані в Програмі утвердження України як транзитної держави.

Спростити систему митного контролю на кордоні та перевести її на період митного пост-аудиту у відповідності до міжнародних домовленостей [8].

На державному рівні необхідно здійснити перегляд умови ліцензування в напряму спрощення їх для митних перевізників, власників митних ліцензійних складів з метою розвитку супутньої митної інфраструктури та забезпечення створення робочих місць, а також розширення асортименту транзитних послуг для суб'єктів ЗЕД.

На нашу думку, важливим інструментом державної фіскальної політики щодо інтенсифікації залучення іноземних інвестицій та освоєння інновацій повинні стати такі митні режими як спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ). Вони зарекомендували себе в якості ефективного залучення внутрішніх і зовнішніх інвестицій та територіального розвитку в розвинутих державах і в країнах, що розвиваються.

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [9] станом на початок 2013 року в Україні формально продовжують функціонувати 11 спеціальних (вільних) економічних зон, проте фактично провадять діяльність тільки 9 із них, у яких реалізовується 119 інвестиційних проектів загальною кошторисною вартістю 660,4 млн дол. США (табл. 3).

Таблиця 3

Основні показники діяльності СЕЗ України (станом на 01.01.2013 р.)

Назва СЕЗ	Кількість проектів (од.)	Кошторисна вартість проектів (тис. дол. США)	Кількість нових робочих місць (од.)	Залучено інвестицій (тис. дол. США)	Освоєно інвестицій (тис. грн)	Надходження до бюджетів (тис. грн)
«Азов»	2	96 893	610	3 028	19 827	17 045
«Донецьк»	1	7 000	260	3 467	18 424	21 230
«Славутич»	10	5 273	356	15 835	86 298	37 802
«Курортполіс Трускавець»	6	63 801	800	58 140	303 570	1 335
«Яворів»	72	207 420	7 668	194 969	564 433	347 838
«Закарпаття»	16	226 047	7 919	162 265	1 070 655	3 854 371
«Порто-франко»	5	29 578	343	57 366	346 710	140 062
«Рені»	6	19 399	346	13 739	74 223	4 848
«Миколаїв»	0	0	0	0	0	0
«Порт Крим»	1	4 957	179	626	3 460	428
«Інтерпорт Ковель»	0	0	0	0	0	0
Всього	119	660 368	18 481	509 435	2 487 600	4 424 959

Джерело: складено автором на базі [9]

До основних пільг, що надаються інвесторам у режимі спеціальних економічних можна віднести наступні [10]:

- податок на додану вартість не справляється в разі ввезення з-за меж митної території України устаткування, обладнання, комплектувальних деталей до них, транспортних засобів (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більше ніж на 5 років;
- мито не справляється у разі ввезення з-за меж митної території України сировини, матеріалів, устаткування, обладнання, комплектувальних деталей до них, транспортних засобів (крім підакцизних товарів) для реалізації інвестиційних проектів, але не більше ніж на 5 років тощо.

Поряд з цим слід зазначити, що з метою активізації інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні та стимулювання розвитку реального сектору економіки за допомогою митних регуляторів необхідно не забувати про вже зроблені кроки на нормативно-правовому рівні і націлитися суб'єктам цих відносин на їх ефективне виконання [11]. Це зокрема стосується наступних нюансів:

По перше, не оподатковується 80 відсотків прибутку підприємств, отриманого від продажу деяких енергозберігаючих товарів власного виробництва і 50 відсотків прибутку, отриманого від здійснення енергозберігаючих заходів та реалізації енергоефективних інвестиційно-інноваційних проектів.

По друге, від сплати податку на додану вартість звільняються операції із ввезення на митну територію України: устаткування, яке працює на відновлюваних джерелах енергії, енергозберігаючого обладнання і матеріалів, а також обладнання, матеріалів, сировини, устаткування та комплектуючих, що використовуються для виробництва альтернативних видів палива або для виробництва енергії з відновлюваних джерел енергії.

По третє, з метою залучення інвестицій в оновлення основних засобів, створення додаткових робочих місць і збільшення обсягів виробництва для новоутворених суб'єктів господарювання, підприємств із щорічним обсягом доходів до 3 млн. гривень та кількістю працюючих до 20 осіб, а також для юридичних осіб, які будуть переходити зі спрощеної системи оподаткування на загальну, на строк до 1 січня 2016 року, з урахуванням окремих обмежень за видами діяльності, запроваджена нульова ставка податку на прибуток.

Висновки. Таким чином, інститут митного режиму є з одним ключових у митному праві України, оскільки кожен суб'єкт зовнішньоекономічної діяльності, переміщуючи товар через митний кордон, зобов'язаний декларувати свій товар, обираючи цьому при сприятливий найбільш йому режим залежно від мети такого переміщення. Правильний вибір митного режиму – запорука ефективного здійснення зовнішньоекономічної операції та активізації інвестиційно-інноваційної діяльності.

Список літератури:

1. Гребельник О. П. *Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності* : підруч. / О. П. Гребельник. – К. : Центр навч. літ-ри, 2005. – 696 с.
2. Шульга М.Г. *Митний режим як форма реалізації митної політики* / М.Г. Шульга // *Вісник Національного університету «Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого.* – 2012. – №4 (11). – С. 204-216.
3. *Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI* [Електронний ресурс] // *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України* : [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/page2>
4. *Статистична інформація* [Електронний ресурс] // *Державна служба статистики України.* – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
5. Івашина О.Ф. *Інституціоналізація економічного розвитку: монографія* [Текст]/ О.Ф. Івашина. – Дніпропетровськ: *Наука та осві-* та, 2009. – 284 с.

6. Осадча Н.В. *Методи формування регуляторного митного режиму в умовах процесів глобалізаційних* [Електронний ресурс] / Н.В. // Осадча – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/23168/21-Osadcha.pdf?sequence=1>

7. Міщенко І.В. *Новели інституту митного режиму в контексті реформування митного законодавства* [Електронний ресурс] / Міщенко І.В. // – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Arip/2012_2/73-77.pdf

8. Крупка І. М. *Порівняльний аналіз основних інструментів зовнішньоторговельної політики в умовах глобалізації* / І. М. Крупка // *Формування ринкової економіки в Україні*. – 2009. – № 19. – С. 335–351

9. *Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України* – [Електронний доступ]. – Режим доступу : <http://www.me.gov.ua/>.

10. Марцин В. С. *Вільні економічні зони, їхнє місце у прямому іноземному інвестуванні* / В. С. Марцин // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. – № 4. – С. 46-54.

11. *Інноваційна політика: Європейський досвід та рекомендації для України*. – Том 2. – *Аналіз законодавства України у сфері досліджень, розробок та інноваційної діяльності та пропозиції щодо доповнень до законодавства. Проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні»*. – К.: Фенікс, 2011. – 349 с.

Олена Святославівна ЗАКЛЕКТА-БЕРЕСТОВЕНКО
к.е.н., доцент, кафедри податків і фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
Тарас Ярославович МАРШАЛОК
к.е.н., доцент, кафедри податків і фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету

ТЕОРЕТИКО-ПРАГМАТИЧНІ ОЗНАКИ СПРАВЛЯННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ В УКРАЇНІ

Анотація

Метою статті є з'ясування теоретичних особливостей податку на додану вартість, аналіз ефективності непрямого оподаткування в Україні, а також – розробка шляхів раціоналізації справляння ПДВ в Україні.

Методика дослідження. Для досягнення мети застосовано методи теоретичного узагальнення, аналізу й синтезу (в ході визначення понятійного апарату), історичний метод, метод наукової абстракції та системний підхід. Використання методів порівняльного аналізу, графічного зображення, спостереження та формалізації дало змогу проаналізувати вітчизняну практику справляння податку на додану вартість.

В статті обґрунтовано переваги та недоліки непрямих податків. Висвітлено сутність податку на додану вартість з точки зору його економічної природи, сфери застосування та механізму стягнення. Здійснено порівняльний аналіз податку з обороту, податку з продажу та податку на додану вартість із аргументацією переваг останнього. Розглянуто особливості застосування ПДВ країнами ЄС та вивчено рівень його гармонізації в межах співтовариства.

Проведено дослідження окремих елементів механізму справляння ПДВ, таких як: податкова ставка, база оподаткування, податкові пільги, методи визначення умов та факту виникнення податкового зобов'язання, порядок відшкодування податку та ін. Здійснено оцінку фіскальної значимості податку на додану вартість як одного із основних джерел формування доходів Державного бюджету України. Окреслено основні напрями реформування податку на додану вартість.

Наукова новизна статті полягає в подальшому розвитку теоретико-організаційних засад непрямого оподаткування, застосуванні комплексного підходу до дослідження податку на додану вартість та напрацюванні ряду пропозицій щодо напрямів його удосконалення в умовах поглиблення євроінтеграційний процесів.

Практична значущість полягає в тому, що окреслені висновки та пропозиції можуть бути використані органами державної влади України при розробці засад довгострокової податкової політики та концепції реформування податкової системи держави.

Ключові слова: *податок на додану вартість, податкова ставка, податкова пільга, універсальний акциз, податок з продажу, податок з обороту, відшкодування ПДВ.*

Елена Святославовна ЗАКЛЕКТА-БЕРЕСТОВЕНКО
Тарас Ярославович МАРШАЛОК

ТЕОРЕТИКО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ПРИЗНАКИ ВЗИМАНИЯ НАЛОГА НА ДОБАВЛЕННУЮ СТОИМОСТЬ В УКРАИНЕ

Аннотация

Целью статьи является выяснение теоретических особенностей налога на добавленную стоимость, анализ эффективности косвенного налогообложения в Украине, а также – разработка путей рационализации взимания НДС в Украине.

Методика исследования. Для достижения цели применены методы теоретического обобщения, анализа и синтеза (в ходе определения понятийного аппарата), исторический метод, метод научной абстракции и системный подход. Использование методов сравнительного анализа, графического изображения, наблюдения и формализации позволило проанализировать отечественную практику взимания налога на добавленную стоимость.

В статье обоснованы преимущества и недостатки косвенных налогов. Освещены сущность налога на добавленную стоимость с точки зрения его экономической природы, сферы применения и механизма взимания. Осуществлен сравнительный анализ налога с оборота, налога с продаж и налога на добавленную стоимость с аргументацией преимуществ последнего.

Рассмотрены особенности применения НДС странами ЕС и изучен уровень его гармонизации в пределах сообщества. Проведено исследование отдельных элементов механизма взимания НДС, таких как: налоговая ставка, база налогообложения, налоговые льготы, методы определения условий и факта возникновения налогового обязательства, порядок возмещения налога и др. Осуществлена оценка фискальной значимости налога на добавленную стоимость как одного из основных источников формирования доходов Государственного бюджета Украины. Определены основные направления реформирования налога на добавленную стоимость.

Научная новизна статьи заключается в дальнейшем развитии теоретико-организационных основ косвенного налогообложения, применении комплексного подхода к исследованию налога на добавленную стоимость и наработке ряда предложений относительно направлений его совершенствования в условиях углубления интеграционных процессов.

Практическая значимость состоит в том, что указанные выводы и предложения могут быть использованы органами государственной власти Украины при разработке основ долгосрочной налоговой политики и концепции реформирования налоговой системы государства.

Ключевые слова: налог на добавленную стоимость, налоговая ставка, налоговая льгота, универсальный акциз, налог с продаж, налог с оборота, возмещение НДС.

ZAKLEKTA-BERESTOVENKO Elena Svyatoslavivna.,

PhD, Associate Professor,
Ternopil National Economic University
Taras Yaroslavovych Marshalok,
PhD, Associate Professor,
Ternopil National Economic University

THEORETICAL AND SYMPTOMS PRAGMATIC CHARGING VAT IN UKRAINE

Summary

Subject: Theoretical and practical features of collection of a value added tax.

The purpose of article is clarification of theoretical features of a value added tax, the analysis of efficiency of the indirect taxation in Ukraine, and also – development of ways of rationalization of collection of the VAT in Ukraine.

Research technique. Methods of theoretical generalization, the analysis and synthesis (are applied to achievement of the purpose during definition of a conceptual framework), a historical method, a method of scientific abstraction and system approach. Use of methods of the comparative analysis, a graphic representation, supervision and formalization allowed to analyse domestic practice of collection of a value added tax.

In article advantages and shortcomings of indirect taxes are proved. Are covered essence of a value added tax from the point of view of its economic nature, scope of application and the mechanism of collecting. The comparative analysis of a sale tax, tax on sales and a value added tax with the argument of advantages of the last is carried out.

Features of application of the VAT by EU countries are considered and the level of its harmonization within community is studied. Research of separate elements of the mechanism of collection of the VAT, such as is conducted: tax rate, base of the taxation, tax privileges, methods of definition of conditions and fact of emergence of the tax obligation, order of compensation of a tax, etc. The assessment of the fiscal importance of a value added tax as one of the main sources of formation of the income of the State budget of Ukraine is carried out. The main directions of reforming of a value added tax are defined.

Scientific novelty of article consists in further development theoretical and the organizational of bases of the indirect taxation, application of an integrated approach to research of a value added tax and an operating time of a number of offers concerning the directions of its improvement in the conditions of deepening of integration processes.

The practical importance consists that the specified conclusions and offers can be used by public authorities of Ukraine when developing bases of a long-term tax policy and the concept of reforming of tax system of the state.

Keywords: *value added tax, tax rate, tax privilege, universal excise, tax on sales, sale tax, compensation of the VAT.*

Постановка проблеми. Податок на додану вартість належить до податків на товари і послуги або до податків на споживання (непрямих податків) та широко застосовується у податкових системах більшості країн світу. Даний податок є важливою складовою бюджетно-податкової політики, оскільки наділений значним фіскальним та регулюючим потенціалом. Ефективність справляння ПДВ визначається рівнем досягнення балансу між такими критеріями державної податкової політики як фіскальна достатність, економічна ефективність та соціальна справедливість тобто рівнем реалізації соціально-економічних потреб держави та окремих суб'єктів економіки за помірного податкового навантаження на платників податків. В свою чергу, необхідність реформування механізму справляння ПДВ сьогодні обумовлена порушеннями у структурі внутрішнього попиту та пропозиції, диспропорціями розвитку споживчого ринку, достатньо низьким рівнем конкурентоспроможності вітчизняної продукції та недостатньою розвиненістю пріоритетних видів економічної діяльності тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика справляння податку на додану вартість є об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, які зосереджують свою увагу на вивченні та аналізі структури податку, його місця в податковій системі, пільгах щодо сплати ПДВ, розширення бази оподаткування, встановлення оптимальних податкових ставок податку на додану вартість. До найбільш значимих досліджень з даної проблематики варто віднести праці таких вітчизняних науковців як: Андрушенка В.Л., Десятнюк О.М., Іванова Ю.Б., Крисоватого А.І., Кириленко О.П., Опаріна В. М., Тимченко О.М., Федосова В.М., Швабія К.І., Юрія С.І та ін. Однак на сьогодні досі не запропоновано єдиного механізму справляння ПДВ, який мав би найбільш ефективну конструкцію, яка б найбільш раціонально об'єднувала критерії фіскальної достатності, економічної ефективності та соціальної справедливості.

Метою статті є з'ясувати теоретичні особливості податку на додану вартість, проаналізувати ефективність непрямих оподаткування в Україні, а також запропонувати шляхи раціоналізації справляння ПДВ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Необхідність використання непрямих податків як елементу податкової системи обґрунтовується представниками теорії економіки добробуту. Згідно даної теорії універсальні акцизи, на відміну від прямих податків, не зменшують обсягу коштів, яка б

могла бути спрямована на заощадження, а тому – рівною мірою оподатковують поточне і майбутнє споживання. Крім зазначеного, непрямі податки (у т.ч. і ПДВ): мають високу фіскальну ефективність, оскільки їх база є менш чутливою до циклічних змін економічного розвитку; з психологічної точки зору є менш відчутними для платників; дозволяють оподатковувати ті доходи, які не потрапляють у базу оподаткування прямих податків. До вад податків на споживання варто віднести наступні: вони не повністю враховують платоспроможність окремих індивідів; спричиняють інфляцію (сприяють зростанню споживчих цін); становлять більшу частку у доходах малозабезпечених верств населення; обмежують споживання; не стимулюють платників до активного впливу на процеси формування податкової політики (табл. 1). Незважаючи на наявність недоліків непрямого оподаткування, поєднання податків на споживання із податками на доходи сприяє компенсації вад одних перевагами інших, що в цілому підвищує ефективність податкової системи держави і пояснює необхідність їх паралельного використання¹.

Таблиця 1

Переваги та недоліки непрямих податків²

Переваги непрямих податків	Недоліки непрямих податків
Не стримують заощадження, а отже є більш нейтральними порівняно із податками на доходи	Сприяють зростанню рівня цін, а отже можуть породжувати інфляцію
Мають високу фіскальну ефективність, оскільки база їх стягнення менш чутлива до коливань макроекономічної кон'юнктури	Не враховують платоспроможності окремих індивідів
Сприяють зменшенню тіньового сектору економіки, оскільки дозволяють оподатковувати ті доходи, які не потрапили до бази оподаткування прямих податків	Мають високу частку у доходах малозабезпечених верств населення (можуть вважатися джерелом соціальної несправедливості)
Можуть виступати як важіль стримування кризи надвиробництва та сприяти витісненню з ринку слабких не конкурентоздатних виробників	Виступають важелем обмеження споживання (за рахунок підвищення рівня цін), що в довготерміновій перспективі може призвести до скорочення обсягів виробництва
	Функціонування механізму відшкодування непрямих податків породжує ризик зростання масштабів ухилення від оподаткування

Згідно національної термінології ПДВ є формою універсального акцизу, який нараховується та сплачується на кожному етапі руху товарів від виробника до споживача (рис. 1). Характерною його рисою є те, що даний податок включається в ціну товару у вигляді надбавки, тому його кінцевими платниками виступають споживачі, а розмір податку для окремого платника визначається величиною споживання і прямо не залежить від його доходів.

ПДВ як непрямий податок належить до вбудованих стабілізаторів макроекономічного регулювання. Автоматичний («вбудований») стабілізатор – механізм, який дозволяє зменшити циклічні коливання в економіці без проведення спеціальної економічної політики³. Механізм дії

¹ Соколовська А.М. Основи теорії податків: навчальний посібник / А.М. Соколовська. – К.: Кондор, 2010. – С. 245-246.

² Сотніченко О.А. Непрямі податки та їх участь у регулюванні товарообороту країни / О.А. Сотніченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 3. – С. 56.

³ Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник : у 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна та ін.; за заг. ред. С. Будаговської. – К.: Основи, 1998. – С. 308.

ПДВ як вбудованого стабілізатора є наступним: у фазі циклічного підйому загальний дохід зростає, а отже зростають і надходження від ПДВ, податковий мультиплікатор зменшується та автоматично знижуються трансфертні платежі з бюджету. Як наслідок, скорочуються особисті доходи, видатки на споживання та сукупний попит в цілому, що стримує інфляцію та «перегрів» економіки. У фазі циклічного спаду, навпаки, – сукупний дохід знижується, що призводить до автоматичного скорочення податкових надходжень від ПДВ, збільшення податкового мультиплікатора та зростання державних трансфертів приватному сектору. Зазначені процеси спричиняють зростання сукупного попиту та виробництва, що обмежує глибину спаду економіки.

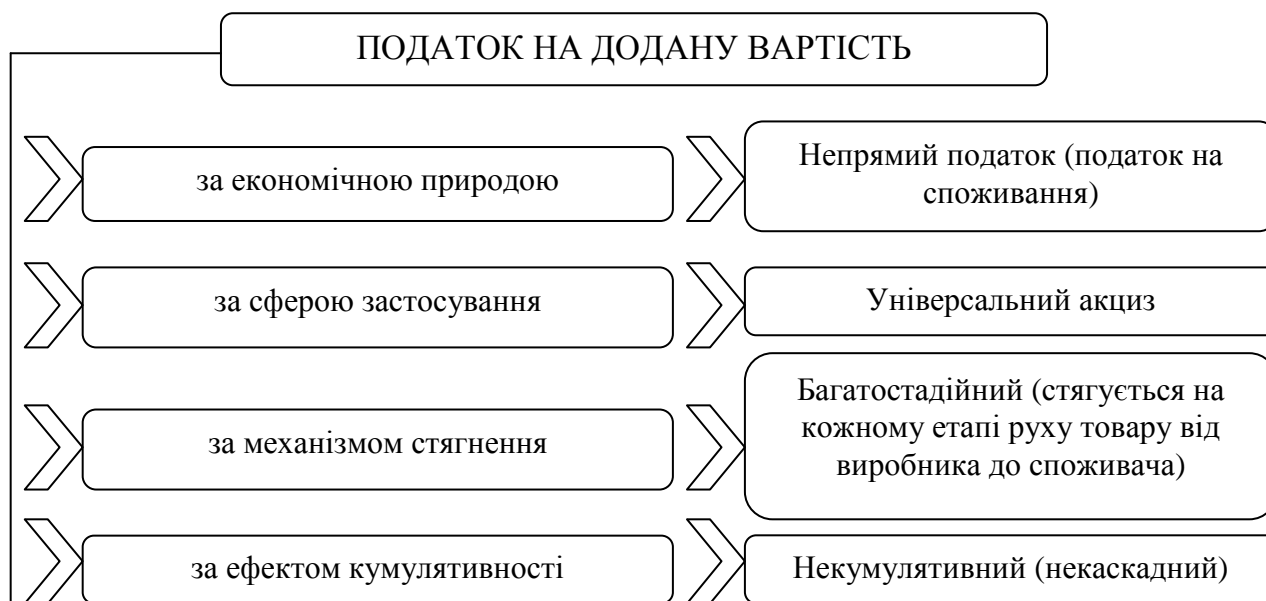

Рис. 1. Характерні риси податку на додану вартість

На сьогодні серед науковців все ще відсутній єдиний підхід щодо найбільш оптимальної форми універсальних акцизів, серед яких, окрім ПДВ, можна виділити податок з обороту та податок з продажу. Так, прихильники скасування ПДВ як одного із напрямів реформування податкової системи України посилаються на його недоліки, головним з яких є труднощі в адмініструванні, що породжує можливості для ухилення від сплати та створення незаконних схем його мінімізації. З метою виокремлення найбільш оптимального універсального акцизу для сучасної економічної системи України проаналізуємо характерні риси кожного з них (табл. 2)

Однією з найбільш суттєвих відмінностей податків з продажу, обороту та ПДВ є приналежність першого з них до одностадійних, а наступних двох – до багатостадійних податків. Це означає, що податок з продажу справляється лише на останньому етапі руху товарів, а отже – застосовується лише у сфері торгівлі (зазвичай роздрібної). Це, в свою чергу, надає суттєві переваги для виробничих підприємств, які не несуть податкового тягара, а отже мають у своєму розпорядженні додаткові фінансові ресурси для подальшого розширення виробництва та розвитку. Водночас податок з обороту породжує значний ступінь ризику недоотримання державою запланованих податкових надходжень, що недопустимо за умов суттєвих кризових явищ у економіці держави. Також, даний податок може бути дієвим лише в економічній системі з високою податковою культурою, оскільки суттєве звуження бази оподаткування (порівняно з податком з обороту та ПДВ) спричиняє значне зменшення фіскального значення податку з продажу, а можливість ухилення від його сплати взагалі призведе до дуже вагомих втрат бюджету.

Переваги та недоліки окремих форм універсальних акцизів

Форма універсального акцизу	Характерні риси	Переваги	Недоліки
Податок з продажу	Одностадійний податок, що може накладатися на різних стадіях руху товару. Може виступати у формі податку з продажу виробників, оптових та роздрібних продаж	Звільняє від сплати податку виробничі підприємства, що створює додаткові підстави для їх розвитку	Спричиняє значні втрати бюджету
Податок з обороту	Застосовується на усіх стадіях руху товару від виробника до споживача. Нараховується на оборот, який містить вартість, додану не лише на даній, а й на попередніх стадіях, що викликає кумулятивний ефект	Висока фіскальна значимість, простота адміністрування	Кумулятивний ефект та нерівномірний розподіл податкового тягаря. Негативний вплив на конкурентоспроможність вітчизняного експорту через відсутність механізму відшкодування податку
ПДВ	Стягується на усіх стадіях руху товарів; розмір податку кожного учасника залежить від того, наскільки він збільшив вартість спожитих матеріальних ресурсів	Відсутність кумулятивного ефекту, значний регулюючий потенціал та фіскальне значення	Технічна і організаційна складність стягнення ПДВ, соціальна несправедливість (основний тягар несуть малозабезпечені верстви населення)

Податок з обороту справляється на кожному етапі руху товару від виробника до споживача. Внаслідок оподаткування всього валового обороту має місце кумулятивний ефект – нарахування податку на оборот, що містить вартість, додану не лише на даній стадії, а й на попередніх стадіях, яка вже обкладалася податком⁴. Розмір кумулятивного ефекту буде залежати від кількості стадій виробничого процесу, а також від величини доданої вартості підприємств, які знаходяться на початкових стадіях виробництва. Крім того, даний податок породжує нерівномірність розподілу податкового тягаря між сировинними підприємствами (несуть найменший податковий тягар) та виробниками кінцевої продукції (несуть максимальний податковий тягар). Кумулятивний ефект та нерівномірність розподілу податкового тягаря є суттєвими вадами податку з обороту, які порушують засади справедливості у конкурентній боротьбі, а отже – і принципи розвитку ринкової економіки.

Із вищезазначеного, можемо зробити висновок, що податок на додану вартість, на сьогодні, залишається найбільш прийнятною формою універсального акцизу в Україні. Він частково усуває недоліки податку з продажу та податку з обороту та одночасно поєднує їх позитивні характеристики. Так, у механізмі справляння даного податку відсутній кумулятивний ефект і, разом з тим, він має широку базу оподаткування та відіграє вагомий фіскальний значення у формуванні доходів бюджету. Також, для податку на додану вартість характерні вбудовані механізми протидії ухиленню від оподаткування, а саме:

- обов'язковість документального супроводу як операцій з купівлі, так і з продажу;

⁴ Соколовська А.М. Основи теорії податків: навчальний посібник / А.М. Соколовська. – К.: Кондор, 2010. – С. 272.

• при розрахунку суми ПДВ, платник зобов'язаний підтвердити право на податковий кредит відповідними документами.

Отже, ПДВ є найбільш прийнятною формою універсального акцизу, а проблеми його адміністрування, як зазначає професор Опарін В.М., в значній мірі обумовлені специфікою його використання в Україні⁵.

Вагомою підставою застосування ПДВ в Україні є його поширеність у країнах Європейського Союзу. На сьогодні ПДВ вважається найбільш гармонізованим податком у ЄС за наступними елементами: визначення платників податків; операцій, що підлягають оподаткуванню; бази оподаткування; структури та рівня ставок; спільного переліку звільнень від ПДВ та ін.

Згідно із Директивою Ради ЄС «Про спільну систему податку на додану вартість» принцип спільної системи ПДВ передбачає застосування до товарів та послуг загального податку на споживання, точно пропорційного ціні товарів і послуг, незалежно від числа операцій у рамках процесу виробництва та збуту до моменту нарахування податку (рис. 2).⁶

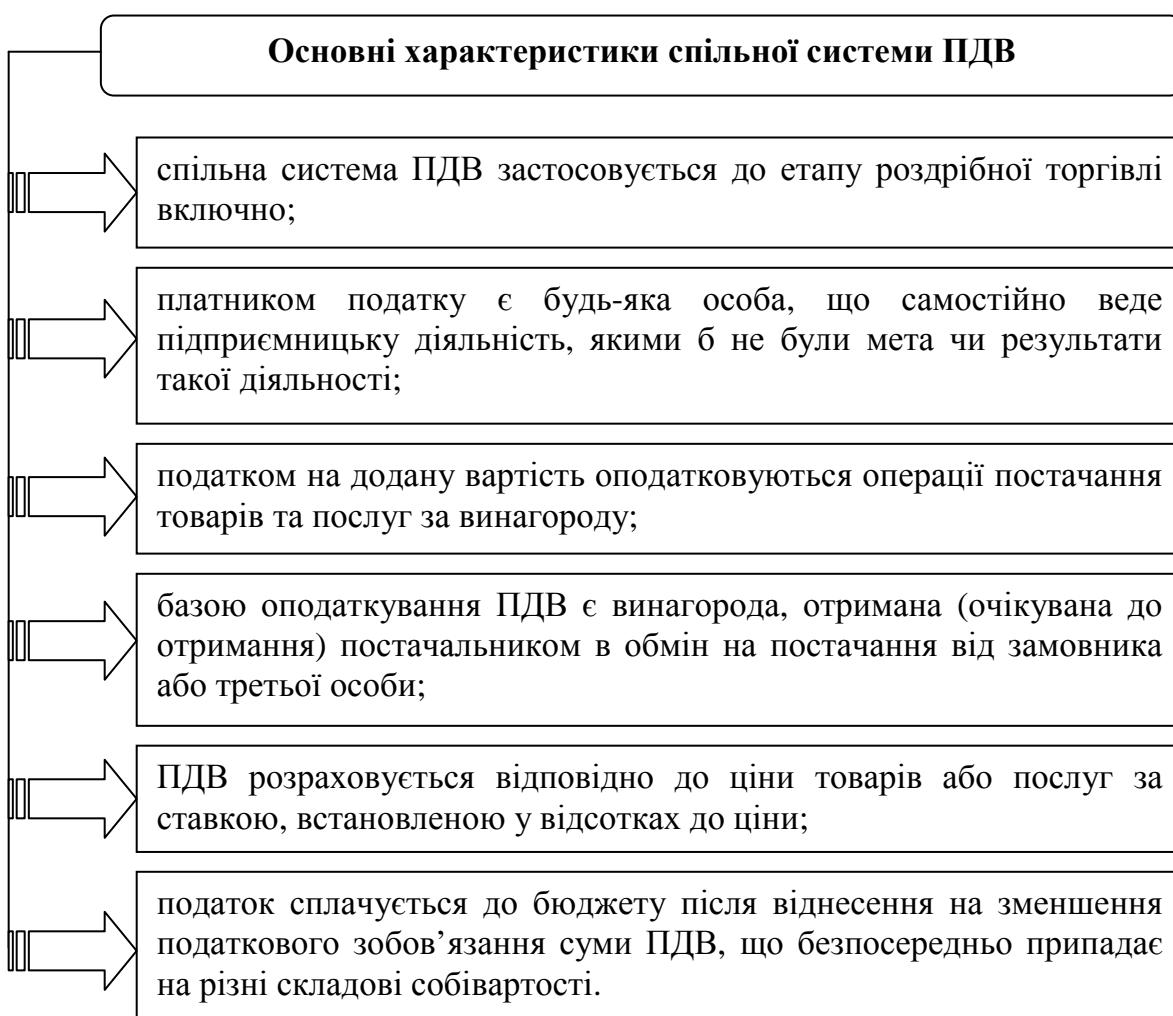

Рис. 2. Основні характеристики спільної системи ПДВ

⁵ Опарін В.М. Проблемы гармонизации налоговой системы Украины. Налогообложение: проблемы науки и практики: Монография. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2006. – С. 87.

⁶ Директива Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість : Міжнародний документ від 28.11.2006 № 2006/112/ЄС / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_928

Найменш гармонізованими у спільній системі ПДВ Європейського Союзу є податкові ставки та податкові пільги. Щодо ставок даного податку, то існує дилема необхідності використання поряд із основною, знижених ставок ПДВ, які застосовуються до так званих соціальних товарів та призначенні для часткового подолання нерівності у розподілі доходів і підвищення рівня соціальної справедливості.

Однак, окремі вітчизняні та зарубіжні вчені вважають перерозподільний потенціал застосування знижених ставок незначним, а тому не визнають необхідності диференціації розміру даного податку. На думку Соколовської А.М. диференціація ставок ПДВ негативно впливає на ефективність оподаткування, а застосування однієї ставки даного податку до усіх товарів та послуг (окрім тих, що експортуються) – сприяє зменшенню витрат на адміністрування податку та можливостей його уникнення⁷. Кин М., Боден Ж.-П. та Саммерс В. стверджують, що навіть найкращим чином інформований уряд не може домогтися великих успіхів у перерозподілі доходів за допомогою диференціації ставок ПДВ⁸. Аналіз окремих наукових праць дозволив систематизувати переваги застосування єдиної ставки ПДВ, а також – диференціації його ставок (табл. 3).

Таблиця 3

Переваги застосування єдиної та диференційованих ставок ПДВ⁹

Диференційовані ставки ПДВ	Єдина ставка ПДВ
Для мінімізації дії ПДВ на структуру споживання необхідно оподатковувати за нижчою ставкою товари, попит на які має високу еластичність і за вищою ставкою товари – попит на які нееластичний.	Використання єдиної ставки усуває складнощі адміністрування ПДВ та контролю за його сплатою. Використання єдиної ставки усуває проблему віднесення товару до тієї чи іншої групи та, на цій основі, позбавляє можливості для ухилення від оподаткування, яка виникає через навмисну невірну класифікацію при застосуванні множинних ставок.
З метою забезпечення соціальної справедливості доцільно до товарів першої необхідності, що складають велику частку у витратах бідних верств населення, застосовувати нижчу ставку ПДВ	Стягнення ПДВ за однією ставкою усуває необхідність окремого обліку платником операцій з купівлі та продажу Призводить до збільшення числа платників, що претендують на відшкодування ПДВ, оскільки податкові зобов'язання у них виникатимуть за зниженою ставкою, а податковий кредит – за повною.

Більшістю країн-членів Європейського Співтовариства застосовуються як стандартні (повні) так і знижені ставки податку на додану вартість, причому стандартні ставки ПДВ змінюються від 16 до 25 % (табл. 4). Варто також зауважити, що в зазначених країнах диференційовані ставки застосовуються до тих товарів, які в Україні звільнені від сплати ПДВ.

⁷ Соколовська А.М. Основи теорії податків: навчальний посібник / А.М. Соколовська. – К.: Кондор, 2010. – С. 263.

⁸ Современный НДС / Л. Эрбилл, М. Кин, Ж.-П. Боден, В. Саммерс; [пер. с англ.]. – М.: Весь Мир, 2003. – С. 91.

⁹ Складено за: Современный НДС / Л. Эрбилл, М. Кин, Ж.-П. Боден, В. Саммерс; [пер. с англ.]. – М.: Весь Мир, 2003. – 274 с.; Соколовська А.М. Основи теорії податків: навчальний посібник / А.М. Соколовська. – К.: Кондор, 2010. – С. 263.; Регулятивний потенціал податкової системи України: монографія / за заг. ред. Ю.Б. Іванова. – Харків: ХНЕУ, 2009. – С. 81.

Ставки ПДВ в країнах-членах ЄС¹⁰

Країна-член ЄС	Ставка ПДВ, %		Країна-член ЄС	Ставка ПДВ, %	
	Стандартна	Знижена		Стандартна	Знижена
Австрія	20	10-12	Люксембург	15	12 або 3
Бельгія	21	12 або 6	Мальта	18	5
Болгарія	20	7	Нідерланди	19	6
Великобританія	17,5	5	Польща	22	7 або 3
Венгрія	25	12	Португалія	21	12 або 5
Данія	25	—	Румунія	19	9
Германія	19	7	Словакія	19	10
Греція	19	9 або 4,5	Словенія	20	8,5
Ірландія	21	13,5 або 4,8	Фінляндія	22	17 або 8
Іспанія	16	7 або 4	Франція	19,6	5,5
Італія	20	10 або 4	Швеція	25	12 або 6
Республіка Кіпр	15	5	Чехія	20	10
Латвія	21	10	Естонія	20	5
Литва	21	9	<i>Середнє значення</i>	<i>20,00</i>	—

Сьогодні в Україні застосовується три ставки ПДВ: 20 %, 7% та 0 %. Варто зазначити, що протягом останніх років одним із пріоритетних напрямів реформування податкової системи України було зниження ставок основних бюджетоутворюючих податків, у тому числі і ПДВ. Так, згідно Податкового кодексу України з 1 січня 2014 року передбачалося зниження ставки ПДВ із 20% до 17 %¹¹. Однак, унаслідок кризових явищ в економіці та суттєвого дефіциту бюджету Законом України «Про запобігання фінансовій катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні» ставка податку на додану вартість була зафіксована на рівні 20 %. Також згаданим Законом з 1 квітня 2014 року запроваджено оподаткування лікарських засобів та виробів медичного призначення за ставкою 7%, замість звільнення таких операцій від оподаткування ПДВ. Зокрема, передбачено оподаткування за ставкою 7% операцій з¹²:

- постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, дозволених для виробництва і застосування в Україні та внесених до Державного реєстру лікарських засобів, а також медичних виробів за переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

- постачання на митній території України та ввезення на митну територію України лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання, дозволених для застосування у межах клінічних випробувань, дозвіл на проведення яких надано центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.

На нашу думку, основна мета введення ПДВ на ліки – фіскальна, тобто створення додаткового джерела доходів бюджету, разом з тим, експерти вважають, що оподаткування даної товарної категорії дозволить стабілізувати ціни на лікарські засоби та усунути можливість застосування окремих схем податкової оптимізації.

¹⁰ Пономаренко Д.В. Сравнительный анализ налоговой политики Украины и Европейского Союза в сфере косвенного налогообложения / Д.В. Пономаренко // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 1 (19). – С. 127.

¹¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

¹² Закон України «Про запобігання фінансовій катастрофі та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27.03.2014 № 1166-VII (редакція від 19.04.2014 р.) / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1166-18>

Нульова ставка ПДВ застосовується до експорту товарів і послуг, є частиною механізму стягування даного податку та застосовується з метою уникнення подвійного оподаткування товарів при здійсненні зовнішньоторговельних операцій. Вона передбачає відсутність податкового зобов'язання та можливість відшкодування «вхідного» ПДВ. Застосування цієї ставки саме до експорту здійснюється в межах принципу «оподаткування за країною споживання», згідно якого товари та послуги оподатковуються ПДВ у країні імпорту.

Важливим чинником, що впливає на показники реалізації регулюючого та фіскального потенціалу податку на додану вартість, є рівень використання податкових пільг. Національне законодавство передбачає два види пільг з ПДВ: операції, що не є об'єктом оподаткування ПДВ та операції, які звільняються від оподаткування ПДВ. До переліку операцій, що не є об'єктами оподаткування ПДВ, перш за все, належать фінансові послуги, оскільки для останніх досить складно визначити величину доданої вартості. Необґрунтованість оподаткування фінансових операцій універсальним акцизом доводить і професор Й.Ланг стверджуючи, що «податком на додану вартість обкладається споживання, а не фінансування споживання за допомогою платіжних коштів та кредитів»¹³. Друга група пільг з ПДВ звільняє від оподаткування операції із соціально значимими товарами та послуги соціального характеру, для прикладу: постачання продуктів дитячого харчування, освітніх послуг, послуг з охорони здоров'я, ритуальних послуг, об'єктів житлового фонду, благодійної допомоги тощо.

Зауважимо, що пільги з ПДВ, які надаються в Україні практично уніфіковано із пільгами, які застосовуються країнами Європейського Союзу. Так, згідно 112 Директиви Ради ЄС можуть застосовуватися звільнення від ПДВ без відшкодування сум ПДВ, сплачених на попередніх етапах руху товарів і послуг, або із відшкодуванням таких сум податку¹⁴. Основним критерієм звільнення від оподаткування ПДВ є приналежність певних видів діяльності до найбільш суспільно значимих (постачання державних поштових послуг, послуг соціального захисту та соціального забезпечення, постачання послуг неприбутковим організаціям тощо).

Спірним моментом у механізмі адміністрування податку на додану вартість є застосування методу визначення умов та факту виникнення податкового зобов'язання. З цією метою у міжнародній практиці використовується три методи: нарахувань, касовий та гібридний (рис. 3)

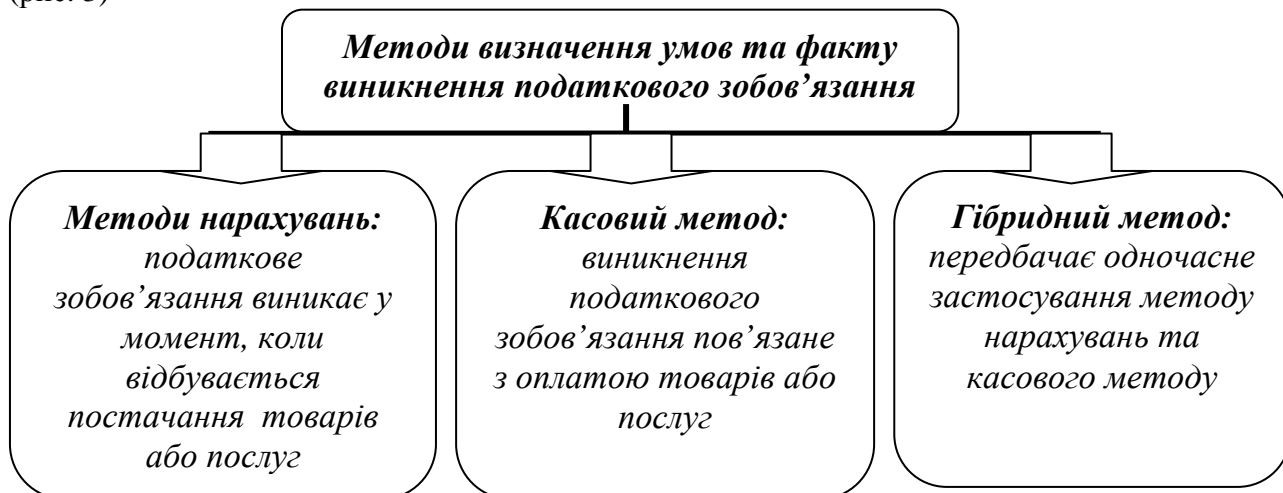

Рис. 3. Методи визначення умов та факту виникнення податкового зобов'язання згідно із міжнародною практикою

¹³ Ланг Й. Проект кодекса налоговых законов для государств Центральной и Восточной Европы / Федеральное министерство финансов ФРГ. – Бонн, 1993. – С. 208.

¹⁴ Директива Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість : Міжнародний документ від 28.11.2006 № 2006/112/ЄС / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_928

У більшості європейських країн у процесі нарахування податку на додану вартість використовується касовий метод, оскільки саме він є найбільш адекватним щодо сутності даного податку та має ряд наступних переваг: створює передумови для своєчасного здійснення платежів, полегшує роботу податкових органів, сприяє підвищенню культури партнерських взаємовідносин суб'єктів господарювання. Однак, варто зауважити, що фіскальний ефект від даного методу є дещо нижчим, аніж від методу нарахувань.

Окремі автори¹⁵, обґрунтовують переваги методу нарахувань, акцентуючи увагу на необхідності уніфікації первинних документів бухгалтерського обліку з документами податкового обліку (податковою накладною) та створенні передумов для спрощення форми та порядку податкової звітності з ПДВ.

В Україні при нарахуванні ПДВ використовується «метод першої події», тобто моментом виникнення податкового зобов'язання визнається одна з двох подій, що сталася раніше – здійснення платежу або факт відвантаження товарів чи надання послуг. Застосування даного методу спрямоване виключно на виконання фіскальних завдань, тобто наповнення доходної частини державного бюджету. З точки зору платників податків, правило «першої події» є невідповідним та неефективним, оскільки спричиняє «вимивання» обігових коштів підприємств, створюючи додатковий податковий тиск на платників. Тому, вважаємо за доцільне замінити метод «першої події» касовим методом, який збалансує інтереси держави та платників податків.

На сьогодні, найбільшою проблемою у процесі адміністрування ПДВ в Україні залишається відшкодування даного податку з бюджету. Право на відшкодування виникає у випадку, коли сума податкового кредиту перевищує суму податкового зобов'язання з ПДВ, тобто має місце переплата або від'ємне сальдо платежів з даного податку. Переважання розміру податкового кредиту над податковим зобов'язанням зазвичай виникає у наступних випадках¹⁶: експорту товарів або послуг; придбання інвестиційних товарів у великих обсягах; здійснення сезонних закупівель товарів.

Реформування системи відшкодування ПДВ в нашій державі повинне здійснюватися у напрямі вирішення двох наступних завдань:

1) подолання заборгованості держави перед платниками ПДВ та забезпечення своєчасності і повноти відшкодування ПДВ добросовісним платникам податку;

2) удосконалення механізму перевірки законності вимог суб'єктів господарювання на відшкодування податку з метою уникнення схем незаконного повернення ПДВ.

Вагомий крок у напрямі вирішення першого завдання було зроблено завдяки запровадженню системи автоматичного відшкодування ПДВ платникам податків, які відповідають певним критеріям, передбаченим п. 200.19 Податкового кодексу України. Варто зазначити, що кількість критеріїв є достатньо великою та ставить значні вимоги до платників, що суттєво звужує коло претендентів на автоматичне повернення податку. На нашу думку, в сучасних економічних умовах, найбільшою перешкодою для автоматичного відшкодування з бюджету сум податку на додану вартість для малих та середніх суб'єктів господарювання є низький рівень середньої заробітної плати працівників підприємств-працедавців. Згідно Податкового кодексу України для отримання права на автоматичне відшкодування ПДВ згаданий показник повинен перевищувати мінімальний рівень заробітної плати не менше ніж у 2,5 рази¹⁷.

Незважаючи на недосконалий механізм автоматичного відшкодування ПДВ, частка повернених з його допомогою сум постійно зростає (у 2014 році вона досягла 50 % від

¹⁵ Мартиненко О.В. Основні тенденції та перспективи розвитку обліку податку на додану вартість / О.В. Мартиненко, А.В. Малахова // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т.18. – Вип. 2/1. – С. 26-29. с. 27

¹⁶ Соколовська А.М. Основи теорії податків: навчальний посібник / А.М. Соколовська. – К.: Кондор, 2010. – С.

¹⁷ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (редакція від 01.05.2014) / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

загального розміру відшкодованих платникам коштів¹⁸). Невирішеною проблемою залишається також значна заборгованість з ПДВ, накопичена у попередніх періодах (до 2014 року), одним із способів вирішення якої може стати застосування облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП). Однак, такі облігації є зазвичай малоліквідними та низькоприбутковими, що суттєво знижує їхню привабливість для претендентів на відшкодування податку. Так, урядом України заплановано випустити у 2014 році ОВДП терміном на 5 років з прибутковістю – 9 % річних у національній валюті. Для порівняння, прибутковість державних цінних паперів у європейських країнах (євробондів) на сьогодні становить близько 11-12 % у доларах США, що перевищує прибутковість вітчизняних аналогів в середньому у 14 разів¹⁹.

Засобом уникнення випадків незаконного відшкодування податку на додану вартість є, з одного боку, підвищення рівня податкової культури вітчизняних суб'єктів господарювання, а з іншого, – удосконалення системи податкового контролю в напрямі застосування сучасних методів оцінки ризиків ухилення від оподаткування, побудованих на основі комп'ютеризованих інформаційних систем.

Як уже зазначалося вище, податок на додану вартість, на сьогодні, розцінюється державою як основний із бюджетоутворюючих, а отже, в першу чергу, виконує саме фіскальну, а не регулюючу функцію (табл. 5).

Таблиця 5

Динаміка надходження податку на додану вартість до Державного бюджету України у 2007-2013 рр.

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Доходи бюджету, млрд. грн.	165,94	231,72	209,7	240,61	314,62	346,05	339,23
Податкові надходження, млрд. грн.	116,67	167,88	148,91	166,87	261,6	274,71	262,78
ПДВ, млрд. грн., в.т.ч.	59,38	92,08	84,6	86,31	130,09	138,83	128,27
ПДВ з вироблених в Україні товарів, млрд. грн.	36,55	45,01	45,93	53,64	76,17	82,69	84,55
ПДВ із ввезених в Україну товарів, млрд. грн.	41,68	81,01	81,29	73,35	96,02	101,6	96,54
Відшкодування ПДВ грошовими коштами, млрд. грн.	-18,87	-34,41	-36,52	-40,67	-42,78	-45,96	-53,45

Дані табл. 1. свідчать про відсутність стабільної позитивної динаміки даного податку у 2007-2013 рр. Скорочення обсягів надходжень від податку на додану вартість відносно попереднього періоду спостерігається у 2009 (на 8,2 %) та 2013 (на 7,6 %) роках, що пов'язано із наслідками кризових явищ в економіці. Варто зауважити, що динаміка доходів бюджету загалом, та податкових надходжень зокрема, протягом аналізованого періоду відповідала тенденціям зміни ПДВ. Стабільними темпами зростали суми заборгованості бюджету з податку на додану вартість перед платниками. Якщо у 2007 році сума невідшкодованого податку складала 18,87 млрд. грн., то у 2013 році вона зросла у 2,8 разів – до 53,45 млрд. грн. Нестійка та, подекуди, негативна динаміка проаналізованих вище показників обумовлена рядом факторів, а саме: інфляційними процесами, девальвацією національної валюти, неефективністю окремих елементів податкового адміністрування, наявністю винятків із загальних правил оподаткування тощо.

¹⁸

¹⁹ Моїсеєнко О. Ображені державою: як повертає ПДВ нова влада / О. Моїсеєнко // Finance.ua [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2014/05/19/326036>

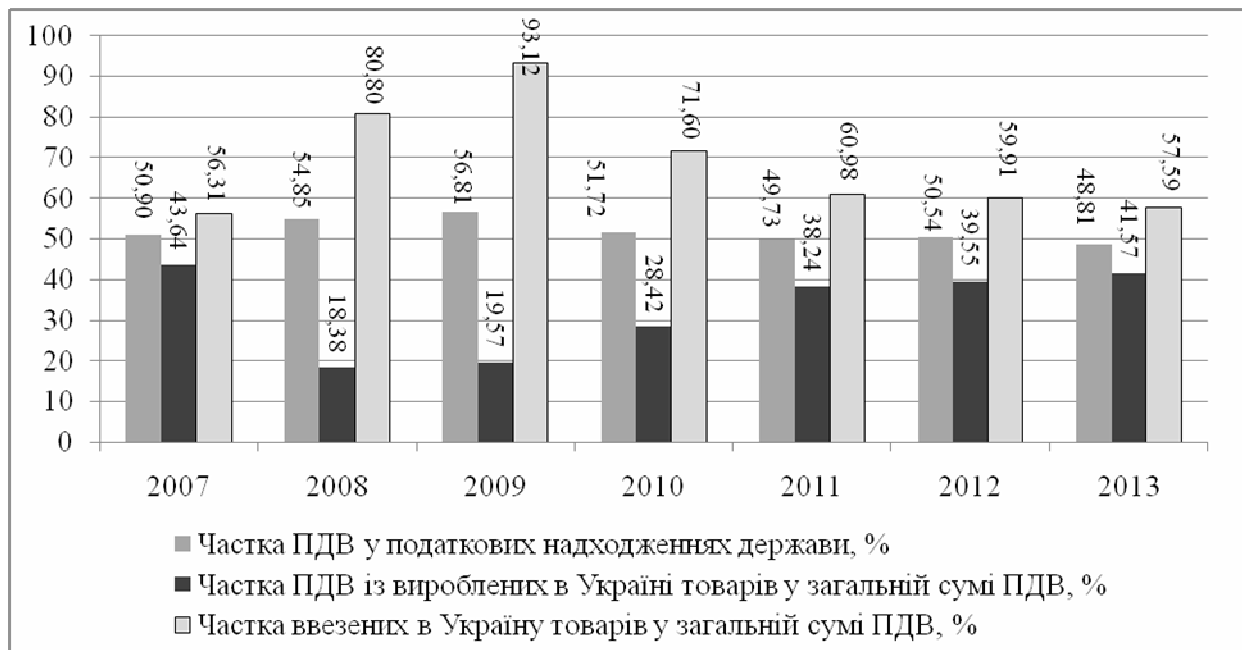

Рис. 4. Структура податку на додану вартість у 2007-2013 рр.

Частка податку на додану вартість у податкових надходженнях державного бюджету у 2007-2013 роках коливалася у межах 50 %; найбільшою вона була у 2009 році – 56,81 %, найменшою – у 2013 році (48,81 %). Щодо структури ПДВ, то найбільшу питому вагу має податок із ввезених в Україну товарів – в межах 70-93 %. Така значна частка імпортного ПДВ пояснюється значними обсягами ввезених в Україну товарів (42,3 % ВВП) та широкою базою оподаткування даного податку, яка окрім митної вартості включає мито та акцизний податок.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи усе вищесказане, окреслимо основні напрями реформування податку на додану вартість в Україні. Серед них:

- припинення процесу відхилення від системи автоматичного податкового регулювання, яке пов'язане із постійним втручанням органів законодавчої та виконавчої влади у процес формування податкової політики через зміну податкових ставок, податкових пільг, режиму адміністрування тощо²⁰;
- уніфікація переліку винятків із загальних правил оподаткування, визначення обов'язкових критеріїв для надання податкових пільг;
- підвищення ефективності податкового адміністрування шляхом подальшого розвитку електронних сервісів взаємодії платників податків та фіскальних органів, використання сучасних інструментів здійснення податкового контролю, постійного моніторингу податкових ризиків²¹;
- перспективне зниження ставки ПДВ;
- попередження та недопущення випадків ухилення від сплати ПДВ, боротьба із схемами мінімізації даного податку.

Список літератури:

1. Директива Ради 2006/112/ЄС про спільну систему податку на додану вартість : Міжнародний документ від 28.11.2006 № 2006/112/ЄС / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_928

²⁰ Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул, З.С. Варналій [та ін.]; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2008. – С. 105.

²¹ Чугунов І.Я. Непряме оподаткування в системі регулювання економіки / І.Я. Чугунов, О.М. Жукевич // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 1-2(1). – С. 63.

-
2. Ланг Й. Проект кодекса налоговых законов для государств Центральной и Восточной Европы / Федеральное министерство финансов ФРГ. – Бонн, 1993
 3. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник : у 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна та ін.; за заг. ред. С. Будаговської. – К.: Основи, 1998. – 518 с.
 4. Податкова політика України: стан, проблеми та перспективи : монографія / П.В. Мельник, Л.Л. Тарангул, З.С. Варналій [та ін.]; за ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2008. – 675 с.
 5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI (редакція від 01.05.2014) / Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
 6. Пономаренко Д.В. Сравнительный анализ налоговой политики Украины и европейского союза в сфере косвенного налогообложения / Д.В. Пономаренко // Вісник економічної науки України. – 2011. – № 1 (19). – С. 120-128.
 7. Регулятивний потенціал податкової системи України: монографія / за заг. ред. Ю.Б. Іванова. – Харків: ХНЕУ, 2009. – 336 с.
 8. Современный НДС / Л. Эрбилл, М. Кин, Ж.-П. Боден, В. Саммерс; [пер. с англ.]. – М.: Весь Мир, 2003. – 274 с.
 9. Соколовська А.М. Основи теорії податків: навчальний посібник / А.М. Соколовська. – К.: Кондор, 2010. – 226 с.
 10. Сотніченко О.А. Непрямі податки та їх участь у регулюванні товарообороту країни / О.А. Сотніченко // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 3. – С. 55-57.
 11. Чугунов І.Я. Непряме оподаткування в системі регулювання економіки / І.Я. Чугунов, О.М. Жукевич // Економічний часопис – XXI. – 2014. – № 1-2(1). – С. 61-64.

Анастасія Петрівна КАШТЕЛЯН

здобувач кафедри державного і муніципального управління
Тернопільського національного економічного університету
вул. Львівська 11, к. 11504, м. Тернопіль, 46000, Україна
тел. (068)-645-02-15, e-mail: kiss25091991@mail.ru

**МОДЕЛІ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ:
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

Анотація

Моделі бюджетного регулювання: вітчизняний та зарубіжний досвід. Мета статті полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні та практичній розробці класифікації існуючих на сьогодні як в вітчизняній літературі так і в світовій моделей бюджетного регулювання. Теоретичною і методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення з теорії державних фінансів, бюджетної системи сучасні концепції інституційної теорії щодо бюджетного регулювання національної економіки, а також праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Для досягнення визначеної мети у статті були використані такі методи наукового дослідження: системно-структурний аналіз – для обґрунтування причин та умов виникнення моделей бюджетного регулювання; абстрактно-логічний – при визначенні напрямів застосування в вітчизняній практиці моделей бюджетного регулювання зарубіжних країн. Результати дослідження полягають в обґрунтуванні необхідності застосування моделей бюджетного регулювання розвинених країн світу в вітчизняній практиці що сприятиме ефективному функціонуванню фінансової системи держави загалом. Новизна отриманих результатів полягає у розвитку теоретико-організаційних та прикладних засад застосування розроблених моделей бюджетного регулювання на практиці. Отримані результати мають практичне значення для забезпечення зміцнення фінансової основи державного самоврядування, підвищення ефективності процесу формування видаткової частини державного бюджету та децентралізація управління бюджетними коштами. Реалізація запропонованих у статті заходів сприятиме удосконаленню системи регулювання міжбюджетних відносин, підвищення ефективності управління коштами державного бюджету та посилення контролю і відповідальності за дотримання бюджетного законодавства а також забезпечення прозорості процесу формування та виконання державного бюджету.

***Ключові слова:** бюджетна система; бюджетне регулювання; міжбюджетні відносини; модель бюджетного регулювання; бюджет; бюджетна децентралізація.*

Анастасія Петровна КАШТЕЛЯН

**МОДЕЛИ БЮДЖЕТНОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ:
ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ**

Аннотация

Модели бюджетного регулирования: отечественный и зарубежный опыт. Цель статьи состоит в теоретико-методологическом обосновании и практической разработке классификации существующих на сегодняшний день как в отечественной литературе так и в мировой моделей бюджетного регулирования. Теоретической и методологической основой исследования стали фундаментальные положения по теории государственных финансов, бюджетной современные концепции институциональной теории относительно бюджетного регулирования национальной экономики, а также труды отечественных и зарубежных ученых.

Для достижения определенной цели в статье были использованы следующие методы научного исследования: системно-структурный анализ - для обоснования причин и условий возникновения моделей бюджетного регулирования; абстрактно-логический - при определении направлений применения в отечественной практике моделей бюджетного регулирования зарубежных стран. Результаты исследования заключаются в обосновании необходимости применения моделей бюджетного регулирования развитых стран мира в отечественной практике способствовать эффективному функционированию финансовой системы государства в целом. Новизна полученных результатов заключается в развитии теоретико-организационных и прикладных основ применения разработанных моделей бюджетного регулирования на практике. Полученные результаты имеют практическое значение для обеспечения укрепления финансовой основы государственного самоуправления, повышения эффективности процесса формирования расходной части государственного бюджета и децентрализация управления бюджетными средствами. Реализация предложенных в статье мер будет способствовать совершенствованию системы регулирования межбюджетных отношений, повышение эффективности управления средствами государственного бюджета и усиления контроля и ответственности за соблюдение бюджетного законодательства а также обеспечение прозрачности процесса формирования и исполнения государственного бюджета.

Ключевые слова: бюджетная система; бюджетное регулирование; межбюджетные отношения; модель бюджетного регулирования; бюджет; бюджетная децентрализация.

Anastasiya Petrivna KASHTELYAN

Researcher of the Department of State and Municipal Management

Ternopil National Economic University

Lvivskast 11, k. 11504, m. Ternopil, 46000, Ukraine

phone. (068) -645-02-15, e-mail: kiss25091991@mail.ru

MODEL BUDGET ADJUSTMENT: NATIONAL AND INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary

Models of budgetary control: national and international experience. The purpose of the article is theoretical and practical bases and practical development classification of existing today as in Soviet literature and global models of fiscal adjustment. The theoretical and methodological basis of the research was the fundamental tenets of the theory of public finance, budget system modern concepts of institutional theory about budget management of the national economy, as well as works of domestic and foreign scholars. In order to achieve a particular purpose in the article used the following research methods: system-structural analysis - to study the causes and conditions of models of fiscal adjustment; abstract logical - in determining trends in the use of national practice patterns of fiscal adjustment abroad. Results of the study are as justifying the need to use models of fiscal adjustment in developed countries in domestic practice that contribute to the effective functioning of the financial system as a whole. The novelty of the results is the development of theoretical and organizational principles and applications of the developed models of fiscal adjustment in practice. The results are of practical importance for strengthening the financial base of public government, strengthening the formation of state spending and decentralization of budget funds. Implementation of the measures proposed in the paper will help to improve the regulatory system of intergovernmental relations, improve management of the state budget and gain control of and responsibility for compliance with the budget law and ensure transparency in the formulation and execution of the state budget.

Keywords: budget system; budgetary control; intergovernmental relations; model of fiscal adjustment; budget; fiscal decentralization.

Постановка проблеми: Сучасні детермінанти розвитку бюджетних систем країн світу зумовлюють не тільки розвиток і поглиблення бюджетної децентралізації бюджетного регулювання, але й перегляд її моделей. Європейська хартія місцевого самоврядування визначає, що органи місцевого самоуправління мають право на власні фінансові кошти, якими вони можуть вільно розпоряджатися, які мусять відповідати їх компетенції. Базуючись на даному документі, держави організують свої бюджетні системи з урахуванням типу державного устрою і національних особливостей функціонування місцевих органів влади. Питання визначення моделей бюджетного регулювання на основі набутого вітчизняного досвіду, та в порівнянні з зарубіжним досвідом дасть можливість виявити всі прогалини та переваги обох методик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням моделей бюджетного регулювання присвячують свої праці такі вітчизняні та зарубіжні науковці як: Г. Хогеса, С.Сміт, А. Гессер, Б. Сайдель, Д. Веспер, Г. Лембрух, Т. Говарт, У. Тіссен, І. Давидов, І. Павлова, М. Столярова, О. Богачева, А. Мішина. Результатами досліджень цих та інших провідних науковців стали узагальнення світового досвіду визначення моделей бюджетного регулювання, розробка різноманітних моделей, теоретико-методологічне обґрунтування принципів їх побудови. Разом з тим, ще й досі у науковій літературі відсутня систематизація та узагальнююча класифікація всіх існуючих моделей бюджетного регулювання.

Постановка завдання. Метою даної статті є теоретико-методологічне обґрунтування та практична розробка класифікації існуючих на сьогодні як в вітчизняній літературі так і в світовій моделей бюджетного регулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджетне регулювання один з вагомих інструментів забезпечення соціально-економічного розвитку країни, визначення пріоритетності державної фінансової політики у сфері формування доходної частини бюджету, здійснення бюджетних видатків, дефіциту бюджету та державного боргу, міжбюджетних відносин значним чином впливає на темпи економічного зростання, стан стійкості фінансової системи, результативність структурних соціально-економічних перетворень [1, с. 26].

Сучасні трансформаційні процеси в економіці супроводжуються посиленням ризиків щодо економічного спаду у формі «м'якої» рецесії в розвинутих країнах світу, накопиченням значного обсягу державного боргу у країнах ЄС, США, Японії, що відповідно впливає на підвищення рівня невизначеності, нестабільності на фінансових ринках та середньострокову перспективу відновлення світової економіки. Кожна федеративна країна має індивідуальну, властиву тільки їй модель бюджетного регулювання, що сформувалася в певних історичних та політичних умовах.

На сьогодні, у фаховій літературі не існує єдиної точки зору науковців стосовно проблематики моделей бюджетного регулювання їх груп та видів. Наприклад, Л. Миргородська та О. Сунцова вирізняють дві основні групи моделей бюджетного федералізму [2, с. 16]

1) децентралізовані моделі або ж конкурентні (прикладом є США) – особливістю є велика фіскальна автономія регіональної та місцевої влади, слабкість зв'язків між різними рівнями влади; центральна влада не втручається в проблемами фінансового вирівнювання, мало зважає на фіскальні дисбаланси в розвитку окремих територій. Місцеві влади за застосування такої моделі можуть покладатись тільки на себе;

2) кооперативні моделі (прикладом є Австрія, ФРН, Скандинавські країни – характеризуються тісною співпрацею різних рівнів влади, активною політикою центральної влади у питаннях подолання фіскальних дисбалансів на різних рівнях управління та фінансового вирівнювання. Центральна влада активно піклується про забезпеченість єдиних стандартів суспільних послуг у межах усієї території держави.

Давайте більш детально розглянемо кожен з моделей. Перша модель децентралізована, або як її ще називають конкурентна основними ознаками якої є високий ступінь децентралізації влади, фінансової незалежності і самостійності регіональної влади а також

слабка участь центрального уряду в політиці вирівнювання горизонтальних диспропорцій. Важливим фактором функціонування цієї моделі є висока мобільність населення. І як було сказано вище класичним прикладом використання цієї моделі є Сполучені Штати Америки. В Америці розроблена система „бюджетного федералізму”, яка характеризується значним ступенем незалежності регіонів від центру та мінімізацією його перерозподільних функцій. В моделі бюджетного регулювання США фактично відсутній прямий перерозподіл бюджетних коштів між штатами, який такий звичний для України. Разом з тим, в США розроблений ефективний механізм фінансового вирівнювання міжрегіональних диспропорцій. Основними його компонентами є: бюджетне самофінансування штатів та фінансування федеральних цільових програм. Політика самофінансування увійшла в історію під назвою „нового федералізму”. Сутність політики полягає в тому, що в кожному штаті встановлені ті ж податки, які збираються й у федеральний бюджет, однак право на встановлення цих податків є виключною прерогативою самого штату. На відміну від України в США головну частку доходів дає подоходний податок. Найбільш суттєвим обмеженням податкових прав штатів є заборона на встановлення багатьох непрямих податків, таких як ПДВ. Предметом для наслідування є система планування бюджету в США, адже проект бюджету тут планується на п’ять років, а бюджетні таблиці охоплюють семирічний період: минулий рік, теперішній та п’ять наступних. Таким чином, в США сформувалась досить ефективна система самофінансування бюджетних органів місцевої влади: 92,3 % доходів штатів складають власні доходи, 88,6 % з яких припадають на регіональні податкові надходження. Регіональні бюджети залежать від федерального уряду менш ніж на 12 % [3].

Ми вважаємо що надзвичайно доречним було б застосування досвіду США щодо бюджетного регулювання в вітчизняній практиці. Насамперед, на наш погляд, щоб розв’язати проблему дефіциту бюджету в Україні слід збільшити дохідну частину бюджету. Це можна зробити, використовуючи досвід США в податковій політиці шляхом акцентування уваги на прямому оподаткуванні замість непрямого. В Україні податки платять незалежно від рівня прибутку. Тобто і більш, і менш заможні громадяни й підприємці сплачують однакову кількість податкових платежів до бюджету. У США навпаки - акцентується увага на прибутковому оподаткуванні, яке є більш соціально справедливим. Однак у цьому контексті в жодному разі не слід збільшувати податкові ставки податку з доходів фізичних осіб та податку на прибуток підприємств. Навпаки, їх необхідно зменшити, тобто створити умови, коли сплачувати податки стане вигідно як для підприємців, так і для фізичних осіб. Утім, не слід забувати й про податковий контроль, адже постане велика спокуса перед платниками податків всеодно продовжувати ухилятися від їх сплати, тому необхідно вдосконалити законодавчу базу та посилити фіскальний нагляд.

Ще одним не менш важливим завданням для бюджетної системи України було б запозичення досвіду у сфері планування бюджету та міжбюджетних відносин в США. Необхідно вдосконалити систему планування й прогнозувати доходи й видатки бюджету хоча б на декілька періодів наперед (на 3-5 років). В галузі міжбюджетних відносин необхідним є викорінення практики дотаційності рецесивних регіонів, це дало б можливість взяти курс на децентралізацію бюджетних відносин, коли створений в регіонах ВВП великою мірою буде залишатись на місцях, виключенням можуть бути трансферти, які будуть сприяти зростанню рівня добробуту громадян регіону. Ці зміни потрібно проводити поступово змінюючи законодавчу базу для попередження „революційних” процесів в бюджетній системі України [4, с.338]. Ми б запропонували провести експеримент обравши один регіон, який поступається іншим регіонам в надходженнях до Держбюджету, та повністю звільнити його на певний період від зобов’язань перед Держбюджетом, разом з тим відмовити цьому регіону від надання міжбюджетних трансфертів. Щоб уникнути зриву всього бюджетного процесу необхідно проводити експеримент в короткий термін та встановити в регіоні жорсткий державний контроль для попередження сепаратистських настроїв, ми вважаємо що даний захід покаже, наскільки насправді територія забезпечена власними фінансовими ресурсами.

Другою моделлю бюджетного регулювання є кооперативна. Модель яка характеризується значною участю місцевої влади в розподілі національного доходу та макроекономічної стабілізації, дольовою участю різних рівнів влади у головних національних податках, активною політикою горизонтального бюджетного вирівнювання та затвердженням принципу територіальної справедливості [5].

Найбільшого розвитку модель набула у Німеччині. Конституція ФРН затверджує принцип рівноправності податкових надходжень в дохідну частину від усіх територій. Для реалізації принципу в ФРН створена складна багатоступінчата система перерозподілу податкових надходжень між бюджетами. Надходження від податку з доходів фізичних осіб розподіляється рівними долями між федеральним та регіональними бюджетами (по 42,5 %), а залишок (15 %) зараховується в доходи місцевих бюджетів. В ФРН ПДВ займає місце регуляторного податку. Така система пояснюється тим, що федерація слідує за одноманітністю податків в різних землях.

Для німецької бюджетної системи характерна трьохступінчата система міжбюджетного вирівнювання:

1) здійснюється дохідне вирівнювання через надходження ПДВ у бюджети суб'єктів федерації;

2) здійснюється перерозподіл бюджетних ресурсів між бюджетами земель без втручання федерального уряду;

3) здійснюється пряме надання грантів деяким територіям. Німецька система бюджетного регулювання передбачає, що всередині кожного суб'єкта федерації існує власна методика перерозподілу ресурсів між бюджетами муніципальних утворень.

Ще однією країною яка надає перевагу кооперативній моделі бюджетного регулювання є Франція, бюджетна система цієї країни багатогранна, однак вирізняється великим ступенем централізації. Державний бюджет Франції акумулює приблизно 80 % всіх доходів і видатків фінансової системи. Через бюджетну систему Франції перерозподіляється приблизно 50 % національного доходу. У Франції немає єдності бюджетної системи. Кожен бюджет формально відокремлений. У дійсності існує відома централізація: бюджети нижчих адміністративних одиниць затверджуються виконавчою владою вищого гатунку. Утім, високий рівень централізації і залежності місцевих бюджетів від державного не заважає Франції входити у вісімку найрозвиненіших країн світу [6, с. 112]. Головною причиною такої ситуації є направленість податкової політики на споживче оподаткування.

Перспективою для України застосування досвіду Франції і Німеччини може бути:

1) ускладнення міжбюджетного вирівнювання територій шляхом застосування нових механізмів міжбюджетних відносин (наприклад, впровадження грантової системи);

2) вирівнювання податкової бази, коли розподіл податкових надходжень буде здійснюватись у рівній степені між Державним і місцевими бюджетами;

3) застосування політики споживчого оподаткування, коли хто більше буде споживати, той і більше буде сплачувати податків.

Ширшу класифікацію моделей бюджетного регулювання пропонує Ю. Барський [7]. Зокрема, він класифікує їх за наступними класифікаційними ознаками:

1. За способом розмежування доходів між рівнями бюджетної системи:

- німецька – міжбюджетні відносини базуються на «загальних» податках, надходження по яких розподіляється між всіма рівнями бюджетної системи. Пряма фінансова допомога із бюджетів вищого рівня відносно невелика, однак існують федеральні і спільні програми регіонального розвитку (Німеччина, РФ);

- американська – більша частина видатків по кожному з бюджетних рівнів фінансується за рахунок власних джерел (США);

- китайська – податки збираються регіональною владою, центр визначає частково по формулі, але найчастіше за згодою скільки кому лишити (Китай);

• канадська – класичний соціально-орієнтований бюджетний федералізм. Місцеві органи влади мають власні податки і користуються правом додавати свої ставки до базової федеральної ставки (Канада, Швейцарія, Австрія).

2. За співвідношенням переваг і недоліків централізації влади:

• розподільча модель бюджетно-податкових взаємовідносин – розподіл доходів використовується у якості інструменту регулювання «нерівних» умов життя (Німеччина);

• модель «конкуруючого» федералізму – кожен регіон і муніципалітет конкурують та можуть проводити власну бюджетну політику (США).

Україна, як і в більшість постсоціалістичних країн, відрізняється тим, що місцеві органи влади економічно слабших регіонів мають обмежений доступ до ринку капіталів тому забезпечення рівного доступу населення країни до місцевих суспільних благ, а отже, розв'язання завдань зменшення міжрегіональної диференціації обсягів та якості послуг соціальної інфраструктури потребує капітальних трансфертів із державного бюджету [8, с. 324].

Висновки та подальші дослідження. Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, що подальша бюджетна децентралізація має відбутися після змін у системі державного управління, соціального захисту та податковій системі, а для цього необхідно розв'язати основні проблемами використання бюджетного регулювання в Україні, серед яких: великий перелік задекларованих державою соціальних зобов'язань; нерівномірність темпів соціально-економічного розвитку регіонів; недостатній обсяг дохідної частини місцевих бюджетів; високий рівень дотаційності місцевих бюджетів.

Перспективу подальших досліджень застосування бюджетного регулювання та забезпечення умов його ефективного функціонування у фінансовій системі держави убачаємо в вирішенні питання згладжування різниці у рівнях соціально-економічного розвитку територій для забезпечення їх мешканців державними гарантіями на визначеному законодавством мінімальному рівні та формуванні реальної фінансової спроможності органів місцевого самоврядування.

Список літератури:

1. Луніна І. О. Капітальні трансферти місцевим бюджетам: підходи до створення ефективної системи управління / І. О. Луніна // *Фінанси України*. – 2011. – №2. – С. 24-34.

2. Миргородська Л. О. Фінансові системи зарубіжних країн: [навч. посібник] / Л. О. Миргородська. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.

3. Єрмасова Н. Б. Державні та муніципальні фінанси: теорія і практика в Росії та зарубіжних країнах [Електронний ресурс] / Н. Б. Єрмасова. – 2008. – Режим доступу: <http://www.ereading.org.ua/book.php?book=98322>

4. Лисяк Л. В. Бюджетна політика у системі державного регулювання соціально-економічного розвитку України : монографія / Л. В. Лисяк. – К. : ДННУ АФУ, 2009. – 594 с.

5. Лисенко О. Ю. Міжбюджетні відносини в Україні [Електронний ресурс] / О. Ю. Лисенко // *Державне управління теорія та практика*. – 2011. – №1. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/2011_1/txts/Lysenko.pdf

6. Гончаренко О. В. Розбудова міжбюджетних відносин на місцевому рівні: дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / О. В. Гончаренко. – К., 2008. – 217 с.

7. Барський Ю. М. Теорія бюджетного стимулювання регіонального розвитку [Електронний ресурс] / Ю. М. Барський, Ю. М. Зінчук // *Збірник наукових праць Кіровоградського національного технічного університету*. 2011. – №19. – Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_19_ekon/stat_19/38.pdf

8. Педченко Н.С., Заворотній С.І. Бюджетний федералізм у фінансовій системі держави: моделі та принципи / Н. С. Педченко, С. І. Заворотній // *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. – 2013. – №24. – С. 320-326.

Ігор Петрович КЕКІШ

викладач кафедри податків і фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
46000, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11, Україна
тел. 0506096933, kekishigor@ukr.net

ЕКОНОМІЧНИЙ ЗМІСТ МИТНИХ РЕЖИМІВ

Анотація

Стаття на тему «Економічний зміст митних режимів» присвячена дослідженню поняття, змісту та характеристик митного режиму. Метою статті є дослідження економічних характеристик митних режимів та аналіз їх впливу на ефективність зовнішньоекономічної діяльності. Методика дослідження передбачає здійснення аналізу наукових підходів та результатів останніх досліджень і публікацій з питань застосування митних режимів та відповідних нормативно-правових актів, їх синтезу та порівняння з міжнародним досвідом, узагальнення результатів дослідження та формулювання визначення економічних характеристик митних режимів. В результаті дослідження на підставі аналізу змісту та особливостей митних режимів визначено економічні характеристики митних режимів, їх вплив на здійснення зовнішньоекономічної діяльності держави в цілому та ефективність зовнішньоекономічних операцій суб'єктів господарювання зокрема. Встановлено, що економічними характеристиками митних режимів є митна процедура, умови оподаткування і використання товарів після митного оформлення, а також набутий статус товарів після застосування митного режиму, що безпосередньо впливають на фінансово-економічні показники і результати діяльності учасників господарювання. Митні режими, їх класифікація, застосування в Україні і вплив на зовнішньоекономічну діяльність потребують подальшого дослідження і вдосконалення. Наукова новизна статті полягає в виокремленні економічних характеристик митних режимів, встановленні їх взаємозв'язку та впливу на ефективність зовнішньоекономічних операцій учасників зовнішньоекономічної діяльності, а також – в узагальненні умов використання та здійснення операцій з товарами залежно від застосованого митного режиму, обмежень дій з товарами в залежності від набутого ними статусу. Результати дослідження можуть бути використані митними органами, учасниками зовнішньоекономічної діяльності та підприємствами-посередниками, контроль за діяльністю яких здійснюється митними органами, при розміщенні товарів у певні митні режими.

Ключові слова: митний режим, інститут митних режимів, структура складових митного режиму, економічні характеристики митних режимів, митна процедура, умови оподаткування, використання товарів після митного оформлення, митні платежі, митна територія, зовнішньоекономічні операції.

Ігорь Петрович КЕКИШ

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ТАМОЖЕННЫХ РЕЖИМОВ

Аннотация

Статья на тему «Экономическое содержание таможенных режимов» посвящена исследованию понятия, содержания и характеристик таможенного режима. Целью статьи является исследование экономических характеристик таможенных режимов и анализ их влияния на эффективность внешнеэкономической деятельности. Методика исследования предусматривает проведение анализа научных подходов и результатов последних исследований и публикаций по вопросам применения таможенных режимов и соответствующих

нормативно-правовых актов, их синтеза и сравнения с международным опытом, обобщение результатов исследования и формулирование определения экономических характеристик таможенных режимов. В результате исследования на основании анализа содержания и особенностей таможенных режимов определены экономические характеристики таможенных режимов, их влияние на осуществление внешнеэкономической деятельности государства в целом и эффективность внешнеэкономических операций субъектов хозяйствования в частности. Установлено, что экономическими характеристиками таможенных режимов являются таможенная процедура, условия налогообложения и использования товаров после таможенного оформления, а также приобретенный статус товаров после применения таможенного режима, которые непосредственно влияют на финансово-экономические показатели и результаты деятельности участников хозяйствования. Таможенные режимы, их классификация, применение в Украине и влияние на внешнеэкономическую деятельность требуют дальнейшего исследования и совершенствования. Научная новизна статьи заключается в выделении экономических характеристик таможенных режимов, установлении их взаимосвязи и влияния на эффективность внешнеэкономических операций участников внешнеэкономической деятельности, а также - в обобщении условий использования и осуществления операций с товарами в зависимости от применяемого таможенного режима, ограничений действий с товарами в зависимости от приобретенного ими статуса. Результаты исследования могут быть использованы таможенными органами, участниками внешнеэкономической деятельности и предприятиями-посредниками, контроль деятельности которых осуществляется таможенными органами, при помещении товаров под определенные таможенные режимы.

Ключевые слова: таможенный режим, институт таможенных режимов, структура составляющих таможенного режима, экономические характеристики таможенных режимов, таможенная процедура, условия налогообложения, использование товаров после таможенного оформления, таможенные платежи, таможенная территория, внешнеэкономические операции.

Ihor Petrovych KEKISH

Lecturer in Tax and fiscal policy
Ternopil National Economic University
46000, Ternopil, st. Lviv 11, Ukraine
tel. 0506096933, kekishihor@ukr.net

ECONOMIC CONTENT OF CUSTOMS REGIMES

Sammary

Article on the topic «The economic content of customs regimes» is devoted to the investigation of notion, content and characteristics of customs regime. The aim of the article is to investigate the economic characteristics of customs regimes and analyze their influence on the effectiveness of foreign economic activity. Methods of the research involves the analysis of scientific approaches and the results of recent investigations and publications on the application of customs regimes and relevant legal acts and their synthesis and comparison with international experience, generalization of the research results and formulation of determination of economic characteristics of customs regimes. The economic characteristics of customs regimes, their influence on the realization of foreign economic activity of the state and efficiency of foreign economic operations of economic subjects are determined on the basis of analysis of content and peculiarities of customs regimes. The economic characteristics of customs regimes are established, in particular customs procedures, terms of taxation and use of goods after customs clearance and also the acquired status of goods after customs regime application

which directly influence the financial and economic indicators and the results of activities of economic subjects. Customs regimes, their classification, application in Ukraine and impact on foreign economic activity require further investigation and improvement. The scientific novelty of the article: the economic characteristics of customs regimes are revealed, their correlation and impact on foreign economic operations of economic subjects are determined and also the application terms and realization the operations with goods according to applicable customs regime, limitations on actions with goods according to acquired status are generalized. The results of investigation can be used in practical activity of customs authorities, in the activities of economic operators and intermediaries which are supervised by customs authorities when goods are placed at certain customs regimes.

Keywords: *customs regime, institute of customs regimes, structure of components of the customs regime, the economic characteristics of customs regimes, customs procedure, terms of taxation, use of goods after customs clearance, customs payments, customs territory, foreign economic operations.*

Постановка проблеми. Виконання завдань держави у сфері митного регулювання покладено на економічні інститути, серед яких варто виокремити інститут мита та інститут митних режимів, які є основними в даній галузі економіки.

Головним інструментом захисту та протекціоністської політики держави є мито, яке передбачає стягнення визначених законодавством сум податків при ввезенні імпортованих товарів. А застосування інституту митних режимів передбачає визначення митної процедури щодо цих товарів, встановлення їх правового статусу, умов оподаткування і використання після митного оформлення, а також вимог до товарів, які можуть бути поміщені під обраний вид митного режиму. Ефективне застосування митних режимів веде до підвищення інтенсивності зовнішньоекономічної діяльності, збільшення товарообігу через митний кордон України та покращення економіки держави в цілому. Тому дослідження економічних характеристик митних режимів і їх значення при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності в умовах розвитку української економіки є актуальною проблемою сьогодення.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Питання митних режимів, їх ефективності та застосування досліджувалося в працях Резніка І.М., Царенко В.І., Кормич Б.А., Шульги М.Г., Осадчої Н.В. та інших науковців. Разом з тим економічний зміст митних режимів в сучасній науковій літературі чітко не висвітлений, дане питання залишається актуальним і потребує подальшого дослідження.

Здебільшого в сучасній науковій літературі зустрічаються статті, в яких митні режими досліджуються з погляду юридичної науки як правова категорія.

Для прикладу, в статті Резніка І.М. досліджено співвідношення фундаментальних категорій адміністративного та митного права, якими є адміністративно-правовий та митний режим [1, 110]. Автор намагається більш точно окреслити теоретичне підґрунтя, на якому розбудовується правовий інститут митного режиму, й зробити ряд уточнень щодо його природи.

Царенко В.І. вважає, що науково-обґрунтоване визначення митної термінології вкрай важливе для покращення правотворчої, правозастосовної та економічної діяльності. У своїй статті автор актуалізує питання формулювання поняття митного режиму шляхом дослідження його змісту, уточнення можливостей використання митних режимів та справляння митних платежів [2, 87].

Кормич Б.А. аналізує зміст та сутність митних режимів з позицій національного та міжнародного права, визначає характерні риси та основні елементи митних режимів. Він вважає, що митний режим виступає певною правовою оболонкою, в рамках якої окремі учасники врегульованих митним законодавством відносин реалізують свої права і обов'язки в конкретній ситуації [3, 88].

Шульга М.Г. розглядає проблеми визначення митних режимів за новим митним кодексом України, здійснює аналіз нормативно-правових актів та наукової літератури щодо визначення

митного режиму і втілення цих напрацювань у новому митному кодексі України. Автор вважає, що митний режим має складну правову природу і об'єднує в собі елементи адміністративно-правового та фінансово-правового регулювання. Його можна визначити як правовий режим, що виражається в певному сполученні адміністративно-правових і фінансово-правових засобів регулювання, встановлених митним законодавством з метою регламентування відносин, що виникають у зв'язку з переміщенням товарів і транспортних засобів через митний кордон між митним органом та особою, що їх переміщує [4, 278].

Осадча Н.В. аналізує відповідність існуючих митних режимів міжнародним вимогам, можливості їх практичного застосування в сучасних умовах господарювання, досліджує зміни у законодавстві відносно регулювання зовнішньоекономічної діяльності та активність використання митних режимів. Вважає, що митний режим є дієвим інструментом реалізації митної політики, який являє сукупність стимулів та обмежень щодо здійснення зовнішньоекономічної діяльності, є засобом захисту економічних інтересів України [5, 31].

Постановка завдання. Погоджуючись з усіма вищенаведеними міркуваннями вважаємо, що не менш цікаво дослідити митний режим як економічну категорію, оскільки особливості застосування митних режимів мають вирішальний вплив на здійснення зовнішньоекономічної діяльності держави в цілому та ефективність зовнішньоекономічних операцій суб'єктів господарювання зокрема. Тому метою даної статті є дослідження економічних характеристик митних режимів та аналіз їх впливу на ефективність зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до митного кодексу України митний режим – це комплекс взаємопов'язаних правових норм, що відповідно до заявленої мети переміщення товарів через митний кордон України визначають митну процедуру щодо цих товарів, їх правовий статус, умови оподаткування і обумовлюють їх використання після митного оформлення (рис.1). З одного боку комплекс правових норм, правовий статус товарів – це складові, які визначають правовий характер даної категорії, а з іншого – митна процедура, умови оподаткування і використання товарів після митного оформлення – це характеристики, які безпосередньо впливають на фінансово-економічні показники і результати діяльності учасників господарювання.

Митна процедура щодо товарів – це зумовлені метою переміщення товарів через митний кордон України сукупність та порядок виконання митних формальностей, тобто сукупності дій, що підлягають виконанню відповідними особами і митними органами з метою дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи. Отже, від характеру цих дій і їх кількості залежить вартість зовнішньоекономічної операції, її економічна доцільність, кінцева вартість товарів, прибуток підприємства від даної операції і загальна ефективність діяльності.

Умови оподаткування товарів – це насамперед види і ставки митних платежів при застосуванні до товарів певного виду митного режиму, можливість застосування податкових пільг, умовного нарахування податків, відшкодування стягнених платежів. Митні платежі – це мито, акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції) і податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції)[7, 7].

За умови дотримання вимог та обмежень, встановлених митним Кодексом, до товарів може застосовуватись звільнення, умовне повне звільнення, а також умовне часткове звільнення від оподаткування митними платежами. Наприклад, звільнення від оподаткування митними платежами може застосовуватися до товарів, поміщених у митні режими реімпорту та відмови на користь держави, а звільнення від оподаткування вивізним митом – до товарів, поміщених у митний режим реекспорту.

Умовне повне звільнення від оподаткування митними платежами може застосовуватися до товарів, поміщених у митні режими транзиту, тимчасового ввезення, тимчасового вивезення, митного складу, вільної митної зони, безмитної торгівлі, переробки на митній території,

знищення або руйнування. Умовне часткове звільнення від оподаткування митними платежами може застосовуватися до товарів, поміщених у митний режим тимчасового ввезення, до яких не може бути застосоване умовне повне звільнення від оподаткування відповідно до положень міжнародної Конвенції про тимчасове ввезення (м. Стамбул, 1990 рік) та глави 18 митного кодексу України.

Рис.1. Структура складових митного режиму.

Складено автором на основі [6, 188].

Поміщення товарів у певний митний режим, їх оподаткування і використання у відповідності до умов, встановлених законодавством для обраного митного режиму, здійснюється тільки при дотриманні чітко визначених митним кодексом вимог, обмежень і заборон щодо товарів і транспортних засобів, які є об'єктами зовнішньоекономічної діяльності. З аналізу відповідних норм законодавства випливає, що однією з основних таких вимог є подання митному органу митної декларації, документів на товари і виконання встановлених відповідно до закону заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Ця вимога є спільною для всіх митних режимів, але деякі з них передбачають подання не тільки товарно-транспортного документа на перевезення і рахунку-фактури чи іншого документа, який визначає вартість товару, але й певних окремих дозволів митних або інших державних органів,

відомостей про ідентифікацію товарів та зобов'язання про сплату митних платежів у разі не виконання умов застосування митного режиму. Наприклад: митні режими переробка на митній території, переробка за межами митної території, знищення або руйнування і відмова на користь держави передбачають обов'язкове подання відповідного письмового дозволу митного органу, а митні режими реімпорту, реекспорту, транзиту, тимчасове ввезення, тимчасове вивезення, переробка на митній території та переробка за межами митної території вимагають застосування ідентифікації товарів. Поміщення певних встановлених законодавством видів товарів у митні режими транзиту, тимчасове ввезення, тимчасове вивезення, переробка на митній території та переробка за межами митної території неможливе без застосування фінансових гарантій, тобто зобов'язання сплати митних платежів у разі невиконання умов застосування митного режиму. Ввезення, вивезення чи транзит через митну територію України військових товарів та товарів, що можуть бути використані при виготовленні зброї масового знищення, потребує обов'язкового подання до митного оформлення дозвільного документа відповідного компетентного органу держави незалежно від митного режиму, в який поміщуються ці товари. Митний режим знищення або руйнування додатково передбачає подання дозволів на знищення (руйнування) товарів від державних органів, до повноважень яких належить контроль за переміщенням таких товарів, та укладення договору на знищення (руйнування) товарів з підприємством, уповноваженим відповідно до законодавства України на знищення (руйнування) відповідних категорій товарів. Крім того слід зазначити, що законодавством України передбачені випадки, в яких замість митної декларації можуть використовуватися інші документи для декларування товарів і транспортних засобів.

Проаналізувавши відповідний розділ митного кодексу приходимо до висновку, що заходи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності застосовуються лише до товарів, що поміщуються в митні режими імпорту, експорту та українських товарів, що поміщуються в митний режим вільної митної зони. В усіх інших митних режимах заходи нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності не застосовуються.

Також, важливими вимогами при перебуванні товарів у митних режимах транзиту, тимчасового ввезення та тимчасового вивезення є незмінний стан товарів та виконання зобов'язання про їх зворотне вивезення (ввезення). Стан товарів, поміщених у митні режими переробки на митній території та переробки за межами митної території, може змінюватися відповідно до технологічної схеми переробки, але продукти переробки також підлягають обов'язковому зворотному вивезенню чи ввезенню.

Законодавством України визначено обмеження щодо товарів, які поміщуються у митні режими, що передбачають звільнення від оподаткування митними платежами, та щодо термінів дії таких митних режимів. Наприклад: у митний режим транзиту не можуть бути поміщені товари, заборонені законодавством до ввезення чи транзиту через митну територію України. А в митні режими митного складу і безмитної торгівлі не можуть поміщатися товари, заборонені до ввезення в Україну, вивезення з України та транзиту через територію України, товари, строк придатності для споживання або використання яких закінчився, гуманітарна допомога, живі тварини та електроенергія. Крім того, окремими актами Кабінету міністрів України встановлюються переліки товарів, які заборонено поміщувати в митні режими переробки на митній території та відмови на користь держави, а також спеціальні вимоги щодо здійснення знищення або руйнування окремих категорій товарів, таких як лікарські, наркотичні і психотропні засоби, неякісна та небезпечна продукція, зброя, боєприпаси і спеціальні засоби тощо. Переліки товарів, які допускаються до тимчасового ввезення з умовним повним звільненням від оподаткування, визначаються положеннями Конвенції про тимчасове ввезення (Стамбул, 1990 р.) та митного кодексу України.

Строки транзитних перевезень товарів встановлені митним кодексом залежно від виду транспорту і становлять від 5(авіаційний транспорт) до 90(трубопровідний транспорт) діб. Однак, ці строки можуть бути продовжені на час дії обставин непереборної сили, що заважають завершенню транзиту, а також на час зберігання під митним контролем і здійснення інших

дозволених законодавством операцій з товарами, за умови інформування митного органу. Строк зберігання товарів у митному режимі митного складу не може перевищувати 1095 днів, а підакцизних та іноземних товарів, які попередньо перебували у митному режимі транзиту, тимчасового ввезення, переробки на митній території, а також продуктів переробки – 365 днів. Строк перебування товарів у митних режимах тимчасового ввезення і тимчасового вивезення встановлюється митним органом у кожному конкретному випадку, але не може перевищувати трьох років. Строк перебування товарів у митному режимі вільної митної зони обмежується лише часом функціонування відповідної вільної митної зони, а в митному режимі безмитної торгівлі – терміном придатності товарів для споживання або використання. Строки переробки товарів на митній території та переробки за межами митної території встановлюються митним органом при видачі дозволу на переробку, продовжуються за заявою підприємства, але не можуть перевищувати 365 днів.

Отже, умови застосування митних режимів, передбачають певні обмежуючі заходи щодо товарів і транспортних засобів, переміщуваних через митний кордон, які направлені на захист національних виробників, споживачів продукції, а також навколишнього природного середовища, і відповідають вимогам міжнародних договорів і конвенцій, до яких приєдналася Україна.

Товари після митного оформлення, в залежності від обраного митного режиму, можуть використовуватися на митній території України вільно, без будь-яких обмежень, або перебувати під митним контролем і мати право на обмежене використання під час дії митного режиму до його завершення. Використання товарів залежить від їх статусу в результаті дії обраного митного режиму, митної території (зони митного контролю) використання та спеціальних умов, за яких це використання дозволено, і які закріплені митним законодавством. Дані умови передбачають такі дії:

- 1) відчуження або передача товарів для використання третім особам;
- 2) користування товарами;
- 3) операції з товарами;
- 4) зміна характеристик товарів.

Слід зазначити, що в залежності від обраного митного режиму можуть бути дозволені або всі дії з товарами, або лише окремі з них.

Вільне використання з можливістю вчинення всіх вищеперелічених дій, включаючи відчуження або передачу товарів для використання третім особам, на митній території чи за її межами можливе лише при розміщенні товарів у митні режими імпорту та експорту зі сплатою всіх митних платежів у повному обсязі та дотриманням всіх передбачених законодавством заходів нетарифного регулювання, а також – у митні режими реімпорту та реекспорту з дотриманням всіх передбачених законодавством вимог при розміщенні товарів у митний режим.

З товарами, які перебувають у митному режимі транзиту, можуть здійснюватися лише операції з навантаження, вивантаження та перевантаження товарів з одного транспортного засобу на інший з дозволу митного органу, в зоні діяльності якого проводяться такі операції. Транспортні засоби комерційного призначення, розміщені у митний режим транзиту, можуть піддаватися операціям з технічного обслуговування та ремонту, потреба в яких виникла під час перебування їх на митній території України.

З товарами і транспортними засобами комерційного призначення, розміщеними в митні режими тимчасове ввезення, тимчасове вивезення, митний склад, вільна митна зона, безмитна торгівля з умовним повним звільненням від оподаткування, можуть здійснюватися операції технічного обслуговування та ремонту, необхідність в яких виникла протягом строку перебування в митному режимі, а також інші операції, дозволені законодавством для певного виду митного режиму, які виключають зміну характеристик цих товарів, що ведуть до зміни їх товарного коду за УКТ ЗЕД, та використання даних товарів з метою одержання прибутку.

З товарами і транспортними засобами комерційного призначення, розміщеними в митні режими переробка на митній території, переробка за межами митної території, знищення або

руйнування і відмова на користь держави дозволяється здійснення операцій, передбачених законодавством для певного митного режиму, які визначаються при одержанні відповідного письмового дозволу митного органу.

Отже, загалом можна відмітити, що до іноземних товарів на митній території або українських товарів за межами митної території України застосовуються певні обмеження щодо їх використання та дозволених операцій з цими товарами. І навпаки, товари, які в наслідок застосування митного режиму набули статусу іноземних товарів за межами митної території або статусу українських товарів на митній території України можуть використовуватись вільно і без будь-яких обмежень.

Підсумовуючи вищевикладене слід зробити декілька висновків.

1. Митний режим як економічна категорія має вирішальний вплив на здійснення зовнішньоекономічної діяльності держави в цілому та ефективність зовнішньоекономічних операцій суб'єктів господарювання зокрема.

2. Економічними характеристиками митних режимів є митна процедура, умови оподаткування і використання товарів після митного оформлення, а також набутий статус товарів після застосування митного режиму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на фінансово-економічні показники і результати діяльності учасників господарювання.

3. Умови застосування митних режимів, передбачають певні обмежуючі заходи щодо товарів і транспортних засобів, переміщуваних через митний кордон, які направлені на захист національних виробників, споживачів продукції, а також навколишнього природного середовища, і відповідають вимогам міжнародних договорів і конвенцій, до яких приєдналася Україна.

4. Митні режими, їх класифікація, застосування в Україні і вплив на зовнішньоекономічну діяльність потребують подальшого дослідження і вдосконалення.

Список літератури:

1. Співвідношення категорій “адміністративно-правовий режим” та “митний режим” [Електронний ресурс] / І. М. Резнік // Вісник Академії митної служби України. Сер. : Право. — 2009. — № 1. — С. 110-113. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vamsup_2009_1_18.pdf.

2. Митний режим як вид правового режиму: поняття, зміст та можливості використання [Електронний ресурс] / В. І. Царенко, Л. В. Луценко // Митна безпека. — 2013. — № 1. — С. 86-91 — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/mb_2013_1_17.pdf.

3. Митні режими як інститут митного права [Електронний ресурс] / Б. А. Кормич // Митна справа. — 2013. — № 6. — С. 86-92 — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Ms_2013_6_13.pdf.

4. Митний режим: основи правового регулювання [Електронний ресурс] / М. Г. Шульга // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер. Економічна теорія та право. — 2013. — № 4. — С. 270-280 — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnyua_etp_2013_4_30.pdf.

5. Митні режими як інструмент упровадження митної політики [Електронний ресурс] / Н. В. Осадча // Економічний вісник Донбасу. — 2009. — № 1. — С. 25-41 — Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/22924/6-Osadcha.pdf?sequence=1>.

6. Митний кодекс України : навч.-метод. посіб. / заг. редакція М.Я. Азарова — К.: Державна митна служба України, 2012. — 904 с.

7. Митний кодекс України (текст) Станом на 10 вересня 2013 р.: — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 292 с.

8. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_643/print1403107215061806

9. Гребельник О. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності: підручник [Електронний ресурс] / О. П. Гребельник. — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 696 с. — Режим доступу: http://pidruchniki.ws/00000000/ekonomika/mitne_regulyvannya.

Любов Михайлівна КЛАПКІВ
к.е.н., старший викладач кафедри фінансів
Київського національного торговельно-економічного університету

СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ОЦІНКИ РИЗИКУ У СТРАХОВИХ ТОВАРИСТВАХ

Анотація

В статті розглянуто сутність стрес-тестування як інструменту, що дозволяє оцінити стійкість страхового товариства стосовно макроекономічних потрясінь. Його розглядається як складову індивідуальної системи корпоративного управління чи елемент механізму державного нагляду.

Виокремлено, цілі стрес-тестів з позиції страхових компаній, які частково відрізняються від підходу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Для перших це інструмент управління фінансовими ризиками, а для другої – механізм моніторингу якості контролю ризиків. Водночас, підкреслено що, застосування такої форми аналізу спрямовано на єдиний результат – забезпечення фінансової збалансованості страховика у випадку виникнення негативних сценаріїв розвитку економічного середовища.

Метою, для страхових компаній, проведення стрес-тестів, визначено: вдосконалення корпоративного управління; глибше усвідомлення ризиків керівниками та менеджментом, а також розроблення стратегії управління ними; оцінка адекватності страхових резервів і капіталу.

Зазначене тестування сприяє кращому усвідомленню причин фінансових небезпек, які виникають в діяльності страховика, їх ідентифікації і виміру, а також встановленню лімітів на ризики, які компанія в стані прийняти. Крім того, такий інструмент є істотним елементом в процесі прийняття оптимального рішення щодо залучення капіталу. Стресовий аналіз актуальний для оцінки адекватності страхових резервів компанії, а також збалансованості активів і пасивів.

Відзначається, що стрес-тестуванням можна отримати: перелік факторів-ризиків, які мають значний вплив на фінансовий стан страховика та зв'язок між факторами-ризиками.

Побудовано багатофакторну модель згідно обґрунтованого переліку ключових пунктів алгоритму, які складають основу для стрес-тестування з урахуванням сучасних тенденцій, розвитку та стану вітчизняного страхового ринку.

Запропоновано варіанти та способи використання результатів стрес-тестування, як в середині страхового товариства, так і акціонерами чи органами пруденційного нагляду.

***Ключові слова:** страхова компанія, стрес-тестування, макроекономічні показники, алгоритм, нагляд, управління ризиками.*

Любов Михайлівна КЛАПКІВ

СТРЕСС-ТЕСТИРОВАНИЕ КАК ИНСТРУМЕНТ ОЦЕНКИ РИСКА В СТРАХОВЫХ ОБЩЕСТВАХ

Аннотация

В статье рассмотрена сущность стресс-тестирования как инструмента, который позволяет оценить устойчивость страхового общества относительно макроекономических потрясений. Стресс-тестирование рассматривается как составляющая индивидуальной системы корпоративного управления или элемент механизма государственного надзора.

Выделены, цели стресс тестов с позиции страховых компаний, которые частично отличаются от подхода Национальной комиссии, осуществляющей государственное регулирование в сфере рынков финансовых услуг. Для первых это инструмент управления финансовыми рисками, а для вторых - механизм мониторинга качества контроля рисков. Одновременно подчеркнута что, применение таких форм анализа направлено на единый результат - обеспечение финансовой сбалансированности страховщика в случае возникновения негативных сценариев развития экономической среды.

Целью, для страховых компаний, проведение стресс тестов, определено: совершенствование корпоративного управления; глубокое осознание рисков руководителями и менеджментом, а также разработка стратегии управления ими; оценка адекватности страховых резервов и капитала.

Указанное тестирование способствует лучшему осознанию причин финансовых рисков, возникающих в деятельности страховщика, их идентификации и измерения, а также установлению лимитов на риски, которые компания в состоянии принять. Кроме того, такой инструмент является существенным элементом в процессе принятия оптимального решения по привлечению капитала. Стрессовый анализ актуален для оценки адекватности страховых резервов компании, а также сбалансированности активов и пассивов.

Отмечается, что стресс тестированием можно получить: перечень факторов-рисков, которые оказывают существенное влияние на финансовое состояние страховщика и связь между факторами-рисками.

Построена многофакторная модель согласно обоснованного перечня ключевых пунктов алгоритма, которые составляют основу для стресс тестирования с учетом современных тенденций, развития и состояния отечественного страхового рынка.

Предложены варианты и способы использования результатов стресс тестирования, как внутри страхового общества, так и акционерами или органами пруденциального надзора.

***Ключевые слова:** страховая компания, стресс-тестирование, макроэкономические показатели, алгоритм, надзор, управление рисками.*

Lyubov Mykhaylivna KLAPKIV

PhD, Senior Lecturer Department of Finance
Kyiv National Trade and Economic University
liuba_klapkiv@ukr.net

STRESS TESTING AS A TOOL FOR RISK ASSESSMENT IN INSURANCE COMPANIES

Summary

The paper considers the nature of stress testing as a tool .What allows us to estimate the stability of the insurance company in relation to macroeconomic shocks. It is seen as part of an individual system or element of corporate governance mechanism of government oversight.

Are pointed out, purpose of stress tests from a position of insurance companies, which are partly different from the approach the National Commission for the State Regulation of Financial Services Markets. For the first is a tool to manage financial risks. For the second - a mechanism for monitoring the quality of risk control. At the same time, emphasized that the use of such forms of analysis aimed at one result - to ensure the financial balance of the insurer in the event of negative scenarios of the economic environment.

The purpose for insurance companies, stress tests are as follows: corporate governance; deeper understanding of risk managers and management, and strategy development management; assessment of the adequacy of insurance reserves and capital.

The specified testing helps better understanding the causes of the financial dangers that arise in the activities of the insurer, their identification and measurement, as well as setting limits on the risks

that the company in a position to take. In addition, this tool is an essential element in making optimal decisions on raising capital. Stressful analysis relevant for assessing the adequacy of insurance reserves and balance of assets and liabilities.

It is noted that stress testing is available: a list of factors, risks that have a significant impact on the financial condition of the insurer and the relationship between risk-factors.

Constructed multivariate models informed by the list of key points of the algorithm. They form the basis for stress testing based on current trends, development and condition of the domestic insurance market. The variants and methods of using the results of the stress test. Possible use of insurance companies, shareholders or by the prudential supervision.

Keywords: *insurance company, stress testing, macroeconomic indicators, algorithm, supervision, risk management.*

Постановка проблеми. Непевність та зміни у вітчизняній та світовій економіці, зокрема на страхових ринках у поєднанні із фінансовими та політичними кризами, різною мірою чинять вплив на страхові ринки. Обумовлює це необхідність модифікації методів і стандартів здійснення нагляду за страховою діяльністю та моніторингу платоспроможності вітчизняних компаній. В цій площині підкреслюється роль швидкої і повної ідентифікації фінансових ризиків в діяльності страховиків та їх адекватного управління.

Дієвим способом аналізу та оцінки впливу фінансових ризиків на діяльність страхових компаній є стрес-тестування. В такому контексті його можна розглядати як складову індивідуальної системи корпоративного управління або як елемент механізму державного нагляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняних компаніях стрес-тестуванню, як інструменту не приділялось значної уваги, хоча його мета і завдання відповідають потребам сучасного страхового ринку. Крім того, в компаніях сформувались достатні умови для виконання аналізу та одержання адекватних результатів. Стрес-тестування як інструмент оцінки ризику ліквідності розглядають у своїх працях такі науковці, як: І. Андрієвська, Ф. Банн, М. Корнеєв, М. Кудрявцева, Є. Самойлов, М. Сугоняко, І. Пашковська., А. Тавасієв, Н. Ткаченко. Віддаючи належну шану напрацюванням зазначених вчених, залишаються дискусійними та до кінця не вирішеними такі питання як: специфіка стрес-тестування у страхових товариствах, із урахуванням виявлення макрочинників, певної організаційної, нормативно-методичної та інформаційно-програмної підготовки, що справляють найбільший вплив на результативність. Це викликало необхідність проведення даного наукового дослідження та визначило його мету.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення цілей та можливостей і формування системи алгоритму проведення стрес-тестування у страхових компаніях.

Важливо відзначити, що досі стрес-тест не характеризувався особливою практичною значущістю, з огляду на те, що в Україні відсутня стандартна форма його проведення. Як зазначається, багато вітчизняних страховиків стикаються зі складнощами переходу від ідеї та проектування систем управління ризиками до їх впровадження і повсякденного використання [7, с. 69].

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, одним із дієвих способів аналізу та оцінки впливу фінансових ризиків на діяльність страхових компаній є стрес-тестування. В такому контексті його можна розглядати як складову індивідуальної системи корпоративного управління або як елемент механізму державного нагляду. Відзначається, що стрес-тестуванням можна отримати такі результати: перелік факторів-ризиків, які мають значний вплив на фінансовий стан страховика та зв'язок між факторами-ризиками.

Система стрес-тестування повинна, в першу чергу, спрямовуватись на розв'язання проблеми вітчизняних страхових компаній, які функціонують у складних економічних умовах. Це обумовлює особливості її побудови, ключові компоненти та їх взаємодію, перелік учасників, принципи підбору критеріїв та інші характерні елементи. На нашу думку, кожен страховик,

який бажає забезпечити себе від несприятливого впливу фінансових ризиків повинен сприймати такий інструмент як складову системи корпоративного управління. Місце стрес-тесту в ній окреслюється підготовчим етапом, тобто обґрунтуванням подальших дій. Зазначається, що в цьому контексті його роль полягає у визначенні соціально-бюджетних вимог до системи управління ризиками та платоспроможності [8, с. 31]. Попри це, введення такого інноваційного механізму в діяльність страховиків є однією із потенційних конкурентних переваг, а не обов'язком.

Цілі стрес-тестів з позиції страхових компаній частково відрізняються від підходу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Для перших це інструмент управління фінансовими ризиками, а для другої – механізм моніторингу якості контролю ризиків. Хоча застосування такої форми аналізу спрямовано на одне і теж – забезпечення фінансової збалансованості страховика у випадку виникнення негативних сценаріїв розвитку економічного середовища.

На нашу думку, проведення стрес-тестів страховими компаніями має на меті [2, с. 88]:

1. Вдосконалення корпоративного управління. Тестування є елементом якісного корпоративного устрою, результатом якого є внутрішній контроль, успішне управління компанією і ризиками зокрема. Для того, щоб методика була дієвою, вона повинна сприйматись як одна із основних складових механізму управління фінансовими ризиками, а не як допоміжний інструмент моніторингу наслідків. Страхова компанія може використовувати такий аналіз як для стратегічного планування, так і при надзвичайній ситуації.

2. Глибше усвідомлення ризиків керівниками, а також розроблення стратегії їх управління. Проведення тестування сприятиме кращому розумінню причин фінансових небезпек, які виникають в діяльності страховика, їх ідентифікації і виміру, а також встановленню лімітів на ризики, які компанія в стані прийняти. Для того, щоб це правильно сприйняти, керівник повинен знати положення, які становлять основи стресового аналізу та його результату. Це допоможе суб'єктам страхового підприємництва розвинути і оцінити стратегії обмеження ризику або забезпечення від його впливу та негативних наслідків. Крім того, такий інструмент може являться істотним елементом в процесі прийняття оптимального рішення щодо залучення капіталу.

3. Оцінка адекватності страхових резервів і капіталу. Стресовий аналіз може використовуватись для оцінки адекватності страхових резервів компанії, а також збалансованості активів і пасивів. З цією метою слід перевіряти чи на достатньо високому рівні надійності і ліквідності знаходяться активи для забезпечення виконання зобов'язань. Крім того, в сучасному ризик-менеджменті розповсюджена інтеграція стрес-складової в розрахунок обсягу капіталу. [4, с. 55] Тому такі тестування становитимуть додаткове цінне джерело вхідної інформації, необхідної для розрахунку достатнього обсягу капіталу та оптимального рівня платоспроможності.

З позиції нагляду ДКРРФПУ, проведення стрес-тесту спрямоване на одержання повнішої і достовірнішої оцінки щодо:

а) платоспроможності страховика, а також адекватності капіталу. В подальшому це служитиме для визначення індивідуальних вимог щодо обсягу капіталу кожного об'єкта нагляду;

б) рівня страхових резервів;

в) збалансованості активів і зобов'язань страховика;

г) адекватності лімітів розміщення активів в різні види фінансових інструментів.

Результати найістотніших стрес-тестів та інформацію щодо їх конструкції і методології проведення рекомендується розглядати ДКРРФПУ, а також мати доступ до підсумків усіх проведених оцінок. У випадку виявлення незадовільних результатів в окремих страховиків, доцільно вимагати проведення додаткових оцінок. З цією метою орган державного нагляду доцільно наділити відповідними повноваженнями: окреслювати вимоги щодо тестування з

точки зору превентивного управління фінансовими ризиками, наприклад, характер і частоту проведення, мінімальну кількість факторів, які повинні охоплюватися аналізом, або пропонувати власні стандарти, які відобразатимуть індивідуальні особливості компанії [1, с. 69].

Зважаючи на складність та масштаб стрес-тестування, його проведення вимагає певної організаційної, нормативно-методичної та інформаційно-програмної підготовки. Перше полягає у визначенні ключових осіб, відповідальних за виконання поставленого завдання та одержання істотних результатів, на основі яких керівництво приймає рішення. Друге – в письмовому затвердженні основних засад та положень про механізм тестування, тобто чітких внутрішніх правилах. Крім цього, можуть також міститись рекомендаційні форми його проведення, методологічний апарат та перелік питань, на основі яких формується висновок. Третій блок охоплює інформаційну та програмну складові, які забезпечують підбір та генерування необхідних вхідних даних, комп'ютеризовану обробку цих показників для швидкого та автоматичного розрахунку вихідних цифр.

Процес проведення стрес-тесту пов'язаний із залученням значної кількості фахівців компанії, які займаються інвестиціями, перестраховуванням, актуарною справою, управлінням ризиками. Залежно від величини страхової компанії та її організаційної структури, відповідальність за його проведення може покладатись на одного спеціаліста або залученого на певному етапі менеджера чи відділу управління ризиками. Активну підтримку в цьому процесі може надати особа, яка займається внутрішнім аудитом. До її обов'язків рекомендується включити періодичну перевірку правильності проведення стрес-тестів. Важливим елементом є процес комунікації між працівниками, а також формування прозорої та зрозумілої документації ключових положень та результатів. Корисною може також виявитись інформація отримана від ДКРРФПУ, зовнішніх консультантів, аудиторів і бухгалтерів, актуаріїв, рейтингових агентств, перестраховиків.

Робота над проведенням стрес-тесту в страховій компанії починається із ідентифікації змінних, які беруться до уваги під час аналізу, а також розробленні відповідних сценаріїв. Наступним кроком є безпосередньо тест, а отримані висновки можуть використовуватись для широкої сфери подальших оцінок. На останньому етапі узагальнюються та інтерпретуються результати. Кожен з етапів є важливим, що обумовлює цілісний аналіз чутливості портфеля страхової компанії до ринкових змін.

На основі опрацьованого іноземного досвіду проектування стрес-тесту, виділимо ключові пункти алгоритму (рис. 1):

1. Визначення цілей, для яких він буде застосовуватись (наприклад опрацювання нового бізнес-плану). Такі повноваження повинні належати керівнику, акціонерам або іншим особам, які відповідають за загальний фінансовий стан страхової компанії.

2. Формування алгоритму виконання стрес-тесту. На цьому етапі виконавець тесту, на основі завдань, окреслених в межах поставленої цілі, визначає потрібні кроки. В компанії може бути стандартна форма проведення аналізу для усіх ситуацій. З іншого боку, зважаючи на особливості досліджуваного явища – розробляються індивідуальні алгоритми для кожного прояву ризиків.

Однією із переваг впровадження стандартних форм стресового аналізу є можливість порівняння їх результатів у окремих страхових компаній. Критерії, які використовуються у стандартних випробуваннях повинні бути підібрані таким чином, щоб враховувати специфіку ризиків певного середовища. Стандартні стрес-тести повинні відображати той факт, що страховики мають різні портфелі ризиків (за видами та рівнем), застосовують відмінні системи розповсюдження страхових полісів, приймають різні програми перестраховування, та мають неоднакову структуру активів (за видами інвестицій).

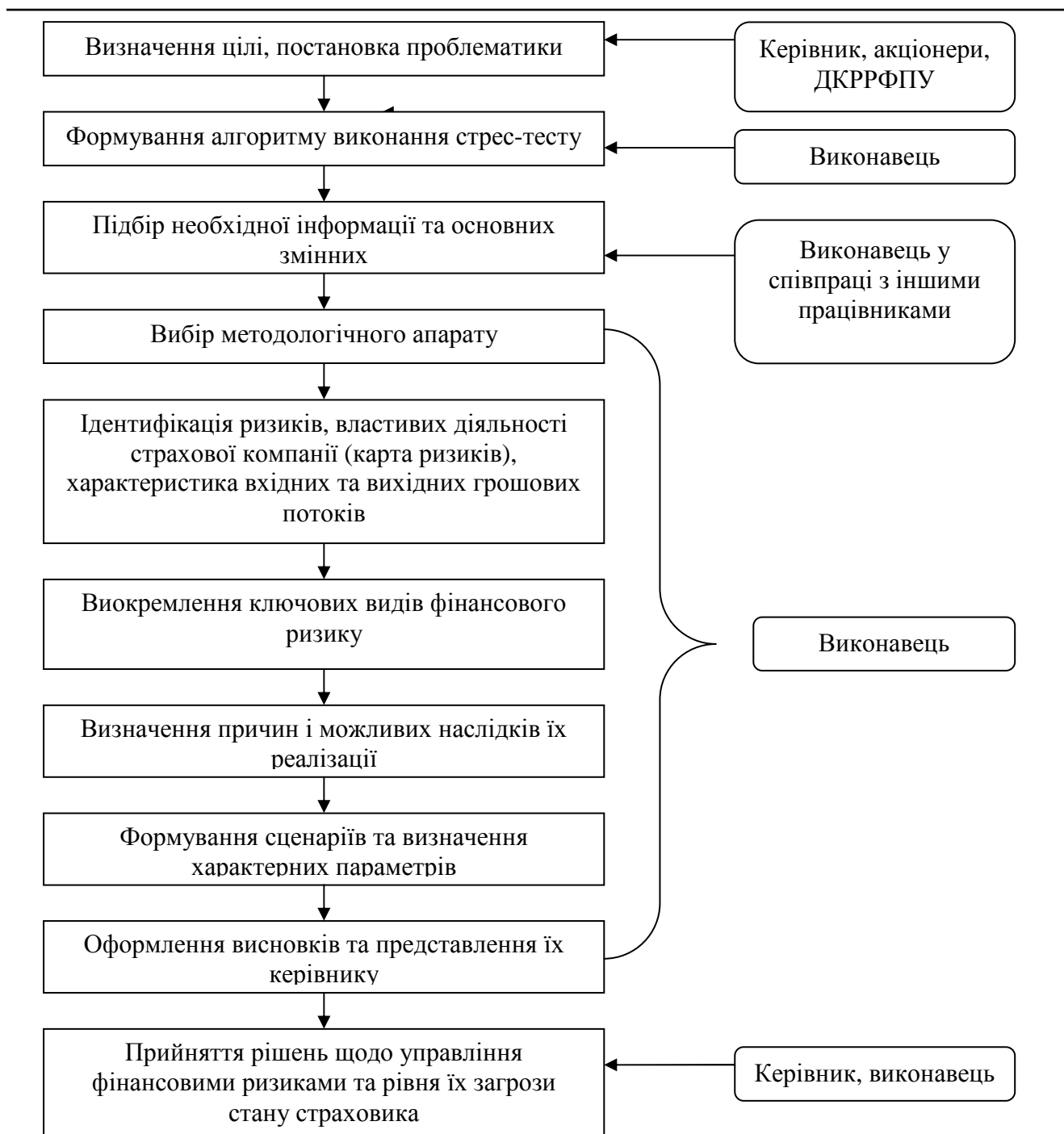

Рис. 1. Схема проведення стрес-тестування в страховій компанії
 Джерело: розроблено автором

3. Вибір основних змінних полягає в аналізі фінансової звітності, балансу та інших документів з метою окреслення інформаційної бази, яка буде покладена в основу тесту. На цьому етапі важливо правильно підібрати показники, оскільки в іншому випадку одержані результати не відобразять істинної ситуації в компанії. Для цього доцільно долучати до роботи фахівців з бухгалтерського обліку, актуарної справи, внутрішніх аудиторів, фінансистів.

4. Підбір методологічного апарату вимагає розуміння економіко-математичних інструментів аналізу. Основною формою таких випробувань є моделювання, яке оцінює ефективність певної системи при виняткових подіях і кількісні зміни, які ними зумовлюються. Таким чином охоплюються елементи кількісного та якісного аналізу. Перший – спрямований на

визначення масштабу і сили впливу несприятливих подій на показники діяльності страхової компанії. Якісний аналіз бере до уваги можливість управління потенційними втратами.

5. Ідентифікація ризиків, властивих діяльності страховика: рекомендуємо, щоб компанія сформувала власну карту фінансових ризиків, яка є одним з інструментів, застосовуваних в процесі управління. Таке графічне відтворення забезпечує точний моніторинг різних видів ризиків, на які наражається страховик. Цей етап є основним моментом у проектуванні стрес-тесту і сценаріїв.

6. Виокремлення ключових видів фінансових ризиків для аналізу:

– на практиці складно проаналізувати всі ризики. Найчастіше страховики створюють матрицю найістотніших, за допомогою якої аналізується вплив та ймовірність виникнення окремих ризиків, і в підсумку проводиться ідентифікація ключових факторів. Деякі види можуть аналізуватись в поєднанні, у випадку, якщо їх вплив на діяльність страховика є однорідним (наприклад, на вартість майбутніх показників збитковості);

– аналізуються лише найістотніші сфери діяльності компанії [8].

7. Оцінка причин і наслідків реалізації окремих видів ризиків, які піддаються стрес-тестуванню, на основі чого визначається рівень кореляції між ними.

8. Ідентифікація ймовірних негативних сценаріїв на основі окресленої міри ризику та визначення характерних параметрів для обраних. Важливим при цьому є встановлення часового горизонту прогнозу, який буде утворюється на основі даного аналізу.

9. Оформлення висновків та представлення їх керівнику.

10. Прийняття рішень щодо управління фінансовими ризиками та рівня їх загрози стану страховика. В цьому процесі бере участь не лише виконавець, але й інші особи, зокрема керівник. На основі одержаної інформації про рівень фінансових ризиків необхідно обрати оптимальний шлях подальшої діяльності страховика та вибрати доступні методи покриття втрат, які виникнуть в результаті реалізації негативного сценарію.

Отже, можна прийти до висновку, що страховим компаніям доцільно багаторазово проводити стрес-тести і кожного разу верифікувати отримані результати. Виконуючи їх, слід, перш за все, аналізувати величину можливих втрат, отриманих внаслідок реалізації шоку, збалансованість активів і зобов'язань та динаміку зміни рівня обраних показників. При інтерпретації результатів допоміжними виступають статистичні інструменти: мода, медіана, мінімум, максимум, середня та стандартне відхилення. Ґрунтуючись на рекомендаціях НБУ, висновки повинні охоплювати короткий огляд ситуації щодо загального рівня фінансового ризику, основні його фактори та припущення, результати стрес-тестування із зазначенням порушень установлених параметрів (показників та критеріїв), аналіз адекватності стратегії страховика щодо управління та зменшення рівня небезпеки [6].

Такий інструмент, на нашу думку, повинен, в першу чергу, випробувати систему управління страховою компанією, посилити усвідомлення фінансових ризиків та сприяти побудові стратегії їх обмеження, а також забезпечення, та має значні перспективи у практичному використанні на страховому ринку України.

Список літератури:

1. Залетов О. Макропруденційний нагляд та регулювання страхового ринку / Олександр Миколайович Залетов // *Фінансовий простір*. - 2014. - № 1 (13). - С.68-71.

2. Клапків Л. М. Використання стрес-тестів у діяльності вітчизняних страховиків / Л. Клапків // *Збірник тез доповідей Восьмої Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених [«Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації»]*, (Тернопіль, 24 – 25 лютого 2011 р.). – В 2 ч. Ч. 2. – Тернопіль: ТНЕУ, 2011. – С. 87 – 89.

3. Клапків Л. М. Управління фінансовими ризиками страхових компаній / Любов Клапків // *Збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених*

[«Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації»], (м. Тернопіль, 26 – 27 лютого 2009 р.). – В 2 ч. Ч. 2. – Тернопіль: ТНЕУ, 2009. – С. 90 – 91.

4. Кудрявцева М. Г. Что тестирует стресс-тест / М. Г. Кудрявцева // Рынок ценных бумаг. – 2006. – № 2. – С. 54 – 57.

5. Лучаківський А. О. Стрес-тестування банківських установ у посткризовий період / А. О. Лучаківський // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-економічні проблеми сучасності та концепція сталого розвитку в Україні та світі» Частина 1- 2014.-С.86-89.

6. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України: постанова Правління НБУ від 06.08.2009 р. № 460. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>

7. Страховий ринок України: стан та перспективи розвитку: монографія / С. О. Булгакова, А. В. Василенко, Л. І. Василенко та ін.; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К.: КНТЕУ, 2007. – 460 с.

8. Управління розвитком ринків фінансових послуг / [Внукова Н. М. та ін.]; наук. ред. Н. М. Внукова; М-во освіти і науки України, Харк. нац. екон. ун-т. – Х.: АдВА, 2009. – 195 с.

Юрій Михайлович КЛАПКІВ

к.е.н. старший викладач кафедри міжнародних фінансів та
глобальної економіки ім. С. І. Юрія,
Тернопільського національного економічного університету

**ДОКТРИНАЛЬНІ ПРИНЦИПИ СТРАХОВОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ПРИ
НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ЯКОСТІ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ
ТА «РЕГРЕСИВНОМУ ВІДБОРІ»**

Анотація

Розкрито принцип «регресивного відбору» при страхуванні. На основі, системи оцінювання, базованій на кваліметричному підході, через “суб’єктивну” імовірністну та “об’єктивну” частотливу складову, виокремлено моральний ризик негативної селекції. Виокремлено основні тенденції притаманні страховому ринку України, це: потенціал катастрофічних ризиків особливо по нерухомості і майну у випадку не визнання судами форсмажорів чи «воєнних дій», згідно існуючих договорів страхування; та, невизначеність якості страхових продуктів та ринкові механізми ціноутворення та попиту на них.

Використовуючи, концепцію регресивного відбору, обґрунтовано його притаманність для добровільного індивідуального медичного страхування. Теоретико–емпірична проблематика, недоступності медичного страхування особам, що найбільше його потребують, через «регресивний відбір» який страхові компанії зі своєю сторони також імплементують. Це суттєво гальмує розвиток страхової справи в Україні.

Обґрунтовано систему доктринальних принципів розвитку страхової справи в Україні. Використовуючи об’єктивно-суб’єктивний феномен, групування індивідуальних бачень, виокремлюються імовірності придатні для оцінки випадкових явищ. Означено, через квантифіковані значення існування морального ризику, адже суб’єктивне навіть колективне бачення може містити певну асиметрію інформаційного простору.

Визначено, що саме масовість використання страхового захисту в Україні, та порядність яка притаманна високорозвиненому та культурному бізнесу повинні бути доктринальними принципами розвитку страхової справи в Україні. Подібна еволюція вітчизняного страхового ринку та страхової культури в населення дасть змогу перейти вітчизняному страховому ринку на новий етап розвитку, потенціал якого десятиліттями розкривається у працях науковців та практиків, що займаються проблематикою страхового ринку України.

***Ключові слова:** страхові послуги, страхове покриття, регресивний відбір, моральний ризик, страхові виплати.*

Юрій Михайлович КЛАПКІВ

**ДОКТРИНАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ СТРАХОВОГО ДЕЛА В УКРАИНЕ ПРИ
НЕОПРЕДЕЛЕННОСТИ КАЧЕСТВА СТРАХОВЫХ УСЛУГ
И «РЕГРЕССИВНОМ ОТБОРЕ»**

Аннотация

Раскрыт принцип «регрессивного отбора» при страховании. На основе, системы оценки, основанной на кваліметрическом подходе, через "суб’єктивную" вероятностную и "об’єктивную" частотливую составляющую, выделены моральный риск негативной селекции. Выделены, основные тенденции присущи на страховом рынке Украины, это: потенциал катастрофических рисков, особенно по недвижмости и имуществу в случае признания судами форсмажора или «военных действий», согласно существующим договорам страхования;

неопределенность качества страховых продуктов, рыночные механизмы ценообразования и спроса на них.

Используя, концепцию регрессивного отбора, обоснованно его наличие в добровольном индивидуальном медицинском страховании. Теоретико-эмпирическая проблематика, недоступности медицинского страхования лицам, боле всего в нем нуждающимся, через «регрессивный отбор», который страховые компании со своей стороны также имплементируют. Что существенно тормозит развитие страхового дела в Украине.

Обоснована система доктринальных принципов развития страхового дела в Украине. Используя объективно - субъективный феномен, группировки индивидуальных мнений, выделяются вероятности пригодны для оценки случайных явлений. Отмечено, через квантифицированные значения существование морального риска, ведь субъективное даже коллективное мнение может содержать определенную асимметрию информационного пространства.

Определено, что именно массовость использования страховой защиты в Украине, и порядочность присущая в высокоразвитом и культурном бизнесе должны быть доктринальными принципами развития страхового дела в Украине. Подобная эволюция отечественного страхового рынка и культуры у населения позволит перейти отечественному страховому рынку на новый этап развития, потенциал которого десятилетиями раскрывается в трудах ученых и практиков, занимающихся проблематикой страхового рынка Украины.

Ключевые слова: страховые услуги, страховое покрытие, регрессивный отбор, моральный риск, страховые выплаты.

Yuriy Mykhaylovych KLAPKIV
Senior lecturer in international finance and
Global Economy them. S. George,
Ph.D. Ternopil National Economic University
uklapkiv@gmail.com

DOCTRINAL PRINCIPLES OF INSURANCE BUSINESS IN UKRAINE UNDER UNCERTAINTY AS INSURANCE AND "REGRESSIVE SELECTION"

Summary

Reveals the principle of "regression selection" for insurance. On the basis, the evaluation system, based on qualimetric approach.

Because of the "subjective" probability and "objective" frequency component, determined moral hazard negative selection. Pointed out in the main tendencies inherent in the insurance market of Ukraine. These are: the potential catastrophic risks especially in real estate and property in case of not recognizing courts forsmazhoriv or "hostilities" under existing insurance contracts. And, as the uncertainty of insurance products and market pricing mechanisms and demand.

Using, the concept of regression selection proved his characteristic for voluntary individual health insurance. Theoretical and empirical issues, inaccessibility of health insurance for persons who most need it, through "regressive selection" which insurance companies with their parties also will implement. This seriously hampers the development of insurance business in Ukraine.

The system of doctrinal principles of insurance business in Ukraine. Using objective - subjective phenomenon, grouping individual visions distinguished suitable for estimating the probability of random events. Definitions, because quantification mentioned the existence of moral hazard. After all, even a subjective collective vision may contain certain asymmetry of information space.

Determined that it is mass use of insurance protection in Ukraine, and integrity that characterized a highly cultural and business should be doctrinal principles of insurance business in Ukraine. This evolution of the domestic insurance market and insurance culture among the population

will help move the domestic insurance market to a new stage of development. Potential for decades which is revealed in the writings of scholars and practitioners involved in the problems of the insurance market of Ukraine.

Keywords: *insurance, insurance coverage, regressive selection, moral hazard, insurance payments.*

Ризик об'єктивно присутній у багатьох сферах підприємницької діяльності, незалежно від того, чи усвідомлюють його наявність, та чи можуть об'єктивно оцінити можливі наслідки учасники. Нестабільне економічне та політичне середовище зумовлює необхідність врахування факторів випадковості та невизначеності господарської діяльності і, як наслідок, вивчення специфічних аспектів ризику.

В умовах проведення Антитерористичної операції в Україні – та обумовленої цим нестабільності рівень ризику значно зростає. Проблема посилення ризиків дуже актуальна, що підтверджується даними про динаміку збитковості страхових продуктів та відмов від виплати страхового відшкодування. Водночас, система ринкових відносин об'єктивно зумовлює існування ризику в усіх сферах господарської діяльності. Ринкове середовище вносить в діяльність підприємств та навіть громадян елементи невизначеності і поширює низку ризикових ситуацій, які виникають при присутності конкретних умов та обставин. Ризикові ситуації формують умови для існування і реалізації фінансового ризику, з яким в процесі своєї діяльності зіштовхуються практично всі. Більшість рішень приймається в умовах невизначеності та економічного ризику, тому основою діяльності в сучасному середовищі є не уникнення ризику, а навик правильно оцінити його ступінь і безпосередньо керувати ним з метою обмеження та мінімізації негативних наслідків.

Виходячи з цього, є надзвичайно актуальним: дослідження та результативна оцінка страхового ризику, і використання можливостей страхування для його мінімізації.

Основоположні дослідження страхових ризиків проведено в наукових працях та публікаціях таких зарубіжних вчених: В. Беренс, Є. Брігхем, О.Дікенсон, К.Ерроу, Г.Мангольдт, А. Маршалл, П. Море, Ф. Найт, Л. Пігу, К. Редхед, Ю. Рен та інші.

Серед вітчизняних вчених, що досліджували ризики в економічній діяльності та можливості їх страхування, необхідно згадати таких як: В. Базилевич, О. Барановський, Н. Внукова, І. Габідулін, О. Залетов, М. Клапків, М. Мних, С. Науменко, С. Осадець, О. Слюсаренко, Н. Ткаченко, В. Тринчук, та інші.

Не зважаючи на вагомість напрацювань і дослідження даної проблематики, необхідні нові погляди, адже питання постійно модифікується та отримує нові змінні, такі як події – які не мали досі місця в історії незалежної України. Сьогодні в нашій країні із ризиком доводиться частіше зустрічатися у повсякденній практичній діяльності, ніж у ЄС чи інших розвинених країнах, хоч, його і так неможливо уникнути в жодному з видів ділової активності. З огляду на це виникає потреба у чіткому визначенні природи страхування ризику, його особливостей та проблем, що пов'язані із ризиками, які виникають у процесі пропозиції та акцептації страхового продукту чи ціноутворення для відмінних груп ризику, надто в умовах проведення Антитерористичної операції.

Відставання у сфері теоретичних досліджень та практичного поширення страхування ризиків змушує вчених, працюючи над цими проблемами, узагальнювати підходи переважно іноземних авторів. Однак механічне перенесення західних методик на вітчизняний досвід є нерациональним, адже розвиток кожної країни її досвід є нелінійним та неповторним. Окрім цього важливо зауважити, що навіть той незначний досвід, який накопичений у сфері управління ризиками і обмежень щодо виплат страхового відшкодування, використовується або доволі специфічно або вкрай не ефективно.

Українські страховики не мають єдності щодо, необхідності чи заборони на виплати страхового відшкодування через збитки, що мають місце в східних регіонах України. Водночас

є певні спроби, так страхова компанія «УАСК АСКА», запропонувала своїм існуючим клієнтам достархуватись від воєнних ризиків (основний ризик пожежа та протиправні дії третіх осіб). Програма «Щит» передбачає страхове покриття у сумі до 200 000 грн. із страховим платежем у 550 грн., та навіть не вимагає попереднього огляду застрахованого об'єкту. Як зазначає генеральний директор Андрій Шукатко, достраховувались клієнти та працівники – населення не відреагувало, хоч компанія заклала на подібні виплати 2-3 млн., як соціальну відповідальність, чи то «благодійність» [1].

Сьогодні страховому ринку, на наш погляд притаманні дві тенденції.

По-перше, потенціал катастрофічних ризиків особливо по нерухомості і майну у випадку не визнання судами форсмажорів чи «воєнних дій», згідно існуючих договорів страхування, це підпадає під виключення та не передбачає виплат.

По-друге, невизначеність якості страхових продуктів та ринкові механізми за Джорджем Аклерфлором.

Невизначеність та якісь обумовлена наявність численних різновидів одних і тих же страхових продуктів у різноманітних страхових компанії, але із відмінним страховим покриттям обумовлює проблеми теорії ринків. З однієї сторони, аналіз відмінностей в якості в умовах невизначеності може пояснити природу багатьох важливих інститутів ринку. З іншого боку, давно відомо твердження, згідно з яким «робити бізнес в слаборозвинених країнах - завдання не з легких»; зокрема, це відноситься до визначення економічної вартості і несумлінної поведінки, інші прикладні аспекти теорії стосуються структури грошових ринків, поняття «страхового захисту», використання логотипів.

Страховий ринок це один із тих ринків, де покупці змушені використовувати ту чи іншу ринкову статистику для винесення суджень про страхове покриття та якість товарів, що їм належить купити. На таких ринках у продавців з'являється стимул виставляти на продаж товари низького якості, при банківському каналі продаж, це було страхування майже без страхового покриття, оскільки висока якість створює репутацію в основному не конкретній страховій компанії, а посереднику чи навіть усім продавцям на ринку, до якого ця статистика відноситься.

В результаті виникала тенденція до зменшення страхового покриття в більшості видів страхування що продаються через таких посередників, так і розмірів ринку, через збільшення частки комісійної винагороди в страховому платежі. Необхідно також відзначити, що на подібних ринках громадські вигоди не збігаються з приватними, тому в ряді випадків державне втручання регулятора – могло б підвищити добробут усіх учасників, але наразі вітчизняний регулятор доволі умовно втручається в наповнення страхового договору.

Останнім часом, через певну неефективність регулятора пропагуються ідеї саморегуляції страхового ринку, що могло б реалізувати потенційний приріст добробуту всіх ринкових агентів, проте за природою своєю подібні інститути неатомістичні, а відповідно вони містять в собі небезпеку концентрації економічної влади із усіма похідними із цього негативними наслідками.

Загальновідомо, що людям у віці старше 65 років буває вкрай важко придбати поліс медичного страхування, у нашій країні проблему із цим матиме індивідуальний клієнт у будь-якому віці. Теоретично ціна страхового продукту мала б зрости, щоб відповідати підвищеному рівню ризику.

Водночас, зростання вартості на індивідуальний поліс медичного страхування, симетрично збільшує кількість серед претендентів осіб впевнених, у подальшій необхідності їм послуг, що фінансуються із страхового захисту. Фактично потенційний клієнт спроможний значно точніше оцінити ризик виникнення у нього страхового випадку, ніж це може зробити страхова компанія.

В результаті підвищення ціни страхового поліса пов'язане зі зниженням середнього рівня стану здоров'я у бажаючих застрахуватися, так що в кінцевому підсумку при будь-якій ціні може бути не укладено жодного договору страхування.

Таким чином добровільні види індивідуального медичного страхування як понад пів століття тому довів О. Дікенсон, безпосередньо підпадають під регресивність відбору [2, с.333].

Принцип «регресивного відбору» потенційно присутній при будь-яких формах страхування. Регресивний відбір зустрічається, там, де застрахована особа або група осіб мають можливість вирішувати, купувати їм страховий захист чи ні, на яку суму застраховуватись та від яких ризиків.

Один із перших теоретиків страхування Кенет Ерроу. Виокремлює моральний ризик, а його існування він вважає несприятливим як для державних так і для приватних програм медичного страхування. «Моральний ризик» в широкому сенсі, що включає в себе і регресивний відбір, дає помітну перевагу державним чи обов'язковим програмами страхування.

Саме тому медичне страхування продається найчастіше групам, трудовим колективам та охоплює в основному здорових людей, адже саме хороше здоров'я - це необхідна умова працевлаштування. Разом з тим це означає, що медичне страхування найменш доступно саме тим, хто більше всіх його потребує, оскільки страхові компанії зі своєю сторони також здійснюють «регресивний відбір». Саме ця теоретико-емпірична проблематика на наш погляд суттєво гальмує розвиток страхування в Україні.

Актуальним є запропонований Кеннет Ерроу у 1960-х роках специфічний напрямок дослідження родових зв'язків та відмінностей між поняттями непевності і ризику. Такий напрямок дослідження ризику був зумовлений необхідністю ствердження існування ризику також у сфері управління (в процесі прийняття рішень), у якій поняття випадкової події відзначається найбільшою суб'єктивністю свого походження і здебільшого сприймалася як непевність, передбачити котру доступними математичними і статистичними методами було неможливо, а страхувати категорично заборонено. Отже, це була не лише наукова, але й виробнича проблема, вирішення котрої визначалося настійними потребами охоплення страхуванням таких випадкових подій.

Для розмежування ризику та непевності і обґрунтування нової концепції розуміння змісту ризику у нематеріальній сфері Кеннет Ерроу ввів у науковий обіг поняття “суб'єктивної” імовірності появи випадкових подій на відміну від “об'єктивної” частоти, на яку тоді опиралася загально визнана теорія ризику. Кеннет Ерроу виходив з того, що на зміст прийнятих кожною особою суб'єктивних рішень має вплив передусім її особисте бачення проблеми, стан її уподобань і преференцій. Однак, якщо проаналізувати не тільки індивідуальне бачення проблеми кожною людиною зокрема, а вже певною сукупністю людей, тоді можна отримати певний “об'єктивний результат”, як результат колективного сприйняття проблеми і прийняття ними відповідного рішення.

Правильність такого підходу підтверджується сучасними дослідженнями соціологів, котрі стверджують, що групова свідомість у процесі її агрегації у певному значенні здатна об'єктивізуватися, стаючи вже об'єктивно-суб'єктивним феноменом [4]. Тобто, якщо існуючу сукупність різних індивідуальних бачень багатьма особами одного і того ж явища опрацювати шляхом застосування статистичних методів, то її можна перетворити у конкретні кількісні значення. Таким чином, кваліфікаційним або якісним рисам окремих випадкових явищ можна надавати певні квантифіковані або кількісні значення. Якщо ж отримані таким чином числові параметри будуть відповідати вимогам теорії імовірності, то їх можна визнати “особовими” або “суб'єктивними” імовірностями, придатними для оцінки випадкових явищ.

Водночас, саме цей об'єктивно – суб'єктивний феномен, групування індивідуальних бачень, передбачає існування морального ризику, адже суб'єктивне навіть колективне бачення може містити певну асиметрію інформаційного простору.

Конкретний приклад розрахунку та оцінки такої імовірності приводить Петер Мооре, який, зокрема, вважає, що, подаючи прогноз погоди, значно конкретнішим буде твердження метеоролога про існування шансу (згідно особистої думки автора прогнозу), оціненого числом

0,2 про те, що буде дощ, ніж його просте повідомлення, що існує просто “мала” імовірність випадку дощу [5].

Цікаво, що українські спеціалісти хіба інтуїтивно відчули існування теорії, розробленої Кеннетом Ерроу – Петером Мооре, а також потребу та можливість її застосування у галузі страхування. Ними розроблена і методика запровадження її основних положень у практику сучасного страхового андеррайтингу. Вони влучно назвали свій метод оцінки ризиків “кваліметричним”, оскільки він побудований ними на оцінці пріоритетів (кількісно вимірних проте якісних характеристик), прийнятих для страхування об’єктів. Тобто початкове суб’єктивне бачення андеррайтером об’єкта страхування у кінцевому рахунку трансформується в об’єктивне (число).

Отже, Кеннет Ерроу обґрунтував теорію, яка дає змогу однаково дивитись на проблеми оцінки ризику в господарських відносинах як на основі об’єктивної (детерміністичної, чи стохастичної), так і на основі суб’єктивної імовірності. З його концепції виникає, що теоретично кожную ситуацію, котра характеризується існуванням елементів непевності, можна кваліфікувати як “ризикову ситуацію” тому, що немає такої непевності, яку не можна було б якимось чином виміряти [6]. Вона дає можливість кожную непевність оцінити у цифрових параметрах, тобто розрахувати її і при потребі – надати страховий захист.

Виступаючи вагомим представником неокласичної математичної школи в економіці, Кеннет Ерроу з точки зору страхувальника обґрунтував “Теорію ідеального страхування”. Він, опираючись на так звану “першу теорему оптимальності”, ствердив, що страхове відшкодування завданих страхувальникові збитків разом з “власною участю” страхувальника, приймає характер оптимального вже тоді, коли воно є більшим, ніж очікувана шкода, а відповідно умови страхового полісу можна вважати оптимальними для страхувальника навіть тоді, коли вони є кращими за очікувані. Математичним виразником оптимального страхового захисту для страхувальника він вважав таку ситуацію, при котрій математичне очікування збитку відповідає математичному очікуванню їх компенсації [7, 8].

Отже, одним із способів мінімізації морального ризику та регресного відбору, як страховиків так і страхувальників є масовість використання страхового захисту, та порядність яка притаманна високорозвиненому та культурному бізнесу. Що особливо актуально при фінансових послугах та фінансових продуктах які важко оцінити безпосередньо в моменті їх придбання. Лише подібна еволюція вітчизняного страхового ринку та страхової культури в населення дасть змогу перейти вітчизняному страховому ринку на новий етап розвитку, потенціал якого десятиліттями розкривається у працях науковців та практиків, що займаються проблематикою страхового ринку України.

Список літератури:

1. Програма комплексного страхування громадян «ЩИТ» СК «Аска» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aska.com.ua/landing.php>
2. Akerlof George A. The Market for «Lemons»: Quality Uncertainty and the Market Mechanism / George A. Akerlof. // *The Quarterly Journal of Economics*. - v.84. - August 1970. - p.488-500.
3. Dickerson O.D. Health Insurance. Homewood (IL)/ O.D. Dickerson. - Irwin. - 1959.
4. Клапків М.С. Визначна роль Кеннета Ерроу у страховій науці./ Михайло Клапків, Юрій Клапків // XII Тернопільські Нобелівські читання редактори- упорядники збірника: Бубній П., Ковальков Ю., Ханас В.- Тернопіль: Рада, 2005.- с. 27-27.
5. Moore Peter C. Ryzyko w podejmowaniu decyzji/ Peter C. Moore . – Warszawa: PWE, 1975. – s. 259.
6. Kenneth Arrow . Eseje z teorii ryzyka/ Arrow Kenneth . – Warszawa: PWN, 1979. – s. 21.
7. Gerber H. U. When Does the Surplus Reach a Given Target?// H.U. Gerber // *Insurance: Mathematics and Economics*. – 1990. – 9. – P. 115–119.
8. Ren J. Discussion of “The Time of Recovery and the Maximum Severity of Ruin in a Sparre Andersen Model” /J. Ren // *North American Actuarial Journal* – 2009. – 13. 1. – P. 155–156.

Ольга Володимирівна КНЕЙСЛЕР

д.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування
Тернопільського національного економічного університету
46000, м. Тернопіль, вул. Львівська, 11,
моб. тел. 0974377768, kneysler_olga@mail.ru

ІНТЕГРАЦІЯ БАНКІВ І СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація

Метою статті є висвітлення специфіки банківсько-страхової інтеграції в умовах глобальних структурних зрушень як запорука успішного розвитку фінансового сектору економіки. Предметом дослідження є економічні відносини, що виникають між банками і страховиками з приводу поєднання їх діяльності на фінансовому ринку. Об'єкт дослідження – інтеграція банківського і страхового ринку в умовах глобалізації.

Для досягнення поставленої мети у статті застосовувалися загальнонаукові і специфічні методи, зокрема, при обґрунтуванні категоріально-понятійного апарату та дослідженні специфічних ознак інтеграційних процесів у контексті взаємодії банківських установ і страховиків – методи наукової абстракції і узагальнення, аналізу і синтезу, індукції і дедукції, спостереження і порівняння.

У ході дослідження сутності “інтеграції” наведено основні підходи до її визначення: з виокремленням цього явища в економічній сфері, сфері фінансових відносин, в страхуванні та банківській діяльності. Встановлено, що для характеристики розвитку інтеграційних процесів у діяльності банків і страхових компаній в науковій літературі широко застосовують поняття “банкострахування” (bancassurance). Розмежовано сутність цього поняття з близькими йому за значеннями: “банківське страхування”, “консолідація”, “страхування банківських ризиків”.

З'ясовано сутність та характерні ознаки “інтеграції” у сфері взаємодії банків і страхових компаній. У цьому контексті подано авторське визначення інтеграції банків і страховиків як процесу розширення та поглиблення взаємозв'язків і взаємозалежностей між страховим і банківським ринками (вітчизняними і зарубіжними), спрямовані на поєднання і взаємне зближення учасників обох ринків через переплетіння та задоволення їх економічних інтересів.

Ключові слова: інтеграція; банкострахування; банківська установа; банківські ризики; консолідація; страхова компанія; банківсько-страхова інтеграція; глобалізація.

Ольга Владимировна КНЕЙСЛЕР

ИНТЕГРАЦИЯ БАНКОВ И СТРАХОВЫХ КОМПАНИЙ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Целью статьи является изучение специфики банковско-страховой интеграции в условиях глобальных структурных преобразований как залог успешного развития финансового сектора экономики. Предметом исследования являются экономические отношения, возникающие между банками и страховщиками по поводу объединения деятельности на финансовом рынке. Объект исследования – интеграция банковского и страхового рынка в условиях глобализации.

Для достижения поставленной цели в статье применялись общенаучные и специфические методы, в частности, при обосновании категориально-понятийного аппарата и исследовании специфических признаков интеграционных процессов в контексте взаимодействия банковских учреждений и страховщиков – методы научной абстракции и обобщения, анализа и синтеза, индукции и дедукции, наблюдения и сравнения.

В ходе исследования сущности “интеграции” приведены основные подходы к ее определению: с выделением этого явления в экономической сфере, сфере финансовых отношений, в страховании и банковской деятельности. Установлено, что для характеристики развития интеграционных процессов в деятельности банков и страховых компаний в научной литературе широко применяют понятие “банкострахования” (bancassurance). Разграничены сущность этого понятия с близкими ему по значениям: “банковское страхование”, “консолидация”, “страхование банковских рисков”.

Определены сущность и характерные признаки “интеграции” в сфере взаимодействия банков и страховых компаний. В этом контексте представлено авторское определение интеграции банков и страховщиков как процесса расширения и углубления взаимосвязей и взаимозависимостей между страховым и банковским рынками (отечественными и зарубежными), направленные на сочетание и взаимное сближение участников обоих рынков через переплетение и удовлетворения их экономических интересов.

Ключевые слова: интеграция; банкострахование; банковское учреждение; банковские риски; консолидация; страховая компания; банковско-страховая интеграция; глобализация.

Ol'ha Volodymyrivna KNEYSLER

Doctor of economic sciences,

assistant professor, assistant professor of Finance of Business Entities and Insurance department

Ternopil National Economic University

46000, Ternopil City, St. Lvivska, 11,

mob. 0974377768, kneysler_olga@mail.ru

INTEGRATION OF BANKS AND INSURANCE COMPANIES UNDER GLOBALIZATION

Summary

The aim of the article is to highlight the specifics of banking and insurance integration under global structural changes as the key to successful development of the economy financial sector. The subject of the investigation is the economic relations that occur between banks and insurers on a combination of their activity on the financial markets. The object of the investigation is the integration of banking and insurance market under globalization.

To achieve this goal general scientific and specific methods were used in the article, particularly to justify the categorical-conceptual apparatus and to study the specific features of the integration processes in the context of interaction between banks and insurers - methods of scientific abstraction and generalization, analysis and synthesis, induction and deduction, observation and comparison.

There are some main approaches to the definition of “integration”: singling out of this phenomenon in the economic sphere, in the sphere of financial relations, insurance and banking. It was established that for the characteristics of the development of integration processes in banks and insurance companies activities the term “bank insurance” (bancassurance) is widely used in scientific literature. The essence of this concept has close meanings: “bank assurance”, “consolidation”, “banking risks insurance.”

The essence and characteristic features of “integration” in the sphere of interaction between banks and insurance companies are distinguished. In this context, the author presents the definition of integration of banks and insurers as a process of expanding and deepening of the relationships and interdependencies between insurance and banking markets (national and foreign), focused on the combination and mutual convergence of both market participants through the interweaving and meeting their economic interests.

Keywords: integration; bank insurance; banking institution; banking risks; consolidation; an insurance company; banking and insurance integration; globalization.

Постановка проблеми. Однією з вагомих складових сучасних економічних відносин є розвиток глобалізаційних та інтеграційних процесів, які трансформувались у потужний вектор розбудови світогосподарських зв'язків, котрий визначає напрям суспільного економічного та політичного розвитку. Подальший процес розширення і поглиблення інтеграційних взаємозв'язків між державами, стрімкий розвиток глобалізаційних процесів потребує дослідження економічних та організаційних засад і передумов участі України у процесах інтеграції в світову спільноту. Сприяючи входженню країни у світове співтовариство, інтеграція безпосередньо впливає на розвиток її внутрішнього ринкового середовища, зокрема на забезпечення умов взаємодії страхового і банківського ринків. Слушно зазначив В. В. Козюк, що глобалізація є якісним феноменом, який відображає накладання і взаємодію кількох модусів: інтеграція ринків; взаємозалежність та взаємопроникнення; тенденція до конвергенції; утворення цілісної економічної системи [1, с.7]. Тобто, серед ознак глобалізації автор навів тенденцію до формування цілісності світу в результаті інтеграції ринків.

Відповідно одним із факторів розвитку глобалізаційних процесів в ринковому середовищі є інтеграція страхового і банківського ринків, що забезпечує виникнення взаємозалежностей і взаємозв'язків між ними й формування єдиного банківсько-страхового альянсу. З огляду на сказане, виникає необхідність дослідження інтеграційних процесів банків і страхових компаній в умовах глобалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем організаційних основ співпраці банків і страхових компаній, інтеграційних і дезінтеграційних процесів у їх діяльності, механізм інтеграції цих фінансових інститутів у контексті взаємодії на фінансовому ринку здійснювали вчені-економісти: Р.Р. Арутюнян, Т.В. Бут, А.М. Єрмошенко, В.В. Козюк, Л.Б. Луців, О.М. Малахова, М.С. Клапків, Ю.М. Клапків та інші. Водночас подальшого дослідження потребують проблеми розвитку інтеграції учасників банківського і страхового ринків за умов посилення процесів глобалізації у світі з метою негайного їх вирішення.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення специфіки банківсько-страхової інтеграції в умовах глобальних структурних зрушень як запорука успішного розвитку фінансового сектору економіки. Предметом дослідження є економічні відносини, що виникають між банками і страховиками з приводу поєднання їх діяльності на фінансовому ринку. Об'єкт дослідження – інтеграція банківського і страхового ринку в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зауважимо, що в економічній літературі нема однозначного визначення поняття “інтеграція”, а відтак багатогранність та суперечливість цього явища характерні різновекторністю підходів до його вивчення.

У загальному розумінні термін “інтеграція” походить від латинського “*integration*” – “об'єднання, поповнення, зближення”, що означає об'єднання в ціле будь-яких окремих частин [2, с.500]; процес розвитку, результатом якого є досягнення єдності та цілісності всередині системи, базованої на взаємодії окремих спеціалізованих елементів [3].

В науковій літературі, інтеграція розглядається з декількох аспектів, зокрема, як [4, с. 152]:

- об'єднання видів діяльності та розбудову організаційних відносин;
- об'єднання економічних суб'єктів, що передбачає об'єднання капіталів та спільне використання ресурсів;
- форма взаємодії між постачальниками послуг і споживачами на основі поєднання бізнес-процесів, пов'язаних з управлінням інформаційними, фінансовими та трудовими ресурсами.

Окрім того, вітчизняні й зарубіжні науковці поняття “інтеграція” трактують за кількома підходами: з виокремленням цього явища в економічній сфері, сфері фінансових відносин, в страхуванні та банківській діяльності. Зокрема:

1. Дефініцію “інтеграція” у сфері економіки тлумачать із двох позицій: як “економічну інтеграцію” та “інтеграцію економічних одиниць”. При цьому під економічною інтеграцією

розуміють “процес зближення національних економік шляхом утворення єдиного економічного простору для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів, робочої сили через національні кордони. ...інтеграція веде до утворення цілісної економічної системи” [5, с.233]. Водночас “інтеграція економічних одиниць” передбачає об’єднання економічних одиниць з метою досягнення переваг ефективнішого економічного розвитку і реалізації завдань економічної політики [6].

2. При визначенні поняття “інтеграція” у фінансовій сфері найчастіше застосовують терміни “фінансова інтеграція” та “інтеграція фінансових посередників”. Скажімо, зарубіжні науковці тлумачать сутність “фінансової інтеграції” як процес поглиблення взаємозв’язків між окремими секторами фінансового ринку, що передбачає відкриття національних фінансових ринків та інститутів для іноземних учасників і дозвіл локальним учасникам здійснювати діяльність за кордоном [7, р.57-70]; трактують поняття “інтеграція фінансових посередників” як процес розвитку стійких взаємозв’язків між фінансовим посередниками, зближення та поглиблення їх взаємодії [8, р.19-34].

Разом із тим, науковці систематизують спільні ознаки у розумінні сутності “фінансова інтеграція”, стверджуючи, що фінансова інтеграція є процесом розширення та поглиблення взаємозв’язків між трьома секторами фінансового ринку (страховим, банківським, інвестиційним) у будь-якій комбінації; цей процес гомогенний, тобто відображає об’єднання однорідних суб’єктів фінансового ринку – банків, страхових компаній, інвестиційних та пенсійних фондів; процес обумовлений еволюцією світових фінансових відносин в економіці, спрямований на пошук найоптимальнішого та ефективного шляху взаємодії фінансових посередників [9, с.172]. Однак у вище наведених визначеннях “інтеграції” не конкретизовано сутність об’єднання, взаємодії і взаємозв’язку між секторами фінансового ринку. Водночас О. Малахова розглядає “інтеграцію” як одну із стадій взаємодії фінансових інститутів, для яких характерне співробітництво в усіх сферах діяльності, де виникає можливість створення спільного продукту і його просування через спільні канали збуту [10, с.99]. На нашу думку, таке твердження автора не розкриває повністю зміст цього поняття, оскільки обмежує його лише можливістю створення і збуту спільного продукту, при цьому не враховує важливість об’єднання фінансових інститутів з метою посилення фінансового потенціалу, урізноманітнення спектру фінансових послуг, підвищення прибутковості та мінімізації фінансових ризиків.

3. Відповідно до третього підходу виокремлюють поняття “інтеграція” з врахуванням особливостей функціонування окремих фінансових ринків та їх інститутів. Так, Ю. Б. Баглюк трактує поняття “страхова інтеграція”, під яким розуміє взаємопроникнення та переплетіння національних страхових процесів для створення цілісного страхового комплексу країн-учасниць [11, с.1472]. Проте таке визначення страхової інтеграції є надто загальним і не характеризує сповна її учасників. Не зрозуміло, що розуміє автор під створенням цілісного страхового комплексу.

Для характеристики розвитку інтеграційних процесів у діяльності банків і страхових компаній в науковій літературі широко застосовують поняття “банкостраховання” (bancassurance). Проте єдиного розуміння сутності цього поняття в економічній літературі немає, а між науковцями ведуться дискусії стосовно сфери застосування “банкостраховання”, визначення ініціатора співпраці банківських установ і страхових компаній, спорідненості цього поняття з близькими йому за значеннями: “банківське страхування”, “консолідація”, “страхування банківських ризиків”.

На думку М. С. Клапківа термін “bancassurance” застосовується для визначення взаємодії банків і страховиків за умови ініціювання такої взаємодії з боку банківської установи. Якщо ініціатором такої співпраці є страхова компанія, то прийнято вживати термін “assurfinance” [12, с.360]. Ми вважаємо, що взаємодія цих двох інститутів фінансового ринку можлива лише за

оптимального збалансування і задоволення їх спільних економічних інтересів, незважаючи на ініціативу.

При визначенні поняття “банкостраховання” доцільно виокремити декілька підходів. Зокрема, відповідно до першого підходу, банкостраховання трактують у вузькому розумінні як співробітництво або інтеграцію банківських установ і страхових компаній, консолідацію цих фінансових інститутів, що проявляється в продажі страхових продуктів через банківське відділення, мережу банківських установ [13, с.4; 14, с.156; 15, с.119-123]. Однак, на нашу думку, такий підхід є досить вузьким і не розкриває повністю сутність “банкостраховання”, оскільки не враховує такі його основні елементи, як спільна участь обох учасників інтеграційного процесу в розробці страхових продуктів, оцінці ступеня страхових ризиків, післяпродажному їх обслуговуванні. Крім того, консолідація банківського та страхового бізнесу характеризується не лише продажем страхових продуктів банками, а полягає у взаємодії цих сфер діяльності через об'єднання банківських і страхових капіталів на основі операцій злиття/поглинання, створення спільних підприємств і стратегічних альянсів.

Другий підхід щодо тлумачення “банкостраховання” передбачає його ототожнення з банківським страхуванням, сутність якого розглядають через призму страхування банківських ризиків [16]. Ця позиція є дискусійною і не розкриває сутність банкостраховання, адже воно не обмежується лише одним видом страхування ризиків банківської діяльності, а охоплює страхування застави, фінансових ризиків банку та відповідальності за погашення кредиту позичальника, страхування майна банку, автотранспорту, цінностей під час перевезення та зберігання, страхування ризиків, пов'язаних з шахрайством з пластиковими картками та інформаційними технологіями, страхування життя працівників ризикових професій банку (інкасаторів, касирів), медичне страхування працівників банку тощо.

Автор третього підходу розглядає сутність “банкостраховання” як інтеграцію банків і страхових компаній для отримання синергічного ефекту від координації управління ризиками, поєднання страхових і банківських продуктів, спільного використання каналів їх розповсюдження [17]. Проте, на нашу думку, інтеграція банківських установ і страхових компаній є ширшим поняттям від банкостраховання, яке передбачає, окрім банківського страхування, поєднання бізнес-процесів розробки і реалізації фінансових послуг, диверсифікації діяльності, передачі ризиків, зниження операційних затрат, підвищення прибутку.

Так, А. М. Єрмошенко під інтеграцією страхових компаній з банками розуміє процес їхньої взаємодії, результатом якого є досягнення єдності і цілісності бізнес-процесів, пов'язаних із задоволенням інтересів власників, держави і споживачів [4, с. 155]. Наведене вище визначення автора є досить загальним, а тому потребує детального роз'яснення сутності бізнес-процесів, спрямованих на задоволення інтересів їх учасників. Крім того, таке трактування “інтеграції” характеризує взаємодію будь-яких учасників ринку.

Водночас Р. Р. Арутюнян інтеграцію банків та страхових компаній визначає як процеси поступового об'єднання їхньої діяльності (від спільного продажу послуг до створення спеціалізованих фінансових установ), спрямованих на отримання економічного ефекту, що досягається в результаті взаємодії трудових, матеріальних та фінансових ресурсів [18, с.12]. У цьому визначенні конкретизації потребують чинники, що забезпечують отримання економічного ефекту.

Узагальнюючи вище наведене, з'ясуємо сутність та характерні ознаки “інтеграції” у сфері взаємодії банків і страхових компаній.

По-перше, інтеграція банків і страховиків – це процес розширення та поглиблення взаємозв'язків і взаємозалежностей між страховим і банківським ринками (вітчизняними і зарубіжними), спрямовані на поєднання і взаємне зближення учасників обох ринків через переплетіння та задоволення їх економічних інтересів.

По-друге, інтеграційний банківсько-страховий процес є гомогенним, оскільки віддзеркалює об'єднання однорідних суб'єктів фінансової індустрії – банківських установ і страхових компаній за економічними інтересами, функціональним призначенням, спрямування стратегії розвитку. Задля того, щоб зайняти найвигідніші позиції на світовому фінансовому ринку, національним фінансовим установам необхідно детально вивчити інтереси його учасників, оцінити їх стратегію розвитку і тактичні дії. Зокрема, особливе місце у забезпеченні стабілізації світового ринку та регулюванні єдиних правил і порядку міжнародної економічної діяльності належить міжнародним організаціям.

Держава як суб'єкт міжнародного ринку захищає інтереси національного фінансового ринку у світовому просторі, здійснюючи зовнішньоекономічну діяльність. Безпосередніми учасниками є вітчизняні та національні й глобальні банки і страховики, інтереси яких реалізуються на світовій арені фінансового ринку з використанням міжнародних стратегій розвитку. Зазначені вище ринкові інституції обслуговують внутрішній ринок, а за умови реалізації своїх економічних інтересів укладанням міжнародних фінансових угод з учасниками інших країн трансформуються в суб'єкти світового ринку фінансових послуг.

По-третє, цей процес забезпечує отримання синергетичного ефекту учасниками страхового і банківського ринків у контексті єдності зусиль, поєднання діяльності страховиків, банків і фінансових посередників задля реалізації їхніх спільних завдань та досягнення цілей. При цьому важливу роль у підвищенні результативності взаємодії суб'єктів ринків відіграє інститут брокерів, що формує інфраструктуру ринку фінансових послуг, від розвитку якої залежить стабільність в глобальній системі.

По-четверте, інтеграційні процеси на фінансовому ринку супроводжуються не лише переміщенням фінансових (страхових і банківських) послуг, а й рухом та оборотом банківського і страхового капіталів. Тобто взаємодія банків і страховиків як міжнародних фінансових інститутів, яка спрямована на виконання функції захисту від глобальних фінансових ризиків, виконує функцію нагромадження капіталу з метою його оптимального перерозподілу на міжнародному ринку фінансових послуг та міжнародної сфери інвестиційних відносин.

По-п'яте, інтеграція на ринку фінансових послуг є міжнародною, відповідно поглиблюється взаємодія між учасниками національних ринків страхування та банківських установ у результаті світового масштабу шляхом запровадження єдиної моделі співпраці й формування спільних продуктів і каналів.

Висновки та подальші дослідження. З огляду на проведене вище дослідження можна зробити висновок про актуальність вивчення концептуальних засад банківсько-страхової інтеграції в умовах розвитку глобалізаційних процесів у світі. Встановлено, що в науковій літературі немає єдиного розуміння сутності поняття “інтеграція”, відтак його трактують за кількома підходами: з виокремленням цього явища в економічній сфері, сфері фінансових відносин, в страхуванні та банківській діяльності. Для характеристики розвитку інтеграційних процесів у діяльності банків і страхових компаній вивчено поняття “банкострахування”, яке набуло особливо поширення в умовах посилення глобалізації у фінансовому секторі економіки. У ході дослідження виявлено характерні ознаки банківсько-страхової інтеграції, на основі яких подано визначення “інтеграції банків і страховиків” як процесу розширення та поглиблення взаємозв'язків і взаємозалежностей між страховим і банківським ринками (вітчизняними і зарубіжними), спрямовані на поєднання і взаємне зближення учасників обох ринків через переплетіння та задоволення їх економічних інтересів. Зважаючи на проведене вище дослідження, подальшого вивчення потребують проблеми дезінтеграції на ринку фінансових послуг у контексті взаємодії страховиків і банків у кризових умовах економічного розвитку.

Список літератури:

1. Козюк В. Монетарна політика в глобальних умовах : моногр. / В. Козюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – 192 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
3. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 495 с.
4. Єрмошенко А. М. Механізм інтеграції страхових компаній з банками у системі взаємодії учасників фінансового ринку / А. М. Єрмошенко // БІЗНЕС ІНФОРМ. – 2012. – № 6. – С. 152-155.
5. Александрова М. М. Страхування : навч. посіб. / М. М. Александрова. – К. : ЦУЛ, 2002. – 208 с.
6. Balassa B. The teory of economic integration / B. Balassa. – Homewood, III : Richard D. Irwin, 1961. – 304 p.
7. Garsia-Herrero A. Global and regional financial integration : progress in emerging markets / A. Garsia-Herrero, P. Woolridge // BIS Quarterly Review. – 2007. – September. – P. 57–70.
8. Johnston J. Valuing the potential transformation of banks into financial conglomerates // J. Johnston // The Financial Review. – 2002. – Vol. 46. – P. 19–34.
9. Страховий і перестраховий ринки в епоху глобалізації : моногр. / О.В. Козьменко, С.М. Козьменко, Т. А. Васильєва та ін. – Суми : Університетська книга, 2011. – 388 с.
10. Малахова О. Організаційні основи співпраці комерційних банків та страхових компаній / Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2013. – Вип. 18. – С. 92-105.
11. Баглюк Ю.Б. Інтеграція ринку страхових послуг України у світову систему / Ю.Б. Баглюк // Збірник наук. праць Донецького національного університету. Частина 1, 2007. – С. 1469–1473.
12. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків / М. С. Клапків. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 570 с.
13. Онищенко В. О. Роль страхових компаній у забезпеченні сталого розвитку регіонального іпотечного ринку / В. О. Онищенко // Економіка і регіон. – 2011. – № 2 (29). – С. 3-8.
14. Дзедзик І. Б. Причини та проблеми виникнення банкострахування в Україні / І. Б. Дзедзик // Регіональна економіка. – 2013. – № 3. – С. 154-160.
15. Луців Б. Bancassurance – як форма ефективної співпраці банків і страхових компаній / Б. Луців, О. Притула // Світ фінансів. – 2008. – №2 (15). – С. 119-123.
16. Бут Т. В. Развитие интеграции страхового и банковского бизнеса: дис. ...канд. экон. Наук: 08.00.11 / Куб. гос. ун-т / Т.В. Бут. – Ставрополь, 2007. – 183 с.
17. Бобиль В. В. Обґрунтування інструментів управління банківськими ризиками в умовах фінансової кризи / В. В. Бобиль. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?...
18. Арутюнян Р. Р. Інтеграційні та дезінтеграційні процеси у діяльності банків та страхових компаній в сучасних умовах / Р. Р. Арутюнян, С. С. Арутюнян, О. В. Интигіна // Вісник соціально-економічних досліджень, 2013. – Вип. 1 (48). – С. 9-15.

Ольга Володимирівна КОПИЛОВА

к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та історії економічної думки
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,
вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65082, Україна

E-mail: ov-kopylova@mail.ru

Телефон: 050 336 98 03

Катерина Валеріївна БУЛАТ

магістр спеціальності «Економічна теорія»
Одеського національного університету імені І.І. Мечникова,

E-mail: katia-bylat@mail.ru

Телефон: 093 42 37 751

**ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ УКРАЇНИ:
АНАЛІЗ СТРУКТУРИ ТА СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ**

Анотація

Стаття присвячена структуруванню та аналізу якісних та кількісних показників ступеню розвитку інфраструктури фондового ринку України. Визначено структуру показників, їх значимість та виділені причини сучасних проблем розвитку інфраструктури фондового ринку. Проаналізовано основні чинники що стримують розвиток українського ринку цінних паперів.

Метою статті є оцінка та аналіз показників розвитку інфраструктури фондового ринку України.

В результаті дослідження було сформовано ряд показників щодо визначення тенденцій розвитку ринку цінних паперів України, що може бути використано фінансовими аналітиками та Комісією з цінних паперів і фондового ринку для відслідковування динаміки розвитку ринку і формування відповідної звітності.

Ключові слова: ринок цінних паперів, інфраструктура фондового ринку, фондова біржа, лістинг, капіталізація.

Ольга Владимировна КОПИЛОВА,

Екатерина Валерьевна БУЛАТ

**ПОКАЗАТЕЛИ РАЗВИТИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ
УКРАИНЫ: АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ И СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЙ**

Аннотация

Статья посвящена структурированию и анализа качественных и количественных показателей степени развития инфраструктуры фондового рынка Украины. Определена структура показателей, их значимость и выделены причины современных проблем развития инфраструктуры фондового рынка. Проанализированы основные факторы сдерживают развитие украинского рынка ценных бумаг.

Целью статьи является оценка и анализ показателей развития инфраструктуры фондового рынка Украины.

В результате исследования было сформировано ряд показателей по определению тенденций развития рынка ценных бумаг Украины, что может быть использовано финансовыми аналитиками и Комиссией по ценным бумагам и фондовому рынку для отслеживания динамики развития рынка и формирования соответствующей отчетности.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, инфраструктура фондового рынка, фондовая биржа, листинг, капитализация.

Olga Volodymirivna KOPYLOVA

PhD, docent, Department of Economic Theory and history of economic thought,
Odessa National University named after I.I. Mechnikov,
Dvoryanskaya str., 2, Odessa, 65082, Ukraine

E-mail: ov-kopylova@mail.ru

Phone: 050 336 98 03

Kateryna Valeriivna BULAT

Master in Economics

Odessa National University named after I.I. Mechnikov,

E-mail: katia-bylat@mail.ru

Phone: 093 42 37 751

**UKRAINIAN STOCK MARKET INFRASTRUCTURE INDICATORS:
THE STRUCTURE AND CURRENT TRENDS ANALYSIS**

Summary

The article is devoted to the structuring and analysis of qualitative and quantitative indicators of the stock market infrastructure development degree in Ukraine. The indicators structure, their significance are highlighted; the contemporary problems reasons of the securities market infrastructure are allocated. The basic factors that restrain the Ukrainian stock market development are analyzed.

Purpose of this article is to assess the development and analysis of securities market infrastructure in Ukraine.

The study generated a number of indicators to determine trends of Ukraine's securities market that can be used by financial analysts and the Commission on Securities and Stock Market papers to track the dynamics of the market and the development of an appropriate reporting.

Keywords: *stock market, stock market infrastructure, a stock exchange listing, capitalization.*

Постановка проблеми. Роль інфраструктури у процесі розвитку фондового ринку України постійно зростає, так як збільшуються вимоги інвесторів до точності та своєчасності здійснення розрахунків при укладанні угод з цінними паперами, проведення операцій з фіксації прав власності, а також зберігання цінних паперів. Однак розширення спектру послуг, що надаються організаціями інфраструктури, ускладнення використовуваних технологій збільшує ймовірність виникнення нештатних ситуацій у процесі виконання угод.

Створення цілісної та ефективної інфраструктури українського ринку цінних паперів було ускладнено через відсутність єдиної концепції розвитку, неузгодженості в управлінні з боку державних відомств, недостатньо сформованою законодавчої бази. Це призвело до того, що окремі сектори ринку, елементи інфраструктури розвивалися нерівномірно.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зарубіжній економічній літературі теоретичні аспекти формування інфраструктури фондового ринку відображені в роботах Х.Зінгера, П. Самуельсона (значення інфраструктури для розвитку ринкової економіки), Р.Коуза, Сизова Ю.С., Овчінікова В.В., Агеєва А. В.. Проблеми становлення російської і світової інфраструктури розглядаються в роботах Міркіна Я.М., Рубцова Б.Б., Тарачева В.А. (біржові та позабіржові торговельні системи). Удосконалення реєстраторської та розрахункової інфраструктури, визначення стандартів їх діяльності відображені в публікаціях М.В. Калініна, П.М. Ланскова. Проблемами становлення та розвитку українського ринку цінних паперів займаються такі дослідники як В. Корнеєв, О. Мозговий, Н. Назарчук та інші.

Постановка проблеми. Виходячи з вищевикладеного, метою даної статті є оцінка та аналіз показників розвитку інфраструктури фондового ринку України. Для реалізації поставленої мети необхідно аналізувати конкурентоспроможність інфраструктури фондового

ринку з позиції прояву та динаміки основних кількісних і якісних показників діяльності українського ринку цінних паперів в сучасних умовах.

До основних якісних показників слід віднести: співвідношення капіталізації організованого фондового ринку до ВВП країни та до світового сукупного ВВП; співвідношення організованого та неорганізованого сегментів фондового ринку; вартість послуг організаторів торгівлі цінними паперами; середній показник кількості укладених угод торговцем цінними паперами на рік; динаміка фондових індексів та їх кореляція до відповідних індексів у світі; якісна структура індексного кошику; чистий прибуток фондових бірж.

До провідних кількісних показників розвитку інфраструктури фондового ринку слід віднести: кількість законодавчих актів, що регулюють діяльність національного фондового ринку; кількість організацій та установ, що здійснюють нагляд та моніторинг за діяльністю учасників ринку, та наявність перехресних функцій та повноважень чи навіть конфліктів інтересів; кількість штрафів стягнених з професійних учасників фондового ринку регулятивними установами; кількість організаторів торгівлі цінними паперами, кількість цінних паперів у лістингу (в тому числі іноземних), кількість кореспондентських угод та угод про співпрацю з іноземними фондовими біржами; кількість представництв за кордоном; кількість торговців цінними паперами та укладених угод за ринковою вартістю і т.д. Проаналізуємо основні з них.

Співвідношення капіталізації організованого фондового ринку до ВВП країни; до світового сукупного ВВП. Одним з найважливіших міжнародних показників, що ілюструють роль розвитку інфраструктури фондового ринку в економіці, є співвідношення капіталізації ринку цінних паперів та обсягів ВВП. Цей показник фактично вимірює пропорцію, в якій рух матеріального багатства держави відбивається у вартості фінансових активів.

Якщо простежити динаміку даної цифри в Україні починаючи з 2008 року, коли вона складала 9,0%, то варто зазначити, що зріс показник до 13,7 %. Співвідношення капіталізації лістингових компаній до ВВП протягом 9 місяців 2013 року становив 23,87 % (див.рис.1). В 2013 році рівень капіталізації помітно зростав, що, насамперед, пов'язано із збільшенням кількості цінних паперів емітентів, які пройшли процедуру лістингу.

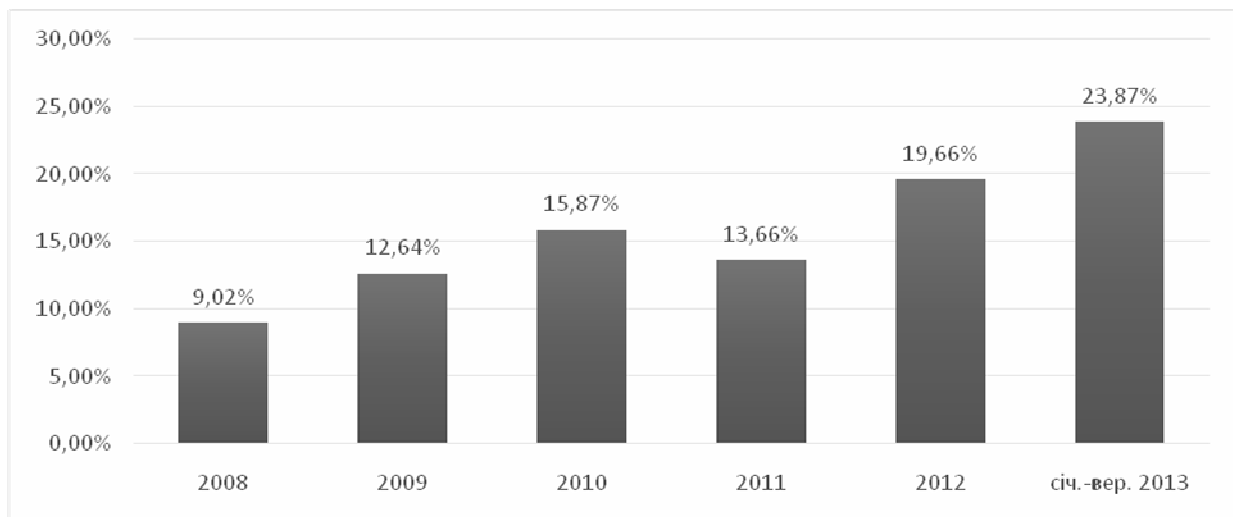

Рис. 1. Співвідношення капіталізації фондового ринку до ВВП країни [складено на основі даних з 1,2]

Низька капіталізація фондового ринку, обумовлена низькою рентабельністю українських підприємств, їх високою дебіторською заборгованістю, а також значною часткою держави у статутних фондах більшості акціонерних товариств. Звідси і виникають проблеми коли інвестори не зацікавлені у фондовому ринку України і компанії з українськими активами вважають за краще розміщувати свої акції за кордоном.

Співвідношення організованого та неорганізованого сегментів фондового ринку. Частка обсягу торгів акціями на біржовому ринку у загальному обсязі торгів акціями на ринку цінних паперів зазнала суттєвого скорочення – з 10,78 % у 2011 році, до 3,64 % у 2012 році (див.рис.2). Біржовий ринок акцій характеризувався більш низьким рівнем концентрації, ніж позабіржовий ринок. За січень - грудень 2013 року, обсяг торгів акціями на біржовому ринку становив 15,476 млрд. грн. [2].

Лідерами за обсягами торгів в 2013 році стали біржа «Перспектива», загальний обсяг торгів на якій склав 319,8 млрд. грн., а частка ринку -67,4%. Друге місце - у ПФТС – 112,9 млрд. грн., а частка ринку - 23,8% третє - у Київській міжнародній фондовій біржі - 11,8 млрд. грн., частка ринку -2,5%. Зазначимо, що «Українська біржа» за підсумками трьох кварталів наторгувала лише на суму 10,9 млрд. грн., а частка ринку склала 2,3%. [3]

Організований ринок відіграє в економіці країни незначну роль, який являє собою відношення обсягів торгового обігу ринку цінних паперів і окремих його сегментів до величини ВВП України. У той час, як за період з 2008 по 2012 рік цей показник для ринку цінних паперів підвищився вдвічі, для організованого ринку він склав дуже незначну величину.

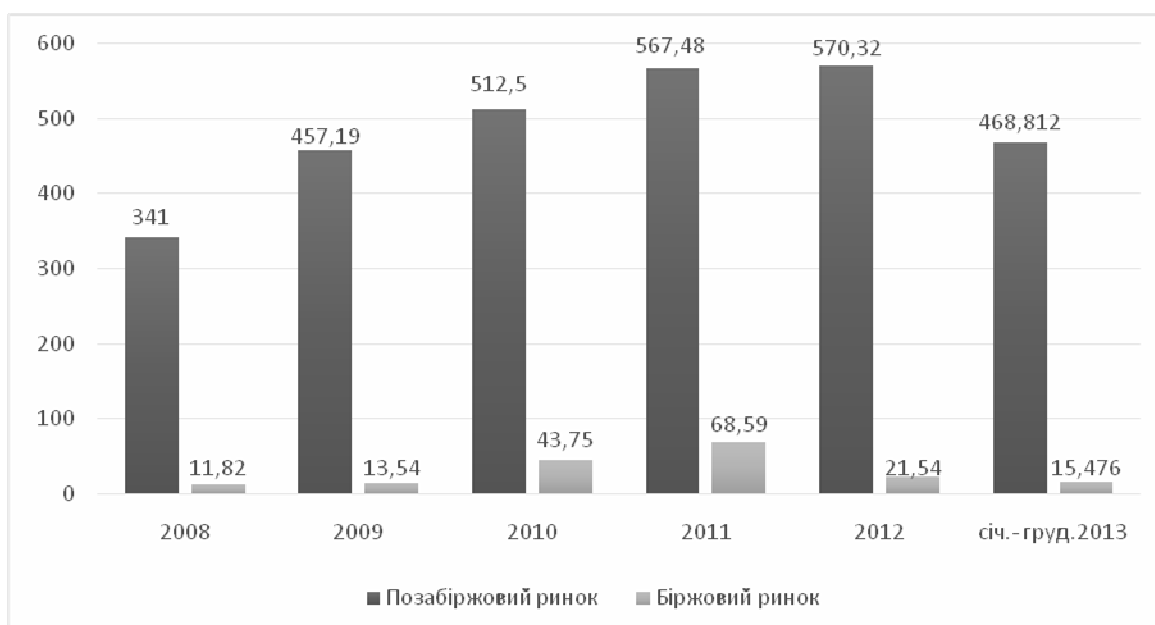

Рис. 2. Обсяг торгів акціями на біржовому ринку та позабіржовому ринку у 2008 - 2013 роках, млрд. грн.[1]

Вартість послуг організатора торгівлі цінними паперами. Ціноутворення на послуги фондової біржі (тарифна політика), представлена, в першу чергу, законами про ринок цінних паперів, а також нормативними правовими актами фондових бірж. Фондові біржі самостійно формують свою тарифну політику, а також самостійно виробляють і затверджують порядок здійснення угод в торговому залі, розрахунків і обліку по операціях, різні правила та інші документи, пов'язані з діяльністю біржі.

Вартість послуг на біржах України відрізняється. У першу чергу мова йде про особливості організації торгів за різними технологіями - ринку заявок, ринку котирувань, адресного ринку, ринку розміщення, аукціону, термінового ринку, ринку державних цінних паперів, ринку РЕПО. Оскільки дані технології вимагають різних форматів взаємодії з депозитарними установами, мають на увазі різні розрахункові моделі, формати переддепонування активів, використання/відсутність клірингових процедур, то біржі, які реалізували велику кількість таких технологій, формують диверсифіковані тарифні плани.

Розглянемо вартість послуг доступу до торговельної системи з одного робочого місця з повноваженнями для здійснення торгових операцій на фондових біржах, ПФТС, УБ (див.табл. 1).

Таблиця 1

Вартість послуг доступу до торговельної системи з одного робочого місця
[складено на основі даних з 4, 5]

Назва робочої станції	Періодичність нарахувань	ПФТС	УБ
Торговельний термінал	одноразово	500	600 + ПДВ
	місяць	1000	1800 + ПДВ
Переглядовий термінал	одноразово	250	350 + ПДВ
	місяць	500	1200 + ПДВ

З появою нових сегментів біржового ринку, аналогічних вже існуючим, з'являється тенденція до уніфікації розмірів ставок біржових зборів та принципів їх справляння по однотипним видам інструментів або операцій. ПАТ «Фондова біржа ПФТС» є єдиною біржою, яка використовує в утворенні тарифів виключно підхід до значних періодичним, більш-менш фіксованим членським внескам для членів біржі та емітентів. Решта бірж в своїх тарифах використовують більш диверсифікований підхід, виставляючи рахунки як за членські внески, так і за кожну операцію.

Кількість організаторів торгівлі цінними паперами. Організатор торгівлі на ринку цінних паперів - професійний учасник ринку цінних паперів, що надає послуги, що безпосередньо сприяють висновку цивільно-правових угод із цінними паперами між учасниками ринку цінних паперів. Важливим показником для характеристики стану вітчизняного фондового ринку є кількість лістингових цінних паперів. З року в рік цей показник збільшується, причому зростає як загальна кількість випусків цінних паперів в обігу, так і кількість цінних паперів, які занесено у біржові реєстри організаторів торгівлі за I-им та II-им рівнями лістингу (див.рис.3). За станом на 01.01.2013 року відповідно до існуючих вимог у біржові списки організаторів торгівлі було включено 549 одиниць цінних паперів, що 29,48% більше ніж на початок 2012 року.

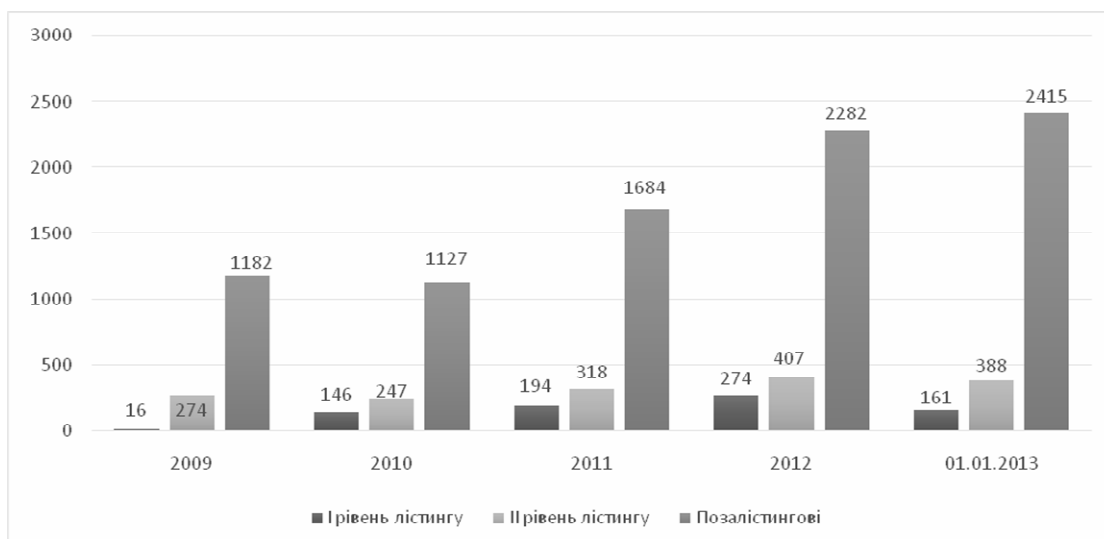

Рис.3. Кількість випусків цінних паперів, які перебувають в обігу на фондових біржах, шт.[6]

Можна дійти до висновку, що зростання кількості цінних паперів, що пройшли процедуру лістингу, свідчить про підвищення інвестиційної привабливості, поліпшення фінансово-господарського стану підприємств та ліквідність біржового ринку в цілому.

Кількість виданих ліцензій. Відповідно до Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку як орган ліцензування забезпечує виконання законодавства у сфері ліцензування на ринку цінних паперів. (див.рис.4). Враховуючи загальні тенденції розвитку фондового ринку, найбільш перспективними напрямками діяльності залишатимуться: діяльність з управління активами (управління активами інститутів спільного інвестування; управління активами пенсійних фондів), депозитарна діяльність зберігача цінних паперів. Крім того, враховуючи необхідність приведення функціонування фінансового ринку України до вимог відповідних стандартів цієї діяльності в Європі, можливий подальший розвиток та удосконалення депозитарної та розрахунково-клірингової діяльності щодо цінних паперів.

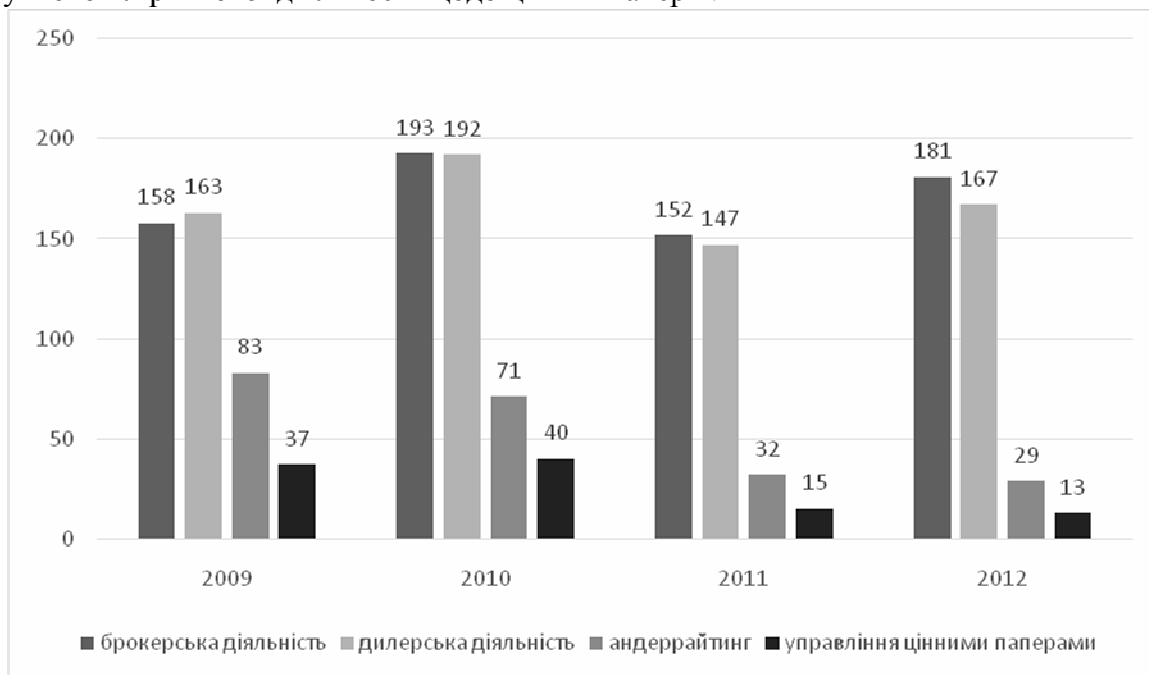

Рис.4. Кількість виданих ліцензій на здійснення певних видів професійної діяльності на ринку цінних паперів[7].

Станом на 31.12.2013 кількість ліцензій, які видано Комісією професійним учасникам фондового ринку на провадження професійної діяльності, становила 1 228, в тому числі:

- 554 ліцензій на провадження діяльності з торгівлі цінними паперами;
- 319 ліцензій на провадження депозитарної діяльності депозитарних установ
- 344 ліцензій на провадження діяльності з управління активами інвестиційних інвесторів;
- 10 ліцензій на провадження діяльності з організації торгівлі на ринку цінних паперів;
- 1 ліцензія на провадження клірингової діяльності.

Перевага саме цих зазначених видів діяльності пов'язана з кроками державної політики у сфері регулювання ринку цінних паперів в Україні. Ці кроки створюють таку систему, де підвищується довіра інвесторів до ринку цінних паперів країни в цілому також створюється надійна система обслуговування операцій за цінними паперами та вихід на міжнародні фінансові ринки, що призводить до підвищення рівня інвестиційної активності.

Кількість депозитаріїв, та зберігачів, наявність міжнародних кореспондентських відносин. На сьогодні право на встановлення кореспондентських відносин з депозитарними установами інших держав для обслуговування міжнародних операцій з цінними паперами учасників Національної депозитарної системи має виключно Національний депозитарій України (НДУ). В межах своєї компетенції НДУ встановив кореспондентські відносини з Центральним депозитарієм Австрії, низкою російських депозитарних установ (див.табл.2).

Система кореспондентських відносин НДУ дає можливість професійним учасникам фондового ринку України проводити транскордонні операції як за принципом вільної поставки/отримання, так і за принципом поставки/отримання проти оплати, отримуючи доступ до цінних паперів більш ніж п'ятдесяти ринків світу. Національна депозитарна система вже створила певні механізми для стикування з іноземними та міжнародними депозитарними установами, хоча для більш ефективного обслуговування трансграничних операцій, перелік таких установ має бути суттєво розширено.

Разом з тим слід зазначити, що поточний стан депозитарної системи України (зокрема, технологічна відокремленість та дефрагментованість її складових) потребує суттєвої модернізації – насамперед, створення центрального депозитарію з метою зменшення організаційних, технологічних та грошових витрат професійних учасників ринку та власників цінних паперів. Це завдання також має бути поступово вирішене, однак наразі це є критичною проблемою в контексті обслуговування обліку та розрахунків за цінними паперами іноземних емітентів.

Таблиця 2

Зв'язки НДУ з іноземними депозитаріями цінних паперів

Країна	Установа
Росія	Депозитарій «Росбанк» Спеціалізований депозитарій «Інфінітум» Депозитарій «Депозитарні та корпоративні технології» Депозитарій «Депозитарно-клірингова компанія» Депозитарій «Національний розрахунковий депозитарій»
Люксембург	Депозитарій «ClearstreamBanking»
Австрія	Центральний депозитарій цінних паперів «ОеКВ» Центральний контрагент (CentralCounterpartAustria)
Азербайджан	Національний депозитарний центр
Латвія	Латвійський центральний депозитарій

Станом на 31.12.2012 року депозитарії цінних паперів обліковували 1 336 цінних паперів, випуски яких зареєстровані у документарній формі існування, на рахунках у зберігачів цінних паперів знаходилось 65 016,73 млн. шт. таких цінних паперів. У той же час, у бездокументарній формі існування депозитарії обліковували 13 398 цінних паперів, а на рахунках у зберігачів знаходилось 3 186 233,35 млн. шт. таких цінних паперів.[7] Національна депозитарна система вже створила певні механізми для співпраці з іноземними та міжнародними депозитарними установами, хоча для більш ефективного обслуговування транскордонних операцій перелік таких установ має бути суттєво розширено.

Висновки. Виходячи з проведеного аналізу, можна зробити висновок про те, що викладений перелік показників не є виключним та постійно оновлюється.

Динаміка розвитку показників ринку цінних паперів України свідчить позитивні тенденції. Одним із головних змін на фондовому ринку це було зростання співвідношення капіталізації до ВВП, що становить надійну основу для розвитку та зміцненню ринку цінних паперів і що також сприяє для відновлення її інвестиційної функції. Станом на 1 вересня 2013 р. співвідношення капіталізації до ВВП країни становив 23,87%, що свідчить про значний потенціал подальшого розвитку фінансового ринку за умови створення їх конкурентоспроможності в порівнянні з іноземними ринками розвинених країн.

В Україні кожен рік вносяться зміни щодо фондовому ринку. Це негативно відображається на функціонуванні фондового ринку. Так, станом на 31.12.2013, кількість ліцензій, які видано Комісією професійним учасникам фондового ринку на провадження професійної діяльності, становила 1 228, ці данні дещо менші показника 2012 року (1522 ліцензії, анульовано - 222), що пов'язано з виконанням вимог Закону України «Про внесення

змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення вимог до статутного капіталу професійних учасників фондового ринку.

В останні роки були зроблені фундаментальні кроки до поліпшення інфраструктури ринку та створенню умов для підвищення його значущості. Все це буде вести до того, що фондовий ринок буде з часом все більше брати участь у фінансуванні економіки. Нажаль, в сучасних умовах аналіз конкурентоспроможності біржової інфраструктури України ускладнюється наявністю поліцентричної структури, що за умови вкрай низької капіталізації фондового ринку робить її неефективною.

Список літератури:

1. Річна звітність: Український фондовий ринок: впевненість, стійкість та зростання. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.nssmc.gov.ua/activities/annual>
2. Національний банк України: статистика [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=6562
3. Уніан: Інформаційне агентство - [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://economics.unian.net/stockmarket/884486-liderami-po-obyemam-torgov-v2013-godu-stali-birji-perspektiva-i-pfts.html>
4. Фондова біржа ПФТС [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.pfts.com/uk/stock-exchange-tariffs/>
5. Українська біржа: тарифи фондового ринку [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ux.ua/s94>
6. Рюрик національне рейтингове агентство: Аналітичний огляд ринку облігацій України за I півріччя 2013 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1188>
7. Річний звіт НКЦПФР - К.:2013 - С.50 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nssmc.gov.ua/user_files/content/58/1370875350.pdf

Олена Леонідівна МАЛАХОВА

к.е.н, доцент кафедри банківської справи
Тернопільського національного економічного університету
вул. Львівська 11, Тернопіль, Україна, 46000

Катерина Михайлівна НОВАЦЬКА

студентка IV курсу факультету банківського бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

НАПРЯМКИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО СТИМУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ АКТИВНОСТІ В УКРАЇНІ

Анотація

Основною метою даної статті є аналіз сучасного стану діяльності Національного банку України як основного регулятора грошово-кредитного ринку, а також обґрунтування необхідності системного розгляду впливу інструментів грошово-кредитного регулювання Національного банку України на кредитну активність комерційних банків з метою задоволення попиту суб'єктів підприємницької діяльності на додаткові кошти.

В основу методології дослідження покладено фундаментальні положення і принципи сучасних теорій фінансового посередництва і кредиту, дослідження вітчизняних і зарубіжних вчених з питань регулятивного впливу центрального банку на перебіг банківського кредитування суб'єктів підприємницької діяльності. У роботі застосовано сукупність методів наукового пізнання, зокрема: метод системного аналізу, якісного аналізу і синтезу, індукції і дедукції; метод аналітичного групування, метод порівняння.

У статті обґрунтовано, що комерційні банки мають формувати і проводити оптимальну процентну політику, основою якої повинно бути забезпечення належної дохідності банківської діяльності – з одного боку, а з іншого – сприяння ефективному використанню кредитних ресурсів суб'єктами підприємництва, а першочерговими завданнями НБУ є забезпечення дієвості інструментів грошово-кредитної політики щодо зниження ціни за користування позичковими ресурсами. Окрім того, реалізація сформульованих у статті заходів у найближчій перспективі дасть змогу подолати негативні наслідки фінансової кризи як у банківському секторі, так і у реальному сегменті економіки України.

У науковій статті поглиблено теоретичні положення і розроблено практичні рекомендації щодо активізації банківського кредитування суб'єктів підприємництва, а також окреслено напрямки грошово-кредитного стимулювання підприємницької активності в Україні.

Сформульовані і викладені у статті висновки та пропозиції щодо активізації банківського кредитування суб'єктів підприємництва можуть бути застосовані при практичній реалізації на всіх рівнях системи кредитної підтримки виробничих структур в Україні.

Ключові слова. *Грошово-кредитна політика; інструменти регулятивного впливу; облікова політика; обов'язкове резервування; кредитна активність банків; підприємницька активність; кредитне забезпечення підприємництва; процентна політика.*

Елена Леонидовна МАЛАХОВА
Екатерина Михайловна НОВАЦКАЯ

НАПРАВЛЕНИЯ ДЕНЕЖНО-КРЕДИТНОГО СТИМУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ АКТИВНОСТИ В УКРАИНЕ

Аннотация

Основной целью данной статьи является анализ современного состояния деятельности Национального банка Украины как основного регулятора денежно-кредитного рынка, а также

обоснование необходимости системного рассмотрения влияния инструментов денежно-кредитного регулирования Национального банка Украины на кредитную активность коммерческих банков с целью удовлетворения спроса субъектов предпринимательской деятельности на дополнительные средства.

В основу методологии исследования положены фундаментальные положения и принципы современных теорий финансов и кредита, исследования отечественных и зарубежных ученых по вопросам регулятивного воздействия центрального банка на процесс банковского кредитования субъектов предпринимательской деятельности. В работе применена совокупность методов научного познания, в частности: метод системного анализа, анализа и синтеза, индукции и дедукции; метод аналитической группировки, метод сравнения.

В статье обосновано, что коммерческие банки должны формировать и проводить оптимальную процентную политику, основой которой должно быть обеспечение надлежащей доходности банковской деятельности - с одной стороны, а с другой - содействие эффективному использованию кредитных ресурсов субъектами предпринимательства, а первоочередными задачами НБУ является обеспечение действенности инструментов денежно-кредитной политики по снижению цены за пользование заемными ресурсами. Кроме того, реализация сформулированных в статье мероприятий в ближайшей перспективе позволит преодолеть негативные последствия финансового кризиса как в банковском секторе, так и в реальном сегменте экономики Украины.

В научной статье углублены теоретические положения и разработаны практические рекомендации по активизации банковского кредитования субъектов предпринимательства, а также очерчены направления денежно-кредитного стимулирования предпринимательской активности в Украине.

Сформулированные и изложенные в статье выводы и предложения по активизации банковского кредитования субъектов предпринимательства могут быть применены при практической реализации на всех уровнях системы кредитной поддержки производственных структур в Украине.

Ключевые слова. Денежно-кредитная политика; инструменты регулятивного воздействия; учетная политика; обязательное резервирование; кредитная активность банков; предпринимательская активность; кредитное обеспечение предпринимательства; процентная политика.

Olena Leonidivna MALAKHOVA

Ph.D, Associate Professor of Banking
Ternopil National Economic University

Kateryna Mykhaylivna NOVATSKA

IV year student of the Faculty of banking
Ternopil National Economic University

TRENDS IN MONETARY STIMULATE ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN UKRAINE

Summary

The main purpose of this article is to analyze the current state of the National Bank of Ukraine as a major regulator of the money market. Also examined the impact of monetary instruments of the National Bank of Ukraine on the credit activity of commercial banks to meet the demand of businesses for additional funds.

At the base methodological research laid on the fundamental norms and principles of modern theories of financial agency and credit, research domestic and foreign scientist about the central bank's regulatory influence on the course of bank crediting to entrepreneurs. The article used a combination methods of scientific knowledge such as: the method of system analysis, qualitative

analysis and synthesis, induction and deduction; the analytical method of grouping, the method of comparison.

The article substantiates that commercial banks have to form and conduct the optimal interest rate policy, the basis of which should be to provide appropriate profitability of banking - on the one hand, and on the other - to promote effective use of credit resources business entities. In addition, implementation of the proposed measures in the near future will help to overcome the negative effects of the financial crisis in the banking sector and in the real economy segment of Ukraine.

In the scientific article depth theoretical principles and practical recommendations about intensification of bank lending business entities and outlines trends of monetary stimulate entrepreneurial activity in Ukraine.

Formulated and laid down in article conclusions and proposes about increased bank crediting of business entities entrepreneurship can be used for practical implementation at all levels of credit support production structures in Ukraine.

Keywords. *Monetary policy; instruments of regulatory impact; accounting policies; reservations required; credit activity of banks; entrepreneurial activity; collateral business; interest rate policy.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України спостерігаються значні труднощі у відновленні вітчизняної банківської системи та стимулюванні соціально-економічного зростання. Це висуває нові вимоги до грошово-кредитної політики Національного банку України, які полягають у необхідності активізації і стимулювання розвитку конкурентоздатного внутрішнього ринку. Як свідчить світова практика, у посткризовий період за умов вдалого використання монетарних важелів центральний банк спроможний посилити дієвість економіки до саморегулювання та відновлення, стимулювати позитивні та уповільнити негативні тенденції її розвитку.

Саме тому, нині пріоритетним напрямком грошово-кредитної політики держави повинна бути стимулювання ділової активності комерційних банків в частині спрямування кредитних ресурсів на виробничі потреби суб'єктів підприємницької діяльності. Вочевидь, що базовими засадами взаємозв'язку держави і бізнесу повинні стати взаємовигідні умови довгострокового характеру. При цьому роль держави полягає у забезпеченні високого рівня конкурентоспроможності національної економіки, проведенні прозорої, стабільної, ефективної податкової та регуляторної політики, створенні рівних сприятливих умов для розвитку приватної ініціативи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В економічній літературі представлений досить широкий спектр думок щодо можливостей державного втручання в розвиток ринкової економічної системи. При цьому погляди вчених істотно змінювалися залежно від конкретних умов розвитку світового господарства. Дослідженням проблем законодавчого регулювання кредитних послуг банків та підтримки розвитку малого підприємництва присвячені праці багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених: Адамка Б. П., Барановського О. І., Малюгіної А. О., Грідасова В. М., Касьянюк С. В., Вергелюк Ю. Ю., Л'їберт К., Кухарук Н. С., Салтикової Г. та ін.

Зокрема, Б. П. Адамик та Ю. Ю. Вергелюк досліджують теоретичні та практичні аспекти державного регулювання банківської діяльності та регулювання кредитних послуг банків. О. І. Барановський розглядає регуляторну політику урядів і центральних банків зарубіжних країн в умовах фінансової кризи. К. Л'їберт визначає кредитне посередництво як один з шляхів подолання наслідків фінансової кризи у країнах Європи. Взаємозв'язку процентної політики Національного банку України та комерційних банків, її вплив на розвиток реального сектора економіки України присвячені дослідження таких вчених як Н. С. Кухарук, Г. Г. Чмерук, В. М. Грідасова, Г. Салтикової. Питання державної підтримки малого та середнього бізнесу у країнах Європи розглянуті в дослідженні А. О. Малюгіної. Однак приведені дослідження вітчизняних і

зарубіжних вчених не враховують можливості системного підходу до вирішення окреслених проблем.

Постановка завдання. Основною метою даної статті є аналіз сучасного стану діяльності Національного банку України як основного регулятора грошово-кредитного ринку, а також обґрунтування необхідності системного розгляду впливу інструментів грошово-кредитного регулювання Національного банку України на кредитну активність комерційних банків з метою задоволення попиту суб'єктів підприємницької діяльності на додаткові кошти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження вітчизняних реалій кредитування банками підприємницької діяльності, на наш погляд, повинно бути здійснене у трьох основних напрямках.

Перший напрям передбачає розгляд можливостей оптимізації практичної участі комерційних банків у забезпеченні потреб кредитними ресурсами суб'єктів підприємництва та дослідження ефективності її реалізації.

За другим напрямком, за необхідне видається окреслення ключових аспектів формування виваженої процентної політики комерційних банків як основи ділового партнерства між банківськими установами та суб'єктами підприємництва.

Третій напрям передбачає напрацювання основних шляхів удосконалення кредитних відносин банків з підприємствами як необхідної умови соціально-економічного розвитку України.

Таблиця 1

**Темпи кредитних вкладень комерційних банків в економіку України
2007-2013 рр. [розробка автора на основі [1]]**

Показники	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Обсяг ВВП, млн. грн.	720731	948056	913345	1082569	1302079	1411238	1454931
Залучені банками ресурси, всього, млн. грн..	275477	357147	325210	414771	492418	566553	650135
в тому числі:							
юридичних осіб	111 995	143 928	115 204	144 038	186 213	202 550	217 665
фізичних осіб	163 482	213 219	210 006	270 733	306 205	364 003	432 470
Кредитні вкладення в економіку, всього, млн. грн.	429817	741441	697529	694828	755557	809 300	904 800
в тому числі:							
кредити, надані фізичним особам	153 633	268 857	222 538	186 540	174 650	183 100	188 500
кредити, надані суб'єктам господарювання	276 184	472 584	474 991	508 288	580 907	626 200	716 300
Довгострокові кредити суб'єктам господарювання, млн. грн..	156 355	266 204	244 412	262 199	290 348	276 683	303 186
Питома вага кредитних вкладень у ВВП, %	60,0	78,2	76,4	64,2	58,0	57,3	62,2
Питома вага довгострокових кредитних вкладень суб'єктів господарювання у ВВП, %	21,7	28,1	26,8	21,2	22,3	19,6	20,8

Як видно із наведених даних у таблиці 1, послідовне зростання обсягів залучених банками ресурсів юридичних і фізичних осіб визначило відповідне зростання кредитних вкладень в економіку, що відповідає ролі банку як фінансового посередника у відновленні економіки України.

Втім слід зауважити, що питома вага кредитних вкладень у ВВП з 2010 року зменшується, що негативно впливає на процеси економічного розвитку в країні. Також слід звернути увагу і на те, що питома вага довгострокових кредитних вкладень суб'єктів господарювання у ВВП протягом 2007-2013 рр. в середньому становить 20% та спостерігається спадна тенденція, що вказує на спрямування кредитних ресурсів в оборотний капітал, не відбувається оновлення виробничих потужностей та модернізації виробництв і, як наслідок, до різкого зниження конкурентоздатності вітчизняних підприємств.

За таких обставин, значна частина експертів висловлювала поміркований оптимізм щодо перспектив поліпшення економіки України, зокрема покращення інвестиційного та підприємницького клімату в 2013 році. Однак оприлюдненні дані Держстатистики, Міністерства фінансів та НБУ доступно ілюструють, що результати економічного становища України виявились значно гіршими, ніж в періоди 2000-2004 рр. та 2005-2009 років (рис. 1).

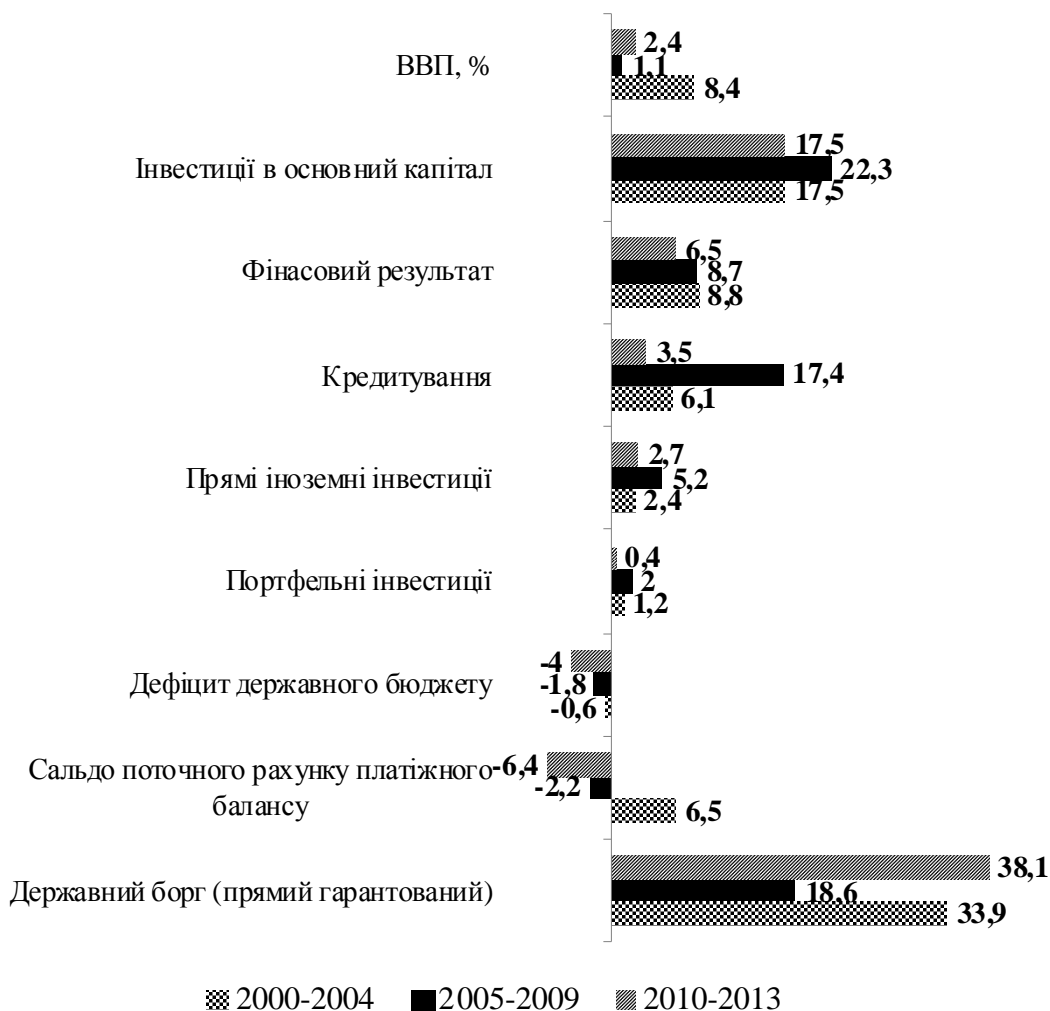

Рис. 1. Динаміка макроекономічних показників України, % до ВВП [2]

Отож середньорічний приріст ВВП за 2010-2013 рр. становить всього 2,4%, або майже в 4 рази менший, ніж у 2000-2004 рр. і трохи вищий, ніж у 2005-2009 рр. Основні показники

інвестицій в основний капітал, прямих іноземних інвестицій, портфельних інвестицій, кредитів, прибутків підприємств у співвідношенні до ВВП за 2010-2013 рр. виявились значно нижчі, ніж у 2005-2009 рр., а окремі навіть гірші у порівнянні з 2000-2004 рр.

Загалом після кризи 2008 р. обсяги кредитування банками суб'єктів підприємництва знизились. В умовах стагнації економіки України найбільш гострими завданнями розвитку банківської системи у 2013 р., на які спрямовувалися зусилля НБУ, було зниження процентних ставок та коригування ліквідності банків з метою активізації кредитування суб'єктів господарювання. Проте в реальному виразі процентні ставки за кредитами збереглися на занадто високому рівні – майже 20,0 %, що виявилось недостатньо для активізації попиту на кредити. Відчутна нестача довгострокових грошей та зависокі процентні ставки продовжують стримувати попит на кредити. Зокрема, найбільший обсяг кредитів отримали підприємства торгівлі - 48% від загального обсягу, а також промисловість - 28%, та компанії що займаються сільським господарством - 6%. Однак слід зазначити, що обсяги промислового виробництва постійно знижуються, обсяги будівництва невпинно зменшуються, роздрібна торгівля та сільське господарство незмінно сповільнюються (рис. 2).

Рис. 2. Приріст (спад) промисловості в Україні, % [2]

У підсумку рецесія триває, проблеми підприємств нарастають, що може стати додатковим чинником ще більшого уповільнення економічних процесів, згортання ділової активності та збільшення безробіття [3].

Загалом економічна ситуація, що склалася в країні з кредитним забезпеченням реального сектора не відповідає завданням стимулювання підприємницької діяльності та зростання виробництва, а незначний рівень залучення суб'єктами господарювання кредитних ресурсів свідчить про необхідність активізації роботи вітчизняної банківської системи у цьому напрямку.

Вочевидь, за таких негативних тенденцій сповільнення економічних тенденцій в Україні, кредитна діяльність банків має суттєве значення не тільки для самих банківських установ, а й для економіки країни в цілому. Так, зростання кількості некредитоспроможних підприємств виробничого сектора безпосередньо позначається на підвищенні ризиковості банківської діяльності, що в кінцевому підсумку може призвести до фінансових збитків у банківському

сегменті. Взаємозалежність кредитної активності банків та результатами виробничого сектору економіки зображено на рис. 3.

У даній схемі Національний банк України посідає важливе місце та відіграє вагомую роль в організації кредитного забезпечення підприємницької діяльності, зокрема через інструменти та важелі грошово-кредитної політики здатен впливати на ресурсний потенціал та кредитну активність комерційного банку. Ефективність грошово-кредитної політики, яку проводить будь-який центральний банк, повністю залежить від чіткого розуміння механізмів взаємодії між грошовим та реальним секторами економіки, і, відповідно, адекватного використання інструментів грошово-кредитного регулювання. На сьогодні в економічній літературі не має єдиного підходу відносно кількості та класифікації каналів впливу монетарної політики на реальний сектор економіки. Кожний центральний банк розробляє свої специфічні канали, враховуючи національні особливості економіки.

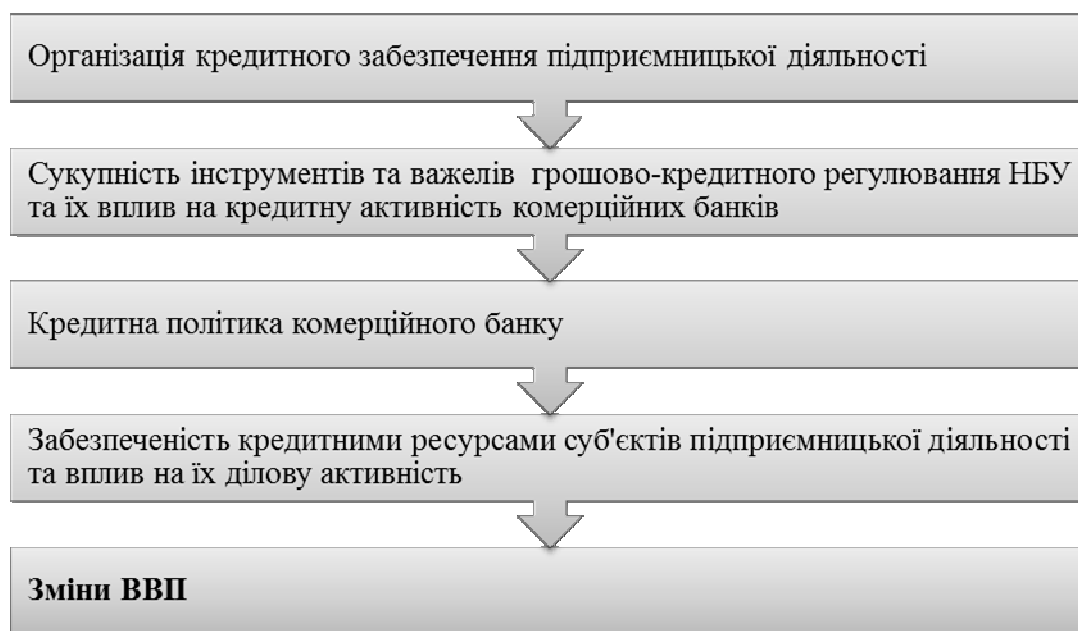

Рис. 3. Схема організації кредитного забезпечення підприємницької діяльності [розробка авторів]

Як наслідок, виражена та ефективна кредитна політика банківських установ, чіткість визначення пріоритетів впливають на здатність конкурувати банків на вітчизняному банківському ринку та забезпечувати кредитними ресурсами підприємства реального сектору. Власне, від ефективності реалізації механізму кредитного забезпечення економічних суб'єктів залежать якісні зрушення в економіці, зокрема: насичення ринку конкурентноздатними товарами та послугами; впровадження та розвиток нових технологій галузей; створення і реформування нових робочих місць; зростання обсягів ВВП.

Також слід зазначити, що на ефективність кредитної діяльності банківських установ суттєво впливають основні напрямки здійснення монетарної політики Національного банку України. У зв'язку з цим є доцільним дослідження впливу інструментів грошово-кредитного регулювання на кредитну активність комерційних банків, а відтак – на рівень забезпечення грошовими ресурсами виробничих потреб суб'єктів господарювання.

Нині однією з важливих та актуальних проблем функціонування банківських установ є формування такої процентної політики, яка б повною мірою забезпечувала банку отримання необхідного рівня прибутку, а також приваблювала достатню кількість клієнтів. Також слід зазначити, що на управління економічними процесами в Україні, а також на процентну ставку

позичкового капіталу впливають специфічні засоби і методи грошово-кредитної політики. До таких методів, згідно із законом, відносяться [4]:

- визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- процентна політика;
- рефінансування комерційних банків;
- управління золотовалютними резервами;
- операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому рівні;
- регулювання імпорту та експорту капіталу;
- запровадження на строк до шести місяців вимог щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валюті;
- зміна строків розрахунків за операціями експорту товарів;
- емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Механізм регулятивного впливу НБУ на процес кредитування підприємницької діяльності наведений на рис. 4.

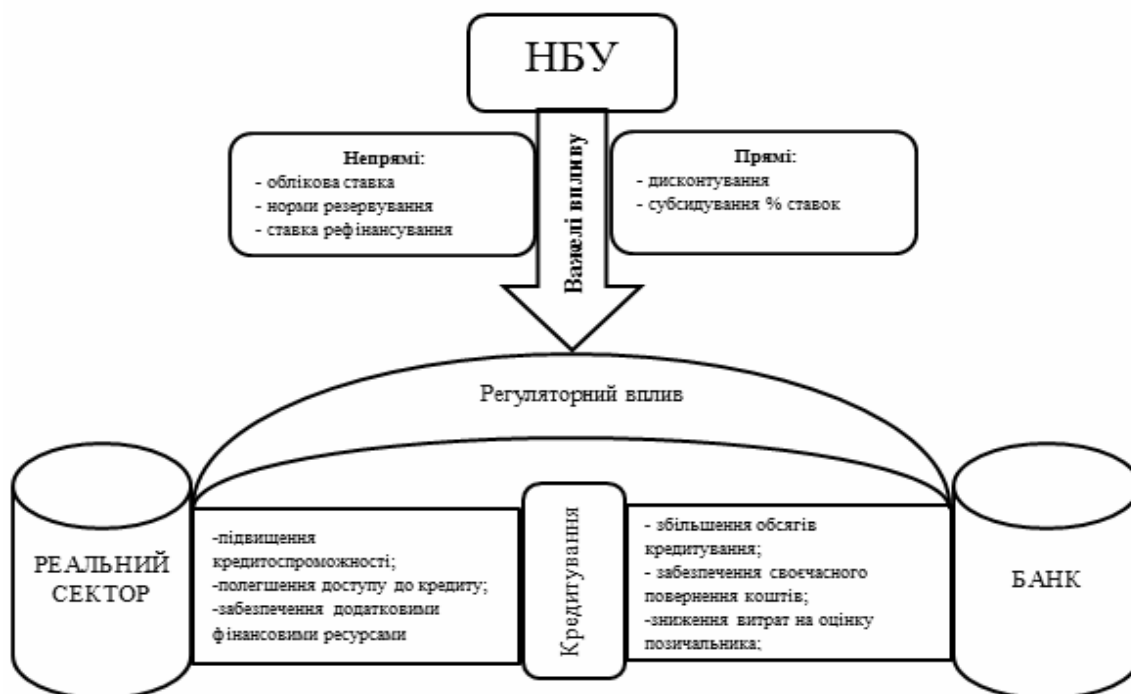

Рис. 4. Механізм впливу НБУ на процес кредитування підприємницької діяльності [розробка авторів]

Проте, на нашу думку, нині вплив таких основних важелів, як збільшення або зменшення облікової ставки, зміна норм мінімальних обов'язкових резервів та проведення операцій на відкритому ринку цінних паперів є певною мірою опосередкованим та загальним, а відтак і не завжди ефективним.

Найбільш дієвим інструментом грошово-кредитного регулювання, за умов ринкового середовища, вважається облікова політика центрального банку. У сучасних умовах рівень облікової ставки залежить від дії різних чинників, що впливають на попит і пропозицію на грошові кошти. Основними з них є [5, с. 58-59]:

- наявний та прогнозний рівень інфляції у відповідному періоді;
- фактичний та прогнозний рівень реального ВВП;
- темпи приросту обсягу грошової маси в обігу;
- розмір дефіциту бюджету;

- структура кредитної емісії Національного банку України;
- процентні ставки банків за кредитами та депозитами як у реальний сектор економіки, так і на міжбанківському кредитному ринку;
- фактичний та прогнозний рівень зміни індексу виробництва та рентабельність основних галузей економіки;
- структура залучених коштів банків України (співвідношення строкових депозитів та коштів до запитання);
- фактичний та прогнозний рівень платіжного і торговельного балансів.

В практиці НБУ одним із основним інструментом монетарного впливу на економіку є процентні ставки, специфіка дії яких формує окремий, так званий процентний канал трансмісійного впливу [6, с. 153]. Загальний механізм дії цього каналу полягає в тому, що зміна грошово-кредитної політики (насамперед через офіційну облікову ставку) прямо впливає на короткотермінові ставки на фінансовому ринку і через криву дохідності – на довготермінові.

Знижуючи облікову ставку НБУ очікує зростання інвестиційної активності і сукупних витрат, що мало би призвести до збільшення реального виробництва. Однак, коли фінансові ринки не функціонують належним чином, а серед їх суб'єктів панує «масова паніка», то зміни процентних ставок не матимуть жодного впливу на зміну економічних процесів.

Проаналізувавши статистичні дані НБУ про динаміку зміни облікової ставки та середньозважених процентних ставок за кредитами, наданими нефінансовим корпораціям банківськими установами протягом 2007-2013 рр., слід зазначити, що зниження облікової ставки не зумовлює суттєвого зниження ставок за кредитними ресурсами комерційних банків, а відтак і не сприяє можливостям підприємств ефективного використання кредитних коштів у якості фінансових ресурсів. Так, з 2010 року облікова ставка поступово знижується, станом на 15.04.2014 р. становить 9,5%, проте вартість кредитних ресурсів зростає та залишається на високому рівні (рис. 5).

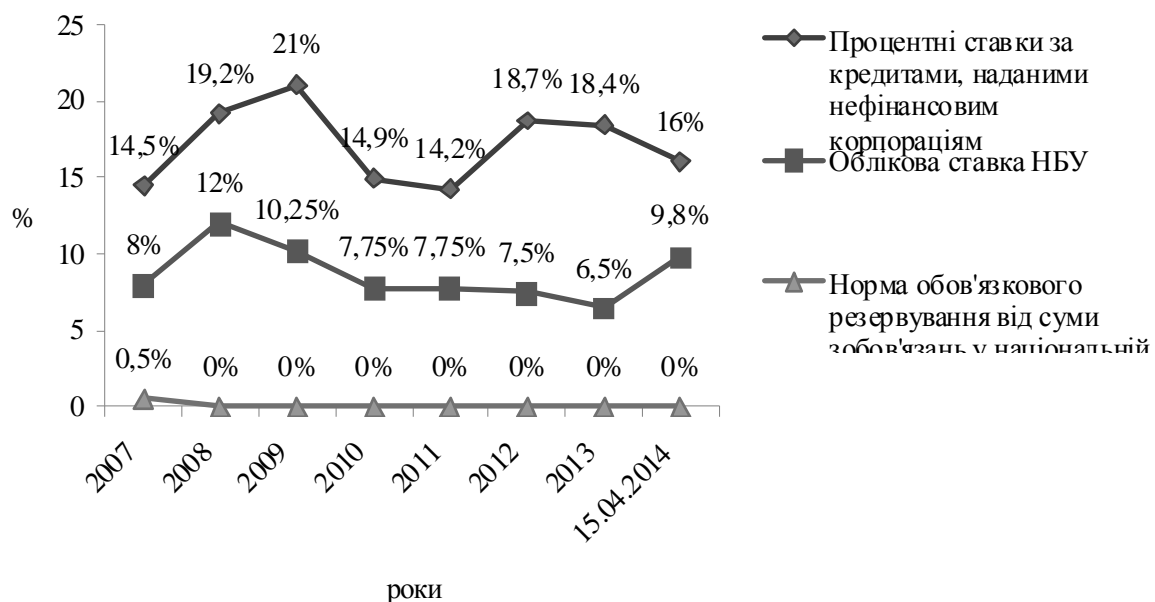

Рис. 5. Динаміка облікової ставки НБУ, норми обов'язкового резервування та середньозважених процентних ставок за кредитними операціями комерційних банків, (%), за 2007-2013 рр. [розробка автора [1]]

Зокрема, реальна ставка за кредитами, які пропонують банківські установи нефінансовим корпораціям достатньо висока, оскільки враховуючи добре продуману маркетингову політику і при детальному дослідженні та вивченні кредитного договору стає зрозуміло, що «прихована банківська комісія» здатна «витягнути з кишені» позичальника цілком пристойну суму.

Вважаємо, що дія трансмісійного механізму сучасної грошово-кредитної політики має супроводжуватися посилення гнучкості обмінного курсу гривні через розширення діапазону його можливих коливань та впровадженням ринкових заходів, спрямованих на зниження рівня доларизації економіки, зменшення зовнішніх ризиків та удосконалення засад функціонування валютного ринку.

Серед інших важелів впливу грошово-кредитної політики на кредитні операції банків слід виділити нормативи обов'язкових резервів, що встановлюються Правлінням Національного банку України від суми пасивів (зобов'язань). Втім, з 2008 року НБУ відмовився від резервних вимог як від засобу оподаткування банків, зокрема за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств та за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів у національній валюті. За таких обставин, процентні ставки за кредитами, наданими нефінансовим корпораціям повинні були зменшуватися, але спостерігається зворотній зв'язок (див. рис. 5). Тому можна стверджувати, що даний інструмент грошово-кредитної політики є не дієвим, та не впливає на розвиток економіки.

Необхідно також відзначити, що використання такого інструменту грошово-кредитної політики як операції на відкритому ринку не набуло визнання у якості основного важеля впливу центрального банку на перебіг макроекономічних процесів та на кредитну активність комерційних банків, оскільки не є інструментами глибокої дії і їх вплив є більш відчутним у короткостроковому періоді. Цілком очевидно, що це пов'язано з певним колом проблем: нерозвиненістю ринку цінних паперів; недосконалістю законодавчої та нормативної бази, що регламентують здійснення операцій з цінними паперами; недостатнім рівнем довіри суб'єктів ринку до державних боргових зобов'язань тощо.

Із початком кризи традиційні інструменти монетарної політики центрального банку виявилися недієвими, і тому не впливають на зменшення процентної ставки за кредитами та не позначається належним чином на кредитній активності банківських установ щодо кредитування суб'єктів господарювання. Це змушує НБУ адаптуватися до нових умов функціонування економіки, насамперед, це стосується удосконалення діючих важелів грошово-кредитної політики та впровадження абсолютно нових й більш дієвих інструментів грошово-кредитного регулювання, які прийнято називати «нетрадиційними» інструментами монетарної політики.

Враховуючи усе вище згадане, слід зазначити, що вартість кредитних ресурсів для суб'єктів господарювання залишаються на високому рівні, що в кінцевому підсумку не сприяє вирішенню проблем кредитного забезпечення підприємницької діяльності у реальному секторі господарства, а відтак і не стимулює подальше економічне зростання економіки України. За таких умов, вкрай важливо визначити основні шляхи удосконалення кредитних відносин банків з підприємствами як необхідної умови соціально-економічного розвитку України.

Отож, за третім напрямком дослідження, умовно можна виділити дві групи заходів для вирішення даної проблеми: загальноекономічні та заходи на рівні банківської системи.

Заходи загальноекономічного характеру передбачають реформування податкового законодавства та структурної перебудови економіки, шляхом вирішення проблем нестабільності національної грошової одиниці, зростання інфляції, негативного сальдо платіжного балансу, політичної нестабільності та інше.

Заходи банківського спрямування передбачають: 1) на рівні НБУ - удосконалення дієвості інструментів грошово-кредитної політики; 2) на рівні комерційних банків - підтримання ліквідності, мінімізація кредитних ризиків та оптимального управління портфелем кредитних вкладень загалом.

Для поліпшення стану фінансового ринку України доцільним є зміни в грошово-кредитній політиці, а саме:

- 1) належне виконання Національним банком функції кредитора останньої інстанції з огляду на спрямування рефінансування залежно від внеску конкретного банку в розвиток економіки країни;

2) реальне прив'язування монетарної політики до попиту підприємств, тобто збільшення частки рефінансування банків під виробничі потреби реального сектору економіки;

3) створення у системі НБУ інституту моніторингу різних галузей економіки (йдеться про моніторинг підприємств заради оцінки фінансового стану);

4) створення достатньої наукової бази для вироблення і проведення монетарної політики, підготовку наукових кадрів, здатних провадити власні дослідження з урахуванням умов України;

5) створення центрів та надійної системи комунікації Національного банку з громадськістю, підвищення рівня монетарних знань журналістів, широких верств населення.

Використання Національним банком України даних заходів дозволить значно підвищити ефективність управління монетарною політикою держави та покращити стан фінансового ринку України вже найближчим часом.

Вважаємо, що стратегія грошово-кредитної політики України повинна базуватися на адекватній оцінці стану економіки, її об'єктивних тенденцій розвитку банківської системи, фондового ринку, інституційного забезпечення монетарної політики, розвинутості її інструментів, а також характеру взаємозв'язків макроекономічних і монетарних параметрів.

Серед інших можливих шляхів удосконалення кредитних взаємовідносин між банківськими установами та суб'єктами підприємницької діяльності можна виділити наступні.

По-перше, ефективний аналіз кредитоспроможності позичальників з урахуванням їх виробничого потенціалу на основі оцінки внутрішніх систем і структури підприємства, його персоналу, контролю за якістю продукції, системи менеджменту.

По-друге, мінімізація кредитних ризиків шляхом застосування альтернативних форм забезпечення повернення кредиту, а саме – участь комерційних банків у результаті виробничої діяльності, проведення спільного інвестування проектів, тощо.

По-третє, загальнодержавна підтримка у широкомасштабних проектах щодо кредитування інноваційно-інвестиційних потреб реального сектору.

По-четверте, створення та розвиток правового поля організації дієвих кредитних взаємин та механізму захисту прав кредиторів.

Висновки. Отже, з метою встановлення якісно нових взаємин між учасниками кредитних взаємин, на нашу думку, комерційні банки мають формувати і проводити оптимальну процентну політику, основою якої має бути забезпечення належної дохідності банківської діяльності – з одного боку, а з іншого – сприяння ефективному використанню кредитних ресурсів суб'єктами підприємництва, а першочерговими завданнями НБУ є забезпечення дієвості інструментів грошово-кредитної політики щодо зниження ціни за користування позичковими ресурсами. Окрім того, реалізація вищевказаних заходів, на наше переконання, у найближчій перспективі дасть змогу подолати негативні наслідки фінансової кризи як у банківському секторі, так і у реальному сегменті економіки України.

Список літератури:

1. Грошово-кредитна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

2. Стратегічні оцінки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kuchma.org.ua/ico/assessment/>.

3. Хроніки системної рецесії. Падіння української економіки триває [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Economics/94473>.

4. Конституційні повноваження та правовий статус Національного банку України / Юридичний департамент НБУ // Вісник НБУ. – 2013. – № 6. -

5. Волкова В.В. Особливості використання інструментів грошово-кредитної політики в сучасних умовах / В.В. Волкова // Економіка і організація управління. – 2012. – №1. – С. 52-61.

6. Салтикова Г. Вплив процентної політики держави на розвиток реального сектора економіки України / Г. Салтикова // Галицький економічний вісник. – 2011. – № 2. – С. 153 – 157.

Вікторія Олександрівна ОСТАПЧУК

заступник міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради
вул. Листопадова, 5, м. Тернопіль, Україна, 46001

СВІТОВИЙ ДОСВІД МІСЦЕВОГО ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЙОГО РОЛЬ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОДАТКОВІЙ СИСТЕМІ

Анотація

Метою статті є дослідження характерних умов адміністрування місцевих податкових платежів у розвинених країнах світу та виокремлення з них найбільш ефективних для імплементації у вітчизняну податкову систему.

У процесі наукового дослідження використовувались такі методи: статистичний, індукції, дедукції, абстрагування, аналізу, синтезу, порівняння, систематизації, формалізації, конкретизації, узагальнення.

Результати дослідження полягають в наступному: розглянуто основні аспекти місцевого оподаткування у розвинених країнах світу; встановлено, що частка місцевих податків і зборів у більшості країн світу займає вагомую роль у податкових надходженнях міст і регіонів, що підвищує ефективність їхнього розвитку; проаналізовано податкові надходження до місцевого бюджету у 2011-2014 роках; виокремлено проблеми адміністрування місцевих податкових платежів в Україні та запропоновано напрями їх вирішення з урахуванням зарубіжного досвіду.

Наукова новизна полягає у систематизації основних положень теорії та практики місцевого оподаткування у розвинених країнах світу з метою їх адаптації у вітчизняну модель адміністрування місцевих податків і зборів, що покращить соціально-економічні показники розвитку України, в першу чергу за рахунок збільшення доходності бюджету та налагодження партнерських відносин між фіскальними органами та платниками податків.

Практичне значення наукового дослідження полягає в тому, що сформульовані теоретичні висновки та пропозиції можуть стати основою для удосконалення діючої практики адміністрування місцевих податкових платежів фіскальними органами в Україні.

Ключові слова: місцеві податки і збори, податкова політика, місцевий бюджет, інститут місцевих податків, місцеві органи влади, податок на нерухоме майно, податок з обороту, промисловий податок, фіскальний федералізм, фіскальна ефективність.

Викторія Александровна ОСТАПЧУК

МИРОВОЙ ОПЫТ МЕСТНОГО НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ И ЕГО РОЛЬ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАЛОГОВОЙ СИСТЕМЕ

Аннотация

Целью статьи является исследование характерных условий администрирования налоговых платежей в развитых странах мира и выделение из них наиболее эффективных для имплементации в отечественную налоговую систему.

В процессе научного исследования использовались такие методы: статистический, индукции, дедукции, абстрагирования, анализа, синтеза, сравнения, систематизации, формализации, конкретизации и обобщения.

Результаты исследования заключаются в следующем: рассмотрены основные аспекты местного налогообложения в развитых странах мира; установлено, что доля местных налогов и сборов в большинстве стран мира занимает весомую роль в налоговых поступлениях городов и регионов, что повышает эффективность их развития; проведено анализ налоговых

поступлений в местный бюджет в 2011-2014 годах; систематизированы проблемы администрирования налоговых платежей в Украине и предложены направления их решения с учетом зарубежного опыта.

Научная новизна заключается в систематизации основных положений теории и практики местного налогообложения в развитых странах мира с целью их адаптации в отечественную модель администрирования местных налогов и сборов, что улучшит социально-экономические показатели развития Украины, в первую очередь за счет увеличения доходности бюджета и налаживания партнерских отношений между фискальными органами и налогоплательщиками.

Практическое значение научного исследования заключается в том, что сформулированы теоретические выводы и предложения могут стать основой для совершенствования действующей практики администрирования налоговых платежей фискальными органами в Украине.

Ключевые слова: местные налоги и сборы, налоговая политика, местный бюджет, институт местных налогов, местные органы власти, налог на недвижимое имущество, налог с оборота, промысловый налог, фискальный федерализм, фискальная эффективность.

Viktoriya Oleksandrivna OSTAPCHUK

Deputy Mayor of the executive board of
Str. The November 5, Ternopil, Ukraine, 46001

THE EXPERIENCE OF LOCAL TAXATION AND ITS ROLE IN THE UKRAINIAN TAX SYSTEM

Annotation

The aim of the paper is to study specific conditions of local administration of tax payments in the developed world and to draw from them the most effective for the implementation of the national tax system.

In the course of scientific research used the following methods: statistical, induction, deduction, abstraction, analysis, synthesis, comparison, systematyzatsiyi, formalization, specification, summarization.

Results of the study are as follows: the basic aspects of local taxation in the developed world; found that the share of local taxes and fees in most of the world takes an important role in tax revenues of cities and regions, which increases the efficiency of their development; analysis of tax revenues to the local budget in 2011-2014, respectively; vyokremeno problems of local administration of tax payments in Ukraine and suggests ways of their solution based on international experience.

Scientific novelty is to systematize the basic assumptions of the theory and practice of local taxation in developed countries to adapt them to the national model of administration of local taxes and fees, which will improve the socio-economic performance of Ukraine, primarily due to increased profitability budget and partnerships between fiscal authorities and taxpayers.

The practical significance of scientific research is that formulated theoretical conclusions and suggestions can be the basis for improving management practices Proceeding local tax payments by fiscal authorities in Ukraine.

Keywords: local taxes and fees, tax policy, local budget, institute local taxes, local governments, property tax, sales tax, tax on fiscal federalism, fiscal efficiency.

Постановка проблеми. Нині в Україні місцеві податки і збори є одним з головних фіскальних інструментів державного регулювання та важливим джерелом доходів місцевих бюджетів. Прийняття Податкового кодексу України [1] та неодноразова реорганізація податкових та митних органів в Україні стали суттєвим фактором у процесі розвитку системи

місцевого оподаткування в Україні. Це призвело до докорінної зміни даної складової доходів місцевих бюджетів, оскільки було ліквідовано ті місцеві податки та збори, що складали 90% доходів від місцевих податків і зборів (комунальний податок, ринковий збір, збір за надання дозволу на розміщення об'єктів торгівлі), й запроваджено нові – податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок, збір запровадження деяких видів підприємницької діяльності, збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір. Однак діюча на сьогодні в країні система місцевих податків і зборів не повністю відповідає принципам Європейської хартії місцевого самоврядування [2]. Зокрема, вагомою проблемою є те, що законодавчо закріплені місцеві податки і збори та їх ставки не враховують реальних можливостей платників податків, а отже, не виконують стимулюючої функції. Як наслідок, такі вади негативно позначаються на дотриманні принципів єдності, повноти, достовірності, гласності, наочності бюджетного устрою країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо говорити про стан дослідження зазначеної проблематики, то питання податкового адміністрування місцевих податків і зборів знайшли відображення в численних працях вітчизняних і зарубіжних науковців та фахівців, а саме: В. Гейця, М. Гончаренка, Г. Дмитренка, Р. Доула, Ф. Котлера, А. Крисоватого, І. Крупки, О. Кучабського, І. Луніної, К. Маккенона, Д. Мікезела, С. Опаріна, А. Чандлера, С. Юрія та інших.

Проте малодослідженими залишаються сучасні проблеми ефективного розвитку механізму справляння місцевих податків і зборів з урахуванням певних факторів та умов що притаманні зарубіжній специфіці, зокрема автоматизації процесів адміністрування, інноватизації фіскальної політики на регіональному рівні, формування податкової культури та дисципліни, прозорого розподілу та перерозподілу надходжень від сплати місцевих податків та зборів тощо.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження характерних умов адміністрування місцевих податкових платежів у розвинених країнах світу та виокремлення з них найбільш ефективних для імплементації у вітчизняну фіскальну політику.

Виклад основного матеріалу дослідження. В розвинених країнах місцеві податки і збори, як правило, мають високу питому вагу в загальній сумі грошових надходжень місцевих органів влади, на відміну від колишніх соціалістичних країн, де власні кошти у формі місцевих податків і зборів становлять відносно малу питому вагу в доходах місцевих бюджетів. У світовій практиці місцеві податки та збори є основою дохідної частини місцевих бюджетів більшості держав (рис. 1) [3, с. 56].

Місцеві податки становлять у загальній сумі доходів місцевих бюджетів Австрії – 72%, Японії – 55%, Франції – 48%. За рахунок місцевих податків формувалися 61% муніципальних доходів у Швеції, 66% – у США, 51% – у Данії, 46% – у Швейцарії, 46% – у Німеччині, 43% – у Норвегії, 37% – у Великій Британії, 34% – у Фінляндії, 31% – в Іспанії. Кількість місцевих податків і зборів у різних країнах неоднакова. Для більшості розвинених країн, як правило, передбачена можливість застосування численних місцевих податків: у Франції – понад 40, Німеччині – 55, Італії – близько 70, Бельгії – близько 100 [3, с. 57; 4, с. 18].

Слід зазначити, що у Великій Британії стягується лише один податок з нерухомого майна – землі, будівель, крамниць, установ, заводів і фабрик, при чому сільськогосподарські угіддя та будівлі на них, а також церкви не оподатковуються. В Японії є три основні види місцевих податків: підприємницький, який нараховується на прибуток, корпоративний муніципальний податок та зрівняльний податок, що є фіксованою сумою податку, розмір якої залежить від розміру капіталу юридичної особи та чисельності працюючих. У США запроваджено такі місцеві податки, як податок з продажу, місцевий прибутковий податок, податки на прибуток корпорацій, на спадщину, майновий податок.

Більшість доходів надходить із невеликої кількості таких основних джерел: податок на майно, податок на доходи фізичних осіб, податок з продажу. На сьогодні сформувалися

принципи функціонування інституту місцевих податків і зборів європейських країн, які передбачають:

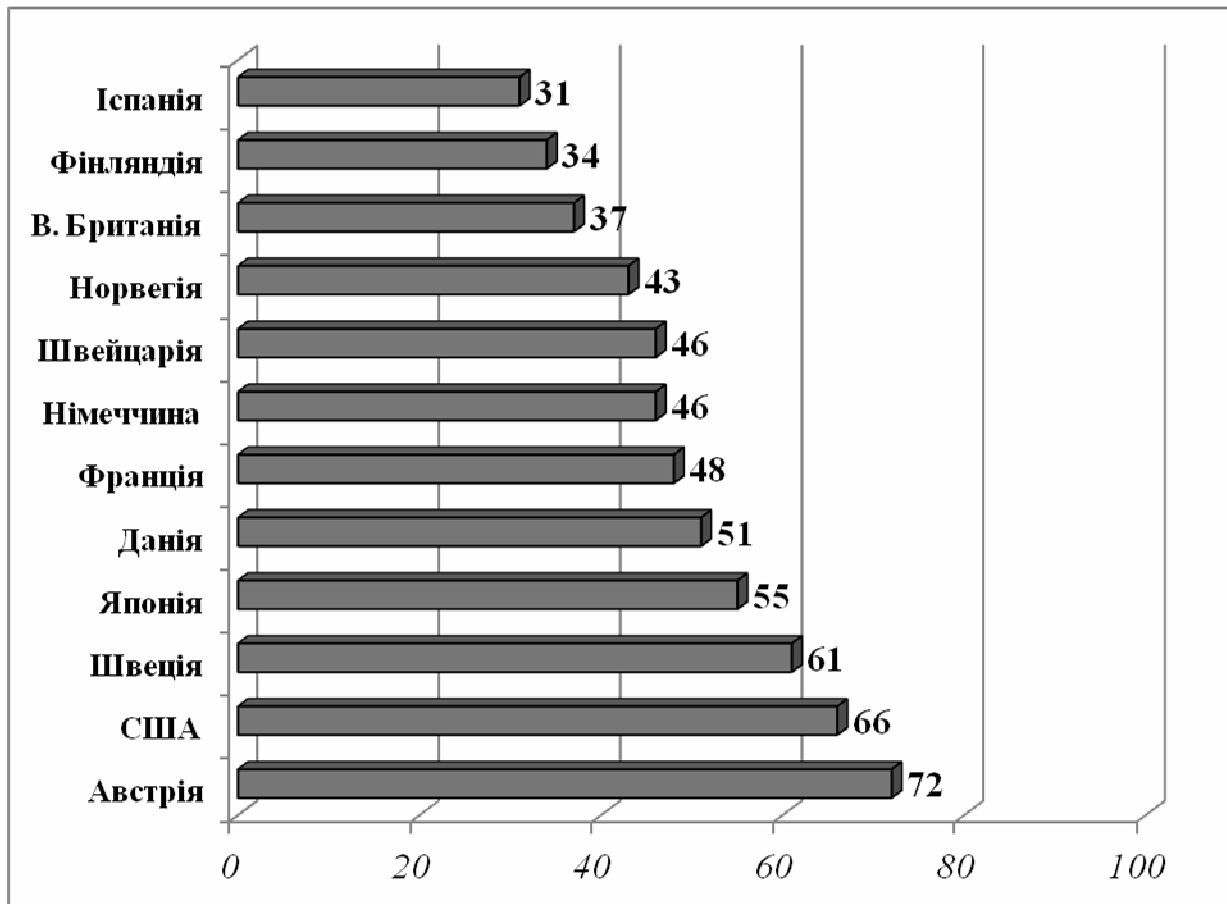

Рис. 1. Частка місцевих податків та зборів у доходах місцевих бюджетів світових держав, %

Джерело: складено на основі [3]

- справедливий розподіл тягаря місцевих податків з урахуванням платоспроможності платників податків і вигоди, яку вони отримують від послуг, що надаються місцевими органами влади;
- транспарентність податкового тягаря для фізичних і юридичних осіб–платників податків, що має сприяти ефективному розподілу ресурсів;
- визнане право органів місцевого самоврядування змінювати при потребі в обсязі наперед установлених обмежень обсяг місцевих податків;
- різниця між обсягом місцевих податків, які збираються органами місцевого самоврядування різних адміністративно-територіальних одиниць, не повинна бути великою, за винятком випадків, коли це пояснюється таким чинником, як різний рівень послуг;
- невисокий рівень економічних (мінімальний вплив на економічну структуру території муніципалітету), демографічних (неспричинення міграції жителів) і соціальних (запобігання погіршенню становища соціальних груп) наслідків;
- певна еластичність, яка б сприяла коригуванню обсягу податкових надходжень залежно від зміни рівня витрат [5, с. 79].

У запровадженні місцевих податків більшу самостійність мають місцеві органи влади в країнах з федеральним устроєм. Так, в США кожен штат має власну, відокремлену від федеральної, податкову систему. В бюджетах штатів найбільшу питому вагу становлять

прибуткові податки з корпорацій та громадян, а також податок з продажу. Менше самостійності у запровадженні місцевих податків місцевим органам влади, як правило, надають країни з унітарним устроєм.

Серед місцевих податків у більшості розвинених країнах найбільш поширені податки на нерухоме майно, дещо рідше стягуються місцеві непрямі податки (у вигляді акцизів і податків на продаж) та прямі прибуткові податки з фізичних і юридичних осіб, а також місцеві податки на податки.

Податки на нерухоме майно вважаються найефективнішими саме на місцевому рівні. У Литві, Нідерландах, Угорщині, Франції платниками цього податку можуть бути як власники, так і орендарі нерухомості. Податок на нерухомість сплачується як фізичними, так і юридичними особами, проте платниками цього податку можуть бути лише юридичні особи (в таких країнах, як Ірландія та Данія) або лише фізичні особи (в таких країнах, як Великобританія та Словенія). Податок на нерухомість нараховується відповідно до оціночної вартості об'єкта нерухомості, при цьому також враховується місце розташування об'єкта нерухомості або його корисна площа [6, с. 168].

Варто констатувати той факт, що на місцевому рівні найважливішими є, насамперед, податки на нерухоме майно. Загальна підстава для оподаткування майна полягає в тому, що сам факт володіння ним породжує певні вигоди для його власника, а також у тому, що принаймні частину вартості майна можна розглядати як прибутки від приросту капіталу. При цьому податки на нерухомість вважаються найбільш ефективними саме на місцевому рівні. Це пов'язано з тим, що вартість нерухомого майна можна розглядати як елемент процесу накопичення, а не як складову валового потоку, якими є, наприклад, доходи, тому вартість нерухомості може бути обчислена тільки в певний момент, її розмір не має протяжності у часі. В зв'язку з цим і податок на майно менше залежить від динаміки господарської кон'юнктури, що добре узгоджується зі специфікою завдань, які стоять перед органами місцевого самоврядування.

Якщо порівняти податки на нерухоме майно з іншими місцевими податками і зборами, то вони мають певні переваги – це здатність отримувати постійні надходження за будь-яких умов; справедливий розподіл податкового тягаря; мінімальне викривлення економічної діяльності й мінімальне стримування економічного зростання; легкість в адмініструванні; майнові податки не є конкурентними щодо державних податків у частині бази оподаткування та сплати до бюджету; суми податків опосередковуються через вигоди, які отримують їхні власники від органів місцевого самоврядування тією мірою, якою місцеві послуги капіталізуються у вартості власності.

У таких європейських країнах, як Данія, Фінляндія, Греція та Люксембург, податок на нерухомість складає незначну частку у власних надходженнях місцевих бюджетів, менше 10% загального обсягу власних надходжень, а у таких країнах, як Бельгія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Іспанія, вона становить понад 50% загального обсягу власних надходжень; у Великобританії, Естонії та Ірландії вона дорівнює майже 100% [7].

Характеризуючи місцеві податки на продаж, зауважимо, що в світовій практиці вирізняють дві групи податків на продаж: універсальні, до яких належать податок з обороту, податок із доданої вартості та податок на роздрібний продаж, а також спеціальні акцизи, які сплачуються при продажу лише певних товарів.

Податок з обороту вважається найменш досконалим фіскальним інструментом, оскільки більше за інші податки впливає на відносні ціни: він накопичується у вартості товарів, і загальна сума зобов'язань із цього податку залежить від такого випадкового чинника, як кількість етапів на шляху їх просування від виробників до кінцевих споживачів. Зважаючи на ці обставини, податки з обороту витіснили технічно досконаліші податки – податок на додану вартість і податок на роздрібний продаж [3, с. 61].

Також необхідно згадати й про місцеві подушні податки та екологічні податки, які застосовуються у багатьох країнах і, як правило, мають невелику частку в загальній сумі доходів місцевих бюджетів. Наприклад, до місцевих подушних податків можна віднести частину префектурного і муніципального податку на жителів у Японії. В Україні схожа практика була з використанням комунального податку, який теж можна було розглядати як особливий вид подушного податку.

Хоча з позицій оптимального оподаткування загальні подушні податки є адекватним фіскальним інструментом, використання яких, на відміну від прибуткового податку, податків на майно, продаж та інших, не призводить до виникнення надлишкового податкового тягаря, ці податки не є основним джерелом місцевих доходів. Справа в тому, що подушні податки вочевидь не враховують ні платоспроможності громадян, ні правила відповідності платежів вигодам, що їх населення стримує від реалізації урядових програм. Тому, зазвичай, вони сприймаються населенням як несправедливі.

Слід відзначити, що така країна як Франція має багатий досвід оподаткування місцевими податками і зборами. В ній система місцевих податків і зборів налічує багато складових, підгрунтам якої є: земельний податок на забудовані ділянки; земельний податок на незабудовані ділянки; податок на житло; професійний податок; податок на прибирання територій; мито на утримання Сільськогосподарської палати; мито на утримання Торгово-промислової палати; мито на утримання Палати ремесел; місцеві збори на розробку копалень; збори на встановлення електроосвітлення; мито на використання обладнання; податок на продаж будівель; мито на автотранспортні засоби; податок за перевищення ліміту щільності забудови; податок за перевищення обмежень щодо зайнятості площі; податок на озеленення.

Основними місцевими податками Німеччини є промисловий податок та податок на майно. При використанні промислового податку оподаткуванню підлягає прибуток і капітал (у формі основних фондів), його сплачують юридичні та фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Податок на власність у Німеччині введений ще у 1278 р. Його платниками є фізичні та юридичні особи. Для фізичних осіб об'єктом оподаткування є нерухомість, цінні папери, банківські рахунки, вклади у страхові компанії, витвори мистецтва, коштовності, яхти, приватні літаки, інші предмети розкоші. Таким чином, досвід Німеччини також свідчить про необхідність використання податків на майно. Вони не списуються на собівартість продукції і не підлягають вирахуванню з оподатковуваного прибутку, навіть у разі збитковості фірми за звітний період їх сплата є обов'язковою [8].

Податкова система Іспанії об'єднує федеральні, регіональні й місцеві податки. Серед регіональних можна назвати податки на власність (майно), податок на гру «Бінго», податки на гральний бізнес, податки на водогін і водозабезпечення. Проте понад 12% доходів бюджетів регіонів формується за рахунок групи майнових податків, до яких належать податки, що стосуються як рухомого, так і нерухомого майна: на власність, успадковане чи отримане шляхом дарування майно, передачу майна тощо. [3, с. 63].

Також важливо підкреслити, що податкова політика Канади базується на умовах фіскального федералізму, що є досить актуальним питанням сьогодні для вітчизняної практики. Децентралізація сприяє адаптуванню соціальної політики до місцевих потреб, водночас забезпечуючи урядам провінцій доходи, достатні для підтримки єдиних стандартів суспільних послуг за різних рівнів оподаткування. Фіскальний федералізм – це складний, періодично змінюваний комплекс міжбюджетних відносин на основі компромісного розподілу повноважень між федеральним центром і провінціями, що включає закріплені за певними ланками бюджетної системи податки, федерально-провінційні податкові угоди у формі участі на паях у доходах від окремих податків («податкові пункти»), систему федеральних трансфертів провінціям та спільне фінансування загальнодержавних програм [9].

Тим не менше, що стосується реалізації вітчизняної податкової політики в сфері адміністрування місцевих податків і зборів на регіональному рівні, то слід зазначити, що у

бюджеті міста Тернополя їх частка є незначною, в середньому майже 2% (табл. 1), тоді як у більшості світових країн зазначений показник становить в середньому 50% [10].

Таблиця 1

Частка місцевих податків і зборів у податкових надходженнях до бюджету міста Тернополя (тис. грн.)

	2011 (факт)	2012 (факт)	2013 (факт)	2014 (план)
Податкові надходження	272418,4	303662,9	318932,3	417849,2
Місцеві податки і збори	4598,4	6174,9	6678,2	5960,3
Частка місцевих податків і зборів у податкових надходженнях	1,69%	2,03%	2,09%	1,43%

Джерело: складено на основі [10]

В Україні система місцевих податків і зборів має багато недоліків, це пов'язано з низкою факторів, серед яких найсуттєвішими є такі:

- незначна фіскальна роль місцевих податків і зборів;
- нестабільність податкового та бюджетного законодавства;
- вузький перелік цих податків і зборів в порівнянні з іншими країнами;
- відсутність органів місцевого самоврядування права самостійно запроваджувати власні податки і збори на своїй території;
- низька зацікавленість місцевих органів влади додатково залучати кошти від справляння місцевих податків і зборів [11];
- відсутність взаємозалежності між рівнем суспільних послуг, які надаються на певній території, із податковими зусиллями населення;
- нерозвиненість податків, які відображають політику місцевих органів влади;
- недостатній рівень інформування платників про необхідність сплачувати податки та отримувати соціальні ефекти як у розвинених країнах тощо.

Висновки та подальші дослідження. Отже, багаторічна практика місцевого оподаткування в нашій країні, навіть з урахуванням остатніх законодавчих змін, дає підстави стверджувати, що система місцевих податків і зборів виконує ніби допоміжну роль щодо державного оподаткування. Векторами розвитку та удосконалення системи місцевого оподаткування з урахуванням позитивного світового досвіду повинні стати наступні:

- забезпечення реалізації основних принципів податкової і бюджетної політики, спрямованої на створення міцної фінансово-економічної бази місцевого самоврядування;
- оновлення правового регламентування справляння місцевих податків і зборів відповідно до світових стандартів;
- створення середовища оподаткування, сприятливого для активізації підприємницької діяльності, забезпечення рівності усіх платників місцевих податків і зборів перед законом та поступове формування відповідального ставлення платників до виконання своїх податкових зобов'язань;
- зменшення майнової нерівності через удосконалення системи адміністрування податку на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки;
- поетапне зниження податкового навантаження на місцеву галузь економіки з урахуванням збалансованості бюджетної системи [12];
- перенесення податкового навантаження з мобільних факторів виробництва (праці й капіталу) на споживання, екологічні та ресурсні платежі;

- підвищення фіскальної ефективності обов'язкових платежів за рахунок удосконалення системи адміністрування, оптимізації податкових пільг та розширення місцевої податкової бази за рахунок зменшення масштабів ухилення від оподаткування;
- проведення роботи з підвищення правової культури населення, зокрема роз'яснення податкового законодавства, значення своєчасності й повноти сплати податків, а також відповідальності за ухилення від їхньої сплати, у відповідності до чого посилення потребує державний контроль за додержанням чинного законодавства у сфері місцевого оподаткування.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України (від 02.12.2010 № 2755-VI) / редакція станом на 01.07.2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування (від 15.07.1997 № 452/97) / редакція від 16.11.2009 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036
3. Бондарук Т.Г. Зарубіжний досвід місцевого оподаткування та можливості його застосування в Україні / Т.Г. Бондарук // збірник наукових праць Національного університету ДПС України. – 2011. – № 1. – С. 56-66.
4. Луніна І.О. Формування місцевих бюджетів на основі принципу еквівалентності: шлях до ефективної бюджетної системи України / І.О. Луніна // Фінанси України. – 2010. – №9. – С. 14-19.
5. Найдьонов В. Про реформування податкової системи / В. Найдьонов, О. Махмудов // Економіка України. – 2011. – №1. – С. 78-83.
6. Дмитренко Г. Проблеми та перспективи пристосування місцевих податків в Україні до вимог Європейського Союзу / Г. Дмитренко // Упр. сучас. містом. – 2008. – № 4. – С. 166 - 170.
7. Mikesell John L. Fiscal Administration: Analysis and Applications for the Public Sector (4th Edition). – Wadsworth Publishing Company an International Thomson Publishing Company, USA. – 1995. – 594 p.
8. Local finance in the twenty five countries of the European Union / Dexia editions, May 2004.
9. Демків Тетяна. Фіскальний федералізм як паритет інтересів / Тетяна Демків // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/3998>
10. Бюджет міста Тернополя / Інформація з офіційного сайту Тернопільської міської ради // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rada.te.ua/normativnie-dokument/byudget_mista_ternop/
11. Буцька О. Ю., Тимошенко О. В. Місцеві податки і збори в умовах законодавчих змін бюджетно-податкової політики України / О.Ю. Буцька, О.В. Тимошенко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2301>
12. Кучабський О.Г., Гончаренко М.В. Розвиток системи місцевого оподаткування в Україні / О.Г. Кучабський, М.В. Гончаренко // Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbiura.kharkov.ua/e-book/putp/2012-3/doc/4/01.pdf>

Олександр Станіславович ПРУСЬКИЙ

к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних фінансів та глобальної економіки ім. С.І. Юрія
Тернопільського національного економічного університету
Львівська 11, Тернопіль, Україна, 46000
тел. (067) 280-18-39, e-mail: alexandr_prusky@mail.ru

**ВАЛЮТНІ ВІЙНИ У СВІТОВІЙ ЕКОНОМІЦІ:
ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ**

У статті висвітлюються питання, пов'язані з сутністю та механізмом розгортання валютних війн у світовій економіці, відтак метою даного дослідження є проведення комплексної оцінки причин та наслідків валютних війн у контексті еволюції світової валютної системи, а також обґрунтування впливу сучасних валютних протистоянь на параметри розвитку глобальної економіки та регіональні світогосподарські процеси. У процесі дослідження використано наступні наукові методи: діалектичний, наукової абстракції, індукції та дедукції, логічного й історичного аналізу.

У результаті проведеного дослідження вдалось чітко сформулювати сутність поняття «валютні війни», під якими, на думку автора, слід розуміти вид економічного протистояння держав на валютному ринку з використанням інструментів валютної та монетарної політики, спрямований на зміну курсу національної валюти до валют торговельних партнерів з метою отримання ініціатором конфлікту конкурентних переваг на зовнішніх ринках товарів і капіталів. Здійснено узагальнення та класифікацію сучасних методів ведення валютних війн, наведено оцінку впливу валютних протистоянь на параметри світової економіки та темпи розвитку окремих країн.

Науковою новизною статті є: обґрунтування механізму та каналів впливу девальвації національної валюти на макроекономічні параметри економіки на національному та міжнародному рівнях; виділення наслідків валютних протистоянь для економік провідних розвинених країн та країн, що розвиваються; наведення спільних та відмінних рис валютних війн на різних етапах розвитку світової валютної системи та міжнародних торговельних відносин у XX та XXI століттях; виокремлено роль валютних протистоянь у сучасних механізмах посткризового відновлення економік провідних країн світу.

Практичне значення проведеного дослідження полягає у можливості вироблення на його основі рекомендацій стосовно модернізації інструментів валютної політики, спрямованих на стабілізацію валютного ринку, забезпечення стійкості національної валюти, стимулювання експортного потенціалу держави.

Ключові слова: валютні війни, конкурентна девальвація, валютний курс, валютні інтервенції, валютні обмеження, платіжний баланс, резервна валюта.

Александр Станиславович ПРУССКИЙ

**ВАЛЮТНЫЕ ВОЙНЫ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ:
ИСТОРИЧЕСКАЯ РЕТРОСПЕКТИВА И СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ**

Аннотация

В статье освещаются вопросы, связанные с сущностью и механизмом развертывания валютных войн в мировой экономике, поэтому целью данного исследования является проведение комплексной оценки причин и последствий валютных войн в контексте эволюции мировой валютной системы, а также обоснование влияния современных валютных противостояний на параметры развития глобальной экономики и региональные

мирохозяйственные процессы. В процессе исследования использованы следующие научные методы: диалектический, научной абстракции, индукции и дедукции, логического и исторического анализа.

В результате проведенного исследования удалось четко сформулировать сущность понятия «валютные войны», под которыми, по мнению автора, следует понимать вид экономического противостояния государств на валютном рынке с использованием инструментов валютной и монетарной политики, направленный на изменение курса национальной валюты к валютам торговых партнеров с целью получения инициатором конфликта конкурентных преимуществ на внешних рынках товаров и капиталов. Осуществлено обобщение и классификация современных методов ведения валютных войн, приведена оценка влияния валютных противостояний на параметры мировой экономики и темпы развития отдельных стран.

Научной новизной статьи является: обоснование механизма и каналов влияния девальвации национальной валюты на макроэкономические параметры экономики на национальном и международном уровнях; выделение последствий валютных противостояний для экономик ведущих развитых и развивающихся стран; наведение общих и отличительных черт валютных войн на разных этапах развития мировой валютной системы и международных торговых отношений в XX и XXI веках; выделены роль валютных противостояний в современных механизмах посткризисного восстановления экономик ведущих стран мира.

Практическое значение проведенного исследования заключается в возможности выработки на его основе рекомендаций по модернизации инструментов валютной политики, направленных на стабилизацию валютного рынка, обеспечение устойчивости национальной валюты, стимулирование экспортного потенциала государства.

Ключевые слова: валютные войны, конкурентная девальвация, валютный курс, валютные интервенции, валютные ограничения, платежный баланс, резервная валюта.

Oleksandr Stanislavovich PRUSKY

PhD, docent, docent of S. Yuriy international finance and global economy department

Ternopil National Economic University

L'vivs'ka, 11, UA-46000 Ternopil, Ukraine

phone (067) 280-18-39, e-mail: alexandr_prusky@mail.ru

CURRENCY WARS IN THE WORLD ECONOMY: HISTORICAL RETROSPECTIVE AND MODERN TRENDS

Summary

The paper highlights the issues related to the nature and mechanism of deployment of currency wars in the world economy and the aim of this study is to conduct a comprehensive assessment of the causes and consequences of currency wars in the context of the evolution of the global monetary system, and the reasons for the influence of modern currency struggles on the parameters of the global economy and regional international economic processes. The study used the following research methods: dialectical, scientific abstraction, induction and deduction, logical and historical analysis.

The study was able to articulate the essence of the concept of "currency wars," by which, according to the author, it should be understood form of economic confrontation of the foreign exchange market using the tools of monetary and monetary policies aimed at changing the national currency against the currencies of trading partners to obtain initiator of the conflict competitive advantage in foreign markets of goods and capital. Carried out the synthesis and classification of modern methods of currency wars, give an estimate of the impact of currency struggles on the parameters of the global economy and the pace of development of individual countries.

Scientific novelty of the paper is to: study the mechanism and channels of influence of devaluation on the macroeconomic parameters of the economy at the national and international levels; allocation effects of currency confrontations leading to economies of developed and developing countries; guidance of common and distinctive features of currency wars at different stages of development of the world monetary system and international trade relations in the XX and XXI centuries; highlighted the role of confrontations in modern exchange mechanisms of post-crisis economic recovery in the leading countries of the world.

The practical significance of the study lies in the possibility of arriving at its recommendations on the basis of modernization instruments of monetary policy to stabilize the foreign exchange market, ensuring the stability of the national currency, the promotion of the export potential of the state.

Keywords: currency wars, competitive devaluations, exchange rate, foreign exchange intervention, currency restrictions, balance of payments, reserve currency.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується процесами дестабілізації фінансового середовища, які загострилися та поглибилися у результаті останньої глобальної економічної кризи. Економічна стагнація, зростання безробіття, волатильність фінансових ринків змушують держави здійснювати пошук ефективних антикризових інструментів макроекономічної політики, одними з яких є валютні важелі. У зв'язку з цим, останнім часом актуалізувались питання, пов'язані із різноманітними протистояннями у валютній сфері, в тому числі на перший план вийшла проблема загрози валютних війн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика, пов'язана із причинами виникнення валютних війн, їхніми характерними рисами у різні історичні періоди, впливом на міжнародні торгівельні відносини та фінансові ринки піднімалась у працях низки зарубіжних та вітчизняних вчених та аналітиків, а зокрема: О. Буклемишева, Л. Григор'єва, Ю. Журавльової, Є. Звонової, Н. Рубіні, М. Саліхова, Ф. Хайєка, Ю. Харитонова, О. Шевченка та інших. Однак, невіршеними залишаються питання, пов'язані із аналізом сучасної специфіки процесів, пов'язаних із феноменом «валютних війн», а також обґрунтуванням можливих сценаріїв подальшої трансформації світової валютної системи із врахуванням міжнародної конкуренції на валютних ринках.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є проведення комплексної оцінки причин та наслідків валютних війн у контексті еволюції світової валютної системи, а також обґрунтування впливу сучасних валютних протистоянь на параметри розвитку глобальної економіки та регіональні світогосподарські процеси. Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні завдання: з'ясувати сутність поняття «валютні війни» та визначити їхні характерні риси; розглянути історичні аспекти розгортання валютних війн у різні періоди еволюції світової економіки; виділити сучасні тенденції у сфері валютних протистоянь та оцінити ризики виникнення валютних війн у майбутньому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під терміном «валютна війна» зазвичай розуміють одночасні цілеспрямовані дії декількох країн, направлені на девальвацію власної національної валюти відносно інших грошових одиниць. Слідуючи традиційним меркантилістським рецептам, уряди розраховували таким чином забезпечити національним виробникам конкурентну перевагу на ринках, пожвавити внутрішнє виробництво і виправити на свою користь сальдо торгівельного балансу із зовнішнім світом [1].

Термін «валютні війни» з деяких пір широко вживається для позначення феномену, який економісти називають конкурентною девальвацією національних валют – коли країни свідомо девальвують валюти заради отримання конкурентної переваги в сфері експортування. Однак ослаблення однієї валюти означає одночасне зміцнення іншої. Цей процес набуває спіралеподібного характеру, однак в кінцевому підсумку у виграші не залишається ніхто. Як правило, це спричиняє негативний вплив на стан світової торговельної діяльності та економіки,

а також може навіть призвести до розвалу міжнародної монетарної системи (що підтверджують історичні приклади скасування золотого стандарту в 1930-х рр. та Бреттон-Вудської валютної системи в 1970-х рр., коли США девальвували долар і відмовилися від його конвертованості в золото) [2].

У часи виникнення диспропорцій та глобальної економічної стагнації ведення валютних війн є закономірним явищем егоїстичної поведінки держав, оскільки в такій ситуації кожен ставить перед собою мету будь-яким способом забезпечити собі стабільність. Валютні війни може розв'язувати тільки держава, і її дії спрямовані на регулювання зовнішніх потоків товарів та капіталів за допомогою знецінення валютного курсу. У цьому випадку девальвація валюти веде до подорожчання імпорту і скорочення його обсягів, здешевлення експорту та його зростання, в результаті відбувається зростання сукупного попиту і валового внутрішнього продукту (ВВП). Можна виділити прямі та непрямі методи ведення валютних війн. До прямих методів належать:

а) девальвація національної валюти – офіційне зниження курсу національної валюти до іноземних. Використовувати його можна тільки при режимі фіксованого або обмежено гнучкого валютного курсу;

б) валютні інтервенції – операції з купівлі-продажу центральним банком країни іноземної валюти. Цей метод найбільш поширений при режимі плаваючого валютного курсу і вважається ефективним, якщо національна валюта не ключова або не домінуюча.

Непрямими методами є:

а) зниження національної облікової ставки, яке призводить до відтоку іноземного капіталу, виходячи з умов паритету процентної ставки, і знецінення національної валюти;

б) операції на відкритому ринку – центральний банк викуповує державні облігації, тим самим розширюючи пропозицію національної валюти, що сприяє зниженню її курсу до валют торговельних партнерів;

в) емісія національної валюти – призводить до збільшення пропозиції грошей, інфляційних очікувань і знецінення валюти;

г) податкові методи – введення податку на операції нерезидентів з національною валютою, сприяє відтоку іноземного капіталу з країни;

д) валютні обмеження на операції нерезидентів з активами, номінованими в національній валюті [3, с. 20].

Усе це – традиційні методи макроекономічної політики, які постійно застосовуються державами згідно із поточними і стратегічними цілями розвитку. Відправним моментом перетворення їх на інструменти ведення війни є трансформація нейтрального характеру економічної політики держави в агресивний по відношенню до країн-партнерів. Відмінними її рисами можуть бути суттєві зміни економічних показників, раптовість дій, відмова від узгодження заходів з іншими країнами, очевидні негативні наслідки для інших держав.

Таким чином, валютна війна – це вид економічного протистояння держав на валютному ринку з використанням інструментів валютної та монетарної політики, спрямований на зміну курсу національної валюти до валют торговельних партнерів з метою отримання ініціатором конфлікту конкурентних переваг на зовнішніх ринках товарів і капіталів.

Слід зазначити, що девальвація з її негативними наслідками часто була однією з найменш популярних стратегій урядів. За словами американського економіста Річарда Н. Купера, істотна девальвація є однією з найбільш «травматичних» політик, які можуть прийняти уряди країн, що майже завжди призводить до збурень у суспільстві та закликів до зміни самого уряду [2]. Вона може призвести до зниження рівня життя громадян, адже звичні імпортні товари стануть для них дорожчими, і змінювати споживчі вподобання, переорієнтовуючись на продукцію вітчизняного виробництва, вимагає зусиль – і не завжди можливо, наприклад, якщо аналоги не виробляються. Очевидно, що в перспективі таке погіршення рівня життя загрожує вже політичними ризиками.

На цьому шляху є ризик зриву в неконтрольовану інфляцію. Зрозуміло, це не завжди так, наприклад, чим масштабніша економіка, тим нижчим є цей ризик. Зниження курсу може обернутися скороченням припливу іноземного капіталу, ускладненням обслуговування зовнішнього боргу (якщо він не виражений в тій же валюті), може призвести до вимивання цієї валюти з обігу із зростанням частки іншої, більш стабільної грошової одиниці, може розпочатися продаж цінних паперів, номінованих у цій валюті, також елементарно дорожчає імпортна сировина тощо.

Однак, коли країна страждає від високого рівня безробіття або бажає проводити політику зростання експортування, низький обмінний курс національної валюти, може бути суттєвою перевагою. З початку 1980-х років Міжнародний валютний фонд запропонував процес девальвації в якості потенційного вирішення економічних проблем для країн, що розвиваються, які постійно витрачають більше коштів на імпорт, ніж отримують за експорт. Збільшення експортування сприяє розвитку вітчизняного виробництва, що, в свою чергу, підвищує рівень працевлаштованості та ріст ВВП. У даному випадку девальвація може розглядатися як привабливе вирішення проблеми зниження безробіття, якщо немає інших менш радикальних варіантів. Причина привабливості девальвації для країн з економікою, що розвивається полягає в тому, що збереження відносно низького обмінного курсу національної грошової одиниці допомагає їм нарощувати свої валютні резерви, які можуть захистити їх від майбутніх фінансових криз.

Девальвація, яка, по суті, являє собою податок на власників заощаджень в національній валюті, скорочує внутрішні витрати виробників і, як показує досвід, може стати потужним поштовхом до економічного зростання. Зазвичай суспільна увага зосереджується на спот-курсі національної валюти до американського долара (або іншої світової валюти). Але з точки зору впливу на економічні процеси набагато важливіший ефективний курс валют, тобто співвідношення не просто до однієї зі світових валют, а до набору валют країн, з якими відповідна держава найбільше пов'язана зовнішньоторговельними відносинами.

Значення має і відмінність рівня інфляції. Якщо ціни ростуть з різною швидкістю, позитивна різниця в інфляції за інших рівних умов буде приводити до ослаблення національної валюти. Курс національної валюти, скоригований з урахуванням відмінностей інфляції, або так званий «реальний» курс, дає більш точне вимірювання розмірів девальвації. Саме реальна девальвація національної валюти здатна в певних умовах дати сильний економічний поштовх.

Цікавим видається той факт, що валютні війни найчастіше розв'язують країни-лідери, щоб зберегти своє домінуюче становище у світовій економіці, перешкоджати проведенню перетворень у валютній сфері, які могли б похитнути їхні позиції. Такі країни мають можливість нав'язувати іншим державам умови формування валютних курсів у зв'язку з асиметріями світової валютної системи, що виникають через особливе становище домінуючої валюти – національної валюти економічно високорозвиненої держави, яка на міжнародному рівні виконує всі функції грошей в значно більших масштабах, ніж інші ключові валюти. До Другої світової війни домінував англійський фунт стерлінгів, а після війни і по теперішній час – долар США.

На формування обмінного курсу більшості валют у світі значний вплив має пропозиція іноземної валюти на ринку, в той час як у домінуючої в основі курсоутворення лежить попит на неї. І він досить значний, тому що вона потрібна не тільки для оплати вітчизняних зовнішньоторговельних контрактів, а й для розрахунків за торговельними і неторговельними операціями контрагентів третіх країн, для формування державних резервів інших країн і приватних заощаджень нерезидентів, а також для заміщення національної валюти у внутрішньому грошовому обігу інших країн.

Домінуюча роль американської валюти в міжнародних трансакціях, у складі валютних резервів інших країн очевидна. Будь-яка зміна в економічній політиці США негайно відбивається на валютних курсах, особливо схильні до значних коливань обмінні курси країн,

що розвиваються і трансформаційних країн, позаяк пропозиція валюти на їхніх ринках залежить від експорту товарів (переважно в доларах США) і від інвестицій нерезидентів.

Якщо звернутись до історичної ретроспективи, то слід зазначити, що конкурентна девальвація була рідкісним явищем в історії розвитку різних країн, тому що ті воліли підтримувати високу цінність своїх національних валют. Історія світової валютної системи свідчить, що валютні війни в ХХ ст. відбувалися на тлі глибоких економічних криз, в них було залучено велику кількість країн, а основною формою протистояння була масова девальвація національних валют. Так, період з 1929 по 1930 рр. характеризувався масовими девальваціями національних валют аграрних країн, таких як Аргентина, Австралія, Індія, Нова Зеландія, Мексика та ін. Через значне падіння цін на сировину на світових ринках ці країни відмовилися від розміну національних валют на золото, ввели валютні обмеження і в кінцевому підсумку девальвували свої валюти на 25-80% [3, с. 20]. Це було зроблено з метою збереження валютних резервів та підвищення обсягу експорту. Схожі кроки вчинили Німеччина та Австрія для захисту своїх економік від кризи.

Наступну валютну війну розв'язує Великобританія. У вересні 1931 р. для поліпшення умов торгівлі вона спочатку відмовляється від розміну фунта на золото, а потім девальвує його на 30%. Те ж саме змушені зробити країни - члени Британської співдружності і основні торговельні партнери (всього 25 країн). Усе це призвело до змагання у сфері девальвації валюти (англійською мовою воно отримало назву *beggar-thy-neighbour policy*), на що інші країни знову відреагували за допомогою захисних мит та контролю над потоками капіталів. Англійські експортери отримали можливість проводити валютний демпінг на світових ринках, витісняючи американських і французьких конкурентів. У 1934 р. США теж провели девальвацію долара на 41%, однак не отримали такого результату, як Англія.

Аналізуючи даний історичний період, слід звернути увагу на дослідження економістів Баррі Ейхенгіна і Дугласа Ірвіна, які засвідчують, що існує велика різниця між політикою країн, які намагалися зберегти золотий стандарт (фактично – жорстку прив'язку курсу валюти до золота), і тих, що відмовилися від нього [4, с. 180].

Держави, які девальвували валюти і «відв'язалися» від золота, досить швидко підвищили конкурентоспроможність за рахунок тих, хто залишався схильним до золотого стандарту. Хоча прихильники валютної стабільності, як правило, розуміли деструктивний характер обмежень на імпорт і зовнішню торгівлю, часто їм доводилося йти на це через погіршення платіжного балансу і скорочення запасів золота. Наприклад, Великобританія і Японія, які відмовилися від золотого стандарту в 1931 р., змогли швидше досягти зростання промислового виробництва, ніж Сполучені Штати, які розлучилися зі стандартом тільки в 1933 р. Франція не могла відновити відчутне зростання виробництва до 1936 р., коли вона відмовилась від золотого стандарту. Девальвація національної валюти у формі відмови від золотого стандарту стала одним з важливих факторів різномірної економічної динаміки в часи Великої депресії.

Однією з найважчих за наслідками девальвацій була масова девальвація валют у 1948-1949 рр. – у ній взяли участь 37 країн, за винятком США. Знецінення валют коливалося від 12 до 30,5%, повсюдно були впроваджені валютні обмеження, відбулося різке подорожчання імпорту, підвищення темпів інфляції, зниження рівня життя населення, а також збільшення кредиторської залежності країн Західної Європи від США.

У 1971 р. у США був здійснений так званий шок Ніксона – збільшення мит на імпорт на 10% і повна відміна золотого забезпечення долара США. Як наслідок, почалося знецінення долара США, так необхідне для поживлення економіки. У 1985 р. Франція, Західна Німеччина, Японія, США і Великобританія підписали «договір Плаза», згідно з яким центробанки домовилися про проведення узгодженої політики та висловилися на користь зростання курсової вартості основних валют щодо долара США [5, с. 5].

Під час азійської кризи 1997-1998 рр. практично всі постраждалі країни були змушені істотно девальвувати національні валюти, але згодом отримали в якості «нагороди» високі

темпи економічного зростання. Проте криза носила тоді регіональний характер і не торкалася інтересів більшості провідних держав. Девальвація валют постраждалих держав дозволила їм досить швидко наростити експорт, але не привела до валютних воєн.

У минулі кризи девальвація могла стати гарним способом «перезавантаження» економіки кількох країн і переходу в фазу економічного зростання. Проблеми виникають, коли велика кількість учасників намагаються девальвувати свої валюти одночасно. Очевидно, що всі відразу не можуть цього зробити, у когось валюти повинні зміцнитися, причому в достатній мірі, щоб забезпечити значимий ефект для країн, які послаблюють свої гроші.

Стартовий фінансовий шок, висока синхронність і глибина останньої кризи – основні причини уваги до даної проблеми. Оскільки в 2008-2009 рр. практично всі розвинені країни і велика частина країн, що розвиваються зіткнулися з істотним падінням виробництва, у світі не виявилось значущих зростаючих ринків для підтримки зростання. Великі ринки, що розвиваються, такі як Китай та Індія, не можуть служити заміною. Індія – вельми замкнута економіка. Китай дотримується стратегії експорто-орієнтованого зростання, а його внутрішній ринок підтримує переважно виробників сировинних товарів і ресурсів, хоча частково азійські виробники знайшли шляхи на захищений китайський ринок за рахунок зовнішньоторговельної інтеграції всередині АСЕАН. У даній кризі економіка Китаю (її імпорт) зіграла стабілізуючу роль, хоча вона далеко не замінила Сполучені Штати в ролі амортизатора під час кризи або локомотива під час поживлення [4, с. 183].

На сьогоднішній день головні центри валютного протистояння розташовані у США, Європі та Китаї. Усім трьом потрібна дешева відносно інших валюта для стимулювання експорту. Можливості Китаю для девальвації є порівняно обмеженими, відтак для нього варіант прив'язки валюти є одним з найбільш прийнятних, оскільки в цьому випадку юань не повинен дорожчати. Найбільшими потенційними можливостями для девальвації володіють США в силу статусу долара як провідної резервної валюти та потужних емісійних можливостей. Європа також прагне девальвувати свою валюту, однак вона певним чином залежна від Китаю, який виступає покупцем її облігацій, а також від США, що надає доларову ліквідність у вигляді свопових ліній. До того ж у Німеччині історично склався потужний експортний сектор завдяки його ефективності та співробітництву менеджменту і робітників.

Сьогодні на фоні слабкого росту світової економіки суттєво зросли загрози розгортання валютних воєн. Існує декілька сучасних способів ведення валютної війни. Її тактика залежить, передусім, від того, чи є курс національної валюти фіксованим або плаваючим, а також від загальної макроекономічної ситуації. Найпростіший і найбільш часто вживаний метод – відкрита інтервенція на валютному ринку, коли центральний банк купує іноземну валюту, здебільшого долари та євро, за емітовану національну валюту. Таку практику давно застосовує Народний банк Китаю, який нагромадив величезні валютні резерви – близько 4 трлн. доларів. При цьому США піддають постійній критиці КНР за штучне заниження курсу юаня.

Інші приклади – Національний банк Швейцарії і Банк Японії. Так, у вересні 2011 року після різкого укріплення франка на фоні європейської боргової кризи Швейцарія встановила максимальний курс франка до євро на рівні 1,20. Початковий обсяг інтервенції був достатньо низьким – 10 млрд. євро, проте через нестабільність у Єврозоні обсяги поступово нарощувались. Банк Японії двічі виходив на ринок, продаючи ієну і купуючи долари у серпні і жовтні 2011 року в обсязі 59 млрд. і 116 млрд. доларів відповідно [6]. При цьому, якщо дії швейцарського регулятора вважалися виправданими і викликаними пошуком «тихих гаваней» з боку інвесторів з Єврозони, то інтервенції Банку Японії викликали шквал критики. Поясненням цьому є те, що Швейцарія – важливий торговельний партнер ЄС, але при цьому для більшості країн G20 штучне послаблення франка до євро не має ніякого значення. Японія ж є однією з найбільших торгових держав і основним партнером США, ЄС та Китаю.

Інший, менш очевидний метод використовують деякі країни, що розвиваються в якості механізму захисту від потоків спекулятивного капіталу. Цю методику рекомендує і МВФ – вона

не спрямована на пряме ослаблення національної валюти, але здатна трохи сповільнити її зміцнення. Наприклад, у Бразилії в 2009 році був введений двохвідсотковий податок на приплив іноземного капіталу на ринки акцій та облігацій. Згодом даний податок був підвищений до 4 %. Слід зазначити, що ці заходи, які обмежують приплив спекулятивного капіталу, виявились ефективними: притік гарячих грошей знизився, при цьому притік прямих іноземних інвестицій в Бразилію склав 65 млрд. доларів [6].

Нарешті, останній перевірений часом спосіб – зміна банківських ставок. Він характерний для розвинених економік – США, Великобританії та Японії. Країни, що розвиваються більше схильні до високого рівня інфляції і вимушені підтримувати високі процентні ставки. В умовах плаваючого курсу у відкритій економіці місцева валюта стає стабілізатором в кризові періоди. Центральний банк знижує базову ставку, що зменшує привабливість місцевої валюти для іноземних інвесторів і призводить до її ослаблення. Це, у свою чергу, підвищує конкурентоспроможність вітчизняних товарів на міжнародному ринку, оскільки вони стають дешевшими для зарубіжних споживачів. У результаті зростає експорт, а з ним – і економіка.

Однак специфіка полягає в тому, що центральні банки розвинених країн вичерпали механізм зниження ставок. У результаті маніпулювання валютними курсами стало для них практично єдиним механізмом стимулювання експорту. Для цього використовуються і згадані вже прямі інтервенції (Національний банк Швейцарії і Банк Японії), і непрямі інструменти – такі як кількісне пом'якшення (QE), проведене Федеральною резервною системою США, Банком Японії та Банком Англії. Вплив QE на курси валют залишається поки спірним, але те, що в США воно співпало з плавним ослабленням долара, – це факт.

QE має два канали впливу на валютний курс. По-перше, при зниженні прибутковості по довгострокових облігаціях попит з боку іноземних інвесторів на такі «безризикові» активи з фіксованою прибутковістю починає падати. По-друге, якщо вірити загальноприйнятій економічній теорії, збільшення балансу центрального банку і монетарної бази безпосередньо призводить до ослаблення валюти. У той же час синхронні дії центробанків провідних економічних держав згладжують спроби послабити конкретну валюту шляхом кількісного пом'якшення.

Потрібно визнати, що емітенти провідних резервних валют безпосередньо не ставлять перед собою певних зовнішньоекономічних цілей, а вирішують суто внутрішні та цілком легітимні задачі. В посткризовий період вони усіма засобами намагаються скоротити безробіття та стимулювати процеси економічного зростання. Проте політика «кількісного пом'якшення», яка проводиться з цією метою уже декілька років, призвела до випуску центральними банками в обіг трильйонів нічим не забезпечених доларів, євро та ієн, які за відсутності іншого адекватного застосування в масовому порядку потрапили за кордон, в тому числі на фінансові ринки країн, що розвиваються, загрожуючи стрімким зміцненням курсів їх грошових одиниць. З метою нівелювання зазначених загроз урядам цих країн доводиться нейтралізувати притік коштів монетарними методами або шляхом введення капітальних обмежень.

Одним із вирішень проблеми є проведення стерилізованих інтервенцій з метою купівлі валюти, однак вони призводять до росту відсоткових ставок, який, у свою чергу, веде до чергового витка притоку іноземного капіталу. Нестерилізовані інтервенції призводять до надмірного росту ліквідності, що підштовхує інфляцію і може призвести до появи «бульбашок» на ринках активів і кредитів. Якщо ж країни цілком відмовляться від проведення інтервенцій і дозволять валюті укріпитись, це підірве їх конкурентоспроможність, що призведе до появи небезпечних зовнішніх дефіцитів. При цьому слід зазначити, що введення контролю над потоками капіталу є сумнівним і часто неефективним методом. Корисним може виявитись контроль над зростанням кредитування, однак він не може врятувати від кредитних «бульбашок», коли низькі відсоткові ставки провокують зростання ліквідності [7].

Спроби захисту внутрішнього виробництва і відповідна риторика, безсумнівно, мали місце в ході кризи 2008-2009 рр. І в ряді випадків країни дійсно застосовували подібні

інструменти (обмеження на імпорт, заклики купувати національні товари тощо). Але повноцінної протекціоністської війни все-таки вдалося уникнути. Цьому сприяли і високий ступінь інтеграції світової економіки, і інтереси великих транснаціональних корпорацій, складні виробничі ланцюжки яких розтягнуті по всьому світу. Варто відзначити зусилля «великої двадцятки», яка неодноразово привертала увагу до ризиків протекціонізму. Це допомогло досить швидко відновити обсяги світової торгівлі з осені 2009 р., у міру того як припинялася дія шоківих факторів [4, с. 180].

Певний парадокс полягає у тому, що позиція долара як провідної світової валюти поки що не похитнулася в результаті валютних протистоянь. Навпаки криза євро в 2011 і в 2012 роках надала американській валюті нового імпульсу. Долар як і раніше становить майже третину валютних резервів світу. Проте навіть і валюта США здатна втратити стійкість, якщо бюджетний дефіцит цієї наддержави й надалі буде виходити з-під контролю, а ФРС продовжить безперешкодно емітувати кошти. Досить можливо, що в такому випадку позитивний результат у війні валют здобуде Китай, який готовий посилити позиції юаня як однієї із ключових світових валют.

Висновки та подальші дослідження. Таким чином, незважаючи на той факт, що жодна країна світу не буде відверто розпочинати валютні війни, ознаки останніх все ж матимуть місце у світовій економіці. У кінцевому підсумку важливо те, що усі вільно плаваючі валюти не можуть бути девальвовані одночасно. Тому низка послідовних взаємних девальвацій неминуче завершиться тим, що всі її учасники опиняться в програвші: курсові співвідношення повернуться приблизно до початкових рівнів, в той час як емітовані надлишкові кошти будуть загрожувати інфляційним спалахом, а також додадуть економічним процесам волатильності, спотворять фундаментальні цінові пропорції і створять «бульбашки» на фінансових ринках.

Окремі експерти вважають, що нестабільність і непередбачуваність валютних курсів може навіть призвести до відмови від державних валют в принципі. Ще в 1975 році Ф. Хайек у своїй знаменитій праці «Приватні гроші» обґрунтував шкоду суспільству з боку монополії держави на емісію національної валюти і пропонував денационалізувати гроші та дозволити конкуренцію валют [8]. Він вважав, що конкуренція дисциплінує краще, ніж фіксовані обмінні курси і золотий стандарт.

Іншим можливим наслідком валютних війн у світовому масштабі, за оцінками фахівців, може бути перехід на єдину валюту – SDR (Special Drawing Rights – Спеціальні права запозичення), яка нині є умовною й використовується при розрахунках Міжнародним валютним фондом. Прообразом центрального банку для такої валютної конфігурації є МВФ. В цілому ж перехід до єдиної світової валюти може стати логічним завершенням періоду економічних протиборств із використанням валютних важелів [9].

Таким чином, можна зробити висновок, що валютні війни, до яких схильні сьогодні багато країн світу, можуть значною мірою дестабілізувати економіку. При цьому, можна стверджувати, що від курсових дисбалансів в першу чергу постраждають країни з економікою, що розвивається. Ще одним негативним наслідком їх ведення може стати процес переростання у справжні торгові конфлікти та застосування протекціонізму. Відтак, валютні війни можуть призвести до порушень правил і принципів вільної торгівлі СОТ і підписання нових валютних угод. Крім того, історичний досвід показує, що міжнародне змагання з ослаблення національних валют є безперспективним і світова економіка за таких умов ризикує повторити помилки Великої депресії.

Список літератури:

1. Буклемишев О. Валютные войны: в чем причина? [Електронний ресурс] / О. Буклемишев. – Режим доступу: <http://m.forbes.ru/article.php?id=233074>.
2. Валютные войны (Currency war) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forexaw.com/TERMs/Money/Currencies/11277>.

3. Харитонова Ю.А. Современные валютные войны: победители и побежденные / Ю.А. Харитонова // Финансовый журнал. – 2011. – № 2. – С. 19-30.

4. Григорьев Л.М. Предчувствие валютной войны: "Большая двадцатка" и будущее мировой стабильности / Л.М. Григорьев, М.Р. Салихов // Россия в глобальной политике. – 2010. – № 6. – С. 179-192.

5. Журавлева Ю.А.. Международные валютные войны в конце 2010 г.: позиции валют отдельных стран / Ю.А. Журавлева, Е.А. Звонова // Валютное регулирование и валютный контроль. – 2011. – № 2. – С. 4-9.

6. Как выжить Украине в валютной войне [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ubr.ua/finances/macroeconomics-ukraine/kak-vyjit-ukraine-v-valutnoi-voine-225258>.

7. Ten QE Questions [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.project-syndicate.org/commentary/the-risks-and-costs-of-quantitative-easing-by-nouriel-roubini>.

8. Хайек Ф.А. Частные деньги / Ф.А. Хайек. – М.: Институт национальной модели экономики, 1996. – 229 с.

9. Шевченко О. Валютні війни: наслідки для України [Електронний ресурс] / О. Шевченко. – Режим доступа: <http://news.tochka.net/ua/98255-valyutnye-voyny-posledstviya-dlya-ukrainy/>.

Віталій Ярославович РУДАН
викладач, аспірант кафедри банківської справи
Тернопільського національного економічного університету
вул. Львівська 11, Тернопіль, Україна, 46000
тел. (098) 997-21-11,
e-mail: RudanV@meta.ua

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ БАНКУ

Анотація

В статті проведено теоретичний аналіз підходів до визначення сутності поняття банк, а також його функцій. Здійснено спробу, на основі синтезу підходів дослідження сутності банку вітчизняних та зарубіжних вчених, більш повно визначити економічну природу банку використовуючи еволюційний підхід до розвитку його функцій. Обґрунтовано основні функції комерційного банку та запропоновано власне бачення щодо їх трактування.

Метою статті є фундаментальне дослідження сутності банку з позицій еволюційного підходу враховуючи всі аспекти діяльності банку, а також дослідження функцій банку та виокремлення тих із них, які найбільш повно дають змогу визначити роль і місце банку в економіці.

У результаті проведеного дослідження вдалось чітко сформулювати поняття банку, під яким автор розуміє фінансове підприємство, яке виступає у ролі універсального грошово-кредитного посередника, що виконує у сукупності чотири основних функції, а саме: посередництво в кредиті, посередництво в платежах, посередництво на ринку цінних паперів та випуск кредитних грошей, а також функції з управління ризиками та обробки інформації і моніторингу клієнтів в межах чинного нормативно-правового поля.

Методи дослідження: історичний, емпіричний, синтезу, індукції, дедуції, порівняння, абстракції.

Наукова новизна дослідження полягає у використанні еволюційного підходу до трактування сутності комерційного банку, а також у визначенні основних та додаткових функцій банку, які чітко визначають його роль на ринку грошей і капіталів.

Практична значущість полягає у можливості використання теоретичних напрацювань автора у процесі викладання навчальних дисциплін «Гроші та кредит» та «Банківські операції», а також у частині формування і удосконалення законодавчих й нормативно правових актів у сфері банківської діяльності.

***Ключові слова:** банк, функція, кредит, гроші, грошовий обіг, посередник, платежі, цінні папери, інформація.*

Віталій Ярославович РУДАН

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОБОСНОВАНИЕ СУЩНОСТИ БАНКА

Аннотация

В статье проведен теоретический анализ подходов к определению сущности понятия банк, а также его функций. Предпринята попытка, на основе синтеза подходов исследования сущности банка отечественных и зарубежных ученых, более полно определить экономическую природу банка используя эволюционный подход к развитию его функций. Обоснованы основные функции коммерческого банка и предложено собственное видение их трактовка.

Целью статьи является фундаментальное исследование сущности банка с позиций эволюционного подхода учитывая все аспекты деятельности банка, а также исследования функций банка и выделение тех из них, которые наиболее полно позволяют определить роль и место банка в экономике.

В результате проведенного исследования удалось четко сформулировать понятие банка, под которым автор понимает финансовое предприятие, которое выступает в роли универсального денежно-кредитного посредника, выполняет в совокупности четыре основных функции, а именно: посредничество в кредите, посредничество в платежах, посредничество на рынке ценных бумаг и выпуск кредитных денег, а также функции по управлению рисками и обработки информации и мониторинга клиентов в рамках действующего нормативно-правового поля.

Методы исследования: исторический, эмпирический, синтеза, индукции, дедукции, сравнения, абстракции.

Научная новизна исследования заключается в использовании эволюционного подхода к трактовке сущности коммерческого банка, а также в определении основных и дополнительных функций банка, четко определяют его роль на рынке денег и капиталов.

Практическая значимость заключается в возможности использования теоретических разработок автора в процессе преподавания учебных дисциплин «Деньги и кредит» и «Банковские операции», а также в части формирования и совершенствования законодательных и нормативно правовых актов в сфере банковской деятельности.

Ключевые слова: банк, функция, кредит, деньги, денежное обращение, посредник, платежи, ценные бумаги, информация.

Vitaliy Yaroslavovich RUDAN

Lecturer, Postgraduate Department of Banking

Ternopil National Economic University

L'vivs'ka, 11, UA-46000 Ternopil, Ukraine

phone (098) 997-21-11,

e-mail: RudanV@meta.ua

THEORETICAL BACKGROUND NATURE OF BANK

Summary

In the article the theoretical analysis of approaches to defining the essence of the concept of the bank and its functions. An attempt was made on the basis of synthesis research approaches essence Bank domestic and foreign scientists better determine the economic nature of the bank using an evolutionary approach to the development of its functions. Substantiated the basic functions of a commercial bank and offered their own vision for their interpretation.

The purpose of this article is to study the fundamental nature of the bank from the standpoint of evolutionary approach considering all aspects of the bank and research functions of the bank and to draw some of them, are more fully enable the role and place of the bank in the economy.

As a result, the study failed to articulate the concept of the bank, under which the author understands the financial enterprise that acts as a universal monetary intermediary, acting together four main functions, namely: credit intermediation, mediation in payments on the securities intermediary securities and issue credit money and risk management functions and information processing and monitoring of clients within the existing legal framework.

Methods: historical, empirical, synthesis, induction, deduction, comparison, abstraction.

Scientific novelty of the research is to use an evolutionary approach to the interpretation of the essence of a commercial bank, and to identify the basic and advanced features of the bank, which clearly define its role in the money markets and capital.

The practical significance is the ability to use theoretical developments in the author of teaching "Money and Credit" and "Banking Operations", as well as the formation and improvement of legislative and regulatory acts in the field of banking.

Keywords: bank, function, credit, money, currency, broker, payments, securities information.

Постановка проблеми. Особливості виникнення, становлення та розвитку діяльності банків завжди привертала увагу дослідників, адже саме банки були одними із основних посередників грошових потоків суспільства, рушієм економічного розвитку. Однак із розвитком економіки, а зокрема таких її суб'єктів, як страхові компанії, кредитні спілки, ломбарди, інвестиційні фонди, роль банків в економіці почала дещо зменшуватися, а їх сутність та функції – змінюватися, що призвело до різноманітності трактувань сутності банку, визначення його основних функцій та ролі в економіці. Саме активізація діяльності небанківських кредитно-фінансових інституцій, зростання конкуренції на фінансовому ринку, зміна ролі банків на фінансовому ринку, поява нових перспективних видів банківських послуг, операцій та видів діяльності зумовлює необхідність та підвищує актуальність фундаментального дослідження сутності банку як економічної категорії та основного фінансового посередника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності банку та притаманних йому функцій є доволі поширеним як у вітчизняній (Г. Азаренкова, О. Дзюблюк, А. Мороз, С. Мочерний, А. Мещеряков, В. Онищенко, О. Петрук, І. Прокопенко, М. Пуховкіна, М. Савлук та ін.), так і в зарубіжній економічній літературі (Ф. Аллен, Джордж В. Бенстон, Девід Д. Ван-Хуз, Ч.Дж. Вулфел, Дуглас В. Даймонд, Е.Дж. Долан, Е. Жарковська, О. Лаврушин, В. Колеснікова, Л. Кролівецька, Т. Костеріна, Р. Міллер, Е. Рід, А. Сантомеро та ін.), однак дотримання ортодоксальних підходів до визначення сутності економічних категорій, повторювання та удосконалення класичних теорій не дало змоги вказаним дослідникам розглянути сутність поняття банк з позицій еволюційного підходу, враховуючи зміну чи появу нових банківських операцій, нових секторів діяльності та розширення сфери впливу банків в суспільстві.

Постановка завдання. Враховуючи переваги та недоліки досліджень сутності і функцій банку, метою даної статті є фундаментальне дослідження сутності банку з позицій еволюційного підходу враховуючи всі аспекти діяльності банку, а також дослідження функцій банку та виокремлення тих із них, які найбільш повно дають змогу визначити роль і місце банку в економіці. Для досягнення поставленої мети сформульовано наступні завдання: дослідити сутність банку з позицій фінансового посередника, підприємства, виконання певного кола операцій, функцій, відмінності між банками і парабанками, юридично-правового підходу; з'ясувати роль і місце банку в економіці шляхом дослідження його функцій; виокремити основні та додаткові функції банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зародження, становлення і розвиток економічних відносин суспільства зумовлене обмеженістю і водночас різноманітністю природних ресурсів, засобів існування, предметів побутового вжитку, що вимагало від конкретних груп людей, які володіли тим чи іншим благом шукати шляхи здобуття інших, більш необхідних для їхнього існування благ. На більш ранніх стадіях розвитку суспільства в ролі основних методів пошуку засобів існування виступали зміна території проживання, воєнізовані напади на інші общини, однак із розвитком людства pojavився більш цивілізований спосіб здобуття життєво необхідних благ – обмін одного товару на інший, що, в свою чергу, призвело до виникнення такої економічної категорії як «вартість». В процесі еволюції суспільства та зростання виробництва випадкова або проста форма вартості товару перейшла спочатку в повну або складну форму вартості, загальну форму вартості, а згодом і в грошову форму вартості, тобто визначальним моментом товарно-грошових відносин суспільства стало виникнення грошей, як загального еквівалента всіх товарів і послуг.

Виникнення і розвиток товарно-грошових відносин стало фундаментом для зародження банківської справи, адже першими банківськими операціями стали валюто-обмінні операції, що були зумовлені необхідністю обміну грошової одиниці одного міста, держави на іншу. Згодом, внаслідок нагромадження скарбів економічними агентами, виникла потреба їх безпечного зберігання, що сприяло виникненню депозитно-ощадних операцій. Ще пізніше, коли гроші

стали засобом існування, виникла необхідність розвитку позиково-кредитних операцій. Разом з цим виникли і платіжно-розрахункові операції, основною метою яких було обслуговування платежів купців та торговців. Вищепереліченими операціями спочатку займалися храми, тобто ті установи, які викликали найвищу довіру суспільства, а згодом міняйли, тобто приватні особи, що здійснювали банківські операції на засадах комерційного характеру, виступаючи у ролі посередника між певними економічними агентами. Такі міняйли (лихварі) стали одними із ключових верств тогочасного суспільства (Вавилону, Стародавньої Греції та Риму), оскільки виконували функції зберігачів та постачальників необхідних для існування людей, купців, ремісників коштів. Згодом, із розвитком суспільства, діяльність міняйл стала більш організованою та важливою, що в кінцевому підсумку призвело до виникнення банків (від італійського слова *banco* – лавка).

Власне довгий еволюційний шлях становлення, велика кількість операцій, функцій та юридично-правових норм регулювання банківської діяльності зумовлює відсутність у національній та світовій економічній літературі єдиного тлумачення сутності поняття «банк».

Так, аналізуючи праці класиків світової економічної теорії та сучасну економічну літературу на предмет дослідження теоретичних підходів до тлумачення поняття «банк» можна виокремити п'ять основних напрямків визначення сутності даного поняття, а зокрема:

- 1) як фінансового посередника;
- 2) через виконання ним певного кола операцій;
- 3) шляхом обґрунтування відмінностей між банком та небанківськими фінансово-кредитними інститутами;
- 3) як підприємства;
- 4) через виокремлення та дослідження його функцій;
- 5) через його юридично-правову природу.

У світовій економічній літературі, а зокрема у представників Західної науки переважають підходи до визначення сутності банку як фінансового посередника. Так, до однієї із найстаріших груп економістів, які вважають, що суть банків полягає в їх посередницькій ролі, варто віднести Шеффле, Маршала, Шульце-Геверніца, А. Лансбурга [1, с. 541]. На думку цих економістів, банки виступають посередниками між тими, хто має надлишковий капітал і хто відмовляється (або не може) його використати самостійно, і тими, хто таким капіталом не володіє і відчуває в ньому потребу. До цієї ж думки схиляється й група сучасних економістів таких як Ф. Аллен, А. Сантомеро, Дуглас В. Даймонд, Джордж В. Бенстон, Кліффорд В. Сміт, Тім С. Кемпбел, Джон Х. Бойд, Едвард К. Прескот та багато інших, які визначають суть поняття комерційний банк як фінансовий посередник між інвесторами (вкладниками) та підприємцями [2; 3; 4; 5; 6]. Безперечно, варто погодитися з переліченими вище вченими-економістами, що банки виступають у ролі посередника між різного роду економічними агентами, однак трактування банку як власне фінансового посередника не дає можливості ґрунтовно підійти до визначення сутності поняття, оскільки у своїх теоріях фінансового посередництва вчені ставлять банки поряд з іншими фінансовими посередниками, такими як кредитні спілки, трастові та страхові компанії, інвестиційні фонди і, тим самим, ототожнюють банк з небанківськими фінансово-кредитними організаціями, тобто з усіма фінансовими посередниками.

З іншої сторони, трактування суті банку як фінансового посередника нам представляється як загальне і надто широке, оскільки, незважаючи на те, що сучасний банк стає все більш схожим на фінансовий супермаркет, переважна частина його діяльності проходить на грошово-кредитному сегменті фінансового ринку, а відтак, з цієї точки зору, більш логічно вважати комерційний банк посередником грошово-кредитних відносин суспільства.

Розвиток теорії банківського фінансового посередництва, вочевидь, спонукала до виникнення теоретичних підходів, які визначали сутність банків шляхом їх порівняння з іншими фінансовими посередниками (страховими компаніями, інвестиційними фондами,

кредитними спілками тощо). Так, один із найвидатніших австрійських економістів Й. Шумпетер у своїй праці «Теорія економічного розвитку: дослідження підприємницького прибутку, капіталу, кредиту, процента і циклу кон'юнктури» пише: «Основна відмінність банків від інших ринкових суб'єктів полягає в тому, що вони створюють депозити, а значить і капітал» [7]. Думки про те, що банки є не тільки, вірніше не стільки посередницькими організаціями, скільки організаціями капіталотворчими, попри загальну розбіжність в поглядах, дотримуються й такі теоретики як – Дж. Ло, Маклеод, Ган та інші [1, с. 541]. Зазначені економісти підкреслюють основну, на наш погляд, відмінність між банком та небанківськими фінансово-кредитними установами – здатність до створення кредитних грошей, в їхньому розумінні позикового капіталу. Однак, таке трактування сутності банку висвітлює один, окремий аспект його діяльності, нехтуючи функціональною та операційною складовою діяльності банку.

Досить поширеними як серед вітчизняних, так і зарубіжних економістів є підходи до визначення сутності банку через виконання ним певних операцій. Так, зокрема такого підходу дотримуються німецькі економісти Бруно Бухфальд, який вважає, що банк – це підприємство, яке займається грошовими, кредитними і тому подібними операціями [8, с. 6] та Вільгельм Лексіс, на думку якого «Банками називають всякого роду установи для здійснення банківських операцій, незалежно від того, чи виступають вони у формі приватних підприємств ... товариств чи у якій-небудь іншій юридичній формі» [9, с. 32]. Цієї ж думки дотримуються автори «Енциклопедії банківської справи і фінансів» за редакцією Чарльза Дж. Вулфела, які вважають, що банк – це будь-яка організація, що виконує будь-яку або всі з різних функцій банківської справи, а саме отримання, інкасування, переказ, оплату, кредитування, інвестування, операції, обмін і обслуговування (безпечно зберігання, довірче управління, агентську представництво, піклування) грошей і заявок на гроші як всередині країни, так і за її межами [10, с. 109]. Подібне визначення комерційних банків дає і Е. Дж. Долан – «комерційні банки – банки, що представляють широкий діапазон фінансових послуг, особливо відкриття рахунків до запитання і надання позичок і кредитів» [11, с. 70]. Серед українських вчених-економістів варто відмітити С.В. Мочерного, який у книзі «Основи економічних знань: Запитання і відповіді» пише, що банки – це особливі фінансові інститути, що акумулюють грошові кошти і нагромадження, надають кредит, здійснюють грошові розрахунки, випуск грошей в обіг, операції з цінними паперами, операції з золотом та ін.» [12].

Аналізуючи напрацювання зазначених вище вчених, можна стверджувати, що запропоновані визначення сутності банку не зовсім чітко розкривають зміст поняття «банк», оскільки конкретно не визначають перелік тих операцій, які виконує суто банк і не виконують інші небанківські установи, адже майже кожна із наведених операцій мають право виконувати і виконують багато інших небанківських інститутів, тобто наведені визначення не дають можливості виокремити банк із загального списку фінансових посередників. Адже, як зазначалося вище, основною відмінністю банків і небанківських фінансово-кредитних установ є те, що тільки банки мають здатність до створення кредитних грошей. Також варто додати, що тільки банки здійснюють в сукупності таких три операції як видача кредитів, залучення депозитів та здійснення розрахунково-касового обслуговування клієнтів. Хоча, безперечно, варто погодитися із твердженням С. Чечетті про те, що сучасний банк – це фінансовий супермаркет з продажу фінансових послуг, однак суть поняття «банк» є значно ширшим [13].

Багато вчених-економістів поділяють думку про те, що фундаментом діяльності банку є підприємницький характер, а відтак і визначають сутність банку як певного роду підприємства, організації чи установи. Так, видатний російський економіст О.І. Лаврушин говорить, що «банк можна визначити як підприємство або грошово-кредитний інститут, який здійснює регулювання платіжного обороту у готівковій та безготівковій формах» [14, с.18], інший російський вчений О.П. Жарковська дає наступне визначення: «Банк – кредитно-фінансове підприємство, яке зосереджує тимчасово вільні грошові кошти (вклади), надає їх у тимчасове

користування у вигляді кредитів, виступає у ролі посередника взаємних платежів і розрахунків між підприємствами, організаціями або окремими особами, регулює грошовий обіг в країні, включаючи (емісію) нових грошей» [15, с. 44]. Варто погодитись з думкою вчених про те, що банк виступає у ролі підприємства, тобто такого економічного інституту, основною метою якого є отримання прибутку, незважаючи на те, що місії переважно всіх банків мають соціальний характер, яскравий приклад – «Грамін банк» нобелівського лауреата Мухаммада Юнуса [16].

Щодо даних визначень, потрібно відмітити і той момент, де автори розглядають банк як підприємство, що регулює грошовий обіг та здійснює емісію нових грошей. На наш погляд, таке твердження є помилковим, адже регулятором грошового обігу в будь-якій країні виступає певний державний орган, здебільшого центральний банк, а комерційні банки виступають лише трансляторами грошово-кредитної політики центрального банку, через яку і відбувається регулювання грошового обігу. Тому слід вважати, що в ролі регулятора грошового обігу виступає центральний банк чи інший державний орган, наділений відповідними законодавчо закріпленими повноваженнями.

Існує, також, ряд економістів, які називають банки спеціалізованими організаціями та установами. Наприклад, на думку Н.Г. Белоглазової, – «Банки являють собою спеціалізовані організації, які акумулюють тимчасово вільні грошові кошти юридичних осіб і населення, надають їх у тимчасове користування у вигляді кредитів, надають посередницькі послуги у взаємних платежах і розрахунках між підприємствами, установами або окремими особами, проводять касове обслуговування фізичних та юридичних осіб, здійснюють інші операції з грошима і грошовим капіталом» [17, с. 196]. Роджер Лерой Міллер і Девід Д. Ван-Хуз під комерційним банком розуміють депозитну установу, відносно не обмежену в можливості надання комерційних позичок і яка має законне право створювати чекові депозити [18, с. 126]. Свою точку зору щодо даного питання має і А.А. Мещеряков, який вважає, що банк є цілісним підприємством, яке складається з низки підрозділів, що функціонують відносно автономно один від одного, яке забезпечує перерозподіл грошових засобів в економіці і організацію системи розрахунків, а також здійснює специфічну комерційну діяльність на фінансовому ринку [19, с. 26].

В даному контексті варто відмітити, що підґрунтям назви банку як підприємства, установи чи організації виступає суто лінгвістичний контекст, який впливає із особливого статусу банку у суспільстві, практично на всіх етапах його розвитку, а тому, у загальному сутнісному розумінні банк є фінансовим підприємством, основною метою якого є отримання прибутку, а основною діяльністю – виконання операцій та надання послуг на ринку грошей і капіталів.

Окрім проаналізованих вище підходів до визначення сутності поняття «банк» досить поширеним є юридично-правовий підхід, який переважно використовується на законодавчому рівні у всіх країнах світу. Проте трактування поняття банк у законодавстві певної конкретної країни має свої особливості. Для ілюстрації звернемося до прикладів Великобританії з її системою загального права та Німеччини, де юридична система базується на статутному праві. Основна відмінність між ними полягає в тому, що у правових системах романо-германського типу, або так званих «кодіфікованих» системах, більша роль відводиться писаному праву, тоді як у англо-саксонських системах домінує роль судових прецедентів, тож останні можуть регулювати правові норми, які не прописані законодавчо [20, с. 69].

Так, у Великобританії відповідно до статті 67 «Закону про банківську ??? слова «банк», «банкір» (banker) дозволяється використовувати у своїй назві лише компаніям, котрі є авторизованими Банком Англії установами і, крім цього, виконують низку інших умов, у тому числі мають статутний капітал у розмірі не меншому 5 млн. ф. ст., або ж володіють резервами, не меншими за цю суму [21].

На відміну від англо-саксонської системи загального права, німецька традиція статутного права втілена у «Законі про банківську діяльність» (KWG). Він надає більш широке правове

визначення поняття банку і регламентацію правил його діяльності. А зокрема в Німеччині визначення банківського бізнесу включає в себе залучення коштів від інших у вигляді депозитів чи інших внесків від населення, що підлягають поверненню, сек'юритизованих у формі пред'явницьких або ордерних боргових сертифікатів, незалежно від того, виплачуються відсотки чи ні, надання грошових позичок і отримання кредитів (кредитний бізнес), придбання векселів та чеків (дисконтний бізнес), придбання та продаж фінансових інструментів кредитної установи за рахунок коштів інших осіб (брокерські послуги), зберігання та управління цінними паперами за рахунок інших осіб (кастодіальний бізнес), а також низку інших послуг у сфері страхування, розрахунків (жиро-бізнес), бізнес у сфері електронних грошей [22].

Досить змістовне визначення поняття «банк» міститься в Законі України «Про банки і банківську діяльність», кожна фраза якого наділена відповідним глибоким змістом. Так у статті 2 зазначеного закону банк визначається як юридична особа (тобто банком не вважатиметься одноосібний власник, як, наприклад, у Швейцарії; окремі банківські територіальні підрозділи не розглядаються як банк), яка на підставі банківської ліцензії (банківська діяльність ліцензується НБУ) має виключне право (тобто тільки банкам це право надано і нікому іншому) надавати банківські послуги (перелічені у статті 47), відомості про яку внесені до Державного реєстру банків (тобто дана юридична особа повинна бути обов'язково зареєстрована у Державному реєстрі банків).

Що ж стосується переліку послуг, які мають право надавати вітчизняні банки, то в статті 47 Закону України «Про банківську діяльність» чітко виділено таких три групи послуг як:

1) залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;

2) відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі у банківських металах;

3) розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик.

Виділивши три групи послуг, законодавець дав чітке обґрунтування сутності банку виходячи з його правового та економічного статусу. Тобто підкреслив, що тільки банк може і має право здійснювати у сукупності три операції: залучати кошти на депозити, надавати кредити та здійснювати розрахунково-касове обслуговування.

Окрім цього, враховуючи сучасні тенденції розвитку банківського бізнесу та необхідність універсалізації банківської діяльності, законодавець, у згаданій вище статті зазначив, що «банк, крім надання фінансових послуг, має право здійснювати також діяльність щодо: 1) інвестицій; 2) випуску власних цінних паперів; 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей; 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа; 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей; 6) ведення реєстрів власників іменних цінних паперів (крім власних акцій); 7) надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських та інших фінансових послуг» [23].

Таким чином, з огляду на аналіз українського законодавства, можна стверджувати, що з правової точки зору, визначення поняття «банк» включає всі аспекти його діяльності.

Формування правового підходу до визначення сутності поняття «банк», який відображений в законодавстві країни, отримало продовження і у фаховій економічній літературі. Так, схоже із законом визначення наводить Г.М. Азаренкова у монографії «Сучасні комерційні банки: персонал, розвиток, організація», трактуючи банк як «юридичну особу, котрій на підставі ліцензії та чинного законодавства надане право здійснювати банківські операції на комерційній основі» [24, с. 9]. Розуміння сутності банку з правової точки зору дає і В.О. Онищенко, який вважає, що банк – це фінансовий посередник, який виконує одну або декілька законодавчо закріплених банківських операцій [25, с. 5].

Виходячи з вищевикладеного, варто відмітити, що суть правового підходу до визначення поняття «банк» базується на регулятивному аспекті, тобто при визначенні сутності банку

робиться акцент на здійсненні ним певного роду операцій чи наданні певних послуг, які можна прослідкувати та застосувати ряд регулятивних норм. Правовий підхід до визначення сутності банку є аналогічним до визначення сутності та сфери діяльності будь-якого іншого підприємства, яке бере участь у суспільно-економічному житті країни, адже практично всі без винятку підприємства функціонують на підставі відповідних кодексів, законів чи підзаконних актів та здійснюють свою діяльність на підставі ліцензій чи інших спеціалізованих дозволів. Відтак, законодавство в більшій мірі визначає суто правову сторону діяльності банку і практично не визначає функціональних характеристик не тільки банку, а й будь-якого іншого підприємства, що не дає змоги повністю відобразити економіко-правову природу банку, як важливу ланку економічних відносин суспільства.

Вирішення цього питання знаходимо у функціональному підході до трактування сутності поняття «банк», який ґрунтується на визначенні та обґрунтуванні функцій комерційного банку. Такий підхід знайшов своє відображення як у вітчизняній, так й іноземній економічній літературі, однак через суттєві розбіжності у темпах розвитку та характері економік різних країн, немає єдиного вектора пояснення функціональної сторони діяльності банку.

Так, П. Самуельсон зазначає, що перша економічна функція комерційних банків полягає в акумуляції безстрокових депозитів (ведення поточних рахунків) і оплаті чеків, що виписані на ці банки. Друга важлива функція полягає в наданні кредитів місцевим торговцям, фермерам і промисловцям [26].

І.А. Трахтинберг виділяє такі чотири функції комерційного банку: 1) посередництво в кредиті між грошовими і функціонуючими капіталістами; 2) посередництво в платежах; 3) мобілізація грошових доходів і заощаджень і перетворення їх в капітал; 4) створення кредитних і платіжних засобів обігу [1, с. 543].

Е.Рід у книзі «Комерційні банки» виділяє такі функції: створення грошей, платежі і розрахунки, акумуляція заощаджень, надання кредиту, фінансування зовнішньої торгівлі, операції за дорученням, зберігання цінностей [27].

Досить ґрунтовний підхід до вивчення сутності банку на основі розгляду його функцій відображено у працях О.В. Дзюблюка, який виокремлює три основних функції банку, а саме: посередництво в кредиті, посередництво в платежах, створення кредитних грошей. Варто відмітити, що на відміну від інших вчених, професор О.В. Дзюблюк, у функції «посередництво в кредиті» об'єднує операції банків з надання кредитів і залучення депозитів, що, відповідно, відображає завершений цикл перерозподілу тимчасово вільних коштів економічних агентів, а не його окрему частину [28, с. 55].

Аналогічні функції комерційного банку виокремлено у підручнику «Банківська справа» під редакцією В. Колеснікова і Л. Кролівецької, а зокрема: посередництво в кредиті, стимулювання накопичень у господарстві, посередництво в платежах між окремими самостійними суб'єктами [29].

Аналізуючи перелічені вище підходи до визначення функцій комерційних банків, а особливо судження П. Самуельсона, І. Трахтенберга та Е. Ріда, варто наголосити на тому, що наукова діяльність зазначених вчених відбувалася у 50-70 роках ХХ століття, коли коло операцій комерційних банків було дещо вужчим, ніж сьогодні, що власне і зумовило виокремлення тільки трьох базових функцій банків як: посередництво в кредиті, посередництво в платежах та випуск кредитних грошей.

Проте, варто відзначити, що комерційні банки, які і будь-які інші ринкові організації, здатні до еволюції, а відтак їх фундаментальні характеристики та функції доцільно розглядати з позиції еволюції організації.

Розглядаючи функції комерційних банків, перш за все варто зрозуміти саме значення терміну «функція», яке є досить багатозначним. Так, сам термін «функція» походить від латинського слова *functio*, що означає звершення, виконання. Відповідно до тлумачних словників української мови [30; 31], значення слова «функція» трактується як: 1) явище, яке

залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін; 2) робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; 3) призначення, роль чого-небудь [31, с. 1552]. Відтак, виходячи з тлумачення значення слова «функція», під функцією комерційного банку потрібно розуміти прояв завдань, обов'язків та напрямків діяльності банку, що виражають його сутність, роль, призначення в суспільно-економічному житті та змінюється відповідно до змін самої діяльності банку.

Безумовно, посередництво в кредиті, посередництво в платежах і створення кредитних грошей були, є і будуть проявом сутності банку, але перші банки та їх прототипи виконували спочатку функції з обміну монет та зберігання грошей, пізніше, коли банкіри зрозуміли, що залучені в клієнтів гроші можна позичати під процент іншим клієнтам, і тільки частину з залучених коштів залишати в резерві, банки почали виконувати функції посередництва в кредиті, а ще пізніше, коли виникли боргові розписки та векселі – створення кредитних грошей. Перехід від обміну монет до створення кредитних грошей відбувався впродовж декількох століть і, зважаючи на імпульсивність розвитку економічних відносин, три перелічених вище функції стали визначальними функціями банків, які й визначають їхню сутність.

Новим імпульсом у розвитку економіки, який за значенням можна прирівняти до розвитку торгівлі в часи Стародавньої Греції та Риму, є розвиток торгівлі цінними паперами та похідними від них інструментами, а також впровадження інновацій в банківську діяльність.

Так, у 80-ті роки ХХ ст. в умовах розширення конкуренції на фінансових ринках діяльність банків в сфері кредитно-депозитного обслуговування господарюючих суб'єктів істотно ускладнилася. Інвестори стали все ширше використовувати можливості отримання більш високих доходів, які надавали фінансові ринки, що призвело до вилучення грошей з банків. Такі фундаментальні зміни історично вперше відбулися в США і Великобританії, де виникли ринково-орієнтовані фінансові системи. Банки цих країн були змушені ставати активнішими інноваційними гравцями на традиційних і нових фінансових ринках – надавати послуги з андеррайтингу, управління активами та страхування, а також розробляти нові продукти. Вони встояли за рахунок того, що стали виконувати роль агентів для своїх клієнтів і здійснювати нові прибуткові види діяльності. На сьогодні кредитно-депозитна діяльність банків розвинутих економік світу стає меншою частиною їх бізнесу, натомість банки все ширше використовують в своїй діяльності різного роду операції з цінними паперами, які займають, фактично, більше третини активів балансу банку, про що свідчать дані річних звітів таких відомих банків як: The Royal Bank of Scotland (54%) [32], Deutsche Bank (46%) [33], HSBC Holdings (34%) [34], JPMorgan Chase (35%) [35]. Варто відмітити також і те, що з метою розширення частки бізнесу на фондовому ринку, в світовій практиці, створюються спеціалізовані інвестиційні та іпотечні банки, які торгують різного роду цінними паперами та деривативами, що складають до 80% їх активних операцій (як приклад, Morgan Stanley – 71% [36]). Загалом, у порівнянні з інвестиційними компаніями, частка на фондовому ринку банків США становить 36,3%, а в Єврозоні, частка банків навіть є більшою, ніж інвестиційних компаній і складає 52% ринку [37; 38].

Такими чином, виходячи із проведеного аналізу діяльності банків на фондовому ринку, можна стверджувати, що в процесі еволюції банки почали виконувати роль посередника на ринку цінних паперів, що дає достатньо підстав для визначення посередництва на ринку цінних паперів як однієї із основних функцій банків розвинутих країн, яка з плином часу стане основною і для банків країн, що розвиваються.

Подібного роду функцію банків виділяють і ряд інших вчених, таких як Г. Белоглазова, Л. Кролівецька (брокерська (посередницька) функція банку) [39, с. 18], Т.Костеріна (посередництво на фондовому ринку (в операціях з цінними паперами) [40., ???], О. Жарковська (посередництво в платежах між самостійними суб'єктами і в операціях з цінними паперами, де банк виступає у ролі фінансового брокера) [15, с. 106], О. Свірідов (організація випуску і розміщення цінних паперів) [41, с. 142]. Аналізуючи визначення функцій банків зазначених

авторів, варто відмітити, що більшість з них під функцією банку розуміють послуги (брокерські) або операції (випуск і розміщення) банків з цінними паперами, тоді як функція – це, перш за все, відображення ролі банку в економіці і суспільстві. Тому, більш доцільним є визначення функції банку на ринку цінних паперів, як «посередництво на ринку цінних паперів», що відображає діяльність банку на цьому сегменті фінансового ринку через виконання операцій з випуску, розміщення, торгівлі цінними паперами та надання брокерських і агентських банківських послуг.

Окрім визначених нами чотирьох основних функцій комерційного банку, в економічній літературі існує ряд інших функцій банків, що складають частину основних (акумуляція коштів; трансформація ресурсів [14], емісійна; трансформаційна [42, с. 442]; мобілізація вільних грошових коштів і перетворення їх на капітал; забезпечення розрахунково-платіжного механізму [43, с. 16], емісійно-засновницька [44, с. 16]) або характеризують суто технічні функції банку (надання послуг [43, с. 15]), не відображаючи його сутності як економічної категорії.

Дещо іншу точку зору щодо функцій комерційних банків, висловлюють американські та європейські вчені. Оскільки, як в американській, так і в європейській економічній науці, останнім часом прийнято поділяти функції банків на традиційні та сучасні. До традиційних банківських функцій вчені відносять таких три функції, як: посередницьку функцію банку, функцію надання ліквідності та функцію здійснення платежів [45, с. 114; 46, с. 1-5; 47, с. 44; 48]. Під посередницькою функцією комерційного банку розуміють, залучення коштів на депозити від економічних агентів, які мають надлишок коштів та надання даних коштів економічним агентам, що відчують їх дефіцит. При цьому, банк трансформує (перетворює) короткострокові зобов'язання у довгострокові неліквідні активи [5; 49]. Суть функції надання ліквідності, на думку американських та європейських вчених, полягає в тому, що банк повинен бути спроможним забезпечити клієнтів ліквідністю у вигляді кредитів, а також тих клієнтів, які бажають отримати кошти зі свого депозиту в строк або достроково [46, с. 1-5]. На наш погляд, дані функції є дещо подібними з тими функціями, які виділяють вітчизняні вчені, оскільки посередницька функція загалом включає в себе як посередництво в кредиті, так і посередництво в платежах.

Виокремлення сучасних функцій комерційного банку пов'язане із активним розвитком так званої сучасної або удосконаленої банківської теорії, яка ґрунтується на засадах зміни сутності та функцій банку в часі, під впливом розвитку фінансового сектору, в напрямку від традиційного посередника до посередника більш складних форм і ризик-менеджера [3; 50].

Відповідно до цієї теорії, виділяють такі чотири функції сучасного комерційного банку: здійснення переказів і надання послуг платежу; трансформація активів; управління ризиками; обробка інформації та моніторинг клієнтів.

Перші дві функції комерційного банку, які виділяє сучасна банківська теорія є удосконаленням традиційних функцій комерційного банку і відображають його роль як посередника в платежах і трансформації активів, яка на відміну від посередництва в кредиті, включає також й посередництво на фондовому ринку. Інформаційні підходи до теорії фінансового посередництва отримали свій розвиток в працях родоначальників сучасної банківської теорії – лауреатів Нобелівської премії з економіки 2001 Джорджа А. Акерлофа, Майкла А. Спенса і Джозефа Е. Стігліца та Дугласа В. Даймонда.

Так, зокрема, Джорджем А. Акерлофом [51], Майклом А. Спенсом [52], Джозефом Е. Стігліцом [53] було встановлено універсальність феномена асиметричності ринкової інформації, її присутність на багатьох ринках. Асиметрія інформації характеризує ситуацію, в якій одні учасники ринку інформовані більше, ніж інші.

Відповідно до фінансово-кредитної системи асиметрія інформації означає, що продавці і покупці фінансових інструментів (активів) перебувають у завідома нерівному становищі, що

дозволяє продавцям вводити в оману потенційних покупців щодо якості таких активів, тобто передавати непоінформованій стороні неповну або перекручену інформацію.

Інший дослідник – Дуглас В. Даймонд – на початку 80-х років XX століття розробив концепцію фінансового посередництва як делегованого моніторингу, в основі якої лежить мінімізація витрат виробництва інформації (витрати на моніторинг позичальника), необхідної для вирішення проблеми стимулювання поведінки позичальника (посередника) в інтересах кредитора.

В 90-х роках XX століття комерційні банки з метою збереження конкурентних переваг над парабанками суттєво збільшили інвестиції у сферу обробки та моніторингу інформації, а також активно почали розвивати консультаційні й інформаційні послуги, що становили велику частку їх позабалансових операцій. За таких умов, використовуючи свої можливості щодо доступу та аналізу інформації про економічних агентів, банки отримали змогу знижувати рівень асиметричності інформації. Враховуючи роль банків в сфері обробки та моніторингу інформації, в працях вищезазначених вчених обґрунтовано функцію банку – «обробка інформації та моніторинг клієнтів».

Важливе місце у світовій банківській літературі займає Концепція управління ризиками, яка являє собою теорію, що розробляється вченими Вартоновської школи (Wharton School) при Пенсільванському університеті (США) [54, 55, 56]. Акцент у цій теорії зроблений на вивчення кардинальних змін у банківській діяльності, викликаних розвитком національних фінансових систем і широким впровадженням фінансових інновацій, що вимагало від інвесторів та кредиторів ширше використовувати складні інструменти управління ризиком. Бурхливий розвиток фінансового ринку та парабанків вимагав від комерційних банків масштабних інвестицій для побудови методик і моделей з управління кредитним ризиком, ринковим ризиком (що включає в себе валютний ризик і процентний ризик), ризиком ліквідності, операційним ризиком і системним ризиком, а відтак сприяв збільшенню ролі банків в управлінні ризиками як своїх, так і своїх клієнтів. Зважаючи на такі зміни у діяльності банківських установ, групою вчених (Фрейхас, Рочет [57], Хеферман [58]), було обґрунтовано функцію управління ризиком, як однієї із ключових функцій банку.

Виходячи із проведеного функціонального аналізу сутності поняття комерційного банку, приходимо до висновку, що сутність банку як економічної категорії виражають такі його функції як: посередництво в кредиті, посередництво в платежах, посередництво на ринку цінних паперів та випуск кредитних грошей, оскільки операції, які підкріплюють дані функції в сукупності займають до 90% активу балансу банків, тобто виражають його роль на фінансово-кредитному ринку. Однак, не можна відкидати таких дві функції, які виокремлює велика кількість відомих американських і європейських вчених, як управління ризиками та обробка інформації і моніторинг клієнтів, оскільки ці функції відображають, здебільшого, позабалансову діяльність банку. З іншої сторони, варто відмітити, що управління ризиком і обробка інформації є похідними від основних чотирьох функцій комерційного банку (рис. 1) та виконують роль додаткових функцій, які з розвитком фінансового ринку, в перспективі, стануть основними функціями банку.

Таким чином, з функціональної точки зору банк – це універсальний грошово-кредитний посередник, який виконує у сукупності чотири основних функції, а саме: посередництво в кредиті, посередництво в платежах, посередництво на ринку цінних паперів та випуск кредитних грошей, а також функції з управління ризиками та обробки інформації і моніторингу клієнтів.

Власне через виконання функцій виражається роль банків в економіці країни. Адже саме банки, на відміну від парабанків, ефективно здійснюють перерозподіл коштів в економіці шляхом посередництва в кредиті, платежах і на ринку цінних паперів. Функція посередництва в платежах дозволяє банкам генерувати практично всі легальні фінансові потоки в країні, при цьому, включаючи фінансові потоки парабанків, оскільки їхні рахунки відкриті саме в банках.

Окрім цього, виконуючи свої посередницькі функції, банки забезпечують безпеку для надлишкового капіталу економічних агентів та здійснюють ефективне його розміщення на фінансовому ринку, а також здійснюють ефективне управління ризиками, оскільки диверсифікують кредитно-інвестиційний портфель та надають різного роду консультаційні й інформаційні послуги. Створюючи кредитні гроші, банки забезпечують достатній рівень та еластичність грошової бази в економіці. Таким чином, виконуючи свої функції, банки є центральною ланкою економіки, яка є транслятором фінансових потоків між всіма економічними агентами будь-яких форм власності, а також державою.

Рис. 1. Функції комерційного банку

Висновки. На основі проведеного дослідження сутності банку та його функцій можна зробити ряд висновків, головними серед яких є:

1) банк – це фінансове підприємство, яке виступає у ролі універсального грошово-кредитного посередника, що виконує у сукупності чотири основних функції, а саме: посередництво в кредиті, посередництво в платежах, посередництво на ринку цінних паперів та випуск кредитних грошей, а також функції з управління ризиками та обробки інформації і моніторингу клієнтів в межах чинного нормативно-правового поля;

2) виконуючи посередницькі функції та функції ризик-менеджера і обробки інформації банки займають найважливіше місце в економіці, адже є основним суб'єктом з розподілу фінансових та інформаційних ресурсів серед економічних агентів;

3) без існування центрального банку та цілісної банківської системи, яка пронизана великою кількістю взаємозв'язків (рефінансування, регулювання) самостійно банк не зможе ефективно виконувати свої функції, а отже і зберігати головну роль в економіці, що зумовлює необхідність подальших досліджень сутності банківської системи та її ролі в економіці.

Список літератури:

1. Трахтенберг И.А. Денежное обращение и кредит при капитализме. – М.: Изд-во АН СССР, Ин-т мировой экономики и международных отношений, 1962. – 780 с.
2. Allen F., Santomero A. The Theory of Financial Intermediation // *Journal of Banking and Finance*. – 1997. – Vol. 21. – pp. 1461-1485.
3. Diamond D.W. Financial Intermediation as a Delegated Monitoring: A Simple Example // *Economic Quarterly*. Federal Reserve Bank of Richmond. 1996. Vol. 82. Issue 3. P. 65.
4. Diamond D., Dybvig P. Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity // *Journal of Political Economy*. 1983. Vol. 91. P. 401-419.
5. Benston G. J., Smith C. W. A Transaction Cost Approach to the Theory of Financial Intermediation // *Journal of Finance*. 1976. Vol. 31. P. 215–231.

-
6. Boyd J.H., Prescott E.C. *Financial Intermediary Coalitions // Journal of Economic Theory*. 1986. Vol. 38. P. 211-232.
 7. Шумпетер Й.А. *Теорія економічного розвитку (Дослідження підприємницького прибутку, капіталу, кредиту, процента і циклу кон'юнктури): пер. з англ. — М.: Прогрес, 1982. — 455 с.*
 8. Бухвальд В. *Техника банковского дела. — Пер. с нем. — М., Сириш, 2002 г. — 257 с.*
 9. Лексис В. *Кредит и банки / Пер. с нем. — М.: Перспектива, 1994. — 120 с.*
 10. Вулфел Чарльз Дж. *Энциклопедия банковского дела и финансов/ пер. з англ. — Самара: Корпорация «Федоров», 2000. — 1584.*
 11. Долан Э. Дж. и др. *Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Пер. с англ. В. Лукашевича и др.; Под общ.ред. В. Лукашевича. — М., 1996 — 448 с.*
 12. Мочерний С.В. *Основы економічних знань: Запитання і відповіді / С.В. Мочерний. — К. : Феміна, 1996. — 272 с.*
 13. Stephen Cecchetti. *The future of financial intermediation and regulation // Speech Second Conference of the European System of Central Banks Macro-prudential Research Network 30 October 2012 Frankfurt, Germany <http://www.bis.org/speeches/sp121030.htm>.*
 14. *Банковское дело: Учебник . - 2-е изд., перераб. и доп./ Под ред. О.И. Лаврушина. - М.: Финансы и статистика, 2005. — 672с.*
 15. *Жарковская Е.П. Банковское дело: учебник: для студентов вузов по специальности 060400 «Финансы и кредит», 060500 «Бухгалт. учет, анализ и аудит» / Е.П. Жарковская. — 4-е изд., испр. И доп. — М.: Омега-Л, 2006. — 452 с.*
 16. Юнус М. *Создавая мир без бедности: Социальный бизнес и будущее капитализма/Мухаммад Юнус, Алан Жולי. — М.: Альпина Паблишерэ, 2010. — 307 с.*
 17. *Деньги. Кредит. Банки: Учебник. / Под ред. Г. Н. Белоглазовой Белоглазова Г. Н. — М.: Высшее образование, 2009. — 392 с.*
 18. *Роджер Лерой Миллер, Дэвид Д. Ван-Хуз. Современные деньги и банковское дело: Пер. с англ. — М.: ИНФРА-М, 2000. — 856 с.*
 19. *Мещеряков А.А. Фінансовий менеджмент у банках : навч. посібн. / А.А. Мещеряков, Л.В. Лисяк. — Дніпропетровськ : Вид-во ДДФА, 2005. — 159 с.*
 20. *Івасів І.Б. Правовий підхід до визначення сутності банку // Фінанси, облік і аудит. 2010. № 16. — С. 66-74.*
 21. *England. Banking Act 1987.*
 22. *Banking Act of the Federal Republic of German (Kreditwesengesetz, KWG). [Електронний ресурс]: станом на 15.05.2010 р. — Режим доступу: <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/KWG.htm#1>.*
 23. *Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 р. № 2121-III (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. — Режим доступу: www.rada.gov.ua.*
 24. *Азаренкова Г.М. Сучасні комерційні банки: персонал, розвиток, організація: монографія / Г.М. Азаренкова, Л.В. Дікань, Т.О. Новосельцев / за ред. проф. Л.В. Дікань. — Х. : Вид. дім "ІНЖЕК", 2003. — 132 с.*
 25. *Онищенко В.О. Основы банківської справи : навч. посібн. / В.О. Онищенко. — Полтава: Вид-во ПДТУ, 1999. — 163 с.*
 26. *Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика = Economics, 19 е. — М.: «Вильямс», 2014. — 1360 с.*
 27. *Рид Э. И др. Коммерческие банки. — М.: СП «Космополис», 1991.*
 28. *Дзюблюк О. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки. — К.: Поліграф-книга, 2000. — 520 с.*
 29. *Банковское дело: Учебник / Под ред. В.И. Колесникова, Л.П. Кроливецкой. — М.: Финансы и статистика, 1996*
-

-
30. Глумачний словник української мови / Анатолій Івченко. – Х.: Фоліо, 2000. – 540 с.
31. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. — 1728
32. Офіційний сайт *The Royal Bank of Scotland* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rbs.com>.
33. Офіційний сайт *Deutsche Bank* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.deutsche-bank.de>.
34. Офіційний сайт *HSBC Holdings* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hsbc.com>.
35. Офіційний сайт *JPMorgan Chase* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jpmorganchase.com>.
36. Офіційний сайт *Morgan Stanley* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.morganstanley.com>.
37. *2013 Investment Company Fact Book* [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: http://www.ici.org/pdf/2013_factbook.pdf.
38. *Assets and Liabilities of Commercial Banks in the United States (Weekly)* - Н.8 [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу: <http://www.federalreserve.gov/releases/h8/current/default.htm>.
39. *Банковское дело: Учебник для вузов. 2-е изд.* / Под ред. Г.Белоглазовой, Л.Кроливецкой. – Спб. Питер, 2008. – 400 с.
40. Костерина Т.М. *Банковское дело: Учебно-методический комплекс.* – М.: Изд. центр ЕАОИ, 2008. – 404 с.
41. Свиридов О.Ю. *Деньги, кредит, банки: Учебное пособие.* Москва.: ИКЦ "МарТ"; Ростов н/Д: Изд. центр "МарТ", 2004. - 480 с.
42. *Гроші та кредит: Підручник.* — 3-тє вид., перероб. і доп. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. М. І. Савлука. — К.: кнеу, 2002. — 598 с.
43. Петрук О.М. *Банківська справа: Навчальний посібник / За ред. д.е.н., проф. Ф.Ф. Бутинця.* – К.: Кондор, 2009. – 446с.
44. Прокопенко І. Ф., Ганін В. І., Соляр В. В., Маслов С. І. *Основи банківської справи: Навчальний посібник.* — К.: Центр навчальної літератури, 2005. — 410 с.
45. *Yoram Landskroner, Jacob Paroush. Liquidity Risk Management, Structure, and Competition in Banking // Journal 33: Technical Finance.* – 2011. – P. 114.
46. *Shelagh Heffernan. Modern Banking / Teaching Aid. John Wiley & Sons Ltd, England.* - 2005. – 716 p., с. 1-5.
47. *Eugene F. Fama. Banking in the theory of finance // Journal of Monetary Economics.* – №6. – 1980. – p. 39-57.
48. *Governor Jeremy C. Stein At the "Finding the Right Balance" 2013 Credit Markets Symposium sponsored by the Federal Reserve Bank of Richmond, Charlotte, North Carolina, April 19, 2013 // http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/stein20130419a.htm*
49. *Campbell T. S., Kracaw W. A. Information Production, Market Signaling and the Theory of Financial Intermediation // Journal of Finance. 1980. Vol. 35. P. 863-882.*
50. *Bhattacharya, S., Thakor, A. V. Contemporary Banking Theory // Journal of Financial Intermediation, vol.3 (October 1993), pp.2-50.*
51. *Akerlof G. A. The Market for 'Lemons': Qualitative Uncertainty and the Market Mechanism // Quarterly Journal of Economics. 1970. Vol. 84. P. 488-500.*
52. *Spence M.A. Market Signaling: Information Transfer in Hiring and Related Processes. Cambridge, 1974.*
53. *Stiglitz J. E. Information and Economic Analysis // Current Economic Problems / Ed. by Parkin M., Nobay A. Cambridge, 1975.*
-

-
54. Allen F., Gale D. *Financial Intermediaries and Markets*. Financial Institutions Center. The Wharton School. 2003;
55. Allen F., Santomero A. *What Do Financial Intermediaries Do?* // *Financial Institutions Center. The Wharton School*. 1999;
56. Allen F. *Presidential Address: Do Financial Institutions Matter?* // *Journal of Finance* 2001. Vol. 56. P. 1165-1174.
57. Freixas, X., Rochet, J.C. *Microeconomics of banking*, 2nd ed. The MIT Press, 2008. – 16 p.
58. Heffernan S. *Modern Banking*, John Wiley & Sons Ltd, 2005. – 716 p.

Лілія Романівна СЕМОТЮК

аспірант кафедри економіки підприємств і корпорацій,
Тернопільського національного економічного університету

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА ПІДТРИМКА МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Анотація

Мета статті: більш глибоко дослідити теоретичні та прагматичні аспекти фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу. Крім цього, на сьогодні практично відсутній аналіз механізмів кредитної підтримки вітчизняними комерційними банками - суб'єктів малого бізнесу що, і визначило тему даної статті.

Результати дослідження: висвітлено перелік фінансово-кредитних механізмів, які, за умови проведення послідовної підтримки з боку держави, повинні забезпечити вільний доступ малих підприємств до джерел фінансування

Науковою новизною та практичною значущістю є висновки та конкретні пропозиції щодо активізації фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу в Україні.

Ключові слова: малий бізнес, підприємства, фінансово-кредитна підтримка, програми кредитування, Держкомітет.

Лілія Романівна СЕМОТЮК

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНАЯ ПОДДЕРЖКА МАЛОГО БИЗНЕСА В УКРАИНЕ

Аннотация

Цель статьи: более глубоко исследовать теоретические и прагматические аспекты финансово-кредитной поддержки малого бизнеса. Кроме этого, на сегодняшний день практически отсутствует анализ механизмов кредитной поддержки отечественными коммерческими банками - субъектов малого бизнеса что и определило тему данной статьи.

Результаты исследования: отражены перечень финансово-кредитных механизмов, которые, при условии проведения последовательной поддержки со стороны государства, должны обеспечить свободный доступ малых предприятий к источникам финансирования

Научной новизной и практической значимостью выводы и конкретные предложения по активизации финансово-кредитной поддержки малого бизнеса в Украине.

Ключевые слова: малый бизнес, предприятия, финансово-кредитная поддержка, программы кредитования, Госкомитет.

Liliya Romanivna SEMOTYUK

Graduate Student, Department of Economics enterprises and corporations
Ternopil National Economic University

FINANCIAL SUPPORT OF SMALL BUSINESS IN UKRAINE

Summary

The purpose of the article: a deeply explore theoretical and pragmatic aspects of financial support for small businesses. In addition, today virtually no analysis of the mechanisms of credit support domestic commercial banks – small businesses that determined the subject of this article.

Results: highlights for financial and credit facilities that are subject to consistent support from the government should ensure free access of small businesses to finance.

Scientific novelty and practical significance of the conclusions and concrete proposals to enhance the financial support of small business in Ukraine.

Keywords: small business, enterprise, financial and credit support, loan programs, the State Committee.

Постановка проблеми. Світовий досвід засвідчує: одним із найважливіших чинників економічних і політичних реформ є розвиток малого та середнього бізнесу. Формування цього сектору є стратегічним напрямком економічних реформ, істотно впливає на структуру економіки, активізує конкуренцію, послаблює монополізм, розширює сферу свободи ринкового вибору. Тому значну увагу на етапі економічних реформ в Україні слід приділяти перетворенню малого бізнесу в потужний сегмент ринкової економіки, забезпеченню форсованих темпів його розвитку шляхом всебічної державної підтримки, в т.ч. і фінансово-кредитної. Хоча в Україні спостерігається постійне зростання чисельності суб'єктів малого підприємництва, проте порівняно із країнами з ринковою економікою внесок вітчизняного малого бізнесу у створення ВВП залишається дуже скромним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розвиток та вирішення складних проблем фінансової та кредитної підтримки малого та середнього бізнесу в період ринкових перетворень внесли такі вітчизняні вчені як (О.Д. Василик, А.І. Даниленко, М.І. Долішній, І.О. Луніна, А.М. Мороз, М.І. Савлук, А.М. Соколовська, С.І. Юрій та інші, а також зарубіжні науковці зокрема (Ш. Бланкарт, В. Князев, О.І. Лаврушин, М.А. Пессель, Дж. Ю. Стігліц та ін.

Постановка завдання. Віддаючи належне високому рівню наукових робіт перелічених авторів, необхідно зазначити, що дослідження теоретичних та прагматичних аспектів фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу мають фрагментарний характер. Крім цього, на сьогодні практично відсутній аналіз механізмів кредитної підтримки вітчизняними комерційними банками - суб'єктів малого бізнесу що, і визначило тему даної статті. Система фінансування малого та середнього підприємництва складається із бюджетного, кредитного та механізму самофінансування. За даними держкомітету основним джерелом інвестування для всіх суб'єктів господарювання залишаються власні кошти (59,2% від залежного обсягу фінансування) кредити та інші зовнішні позики (16,1%) та кошти держбюджету та місцевих бюджетів (6,3% та 3,2% відповідно)

Вклад основного матеріалу дослідження. За даними Держкомітету України станом на 01.01.2013 р. в Україні нараховувалося 1600127 суб'єктів господарювання, з яких 698 суб'єктів великого підприємництва, 20550 суб'єктів середнього підприємництва та 158879 суб'єктів малого підприємництва.

Таким чином, в Україні сьогодні більш 200 000 малих підприємств та близько 40 000 фермерських господарств. Доцільно зауважити, що малий бізнес особливо ефективний у період радикальних економічних реформ, коли рівень трудової активності населення країни високий при одночасному низькому рівні заробітної плати та гострій нестачі робочих місць. З метою сприяння його розвитку потрібно, щоб на державному рівні були розв'язані проблеми, пов'язані із створенням стабільної правової бази для підтримки малого бізнесу та налагоджено економічні механізми стимулювання малого підприємництва. Таким чином, наукова проблема створення раціонально-ефективної системи фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу набуває особливої значущості на сучасному етапі структурної перебудови економіки України.

Отже, обсяги фінансування і кредитування малого бізнесу з державних джерел залишаються неістотними в загальнодержавному масштабі. Тому потрібні принципово інші підходи. Стимулювання становлення та розвитку малого бізнесу потрібно здійснювати в основному на базі ефективного оподаткування, (зменшення числа податків, зниження податкової ставки та ведення податкових пільг) в поєднанні з банківською реформою, щоб у малих підприємств з'явився доступ до кредитних ресурсів.

Основними зовнішніми джерелами фінансування малого бізнесу є кошти комерційних банків, небанківських кредитних організацій, фондів підтримки малого підприємництва, організацій кредитної кооперації і лізингових компаній.

Проте сьогодні зовнішніми фінансовими ресурсами користується не більше 13-15 тис. підприємців. Отже, необхідно, щоб охочіше підприємці отримували фінансові ресурси у формі наступних джерел:

- допомоги державних фондів малого підприємництва;
- партнерського кредиту;
- банківського кредиту;
- залучення кредитів міжнародних організацій;
- отримання позик в кредитних кооперативах.

За цих умов кредитна підтримка банками малого бізнесу забезпечить з одного боку, зростання кількісних та якісних показників розвитку малих підприємств, а з другого, збереже високі темпи зростання кредитних вкладень та відповідно їх доходність. Для цього є всі об'єктивні передумови. У після кризові роки банки починають збільшувати частку ринку, зростаючу ставку на фізичних осіб – підприємців та мікробізнес (2), а також через надлишкову ліквідність оптимізували кредитування малих та середніх підприємств (3).

Проте, відповідно до опитування банків, яке проводить центр соціально-економічних досліджень – “CASE Україна” обсяг портфеля кредитів МСБ у 2012 році у більшості банків був більш як на 30% нижчий, ніж у передкризовому 2008 році, що підтверджує більш конкретніші їх вимоги щодо фінансового стану та застава малих та середніх підприємств-позичальників.(3)

З іншого боку вітчизняна кредитна система ще не має необхідної економіці ресурсної бази, тому ціна кредиту знаходиться на досить високому рівні. В цих умовах необхідно підвищити ефективність механізмів кредитування і короткострокового рефінансування банків. Істотні проблеми також залишаються при вирішенні завдання підвищення ролі кредиту в розвитку малого підприємництва. Потрібні оптимальні механізми його кредитування, що дозволяють оперативнo і з малими затратами проводити великий обсяг операцій, забезпечуючи в той же час прийнятну кількість суб'єктів МСБ кредитами банків.

Умови кредитування малих підприємств (перш за все, процентна ставка і терміни), як правило, жорсткіші. На збільшення ціни кредиту для позичальників цієї категорії впливає не тільки високий ризик, але й зростання затрат на обслуговування великої кількості позичальників, в результаті чого структура витрат банків стає неефективною. Адже процентні доходи виступають не тільки компенсатором процентних витрат, а й чи не єдиним джерелом покриття адміністративних витрат. До того ж практика управління кредитним ризиком є ще недосконалою, відсутні реальні інструменти щодо його поліпшення.

Розглядаючи процентні ставки за банківським кредитом як врівноваження попиту та пропозиції грошей, варто зауважити, що їх пропозицію слід розглядати в цілому, враховуючи і обсяг, і структуру грошової маси, яка склалася в економіці країни, що є результатом створеної та розподіленої уречевленої доданої вартості. Причому, ефективною вважається така структура розподілу, коли знижується частина споживання у невиробничих сферах, внаслідок чого створюється передумова мультиплікативної пропозиції грошей та скорочуються темпи приросту запасів товарно-матеріальних цінностей на різних стадіях відтворювального процесу, що спричиняє прискорення обігу товарно-грошової маси і, як наслідок, зростання обсягу її реалізації. Висока ціна кредиту є найважливішим стримуючим чинником розвитку кредитних відносин з малим підприємництвом. Зменшенню кредитної ставки і розширенню можливостей малих підприємств для залучення позикових коштів могло б послужити звільнення від оподаткування доходів банків, отриманих від кредитів, наданих малим підприємствам.

На практиці для забезпечення доступу до кредитів малих підприємств використовується схема компенсації підприємцям частини банківської процентної ставки. Позитивні результати цього досвіду дають підстави підтримати пропозиції щодо виділення в бюджетах всіх рівнів коштів на реалізацію програм субсидування і оптимізації процентних ставок за банківськими кредитами малим підприємствам що надаються, в першу чергу, через систему регіональних і місцевих фондів підтримки малого підприємництва.

Проте, хоч описаний механізм і є важливим, його застосування буде недостатнім для розвитку кредитних відносин з цією категорією позичальників. Насправді проблема значно глибша і багато в чому пояснюється недостатнім розвитком банківської системи та кредитної системи загалом, а також надмірно високою ціною залучених ресурсів тощо. Негативний вплив на рівень процентної ставки за кредитами, що надаються малим підприємствам, чинить ціна ресурсів, за якою банки можуть їх залучати. У результаті зіштовхуються банки з дефіцитом коштів, перш за все, для здійснення довгострокового кредитування.

Сучасні тенденції у світовій банківській сфері характеризуються укрупненням капіталу банків з метою забезпечення його стабільності та універсалізацією як запорукою концентрації зусиль банківських установ на вибраних сферах діяльності. Дані тенденції, з одного боку, створюють загрозу конкуренції для вітчизняної банківської справи, а з іншого - вказують шляхи розвитку банків для забезпечення своїх конкурентних засад на внутрішньому ринку й інтеграції у світові глобальні процеси.

На сьогодні одним із перспективних напрямів капіталізму для малих банків є залучення фінансових ресурсів на правах субординованого боргу та шляхом додаткової емісії акцій. Тому уряд і НБУ повинні допомогти регіонам і банкам створити оптимальну та ефективну банківську систему. Ефективна регіональна банківська система повинна забезпечити формування та спрямування грошових потоків на соціально-економічний розвиток регіону, регіональної інфраструктури та власної прибутковості. Це найбільш складний та важкий шлях. Але, на нашу думку, саме він дозволить економіці України перейти на найбільш якісний рівень зростання.

Реалізацію стимулюючої державної політики в області кредитування малих підприємств повинні здійснювати не тільки фонди підтримки підприємництва, але і, можливо, окремі банки з участю держави. Функцією цих банків повинне бути кредитування малих підприємств, а також надання їм гарантій по кредитах. Ресурсна база вказаних банківських установ повинна поповнюватися за рахунок рефінансування зі сторони НБУ.

Щоб сьогодні забезпечити доступ до кредитів життєздатним підприємствам, які не можуть одержати кредит через відсутність забезпечення, кредитної історії або низьких показників ефективності їх діяльності потрібна розвинена система гарантування кредитів, що одержують малі підприємства.

Для створення такої системи пропонується вжити наступні заходи:

- утворити гарантійні фонди з використанням коштів, що передбачаються в бюджетах всіх рівнів на розвиток малого бізнесу;
- шляхом зміни податкової і економічної політики стимулювати створення об'єднаннями дрібних підприємців власних страхових фондів по гарантуванню повернення кредитів і позик;
- провести консультації з організаціями-донорами і міжнародними інститутами про координацію діяльності по створенню системи кредитних гарантій в Україні.

Досвід минулих років показав, що кредитування малих підприємств при умілій організації роботи є менш ризиковим, ніж кредитування великих. Досвід ЄБРР засвідчує – малі — малі підприємства повертають кредити повністю і в строк. Програми мікрокредитування малих підприємств показали свою життєвість і безумовну корисність.

У даний час розроблені фінансово-кредитні механізми, які, за умови проведення послідовної підтримки з боку держави, повинні забезпечити вільний доступ малих підприємств до джерел фінансування. І що особливо важливо, дати можливість багатьом новоствореним підприємствам почати з нуля свій власний бізнес. Перелік цих механізмів наступний:

- гарантійні механізми;
- часткова компенсація процентної ставки;
- мікрокредитування;
- лізинг;

-
- надання пільгових позик для малого підприємництва через систему фондів підтримки малого підприємництва;
 - венчурне фінансування;
 - залучення позабюджетних фінансових-ресурсів.

1. Гарантійні механізми. Одним із перспективних напрямів для малого бізнесу є вирішення проблеми гарантійного забезпечення і страхування первинних вкладень в підприємство. Надання державних гарантій і поруки по кредитах, виданих суб'єктам малого підприємництва в комерційних банках, дозволяє значно збільшити кількість проектів і програм, що отримують державну підтримку, в порівнянні з прямим наданням позик з державних джерел, і залучити у фінансування малого бізнесу значні ресурси комерційних банків.

Згідно з державною програмою підтримки і розвитку вітчизняного малого підприємництва, одним із напрямів фінансово-кредитної підтримки є розробка дієвого механізму державних гарантій, що забезпечують розподіл ризиків між державою, кредитними організаціями і малими підприємствами і апробація такого механізму через пілотні проекти в окремих регіонах України з подальшим аналізом їх ефективності і виробленням пропозицій по упровадженню на всій території країни.

На початку функціонування системи гарантій для забезпечення її життєдіяльності поручительства планується надавати по кредитах з низьким рівнем ризику неповернення грошей. Надалі при отриманні позитивного ефекту від дії гарантійної системи і зростання зацікавленості банків-кредиторів в роботі з малими підприємствами, державна підтримка у формі поручительства надаватиметься для більш ризикованих проектів малих підприємств, що знаходяться на початкових етапах свого розвитку.

При настанні гарантійної події відшкодуванню за рахунок коштів регіонального бюджету підлягає не більше певної частини (наприклад, 60 %) суми основного боргу, не погашеної після виконання зобов'язань позичальником, зокрема і з вартості закладеного майна, але не більше встановленого договором поручительства обсягу зобов'язань.

2. Часткова компенсація процентної ставки. Одним із способів вирішення проблеми доступу підприємців до фінансових ресурсів повинно стати субсидування процентної ставки за кредитами, що видаються. Це обумовлюється тим, що банки встановлюють достатньо високий рівень процентної ставки за-видаваними ними кредитами. Цілком природно, що такий рівень ставок абсолютно неприйнятний для малого бізнесу, а тим більше для підприємців, що розпочинають власну справу. Тому кредитування суб'єктів малого підприємництва повинно здійснюватись на пільгових умовах з компенсацією різниці між звичайною та пільговою процентними ставками за рахунок бюджетних коштів через систему фондів підтримки малого підприємництва. Але, слід відмітити, що дана схема вимагає великого обсягу бюджетних коштів, тому повинна використовуватися для підтримки певних проектів, критерії відбору яких необхідно чітко визначити і обґрунтувати.

3. Мікрокредитування. Одним з найефективніших механізмів фінансово-кредитної підтримки малого підприємництва є розвиток системи мікрокредитування. Логіка послуг мікрокредитування звернена до потреб малих і середніх підприємств, індивідуальних підприємців, що постійно мають потребу у фінансових ресурсах, але не мають можливості користуватися послугами банків і інших кредитних організацій, які не зацікавлені в роботі з дрібними позичальниками.

Мета мікрокредитування полягає у створенні високо динамічної і ефективної системи фінансування малих підприємств для додаткового стимулювання виробництва і розподілу товарів і послуг, а також для надання допомоги підприємцям-початківцям в набутті досвіду отримання прибутку і накопичення капіталу. Мікрокредит є гнучкою формою класичного банківського кредиту, що дозволяє безперешкодно почати бізнес без наявності стартового капіталу і кредитної історії.

Мікрокредит сприяє вирішенню як мінімум трьох завдань:

-
- збільшенню кількості підприємців без утворення юридичної особи;
 - зростанню податкових надходжень;
 - створенню кредитної історії для подальшого розвитку суб'єктів малого підприємництва через банківський сектор.

Програми мікрокредитування найбільш популярні в державних і регіональних фондах підтримки малого підприємництва, які відповідно до чинного законодавства надають суб'єктам малого підприємництва кредити без отримання банківської ліцензії.

Основні відмінності системи мікрокредитування від стандартного банківського кредиту - це, по-перше, все ж таки сума виданої позики. У світовій банківській справі ця сума вираховується, виходячи із розміру середнього боргу за кредитами по країні. Так в США середній розмір кредиту - 39 тис. дол., в Західній Європі - 13 тис. дол., в Росії - 2 тис. дол. А мікrokредит приблизно у двічі менший від середнього розміру кредиту. По-друге, термін оформлення мікро-кредиту становить 2-3 дні. По-третє, для його отримання не обов'язково надавати забезпечення. В якості застави можуть виступати ті активи, які не приймаються в розрахунок комерційними банками.

4. Лізинг - один з ключових інструментів залучення інвестиційних ресурсів в малий бізнес. Для малих і середніх підприємств лізингові операції іноді виступають єдиним способом для проведення переоснащення і модернізації виробництва, за відсутності власних достатніх коштів для цього і без вдавання до залучення кредитів.

5. Використання лізингового механізму забезпечує ефективний і економічно вигідний спосіб залучення інвестицій в реальний сектор економіки, альтернативний банківському кредитуванню. Безперечним плюсом є і простота здійснення лізингових процедур. Відсутність необхідності використовувати свій власний капітал для закупівлі устаткування, а також оплата послуг з лізингу окремими платежами, джерелом яких є доходи від використання устаткування, дозволяють здійснювати планування потоків наявних коштів і забезпечувати надійний захист від інфляції. Саме лізинг як засіб оновлення основних фондів в малому підприємстві дає найшвидший інвестиційний дохід, знижує терміни окупності проекту і підвищує ефективність використаних фінансових ресурсів.

Для розвитку лізингового механізму у сфері малого підприємництва необхідно забезпечити сприяння діяльності спеціалізованих структур, що надають в лізинг невживане майно або те що нераціонально використовується (зокрема, майно підприємств-банкрутів).

6. Пільгові позики видаються за рахунок активів фондів підтримки малого підприємництва, а також регіональних і муніципальних бюджетів, відповідно до регіональної і муніципальної програми підтримки малого бізнесу.

7. Венчурне фінансування. Венчурне фінансування повинне стати пріоритетним напрямом в стимулюванні діяльності малих підприємств, що працюють у сфері інноваційних розробок і високих технологій. Нестача власних коштів, високі податкові ставки, неприйнятні умови кредитування - ось тільки окремі проблеми, з якими зіткнулося останнім часом інноваційне підприємство.

Венчурне фінансування - це саме той напрям, за допомогою якого Україна зможе забезпечити конкурентоспроможність вітчизняної продукції на світових ринках і піднесення економіки країни.

Для реалізації даного напрямку фінансової підтримки малого бізнесу необхідне створення спеціальних венчурних фондів і залучення до розв'язання цієї проблеми комерційних банків. Тут також активніше повинні працювати агентства, технопарки, бізнес-інкубатори і бізнес-центри, що займаються відбором, експертизою і просуванням на ринок інвестиційних проектів малих інноваційних підприємств. У комплекс послуг, які б надавали перелічені структури, повинне входити консультування на всіх етапах підготовки бізнес-планів з розрахунком ризиків і реалізації проектів. Але найголовніше - це залучення інвестицій і кредитів,

забезпечення експериментальною базою і устаткуванням за допомогою лізингу, управління проектами і т.д.

8. Залучення позабюджетних фінансових ресурсів. Основною передумовою підтримки малого підприємництва в даній сфері є формування групи банків, фінансових компаній, інвестиційних фондів, що працюють з суб'єктами малого підприємництва, а також створення умов для здешевлення кредитних ресурсів, що спрямовуються на розвиток малого підприємництва, сприяння залученню коштів приватних інвесторів в розвиток малих підприємств.

Для залучення та акумуляції позабюджетних фінансових ресурсів необхідно ініціювати створення кредитних кооперативів, спілок і товариств взаємного кредитування і страхування інвестицій в малий бізнес на місцях з одночасним забезпеченням умов для централізованої закупівлі кредитних ресурсів на ринку з подальшим їх розподілом за помірними ставками між цими кредитними кооперативами, спілками і т.п.

Все вищевикладене дає змогу зробити ряд висновків та конкретних пропозицій щодо активізації фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу в Україні, зокрема:

- фінансова підтримка малого бізнесу необхідна у зв'язку з тим, що становлення та розвиток даного сектору є стратегічним вектором економічних реформ. Адже його розгортання забезпечує особливий ефект в тих випадках, коли рівень трудової активності населення країни досить високий (про що свідчить значна трудова еміграція населення) при одночасно низькому рівні заробітної плати та наявного безробіття;

- з огляду на жорсткі умови банківського кредитування суб'єктів ринку високі процентні ставки, обмеженість суми кредиту, обов'язковість забезпечення заставою тощо, для процесу кредитування суб'єктів малого бізнесу необхідно запроваджувати спрощені процедури надання та погашення позик. І саме цим процедурам та умовам кредитування відповідає мікрокредит;

- розширення програм кредитування малого та середнього підприємництва шляхом застосування механізмів гарантування житлові компенсації відсоткових ставок за банківські позики;

- для замовлення інноваційних розробок малими та середніми підприємствами необхідно стимулювати венчурне фінансування яке передбачає створення венчурних фондів, зупинення місцевими органами влади місцевих комерційних банків та страхових компаній, вищих навчальних закладів з їх науковим потенціалом.

Список літератури:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

2. Руських К. Чи кредитуватимуть банки малий та середній бізнес? /К.Руських// Проект “Популярна економіка: моніторинг реформ” – 2013, - №12 – 33 с.

3. Карамішева Г.М. Проблеми кредитування малого і середнього бізнесу в умовах посткризового стану економіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.

4. Фомин П.А., Кузніцов Н.В. Финансовые механизмы региональной инновационно-инвестиционной стратегии // Финансы и кредит. 2006. №27 – с. 33-35.

5. State Statistics Service of Ukraine [electronic resource]. - Mode of access: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

6. Rus C. Do credited banks SMEs? /K.Ruskyh// The "Popular Economics: monitoring reforms" - 2013, - №12 - 33 sec.

7. Karamysheva GM Problems lending to small and medium business in the post-crisis state of the economy [electronic resource]. - Mode of access: <http://nbuv.gov.ua>.

8. PA Fomin, NV Kuznitsov Fynansovye myhanyzmy rehyonalnoy Innovatively-ynvestytsyonnoy strategists // Finance and credit. 2006. №27 - p. 33-35.

Олена Юрїївна СИДОРОВИЧ

к.е.н., доцент кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
Elsudor@mail.ru

ПОДАТКОВЕ ПЛАНУВАННЯ І ПРОГНОЗУВАННЯ: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ ПРАКТИКАХ

Анотація

Планові і прогнозні показники податкових поступлень є важливими соціально-економічними орієнтирами розвитку держави на відповідну перспективу. Їх особлива роль зумовлюється тим, що окрім визначення питомої ваги в структурі доходів бюджету, саме їх кількісний показник визначає обсяг, а відповідно і якість фінансування суспільно важливих сфер. Тому, визначення обсягу фінансування державних функцій і задач є можливим лише при наявності достатніх, обґрунтованих та адекватних показників податкових надходжень. Отримання реального прогнозного показника податкових надходжень перебуває в прямій залежності від ефективності оцінки реальних обставин розвитку, їх тенденцій в економічній та соціальній сфері, ефективності реалізації податкового законодавства держави, методів, форм та способів організації податкового планування та прогнозування, рівня демократії, податкової культури та податкової доктрини держави.

Проте, на сьогоднішній день недостатність ефективності використання як наукового апарату прогнозування, відсутність системного охоплення, так і невідповідність прогнозних показників перебігу реальних процесів, що мають місце в усіх сферах життя суспільства погіршують можливість отримання реальних орієнтирів не лише наповнення бюджетів держави, але і фінансування суспільно-важливих сфер.

Мета статті зумовлюється необхідністю розширення теоретико – організаційних засад реалізації, методологічної формалізації податкового планування і прогнозування

Наукова новизна та практична значущість полягає в дослідженні теоретико-організаційних засад реалізації податкового планування та прогнозування, встановленні недоліків функціонування в вітчизняній практиці, окреслення рекомендації щодо вдосконалення формування податкових планів і прогнозів в порівнянні з зарубіжним досвідом.

Ключові слова: *план, прогноз, податкове планування, податкове прогнозування, макроекономічні прогнози розвитку.*

Елена Юрьевна СИДОРОВИЧ

НАЛОГОВОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ И ПРОГНОЗИРОВАНИЕ: ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ПРАКТИКАХ

Аннотация

Плановые и прогнозные показатели налоговых поступлений являются важными социально-экономическими ориентирами развития государства на соответствующую перспективу. Их особая роль обусловлена тем, что кроме определения удельного веса в структуре доходов бюджета, именно их количественный показатель определяет объем, а соответственно и качество финансирования общественно важных сфер. Поэтому, определение объема финансирования государственных функций и задач возможно лишь при наличии достаточных, обоснованных и адекватных показателей налоговых поступлений. Получение реального прогнозного показателя налоговых поступлений находится в прямой зависимости от эффективности оценки реальных обстоятельств развития, их тенденций в

економической и социальной сфере, эффективности реализации налогового законодательства государства, методов, форм и способов организации налогового планирования и прогнозирования, уровня демократии, налоговой культуры и налоговой доктрины государства.

Однако, на сегодняшний день недостаточность эффективности использования как научного аппарата прогнозувания, отсутствие системного охвата, так и несоответствие прогнозных показателей течения реальных процессов, имеющих место во всех сферах жизни общества ухудшают возможность получения реальных ориентиров не только наполнение бюджетов государства, но и финансирования общественно важных сфер.

Цель статьи обусловлено необходимостью расширения теоретико-организационных основ реализации, методологической формализации налогового планирования и прогнозирования

Научная новизна и практическая значимость заключается в исследовании теоретико-организационных основ реализации налогового планирования и прогнозирования, установлении недостатков функционирования в отечественной практике, определение рекомендации по совершенствованию формирования налоговых планов и прогнозов по сравнению с зарубежным опытом.

Ключевые слова: план, прогноз, налоговое планирование, налоговое прогнозирование, макроэкономические прогнозы развития.

Elen Uriyivna SYDOROVYCH

PhD, assistant professor of tax and fiscal policy

Ternopil national economic university

TAX PLANNING AND FORECASTING: FEATURES OF DOMESTIC AND FOREIGN PRACTICES

Summary

Planned and projected performance of tax postuplen important socio-economic development of the state guidelines for the appropriate term. Their special role due to the fact that in addition to the specific gravity in the structure of the budget, it is their quantitative index determines the amount, and therefore the quality of financing of socially important areas. Therefore, determination of funding for public functions and tasks is possible only if sufficient, sound and adequate indicators of tax revenue. Getting real rate forecast tax revenue is directly dependent on the efficiency evaluation of the actual circumstances of their trends in the economic and social sphere, the effectiveness of implementation of the state tax laws, methods, forms and methods of tax planning and forecasting of democracy, culture tax and tax doctrine state.

However, to date, the lack of efficiency as scientific apparatus prohonozuvannya, lack of systematic coverage and forecast indicators discrepancy course of real processes taking place in all spheres of society worsen the possibility of real targets not only filling the state budget, but funding for social and important areas.

The purpose of the article is conditioned by the need to expand the theoretical foundations - orhanizatsinyh implementation, methodological formalization of tax planning and forecasting

Scientific novelty and practical significance of the study is theoretical and organizational basis for implementation of tax planning and forecasting, establishing deficiencies in the functioning of national practice, outlining recommendations for improving the formation of tax plans and forecasts in comparison with international experience.

Keywords: plan, forecast, tax planning, tax forecasting of macroeconomic forecasts.

Постановка проблеми. Глобальна фінансово-економічна криза, трансформаційний етап розвитку економічної системи України та розширення її участі в світових процесах обміну та співпраці зумовлюють необхідність застосування новітніх методів управління економікою,

можливість передбачення та формування чіткого плану розвитку подій як в близькій, так і у віддаленій перспективі. Вказане, особливо важливу роль відводить технологіям планування та прогнозування податкових надходжень.

Ще в недалекому минулому, за часів перебування України в складі Радянського Союзу методам планування та прогнозування надавалося особливе значення, через що економіка часто отримувала додаток «планова», оскільки розвиток суспільства, його окремих складових зумовлювався дотриманням чітких орієнтирів відповідно до партійних дороговказів комуністичної ідеології. Історія, внесла свої корективи в подальший розвиток нашої держави, і на місце тотального пріоритету технологій планування і прогнозування з набуттям Україною незалежності, та вступом в перехідну економіку прийшло їх майже повне нівелювання, що на наше переконання є однією з важливих причин тривалої економічної кризи в Україні.

Планування та прогнозування податкових надходжень є важливими важелями втручання держави в подальше розгортання економічних, суспільних та соціально-економічних процесів розвитку, їх координації в бажаному напрямі. Планові і прогностичні показники податкових поступлень є базовими соціально-економічними орієнтирами розвитку держави на відповідну перспективу. Їх особлива роль зумовлюється тим, що окрім визначення певної питомої ваги в структурі доходів бюджету, саме їх кількісний показник визначає обсяг, а відповідно і якість фінансування охорони здоров'я, освіти, оборони, правопорядку, культури.

Отримання реального прогностичного показника податкових надходжень перебуває в прямій залежності від ефективності оцінки реальних обставин розвитку, їх тенденцій в економічній та соціальній сфері, дієвості реалізації податкового законодавства держави, методів, форм та способів організації податкового планування та прогнозування, рівня демократії, податкової доктрини та податкової культури в державі.

Постановка мети. Проте, на сьогоднішній день недостатність ефективності використання як наукового апарату прогнозування, відсутність системного охоплення, так і невідповідність прогностичних показників фактичному перебігу процесів, що мають місце в усіх сферах життя суспільства погіршують можливість отримання реальних орієнтирів не лише наповнення бюджетів держави, але і фінансування суспільно-важливих сфер. Доцільність пошуку ефективних методів розв'язання існуючих складностей, розширення теоретико-організаційних засад реалізації, методологічної формалізації податкового планування і прогнозування засвідчили гостроту і актуальність даних питань для подальшого наукового пошуку та визначили мету дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження методик податкового планування і прогнозування перебувають в орбіті наукових інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних теоретиків. Зокрема, дані питання досліджують такі вчені як Баранник Л., Борисевич В., Глівенко С., Грабовецький Б., Дуплинская Е., Зварич О., Іванишина О., Касьяненко В., Кізіма А., Котіна Г., Крисоватий А., Пашута М., Чугунов І. та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. У податковому прогнозуванні використовуються різні методи економічного та фінансового планування, яких за оцінками ряду науковців нараховується понад 150, однак на практиці в якості основних задіюються не більше 15-20. Методи планування та прогнозування на практиці є індивідуальними для кожного завдання, мають свої специфічні особливості, вимоги до вихідних даних і область застосування.

Слід зауважити, що існує певна відмінність в підходах щодо технологій податкового планування та прогнозування, які характерні для країн з ринковою економікою та країн, що знаходяться на стадії трансформаційних перетворень.

За показником рівня градації планування і прогнозування в структурі макроекономічної моделі, що використовуються в розвинених країнах світу та низкою міжнародних фінансових організацій, у світовій практиці виділяють інтегровані, поєднані та ітеративні моделі.

Огляд моделей, що використовуються рядом країн світу та низкою міжнародних фінансових організацій

Країна і організація, що відповідає за модель	Тип моделі
Великобританія (Міністерство фінансів)	Фіскальний блок інтегрований в макроекономічну модель
США (Бюджетна служба Конгресу)	Ітеративна модель
Німеччина (Центральний банк)	Поєднання моделей на предмет відповідності
Канада (Центральний банк)	Фіскальний блок інтегрований в макроекономічну модель
Австралія (Міністерство фінансів)	Ітеративна модель
Нова Зеландія (Міністерство фінансів)	Ітеративна модель
Європейська Комісія, МВФ, ОЕСР	Фіскальний блок інтегрований в макроекономічну модель
Європейський центральний банк	Ітеративна модель і окремий фіскальний блок

Джерело: складено автором на основі [1]

В Україні, формування моделей прогнозування податкових поступлень складається з наступних частин:

- макроекономічної (кінцевим продуктом є програма та прогноз економічного та соціального розвитку, де відповідальним за складання визначено Міністерство економічного розвитку і торгівлі;
- бюджетної, де кінцевим продуктом є прогноз виконання дохідної і видаткової частини бюджету, відповідальним за складання якого є Міністерство фінансів України;
- податкової – з означенням плану і прогнозу податкових поступлень.

Макроекономічне планування є не чим іншим як механізмом здійснення державного регулювання, що втілюється в цілеспрямованій діяльності з метою забезпечення динамічного розвитку економіки, окресленні його базових параметрів в майбутньому періоді і створенні системи заходів з метою його досягнення з мінімальними витратами економічних, політичних та суспільних ресурсів.

Першопочатково, макроекономічне планування і прогнозування обумовлюється розробкою та обґрунтуванням планових показників, які визначають параметри розвитку економіки, рівень виконання взаємних зобов'язань учасників економічних відносин. Макропоказники враховуються при прогнозуванні надходжень до Державного бюджету та місцевих бюджетів, на основі яких встановлюються показники дохідної та видаткової частини бюджету на наступний рік.

За показником часового горизонту в розвинених країнах світу використовуються наступні строки реалізації податкових планів і прогнозів:

- *короткострокове прогнозування*, що визначає термін реалізації до одного року (включно). Як правило, прогнози з таким типом реалізації розробляються для внутрішнього управлінського використання і є широко доступними зовнішнім аналітичним і громадським спостерігачам. Головною метою формування цих оперативних прогнозів є допомога уряду в виявленні ознак відхилення фактичної динаміки податкових надходжень від тенденцій, закладених в річний і середньостроковий прогноз. Специфіка використання планів і прогнозів даного типу в країнах з розвинутою економікою є спільною з методикою, що використовується в країнах з трансформаційною економікою, проте спостерігаються ряд відмінностей, зокрема:

1) підходи до розробки операційних показників. На думку західних фахівців у багатьох пост-радянських країнах, процес складання помісячного розпису очікуваних доходів не в повній мірі формалізований та технічно підкріплений. Проте, наповнення плану часто змінюється впродовж року, що зумовлюється прагненням представити показники виконання бюджету в політично вигідному світлі;

2) ступінь відкритості операційних прогнозів. В більшості країн посткомуністичного минулого, в тому числі і в Україні інформація щодо щомісячних сум надходжень та витрат не підлягає відкритому аналізу;

3) характер аналізу, що використовуються у оперативних прогнозах. У більшості країн з трансформаційною економікою оперативні прогнози використовуються переважно для простого порівняння рівня фактичного відставання або перевищення плану надходжень. Проте, у високорозвинених країнах світу основною метою аналізу є аналіз змін в тенденціях розвитку та внесення своєчасних корегувань до моделі з більш тривалим терміном планування та прогнозування податкових поступлень.

- *середньострокове прогнозування* охоплює період від 2 до 5 років, і виступає основною складовою бюджетного планування в країнах з розвинутою економікою, на відміну від країн, де мають місце трансформаційні перетворення. Дані саме середньострокових прогнозів зазвичай використовуються в переговорах щодо міжнародних зобов'язань будь-якої країни (зокрема, щодо фіскальних зобов'язань країн - учасниць ЄС), та є предметом оцінки багатьох альтернативних організацій- як урядових, так і громадських, міжнародних та науково – дослідних, ін.

- *довгострокове прогнозування* здійснюється на період більше 5 років, та як правило, спрямоване на аналіз стратегічних політичних проблем і розробку довгострокових системних реформ. Зокрема, прогнози довгострокового характеру необхідні для аналізу стійкості державного бюджету щодо змін в демографічній структурі суспільства, і варіантів зміни системи соціального захисту населення.

Особливість довгострокових прогнозів полягає в тому, що вони зазвичай моделюються в поєднанні з іншими показниками (показниками соціальних виплат), з метою розробки відповідних реформ. Крім того, ці прогнози достатньо уразливі, оскільки змушені спиратися на більшу кількість припущень і невідомих факторів.

Щодо оцінки специфіки реалізації технологій податкового планування і прогнозування у різних групах країн залежно від рівня розвитку, то тут також спостерігаються певні відмінності, див. таб. 2.

Слід відмітити, що в розвинених зарубіжних країнах є поширеним одночасне використання множинних моделей і підходів, що вимагає широкої палітри інструментів, які можуть співіснувати і використовуватися з повним усвідомленням специфіки, порівняльних переваг і недоліків кожного, шляхом:

- збереження гнучкості у виборі моделей, залежно від характеру окремих завдань планування. Вибір моделей і методів загалом підпорядковується специфіці тих політичних завдань, які ставить перед собою уряд (державна інституція чи неурядовий спостерігач) в кожному конкретному випадку.

- звуження фокусу окремих моделей і концентрація їх на пріоритетах поточного завдання планування. Реалізація аналітичних прогнозів здійснюється не з метою передбачення майбутнього, а на основі перевірки різних його сценаріїв з метою реалізації продуманого і зваженого вибору.

- використання прогнозування для множинних політичних завдань як передумови здійснення політичних рішень що стосуються податкової політики та адміністрування (розробки змін у політиці застосування окремих податків або системи оподаткування в цілому, аналізі чинного законодавства, моніторингу ефективності адміністрування податків - і розробки поліпшень у цій сфері).

Характерні риси і тенденції податкового планування і прогнозування в країнах з розвинутою ринковою економікою та в країнах з трансформаційними перетвореннями

	Країни з розвинутою ринковою економікою	Країни з трансформаційними перетвореннями
Залежність широти охоплення прогнозами державних доходів.	Формальне прогнозування і планування доходів і витрат всього державного сектору, всіх рівнів і гілок влади	Незначна частина охоплення державних доходів та видатків що часто обмежується державним бюджетом
Горизонт планування	Використання більшістю країн середньострокових прогнозів доходів, як програми функціонування державних інституцій та документів, що чітко обмежують рівень бюджетних витрат	Короткий горизонт планування. Середньострокове прогнозування здійснює слабкий відчутний вплив на характер реальних фіскальних ініціатив. Прогнози носять характер передбачення подій на наступний рік та як основа для реалізації щомісячних оперативних планів.
Координованість фіскального і макроекономічного прогнозування	Високий рівень координації	Слабка узгодженість урядової та інституційної координації, що носить фрагментарний характер та позбавлена чіткості. В більшості випадків відомство, що відповідає за податкове прогнозування використовує власний макроекономічний прогноз, який жодним чином не узгоджений з офіційними макроекономічними показниками. Спостерігається часте коректування формальноотриманих макроекономічних показників в сторону оптимістичних, а не «консервативних» сценаріїв.
Фрагментація обов'язків	Низький рівень	Значна відомча фрагментація обов'язків. В більшості країн відповідальність за податкове прогнозування лежить на одному органі, проте на практиці цей процес зумовлюється участю великої кількості інших відомств, координація з якими часто ускладнена.
Нестійкість прогнозів до об'єктивного втручання	Низький рівень	Високий рівень. Згідно з дослідженнями фахівців МВФ, 36,4% країн відкрито вказує на традиційну «ручну правку» технічних і фіскальних прогнозів.
Роль суб'єктивних факторів	Спостерігається певний вплив, що пояснюється підвищеним консерватизмом, особливою процесів зміни податкового законодавства та ін..	Суб'єктивні фактори відіграють значну роль в реалізації податкових планів і прогнозів. Країни схильні використовувати «експертні оцінки» для «підтягування» прогнозів до політично необхідних показників, а також для маскування визначених системних проблем.

Рівень формалізації процесу прогнозування	Достатньо високий	Низький рівень формалізації процесу прогнозування. Традиційно, реальні процедури податкового планування і прогнозування слабо прописані, затверджені і доступні для зовнішнього спостерігача.
Наближеність моменту прогнозування до прогнозного періоду	Фіскальний прогноз формується за 6-8 місяців до початку відповідного бюджетного періоду.	В більшості країн офіційний податковий прогноз проводиться не раніше, ніж за три місяці до настання відповідного бюджетного періоду. Такий короткий період часу не дозволяє податковим прогнозам відігравати значну роль в бюджетних процесах. На думку фахівців МВФ це пояснюється низькою технічною формалізованістю процедур прогнозування.
Відкритість методів прогнозування для суспільного обговорення	Достатньо високий рівень, що зумовлюється наявністю високого ступеню інтересу недержавних аналітичних структур до технічних питань прогнозування, внаслідок чого отримується велика кількість якісних рекомендацій та вдосконалення підходів планування і прогнозування	Низька відкритість методів прогнозування як наслідок слабкої формалізації процедур планування і прогнозування. Оприлюднення методик прогнозування надходжень по ПДВ в Україні в значній мірі стимулювало зростання науково – дослідницької уваги до економетрики прогнозування саме цього податку, створивши передумови для його вдосконалення.
Використання економетричних прийомів	Низький рівень використання даних методик (за оцінками фахівців МВФ у 12,9% аналізованих країн)	Достатньо високий рівень використання економетричних прийомів, що зумовлюється значними прогалинами в наявності даних. У 85% країн використовується поєднання суб'єктивних оцінок і методів простої екстраполяції поточних значень розвитку на майбутні періоди.

Джерело: складено автором на основі [2]

Таким чином, незважаючи на те, що податкове планування і прогнозування володіють низькою спільних ознак, можемо констатувати що існує важлива відмінність між специфікою формування податкових планів і прогнозів в Україні та в низці розвинених країн світу. На відміну від України, де планування і прогнозування податкових надходжень є багато в чому технічним завданням, в розвинених країнах світу основною метою їх реалізації є інформативне забезпечення прийняття переліку управлінських заходів з метою впливу на подальший розвиток економіки держави, її фіскальної складової. Основою складання планів і прогнозів податкових поступлень є скрупульозний економетричний аналіз, що враховує специфіку конкретних управлінських питань стратегічного та тактичного планування і прогнозування.

Можемо стверджувати, що рівень ефективності реалізації податкового планування і прогнозування в Україні в порівнянні з зарубіжними країнами доволі низький, оскільки стратегічні програми розвитку, які мають слугувати орієнтирами прогнозів податкових поступлень не в повній мірі враховуються, або мають низьку ефективність у довгостроковій та середньостроковій перспективі. Тому, існуючі прогнози характеризуються в загальному низьким рівнем та недостатньою прогностичною точністю. Доказом цього є недостатня

точність прогнозів щодо встановлених макроекономічних показників, що потім використовуються при подальшому плануванні і прогнозуванні податкових поступлень.

Слід зауважити, що на рівень ефективності та достовірності податкових планів і прогнозів негативний вплив здійснює низка факторів, зокрема:

- доволі високий рівень тіньової економіки, що охоплює не лише незареєстровані, заборонені законодавством види діяльності, але і отримання необлікованих доходів внаслідок ухилення від оподаткування чи приховування певних обсягів здійснюваних операцій, наданих послуг, отриманих доходів внаслідок бартерних та незаконних готівкових розрахунків;

- наявність значних інфляційних процесів, що нівелює точність прогнозів, оскільки може двояко впливати на рівень та динаміку надходжень до бюджетів: шляхом скорочення, або збільшення їх обсягів. Одним з найнегативніших наслідків цього впливу є знецінення доходів бюджету, через наявний часовий лаг між виникненням зобов'язань платників податків та їх погашення, що в ситуації високого рівня інфляції може призводити до свідомого «відстрочення» платниками виконання податкового обов'язку, або так званого «ефекту Олівера Танзі»;

- нестабільність законодавства держави загалом та неузгодженість правового забезпечення щодо реалізації планування і прогнозування податкових надходжень;

- нормативно-правова та інституційна неузгодженість взаємодії органів державної влади при складанні прогнозів і планів;

- неточність та часте коригування макропоказників, що використовуються при формуванні прогнозів, і даних на основі яких визначаються параметри дохідної та видаткової частин бюджетів різних рівнів на відповідний рік. Відсутність точної прогнозової інформації щодо ймовірного перебігу подій в майбутньому, на нашу думку є причиною «ручного» коригування державного впливу;

- наявність кількох сценаріїв розвитку економіки. З одного боку це є перевагою, оскільки дозволяє створити більшу кількість передбачень подальшого розвитку подій в майбутньому, з іншого – недоліком, оскільки вказані сценарії істотно відрізняються між собою;

- непрозорість методів прогнозування податкових доходів в Україні для громадського обговорення;

- вимушене використання рудиментарних економетричних прийомів;

- короткий горизонт прогнозування податкових надходжень;

- слабка скоординованість фіскального та макроекономічного прогнозування;

- брак нормативно-правового та інформаційного забезпечення;

- нестійкість прогнозів до суб'єктивного втручання, в тому числі політичного.

Отримання реального прогнозного показника податкових надходжень перебуває в прямій залежності від ефективності оцінки реальних обставин розвитку, їх тенденцій в економічній та соціальній сфері, ефективності реалізації податкового законодавства держави, методів, форм та способів організації податкового планування та прогнозування, рівня демократії, податкової культури та податкової доктрини держави.

Висновки та подальші дослідження. На підставі вищезначеного, з метою вдосконалення податкового планування і прогнозування вважаємо за доцільне застосування низки заходів, які дозволять нейтралізувати сукупність перешкод реалізації податкових планів і прогнозів:

- запровадити практику застосування системного підходу на основі сукупності методів прогнозування з урахуванням різних сценаріїв економічного зростання;

- здійснити систему заходів щодо мінімізації системних ризиків та загроз, які знижують ефективність та точність податкового планування і прогнозування, зокрема: обсяг тіньової економіки, інфляційні процеси, неузгодженість правових актів, що впливають на доходи бюджету, та ін.;

- оскільки, недовиконання планових обсягів податкових надходжень викликано не лише загальною тенденцією спаду в економіці, але й внутрішніми проблемами бюджетно-податкової системи країни, тому доцільним є здійснення системи заходів впливу щодо стабілізації економічного розвитку, підвищення ефективності податкового адміністрування, зниження величини податкового навантаження, зменшення рівня тінізації економіки та рівня заборгованості перед бюджетом, раціоналізація пільгового оподаткування та підвищення ефективності роботи податкових органів;

- забезпечити належний рівень прозорості й відкритості процесу податкового планування і прогнозування, зі встановленням обов'язку регулярного звітування про рівень досягнення планових завдань;

- доцільно прийняти низку змін до нормативно –правових актів держави в частині врегулювання частових меж, строків встановлення та коригування планових параметрів і показників, та щодо вдосконалення системи взаємодії та взаємообміну необхідними інформаційними ресурсами;

- запровадити комплексний підхід до підготовки прогнозних показників обсягів податкових надходжень бюджету України на основі розробки моделі комбінованого прогнозу та створення адекватної методики прогнозування податкових надходжень;

- здійснити систему заходів щодо запровадження в практику діяльності державних інституцій, що безпосередньо впливають на процеси формування та розподілу доходів бюджету єдиного підходу до визначення планових та прогнозних розрахунків показників доходів та видатків бюджету;

- сприяти формуванню максимальної публічності в питанні освоєння бюджетних коштів, зокрема зобов'язати головних розпорядників бюджетних коштів оприлюднювати інформацію про стан і результати виконання бюджетних програм, а також розподіл коштів, отриманих у межах виконання бюджетних програм.

Список літератури

1. Leal, T., Perez, J., Tujula, M., Vidal, J. (2007). *Fiscal Forecasting: Lessons from the Literature and Challenges*. ECB Working Paper Series, No 843.

2. *Методы налогового прогнозирования и оценки. Обзор теоретических принципов и международного опыта для разработки рекомендаций по оптимизации действующей системы налогового прогнозирования Республики Казахстан. Проект «Повышение конкурентоспособности через экономические реформы» Deloitte Consulting LLP. Министерство экономики Республики Казахстан. Департамент налоговой политики. Астана. 2009.*

3. Бутакова М.М. *Экономическое прогнозирование: методы и приемы практических расчетов: учебное пособие* / М.М.Бутакова. – М.: КНОРУС, 2008. – 168с.

4. Затонацька Т. Г. *Зарубіжний досвід середньострокового планування в бюджетному процесі* / Т. Г. Затонацька, О. А. Шиманська // *Фінанси України*. – 2011. – № 8. – С. 90-100.

5. *Офіційний веб –сайт Світового банку. Електронний ресурс: Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/2013/10/18892684/ukraine-economic-update-october-7-2013>*

6. Скрипник А. В. *Державне регулювання трансформаційної економіки (аспекти моделювання): монографія* / А. В. Скрипник – І.: Академія Державної податкової служби України, 2002. – 312 с.

7. Чечнева Ю.Б. *Интегрированная модель процесса планирования и прогнозирования налоговых поступлений* // *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*. 2013. № 10-1. С. 259-263.

8. Холден К. *Економічне прогнозування: вступ* / К. Холден, Д. А. Піл, Дж. Л. Томпсон. – К.: Інформтехніка– ЕМЦ, 1996. – 216 с.

Андрій Олександрович ТИМКІВ

к.е.н., ст. викладач кафедри банківського менеджменту та обліку
Тернопільського національного економічного університету
46000, м. Тернопіль, майдан Перемоги, 3 кім. 3207
e-mail: andriy_t@ukr.net, моб. (097)701-79-19

ПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ – ОСНОВНІ ЗАГРОЗИ ДЛЯ ВІТЧИЗНЯНИХ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Анотація

Тематика політичного ризику у функціонуванні банківських установ, а, поряд з тим, і вплив такого роду ризиків на рівень банківської безпеки переходить у площину першочергових наукових проблем сучасного банківництва. Посилює актуальність дослідження окреслених проблем новітня парадигма розвитку вітчизняного фінансово-кредитного сектору економіки, як основного джерела стабілізації економічної ситуації в країні та генератора соціально-економічного зростання, оскільки фінансові ресурси, що надходять в усі сегменти господарства країни не лише здатні стабілізувати ситуацію, але й стимулювати розвиток. Саме тому, політичний вплив на фінансову сферу повинен постійно знаходитись у полі зору дослідників банківської справи.

Основною метою дослідження є визначення впливу політичних ризиків на стан економічної безпеки банківських установ. Для досягнення поставленої мети окреслено сутність політичного ризику у площині взаємозв'язку із економічними факторами розвитку банківської системи, встановлено причини та наслідки впливу політичних ризиків на вітчизняну банківську систему, означено проблематику розвитку системи банківської безпеки щодо ідентифікації політичного ризику та мінімізації впливу наслідків негативних політичних факторів. Крім того, у площині останніх подій у вітчизняному політичному середовищі встановлено взаємозв'язок негативних тенденцій у розвитку банківського сектору із суспільно-політичними трансформаціями 2013 – 2014 років.

***Ключові слова:** політичні ризики, фактори політичних ризиків, невизначеність, загрози, банківські ризики, банківська безпека.*

Андрей Александрович ТЫМКИВ

ПОЛИТИЧЕСКИЕ РИСКИ - ОСНОВНЫЕ УГРОЗЫ ДЛЯ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Анотация

Тематика политического риска в функционировании банковских учреждений, а вместе с тем, и влияние такого рода рисков на уровень банковской безопасности переходит в плоскость первоочередных научных проблем современного банкинга. Усиливает актуальность исследования определенных проблем новейшая парадигма развития отечественного финансово-кредитного сектора экономики, как основного источника стабилизации экономической ситуации в стране и генератора социально-экономического роста, поскольку финансовые ресурсы, поступающие во все сегменты хозяйства страны не только способны стабилизировать ситуацию, но и стимулировать развитие. Именно поэтому, политическое влияние на финансовую сферу должен постоянно находиться в поле зрения исследователей банковского дела.

Основной целью исследования является определение влияния политических рисков на состояние экономической безопасности банковских учреждений. Для достижения

поставленной цели намечены сущность политического риска в плоскости взаимосвязи с экономическими факторами развития банковской системы, встановлено причины и последствия влияния политических рисков на отечественную банковскую систему, отмечено проблематику развития системы банковской безопасности по идентификации политического риска и минимизации влияния последствий негативных политических факторов. Кроме того, в плоскости последних событий в отечественной политической среде установлена взаимосвязь негативных тенденций в развитии банковского сектора с общественно-политическими трансформациями 2013 - 2014 лет.

Ключевые слова: политические риски, факторы политических рисков, неопределенность, угрозы, банковские риски, банковская безопасность.

Andriy Oleksandrovych TYMKIV

Ph.D., p. Lecturer, Department of Banking Management and Accounting
Ternopil National Economic University

POLITICAL RISKS - MAJOR THREAT TO DOMESTIC BANKING INSTITUTIONS

Annotation

Themes of political risk in the operation of banking institutions, and at the same time, and the impact of such risks on the level of banking security goes into the plane priority scientific problems of modern banking. Enhances the relevance of the study of certain problems newest paradigm of development of domestic financial and credit sector as the main source of stabilization of the economic situation in the country and a generator of social and economic growth, as financial resources available to all segments of the economy of the country is not only able to stabilize the situation, but also to stimulate the development of . That is why the political influence on the financial sector must remain in sight of researchers banking.

The main purpose of this study is to determine the effect of political risk on the economic security of the state banking institutions. To achieve the goal outlined the essence of political risk in the plane of the relationship with the economic factors in the development of the banking system, vstanoleno causes and consequences of the impact of political risk on the domestic banking system, noted the problems of the banking system for the identification of the security of political risk and minimize the impact of the negative effects of political factors. In addition, in the plane of the latest developments in the domestic political environment of the interrelation of the negative trends in the development of the banking sector with the social and political transformations of 2013 - 2014 years.

Keywords: political risks, political risks, uncertainties, threats, banking risks, banking security.

Постановка проблеми. Кінець 2013 початок 2014 року в українському політичному середовищі характеризувався переломними процесами, що супроводжувалося посиленням протистояння між суспільними прагненнями та владними принципами, між новітньою ідеологією розвитку та застарілими ідеями корисливості влади, між європрагненнями українського народу та політичними амбіціями владної еліти.

Політика в будь-якому суспільстві, на будь-яких історичних етапах його розвитку стає засобом забезпечення насамперед власних інтересів індивіда чи великих груп людей: станів, територіальних одиниць, класів і націй.

Метою політики як усвідомленої діяльності є націленість на забезпечення оптимально можливого в даному суспільстві й конкретних умовах здійснення суспільних процесів, вивчення їх та регулювання і розвиток у тому напрямі, якого бажає домінуюча чи опозиційна група. «Політика – це реалізація певної мети переважно через відносини протиборства» [1, с.15].

Події в українській політичній сфері призвели не лише до глибокої суспільно-політичної кризи, але і до негативних трендів вітчизняної економіки. Серед таких трендів виділяється загострення економічного протистояння, як не дивно, між суб'єктами господарювання та державою. Однак, розцінювати таке протистояння слід і як передумову, і як причину і як наслідок політичних конфронтацій.

Як зазначають окремі дослідники, «хоч господарська діяльність нерозривно пов'язана із соціальними і політичними процесами, існує помилкова тенденція, підтримувана сучасною економічною думкою, яка розглядає економіку як самостійну сферу, що управляється своїми особливими законами і яка є відділеною від інших сфер соціуму» [2, с.18].

У результаті цього, до піку української політичної кризи початку 2014 року політичні відносини розглядалися як джерело політичних ризиків для вітчизняних та іноземних інвесторів, бізнес-еліти, оскільки т. з. «перерозподіли» сфер впливу постійно супроводжували українську економіку. В свою чергу, малий і середній бізнес розглядав політику та відповідні загрози, що породжувалися нею як об'єктивну реальність для своєї діяльності, а можливості власного виживання менеджери бачили виключно за межею правового поля.

Однією із найбільш чутливих до політичних ризиків виявилася фінансово-кредитна сфера української економіки. Тривалі запевнення владної еліти про виключну стабільність означеного сегменту все ж таки не виправдалися. Усе це посилювалося й тим, що «процес державотворення в Україні завжди супроводжувався тиском і втручанням зовнішніх та внутрішніх сил, котрі «вміло користувалися як внутрішнім протистоянням різних політичних течій, партій, так і політичною розшарованістю у суспільстві, нездатністю згуртуватись у важкі часи, відірваністю державних лідерів від народу, нехтуванням його інтересами, невизначеністю політичних цілей і шляхів їх досягнення, фальшивим розумінням української національної державності, незнанням способів управління державою, невмінням його організувати, підібрати керівні кадри тощо» [2, с. 21].

Відтак, тематика політичного ризику у функціонуванні банківських установ, а, поряд з тим, і вплив такого роду ризиків на рівень банківської безпеки переходить у площину першочергових наукових проблем сучасного банківництва. Посилює актуальність дослідження окреслених проблем новітня парадигма розвитку вітчизняного фінансово-кредитного сектору економіки, як основного джерела стабілізації економічної ситуації в країні та генератора соціально-економічного зростання, оскільки фінансові ресурси, що надходять в усі сегменти господарства країни не лише здатні стабілізувати ситуацію, але й стимулювати розвиток. Саме тому, політичний вплив на фінансову сферу повинен постійно знаходитись у полі зору дослідників банківської сфери.

Разом із цим, зарубіжні кредитори та інвестори у більшій мірі зосереджують свою увагу на рівні політичного ризику у країні ніж на макроекономічних параметрах. Так, у дослідженні за участю 154 зарубіжних інвесторів, яке ще в 2005 році провела компанія PBN, 5 головних перешкод до інвестування мають чітко політичний характер: корупція, адміністративні бар'єри, вибіркоче застосування законів, недосконалість і суперечлива юридична база, конфлікт між бізнесом і владою, збільшення державного контролю над економікою [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторів, що дають різні трактування політичного ризику, можна розділити на дві групи. Перша група визначає політичний ризик в термінах державного втручання в проведення ділових операцій. Інша група дослідників пов'язує політичний ризик з політичними подіями або діями, накладає обмеження на діяльність компаній. Достатньо ґрунтовну градацію підходів до дефініції політичних ризиків зробив дослідник Биченков Д. В. [4, с. 123–124].

На сьогодні ж проблематика безпеки діяльності суб'єктів господарювання, а відтак і впливу різного роду ризиків знаходиться у полі зору вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема: Смірної К., Мрочко М., Тихан Ю., Тимофєєвої Ю., Бажутиної І., Анісімової А.,

Голеніцької Н. та інших. Серед головних генераторів загроз для суб'єктів господарювання ці автори дослідницьких публікацій вбачають суспільно-політичну сферу.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є визначення впливу політичних ризиків на стан економічної безпеки банківських установ. Для досягнення поставленої мети на наш погляд доцільно:

- окреслити сутність політичного ризику у площині взаємозв'язку із економічними факторами розвитку банківської системи;
- встановити причини та наслідки впливу політичних ризиків на вітчизняну банківську систему;
- означити напрями розвитку системи банківської безпеки щодо ідентифікації політичного ризику та мінімізації впливу наслідків негативних політичних факторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще Аристотель у своєму трактаті «Політика» зазначав, що «оскільки управління в державі – те саме, що й політична система, остання ж ототожнюється з верховною владою в державі, то звідси неминуче випливає, що ця верховна влада мусить перебувати в руках або одного, або небагатьох, або більшості. І коли одна людина, чи кілька, чи багато керуються інтересами про загальне щастя, то, звичайно, такі форми – правильні; а ті форми, де мається на увазі особиста вигода чи то однієї особи, чи небагатьох, чи більшості, – являють собою відхилення від правильних...» [5, с. 78]. А як наслідок, виникаючі конфлікти виносять політику, як мистецтво управління державою і суспільством у площину генератора ризиків для господарської системи.

Виділяють два основні види об'єктивно існуючих протиріч суспільства. З одного боку, конфлікти, породжені соціально-економічними та побутовими потребами, з іншого – зумовлені відношенням до влади та її політики. В основі кожного конфлікту лежить протиріччя, але воно не завжди переростає в конфлікт [6]. Порушуючи господарську систему вносячи дисбаланс у економічні відносини, політичні конфлікти для багатьох суб'єктів господарювання породжують фінансові ризики. Фактори фінансових ризиків породжуваних політичними конфліктами, на наш погляд, є специфічними і суттєво вирізняються. Так, розглядаючи фінансові ризики як імовірність несприятливого результату (зменшення або повна втрата прибутку, недоотримання запланованих доходів, виникнення непередбачуваних витрат, втрата частини доходів або доходу в ситуації невизначеності умов фінансово-господарської діяльності), можна стверджувати, що фінансовий ризик генерований політичною ситуацією – це значно потужніший екзогенний чинник, що не лише призводить до виникнення втрат, а й нерідко унеможливує ведення господарської діяльності. Саме тому у глобальних аналітичних прогнозах політична ситуація у країнах займає чільне місце.

Досліджуючи сутність породжуваних політичною невизначеністю ризиків необхідно першочергово зосередити увагу на взаємозв'язках між чинниками самої політичної невизначеності та з'ясувати їх економічну складову. Породжувати політичну невизначеність можуть як конфлікти в середині країни та і зовнішні політичні впливи. В результаті цього достатньо згрупувати власне чинники політичної невизначеності, а сама структура групи відобразатиме джерела походження невизначеності і характер прояву власне політичних ризиків (табл. 1).

Саме зовнішні і внутрішні політичні чинники здійснюють безпосередній вплив не лише на політичну чи соціальну сферу країни, але й на економічні відносини. Такий вплив реалізується через взаємозв'язки між трьома елементами єдиної системи, що відповідно призводить і до взаємообумовленості невизначеностей у зазначених сферах (рис.1).

Розглядаючи проблему виникнення невизначеності, окремі дослідники виділяють три взаємопов'язані фактори, що породжують невизначеність в економічних системах [7, с. 243]:

1. Фактор складності, обумовлений тим, що, як правило, економічна система являє собою «велику систему», яку повною мірою неможливо описати формально, систему з непостійній

структурою, нетривіальною ієрархією, внутрішньо суперечливою, управління якої найчастіше відбувається з використанням нечітких критеріїв;

Таблиця 1

Чинники політичної невизначеності*

Група політичних чинників	Назва чинника	Характер прояву політичних ризиків
Внутрішні (ендогенні)	<i>Зміна політичної системи</i>	Зміна політичного устрою країни та функцій основних органів влади призводить до різких і непередбачуваних наслідків у соціально-економічній сфері так як становлення нової політичної системи зазвичай вносить дисбаланс у суспільні відносини через трансформацію законодавства, різку зміну політичної культури та становлення нових засад і принципів ведення господарської діяльності
	<i>Зміна політичної еліти</i>	Політична еліта країни формує якість політичної системи і в більшій мірі визначає ідеологію її розвитку. Зміна політичної еліти означає зміну якісного складу політичної системи, а відтак виявляє ризик нових «неякісних» політичних відносин у суспільстві, формуванні неприйнятних ідеологічних засад, розшаруванні суспільства та як наслідок несприйняття нової політичної еліти. Це може призвести до перерозподілу сфер впливу владної еліти, що у свою чергу призводить до економічної стагнації.
	<i>Революція, громадянська війна, збройні конфлікти</i>	Виникають реальні загрози знищення господарського комплексу країни, вилучення майна, фізичне знищення цілісних майнових комплексів, економічна стагнація тощо.
Зовнішні (екзогенні)	<i>Використання важелів впливу іншими країнами з метою дестабілізації політичної ситуації в країні</i>	Політичні процеси, що носять умисно дестабілізуючий характер, спричинені впливом зовнішніх чинників (дії інших держав, транснаціональних корпорацій, окремих осіб тощо) і призводять до економічних, політичних та соціальних конфліктів.
	<i>Агресивні військові дії інших країн</i>	Перебуваючи у стані війни із зовнішніми ворогами країна послаблює свої економічні та соціальні позиції у глобальному просторі. Зовнішня агресія призводить до знищення господарського комплексу країни, фізичне знищення цілісних майнових комплексів, економічна стагнація тощо.

*Примітка. Побудовано автором.

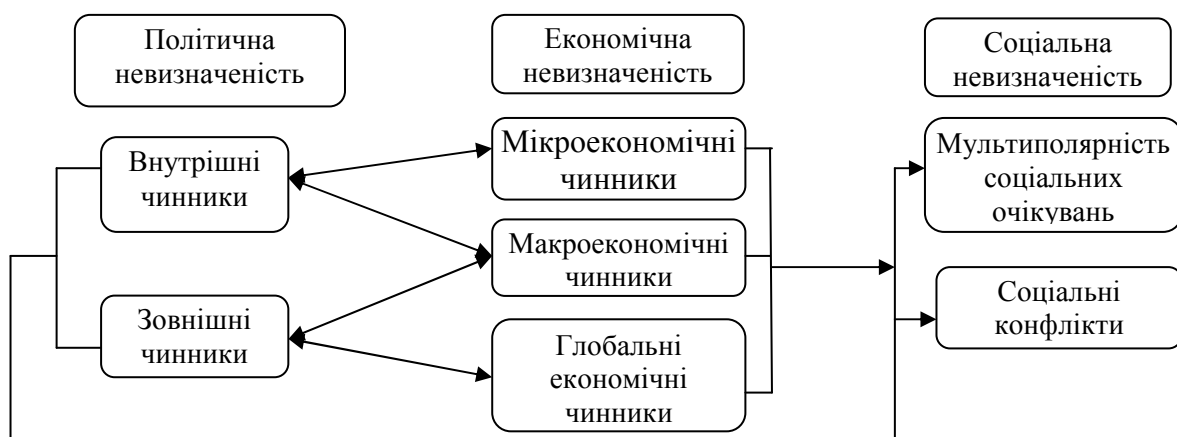

Рис. 1. Взаємозв'язок політичної, економічної та соціальної невизначеності

2. Людський фактор, тобто участь людини як істотного елементу, що визначає поведінку економічної системи на різних рівнях і впливає на різні аспекти її функціонування. Прояв людського фактора полягає ще і в тому, що багато параметрів економічної поведінки не мають точного формального еквівалента, що створює суттєві труднощі при моделюванні;

3. Фактор зовнішнього середовища, що полягає в необхідності врахування впливу на її поведінку інших систем (зовнішніх по відношенню до даної економічної системи і нерідко конфліктуючих з нею).

Політична система як генератор додаткових ризиків для розвитку фінансово-кредитної сфери в українських реаліях має вагомий статус. Так, вплив політики на економічну ситуацію особливо у хронологічних рамках кінця 2013 року початку 2014 року визначили достатньо чітку взаємообумовленість політичних та економічних ризиків.

Вітчизняна банківська система достатньо однозначно відреагувала на суспільно-політичні події що відбувалися в країні (табл. 2, табл. 3).

Таблиця 2

Політична криза в Україні кінця 2013 – 2014 років*

Події політичної кризи в Україні кінця 2013 – поч. 2014 років	Характеристика політичних подій
«Революція гідності» (Єврореволюція)	Національно-патріотичні, протестні акції в Україні, передусім, проти корупції, свавілля правоохоронних органів та сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України. Протести розпочалися 21 листопада 2013 року як реакція на рішення Кабінету Міністрів України про призупинення процесу підготовки до підписання Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом і значно поширилися після силового демонстрації в Києві вночі 30 листопада. У рамках поняття протестів кінця 2013 року відбувалися зокрема мітинги, демонстрації, студентські страйки.
Події на півострові Крим («Кримська криза»)	Сукупність військово-політичних та соціальних подій в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, що почалися 23 лютого 2014 року, коли Верховна Рада України усунула Віктора Януковича від виконання обов'язків президента України. Загострення кризи відбулося через російську інтервенцію до Криму з подальшою окупацією півострова, що де-факто почалася 27 лютого 2014 року і триває досі. Криза є частиною хвилі проросійських виступів у південно-східних регіонах України.
Проросійські виступи в Україні	Серія акцій проведених за участі російських спецслужб у східних, центральних і південних регіонах України у березні-квітні 2014 року, учасники яких виступали здебільшого за відокремлення півдня і сходу України та приєднання цих регіонів до Росії, проведення референдуму щодо федерального устрою України, надання російській мові статусу другої державної та проти нової української влади. На противагу цим акціям у східних та південних регіонах проукраїнські сили проводять акції на підтримку територіальної цілісності України та її державного устрою. У ході демонстрацій проросійські активісти здійснювали спроби захоплення державних установ (були захоплені будівлі Донецької, Луганської та Харківської ОДА). Між учасниками проросійських та проукраїнських акцій виникали сутички: найбільші з них відбулися у Харкові та Донецьку
Війна на сході України	Збройний конфлікт на території Донецької і Луганської області України між з одного боку – організованими та керованими з Російської Федерації незаконними збройними формуваннями Донецької і Луганської «народних республік», визнаних терористичними організаціями, за підтримки військових частин Російської Федерації та з іншого боку — українськими правоохоронцями із залученням Збройних сил України. Складає частину Російсько-української війни 2014 року.

*Примітка. Побудовано за даними [8]

Основні показники діяльності банків України [9]

млн. грн.

№ з/п	Назва показника	Період				
		01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.01.2014	01.09.2014
1.	Кількість банків, які мають банківську ліцензію	176	176	176	180	171
1.1	з них: з іноземним капіталом	55	53	53	49	50
1.1.1	у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	20	22	22	19	19
2.	Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків, %	40.6	41.9	39.5	34.0	31.6
АКТИВИ						
I.	Активи банків	942 088	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 343 477
	Загальні активи (не скориговані на резерви за активними операціями)	1 090 248	1 211 540	1 267 892	1 408 688	1 506 183
1.	Готівкові кошти та банківські метали	26 749	27 008	30 346	36 390	31 942
2.	Кошти в Національному банку України	26 190	31 310	33 740	47 222	28 148
3.	Кореспондентські рахунки, що відкриті в інших банках	67 596	78 395	99 472	78 106	75 991
4.	Кредити надані	755 030	825 320	815 327	911 402	1 020 089
	з них:					
4.1	кредити, що надані суб'єктам господарювання	508 288	580 907	609 202	698 777	786 500
4.2	кредити, надані фізичним особам	186 540	174 650	161 775	167 773	180 624
5.	Частка простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів, %	11.2	9.6	8.9	7.7	11.2
6.	Вкладення в цінні папери	83 559	87 719	96 340	138 287	165 654
7.	Резерви за активними операціями банків	148 839	157 907	141 319	131 252	163 597
ПАСИВИ						
II.	Пасиви, усього	942 088	1 054 280	1 127 192	1 278 095	1 343 477
1.	Капітал	137 725	155 487	169 320	192 599	171 197
1.1	з нього: статутний капітал	145 857	171 865	175 204	185 239	181 205
2.	Зобов'язання банків	804 363	898 793	957 872	1 085 496	1 172 280
	з них:					
2.1	кошти суб'єктів господарювання	144 038	186 213	202 550	234 948	250 673
2.1.1	з них: строкові кошти суб'єктів господарювання	55 276	74 239	92 786	104 722	97 169
2.2	кошти фізичних осіб	270 733	306 205	364 003	433 726	430 246
2.2.1	з них: строкові кошти фізичних осіб	206 630	237 438	289 129	350 779	337 732
3	Доходи	136 848	142 778	150 449	168 888	141 593
4	Витрати	149 875	150 486	145 550	167 452	146 927

З огляду на основні показники діяльності банківської системи України наведені Національним банком, можна відзначити наступні тенденції, що, на наш погляд, проявляють саме вплив політичних факторів, а разом з тим, посилюють невизначеність та можуть нести подальшу загрозу вітчизняній фінансово-кредитній системі:

1. Скорочення кількості банків, що мають банківську ліцензію. На сьогодні кількісні скорочення у банківському секторі нерідко відбуваються за критерієм політичної належності власників банківських установ. Так, наприклад з початку року Національний банк України

визнав неплатоспроможними 22 банки, серед них банки, що належали представникам колишньої владної еліти або особам, що неприйнятні нинішнім політичним амбіціям (табл. 4).

Таблиця 4

Власники банків, що визнані неплатоспроможними на 01.10.14*

БАНК	КІНЦЕВИЙ БЕНЕФІЦІАР	ПРИМІТКИ
«ДЕМАРК»	Андрій Шинковенко	Український бізнесмен, йому належить 49% акцій банку через ПП «Фінінвест». Ще 27% належать менеджменту банку
«ПОРТО-ФРАНКО»	Мирослав Школенко	Одеський бізнесмен, був власником одеського ринку «Острів»
«ГРІН БАНК»	Микола Кісельов	директор департаменту «Укргідроенерго»
«ЕКСПОБАНК»	Юрій Гетьманенко та Yuli Trading Co, Кіпр	Почесний Консул Кіпру в Україні, заслужений юрист
«АКТАБАНК»	Громадяни Кіпру	Працює на ринку України з 2008 року і входить до групи середніх фінустанов. За інформацією на сайті НБУ, основними власниками банку є громадяни Кіпру через компанію «Центр-Агро-Трейд»
«АКТИВ-БАНК»	Данило Волинець	Придбав банк у Андрія та Сергія Ключевих на початку 2013 року. Був міноритарієм фінустанови. Член Спостережної ради Ощадбанку
«ТЕРРА БАНК»	Руслан Циплаков	Донецький бізнесмен. Голова Наглядової Ради Приватного акціонерного товариства «Метал Юніон». За інформацією Forbes, з 2012 року банк входить до його сфери інтересів, раніше банк був під контролем колишнього міністра економічного розвитку Вадима Копилова
«УКРАЇНСЬКИЙ ФІНАНСОВИЙ СВІТ»	Павло Климець	Власник горілчаної компанії «Олімп». Перший заступник «Державної продовольчої зернової корпорації»
«ЗОЛОТІ ВОРОТА»	Михайло Добкін	Номінальні власники – Олександра Рудь та Яків Кузнецов, Forbes пов'язує банк з харківським губернатором Добкіним
«СВРОГАЗБАНК»	Олексій Івченко	Львівський бізнесмен, колишній голова НАК «Нафтогаз України»
«ФІНРОСТБАНК»	Олександр Бондарев	Голова наглядової ради банку. Ще 10% акцій належить Ірині Жовтіс – дружині колишнього голови правління Олександра, якого в 2010 році заарештували за звинуваченням в махінаціях
«СТАРОКІЇВСЬКИЙ БАНК»	Дмитро Віленський, Юрій Яременко	Київські банкіри, керують банком та володіють його акціями
«АВТОКРАЗ-БАНК»	Андрій Лізогуб, Андрій Некрилов, Сергій Пахальчук	Власники – маловідомі підприємці з Донецьку. Видання Frazza пов'язує Пахальчука з депутатом донецької міськради Андрієм Альшою
«ЗАХІДІНКОМ-АНК»,	Артем Іванющенко	Син народного депутата «Партії регіонів» Юрія Іванющенка
«ПІВДЕНКОМ-АНК»	Руслан Циплаков	Донецький бізнесмен. Голова Наглядової Ради Приватного акціонерного товариства «Метал Юніон»
«ПРОМЕКОНОМ-АНК»	Володимир Продивус, Артем Рожок	В. Продивус – власник компанії «Прем'єр-фінанс», в 2009 році він заявив, що купив банк. З того часу власник, яким є ПрАТ «Твоя страхова компанія» не змінювався. Також акціями банку володіє Артем Рожок, сім'я якого володіє також банком «Даніель»
«ІНТЕРБАНК»	«Сейшил ЛТД», «Інтехагросервіс»	З початку 2013 року Інтербанк ліквідував свої відділення і припинив повертати депозити, писав Forbes. ЗМІ на початку 90-х пов'язували банк з російським підприємцем Олегом Бойко
«ФОРУМ»	Вадим Новинський	2008 року банк було викуплено німецьким Commerzbank у бізнесмена Леоніда Юрушева. Згодом фінустанову перекупив Новинський

«МЕРКУРІЙ»	Олександр Олійник	3 лютого 2012 року Олійник – перший заступник міністра оборони
«БРОКБІЗНЕСБ АНК»	Сергій Курченко, брати Буряки	Курченко придбав частку акцій банку в Сергія та Олександра Буряків у 2013 році
«РЕАЛ БАНК»	Сергій Курченко	С. Курченко володіє банком в парі з т. з. компанією «Сім'я» (учасниками сімейного бізнесу экс-президента В.Ф.Януковича)
«ДАНІЕЛЬ»	Ігор Рожок	З 2012 у банку були проблеми з поверненням депозитів. До 16 квітня в банку введена тимчасова адміністрація. Син Ігора – Артем Рожок володіє також часткою Промекономбанку, який в 2009 році придбав Володимир Продивус

*Примітка. Побудовано за даними [10]

На підставі визнання неплатоспроможними Національним банком України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб ввів в банки тимчасову адміністрацію, в тому числі стосовно 11 банків в даний час здійснюється процедура ліквідації.

2. Зростання частки простроченої заборгованості у загальній сумі кредитів на 3,5 %, що вкрай негативно вплинуло на якість кредитного портфеля окремих банківських установ (табл. 5).

Таблиця 5

Рейтинг банків за проблемністю кредитних портфелів [11]

Банківські установи	Частка безнадійний кредитів у кредитному портфелі, %	Частка недіючих кредитів у кредитному портфелі, %	Відносний приріст недіючих кредитів за півріччя, %	Відношення резервів під кредитні ризики до безнадійних кредитів, %
UNICREDIT BANK	33,2	37,1	25,9	49,1
ДЕЛЬТА БАНК	13,3	17,3	75,8	41,8
УКРЕКСІМБАНК	16,1	25,1	44,2	90,3
РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ	21,4	27,1	40,8	112,3
УКРГАЗБАНК	25,9	27,1	14,1	94,8
БАНК ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ	6,5	23,3	175,9	108,2
УКРСИББАНК	8,8	13,9	72,8	66,6
ФІДОБАНК	22,8	25,7	34,0	81,9
ОТП БАНК	10,7	16,1	52,7	136,1
ВІЕЙБІ БАНК	12,8	13,0	21,3	36,3

Серед основних причин таких тенденцій можна виділити:

- по-перше, основним фактором зростання проблемної заборгованості стали такі політичні чинники як воєнні дії на сході України та окупація півострова Крим, оскільки більшість проблемних клієнтів (фізичних і юридичних осіб) на сьогодні знаходяться на територіях, що частково або повністю охоплені воєнними діями або є окупованою територією;
- по-друге, девальвація гривні, що особливо вплинуло на кредитний портфель, як через неспроможність клієнтів повернути валютні кредити, так і через процедуру переоцінки гривневого еквіваленту кредитів, що обліковуються в іноземній валюті;
- по-третє, банківські установи, які активно кредитували завідомо проблемних клієнтів у період 2011 – 2013 рр., нерідко під політичним тиском владної еліти, а також ті, що брали участь у незаконних фінансових махінаціях на сьогодні суттєво відчули наслідки таких дій.

3. Відтік депозитів та зниження рівня довіри населення. Тут слід зазначити, що це не лише проблема української банківської системи, але й банківської системи європейських країн. Загалом, глобальна криза останніх років у своїй основі є, на наш погляд, наслідком всеохоплюючої кризи довіри, що проникла у бізнес-відносини на усіх рівнях економічної системи. А тому, банки не довіряли клієнтам, вкладники у свою чергу банкам, а суб'єкти господарювання знизили рівень довіри до своїх контрагентів.

За результатами дослідження Інституту Геллапа який провів дослідження, опитавши в 2012 році по 1000 чоловік старше 15 років у 135 країнах світу. Так, тринадцять відсотків греків суттєво знизили довіру до фінансових установ своєї країни у 2012 році, що призвело до віднесення цієї країни у загальноєвропейський список країн, де довіра до фінансових інститутів була одним з найгірших у світі минулого року. У семи країнах Європейського союзу банківським установам довіряли менше ніж 30% чоловік, що набагато нижче середнього 55% зі 135 країн (табл. 6) [12].

Таблиця 6

**Рівень довіри до фінансово-кредитних установ у європейських країнах
у кінці 2012 – поч. 2013 року**

Країна	Довіряють	Не довіряють	Не визначились
Греція	13	82	5
Ісландія	16	76	8
Ірландія	16	83	1
Іспанія	18	80	2
Італія	20	76	4
Угорщина	27	67	6
Великобританія	27	72	1
Україна	28	61	11
Литва	29	63	8
Сербія	29	65	6

у %

Відтак, скептичний настрій населення забезпечив Україні 8 місце за рівнем довіри до банків. Позаду України опинилися тільки Греція (13% населення впевнені в банках), Ісландія (16%), Ірландія (16%), Іспанія (18%), Італія (20%), Угорщина (27%) і Великобританія (27%).

Завдання відновлення довіри є першочерговим для кожного економічного суб'єкта для забезпечення стабілізації економіки та створення передумов для економічного зростання [13, с. 380]. Ця теза підтверджується тим, що саме довіра є спонукальним чинником ощадної поведінки населення, при цьому така поведінка формується під впливом факторів макро- та мікросередовища. Серед основних чинників макросередовища вагоме значення має саме політична ситуація в країні. Кардинальні політичні зрушення негативно впливають на очікування населення, оскільки є джерелом зростання економічної невизначеності (див. рис. 1).

Загалом, встановити причинно-наслідкові зв'язки між невизначеністю і діловим циклом досить важко, тобто чи приводить невизначеність до рецесії, або рецесії ведуть до невизначеності. Очевидним є лише взаємозв'язок між економічною невизначеністю та поведінкою суб'єктів кредитного ринку, тобто «невизначеність призводить до зменшення очікуваного прибутку від проектів, що фінансуються за рахунок боргу, і ускладнює визначення вартості заставного забезпечення. В результаті кредитори встановлюють більш високі процентні ставки і обмежують кредитування в період невизначеності, що зменшує здатність фірм позичати кошти. Зниження запозичення викликає скорочення інвестицій, особливо у обмежених в кредитах компаній, і призводить до уповільнення росту виробництва» [14, с. 40].

4. Зростання рівня збитковості банківської системи. Загалом, це наслідок реалізації попередніх трьох проблем, тобто на фінансовий результат банківського сектора України, зокрема за 2014 рік, суттєво вплинули збитки банків, які віднесені до категорії неплатоспроможних і в яких Фонд гарантування вкладів фізичних осіб ввів тимчасові адміністрації, а також збройна агресія й тимчасові перерви в роботі банківських установ на території проведення АТО в Донецькій та Луганській областях.

Внаслідок вище окресленого доцільно, опираючись на думку зарубіжних дослідників про те, що фінансова безпека обумовлюється, насамперед, здатністю державних органів забезпечувати стійкість економічного розвитку країни, а також основних економічних параметрів розвитку фінансового сектору [15, с. 62-63], відзначити суттєву роль стійкості політичної системи країни та її прийнятності для економіки, а також, її вагоме місце як генератора сигналів для бізнес-середовища.

В результаті цього, для сучасних банківських установ вкрай важливо сформуванню концепцію ідентифікації, аналізу та оцінки політичних ризиків, як по-суті основних загроз у їх діяльності.

Основними видами безпеки банківської діяльності є [16, с. 266]:

- економічна безпека;
- інформаційна безпека;
- колективна безпека;
- особиста безпека.

«Політизація» вітчизняної банківської системи обумовлює кожен вид безпеки банківської діяльності і визначає кінцевий результативність банківського ризик-менеджменту. Так, наприклад економічна безпека як можливість здійснення банківською установою усіх операцій, реалізація кредитної, депозитної та інвестиційної політик, маркетингових планів наражається на небезпеку кардинальної зміни стратегії і тактики банківської установи через зміну власників банку (прийнятних для владної еліти), зміни нормативної бази (яка формується новим урядом) тощо.

Аналогічна ситуація і з іншими видами банківської безпеки, оскільки політична ситуація в країні суттєво впливатиме як на інформаційне середовище в якому працює банк, так і на власне стратегію і тактику діяльності банківської установи.

Висновки та напрями подальших досліджень. Підсумовуючи вищезазначене слід зауважити, що на сьогодні для теоретиків і практиків банківської справи відкривається нова проблема політичних ризиків та їх впливу на діяльність усіх без винятку суб'єктів господарювання. Ця проблема вимагає комплексного підходу до її вивчення оскільки поєднує дві важливі складові – економіку та політику, а отже загострює увагу на формуванні загальної концепції взаємообумовленості процесів та причинно-наслідкового взаємозв'язку між елементами кожної із систем.

Список літератури:

1. Політологія / Ф. М. Кирилюк, М. І. Обушний, М. І. Хилько та ін.; За ред. Ф. М. Кирилюка. – К.: Здоров'я, 2004. – 776 с.
2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: пер. с англ./ Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – 730 с.
3. Бунин И. Политические риски для бизнеса в России // <http://politcom.ru/389.html>
4. Быченков Д. В. Политический риск: проблемы дефиниции и классификации / Д. В. Быченков // *Общественные науки и современность*. – № 3. – 2008. – С. 123–133.
5. Арістотель. Політика / пер. з грецької Кислюк О. – К.: «Основи» 2000. – 239 с.
6. Ярош Б. О., Ярош О. Б. Загальна теорія політики. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. Держ. ун-ту Ім. Лесі Українки, 2005. – 240 с.

-
7. Смирнова К. А. Понятие неопределенности экономических систем и подходы к ее оценке / К. А. Смирнова // Вестник МГТУ. – Том 11. – №2. – 2008. – С. 241–246
 8. Політична криза в Україні 2013 – 2014 років. – Режим доступу: // <http://uk.wikipedia.org/>
 9. Основні показники діяльності банків України. – Режим доступу: // <http://www.bank.gov.ua/control/>
 10. Кому належать найбільші банки в Україні. – Режим доступу: // <http://nashigroshi.org/2014/01/15/komu-nalezhat-najbilshi-banku-ukrajiny/>
 11. Рейтинг проблемності кредитних портфелів – 2014. – Режим доступу: // <http://forbes.ua/ua/business/1379442-rejting-problemnosti-kreditnih-portfeliv-2014>
 12. European Countries Lead World in Distrust of Banks. – Режим доступу: <http://www.gallup.com/poll/162602/european-countries-lead-world-distrust-banks.aspx#1>
 13. Мрочко М. Причини втрати та шляхи відновлення довіри до банківської системи України / М. Мрочко, Ю. Тихан // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – вип. 19. – с. 379–386.
 14. Блум Н. Удерживаемые неопределенностью / Н. Блум, М. Айхан Кёсе, Марко Е. Терронес // Финансы и развитие. – № 3. – 2013. – С. 38-41
 15. Тимофеев Ю. А. Финансовая безопасность – важнейший элемент экономической безопасности страны / Ю. А. Тимофеев, И. Р. Бажутина // Вестник Удмуртского университета. – 2005. – № 6 (1). – С. 60-68.
 16. Анисимова А. В. Проблемы экономической безопасности банковской системы Украины / А. В. Анисимова, Н. В. Голеницкая // Бізнес-інформ. – № 1. – 2013. – С. 265–269

Федір Петрович ТКАЧИК

к.е.н., ст. викладач кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
46000, м. Тернопіль, вул. Львівська 11, кім. 1416а,
e-mail: tkachyk.fp@gmail.com; моб.: (097) 961-20-25

**КОНСУЛЬТУВАННЯ В СФЕРІ МИТНОЇ СПРАВИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ**

Анотація

Мета статті полягає в дослідженні теоретичних та організаційно-правових аспектів митного консультування в Україні та формуванні орієнтирів його вдосконалення з урахуванням вітчизняних реалій та зарубіжного досвіду.

У процесі наукового дослідження використовувалися наступні методи: групування, порівняння, аналізу, узагальнення, синтезу, факторного аналізу, індукції, дедукції, статистичні, логічні, системні та структурні методи.

Результати дослідження полягають в наступному: досліджено підходи до сутності консультування та виокремлено основні його риси для формування головної мети митного консультування. Висвітлено основні аспекти консультативної та масово-роз'яснювальної діяльності органів доходів і зборів в Україні з питань реалізації митної політики. систематизовано та сформульовано напрями удосконалення інформаційно-консультативної роботи митних органів з урахуванням позитивної практики розвинених країн світу.

Наукова новизна полягає в розкритті економічної природи формування митного консультування та виокремленні його з системи фіскального регулювання, систематизації сучасних особливостей консультативної діяльності митних органів, формуванні та групуванні основних шляхів підвищення ефективності митного консультування, як одного з основних факторів впливу на надходження до бюджету.

Практичне значення наукового дослідження полягає в тому, що сформульовані теоретичні положення, висновки і пропозиції можуть бути використані у процесі удосконалення митної політики України, практичній діяльності фіскальних органів і суб'єктів господарювання.

***Ключові слова:** консультування, інформування, роз'яснення, фіскальна політика, митна справа, фіскальні органи, бюджетний процес, митне та податкове законодавство.*

Федор Петрович ТКАЧИК

**КОНСУЛЬТИРОВАНИЕ В СФЕРЕ ТАМОЖЕННОГО ДЕЛА: СОВРЕМЕННОЕ
СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**

Аннотация

Цель статьи заключается в исследовании теоретических и организационно-правовых аспектов таможенного консультирования в Украине и формировании ориентиров его совершенствования с учетом отечественных реалий и зарубежного опыта.

В процессе научного исследования использовались следующие методы: группировки, сравнения, анализа, обобщения, синтеза, факторного анализа, индукции, дедукции, статистические, логические, системные и структурные методы.

Результаты исследования заключаются в следующем: исследованы подходы к сущности консультирования и выделены основные его черты для формирования главной цели таможенного консультирования. Освещены основные аспекты консультативной и массово-

разъяснительной деятельности органов доходов и сборов в Украине по реализации таможенной политики. систематизированы и сформулированы направления совершенствования информационно-консультативной работы таможенных органов с учетом положительной практики развитых стран мира.

Научная новизна заключается в раскрытии экономической природы формирования таможенного консультирования и выделении его из системы фискального регулирования, систематизации современных особенностей консультативной деятельности таможенных органов, формировании и группировке основных путей повышения эффективности таможенного консультирования, как одного из основных факторов влияния на поступления в бюджет.

Практическое значение научного исследования заключается в том, что сформулированные теоретические положения, выводы и предложения могут быть использованы в процессе усовершенствования таможенной политики Украины, практической деятельности фискальных органов и субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: консультирование, информирование, разъяснение, фискальная политика, таможенное дело, фискальные органы, бюджетный процесс, таможенное и налоговое законодательство.

Fedir Petrovych TKACHYK

Ph.D., p. Lecturer, Department of Tax and Fiscal Policy
Ternopil National Economic University

COUNSELING IN THE FIELD CUSTOMS: CURRENT STATUS AND FUTURE DEVELOPMENT

Summary

The purpose of the article is to study the theoretical and organizational and legal aspects of customs consulting in Ukraine and the formation of guidelines to improve it based on local realities and international experience.

During the research, the following methods: grouping, comparison, analysis, synthesis, synthesis of factor analysis, induction, deduction, statistical, logical, systematic and structural methods.

Results of the study are as follows: Approaches to the nature of counseling and singled out its main features to create custom main goal of counseling. The basic aspects of counseling and mass outreach activities of the income and taxes in Ukraine on implementation of customs policy. systematized and formulated directions for improvement of information and consulting activities of customs authorities on the basis of good practice developed countries.

Scientific novelty lies in discovering the nature of the economic formation of customs consultancy and singling it out of fiscal regulation of systematization of modern features advisory role of customs authorities, the formation and grouping of the main ways of improving the efficiency of customs consultancy as one of the main factors influencing the revenue.

The practical significance of research is formulated theoretical propositions, conclusions and suggestions can be used in the improvement of customs policy of Ukraine, practice fiscal authorities and economic operators.

***Keywords:** counseling, information, explanation, fiscal policy, customs, fiscal authorities, budgeting, customs and tax legislation.*

Постановка проблеми. Оподаткування митних операцій та всі пов'язані з цим процеси і наслідки відіграють значну роль у житті кожного індивіда у всьому світі, а тому можливість отримання якісних, своєчасних, неупереджених і надійних роз'яснень та консультацій з питань

митної політики не може не приваблювати як суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, так і фізичних осіб.

Світова практика переконує: митне та податкове консультування – необхідна частина ділової інфраструктури, важливе джерело конкурентоспроможності бізнесу та специфічний чинник активізації наповнення бюджетних ресурсів. На сьогодні в Україні поряд з Податковим кодексом [1] фактично існує проект закону «Про податкове консультування в Україні» [2], які разом формують базис для податкового консультування, що не скажеш про митну справу, оскільки інформування та консультування з цій сфері здійснюється на основі Митного кодексу [3], тоді як в розвинених країнах галузь фіскального консалтингу законодавчо врегульована в повній мірі (наприклад в Німеччині діє близько 40 законодавчих актів в цій сфері). Тому виникає необхідність у розширенні та удосконаленні організаційно-правової бази щодо регламентації надання митних консультацій та роз'яснень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема створення консультаційного сервісу в фіскальних органах України займає вагомe місце в системі наукових розробок з питань реформування економіки. Дослідженням митної політики та її роз'яснень займалася низка науковців, серед яких можна виокремити В. Батіга, І. Бережноку, Р. Буссе, О. Вакульчика, Л. Грейнера, Т. Єфимову, А. Крисоватого, В. Настюка, П. Пашка, А. Скотт, Є. Шувалову та ін.

Постановка завдання. Мета роботи полягає в дослідженні теоретичних та організаційно-правових аспектів митного консультування в Україні та формуванні орієнтирів його вдосконалення з урахуванням вітчизняних реалій та зарубіжного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні виникнення та необхідність надання об'єктивних консультацій в сфері реалізації митної політики пов'язане із мінливістю та неоднозначністю митно-податкового законодавства. У такій ситуації малому та середньому бізнесу досить важко самостійно прорахувати власну стратегію, направлену на збереження беззбитковості діяльності.

У дослівному перекладі з латинської мови, консультування можна розглядати як нарада або надання порад (*consultatio* – радник). Якщо опустити стилістичні та семантичні відмінності між різними видами консультування, можна виділити два основних підходи до розкриття поняття «консультування»:

Перший розглядає консультування з функціональної точки зору. Доктор Арлена Скотт розглядає консультування як різновид форми надання допомоги по відношенню змісту, процесу рішення або побудови завдання (або ряду завдань), при якій консультант не виконує задачу самостійно, а лише надає допомогу щодо її виконання [4].

Другий підхід розглядає консультування як самостійні професійні послуги і робить акцент на вимогах, яким ці послуги повинні відповідати. Ларрі Грейнер зазначає, що управлінське консультування є набором послуг, що надаються спеціально навченими з відповідною кваліфікацією особами, які в об'єктивній і незалежній манері допомагають клієнту виявити і проаналізувати проблеми даної організації і рекомендують вирішення цих проблем, а також, при необхідності, надають допомогу в реалізації запропонованих рішень [5 с. 119].

Висвітлюючи власну точку зору на головну мету консультування слід зазначити, що вона має проявлятися у формулюванні обґрунтованих роз'яснень та умінні донесення раціональних підходів щодо вирішення необхідного завдання чи ситуації, визначення шляхів і способів їх реалізації. Розвиток консультування в сфері митної справи необхідний для налагодження партнерських відносин між фіскальними органами та суб'єктами оподаткування.

Важливо зазначити, що надання митними органами послуг з інформування та консультування передбачається Главою 3 Митного кодексу України [3]. В Україні фіскальні органи інформують заінтересованих осіб про митні правила у встановленому законодавством порядку. До фіскальних органів у сфері реалізації митної та податкової політики сьогодні варто відносити новостворену Державну фіскальну службу [6], яка була реорганізована шляхом перетворення з Міністерства доходів і зборів України [7]. Оскільки процес реформування

перебуває на початковій стадії, органи доходів і зборів продовжують здійснювати покладені на них обов'язки та завдання, в т.ч. в сфері надання митних консультацій та роз'яснень норм митного законодавства. Консультації надаються митницями на безоплатній основі за місцем розташування підприємств (за місцем проживання або тимчасового перебування громадян) або фіскальними органами (в усній, письмовій або, за бажанням зацікавленої особи, в електронній формі). Консультації надаються у строк, що не перевищує 30 календарних днів, наступних за днем отримання відповідного звернення.

Консультування з питань державної митної справи здійснюється з урахуванням наступних підстав та аспектів [3]:

– *за зверненнями підприємств та громадян*, що переміщують товари, транспортні засоби комерційного призначення через митний кордон України або провадять діяльність, контроль за якою покладено на органи доходів і зборів (заінтересованих осіб), органи доходів і зборів безоплатно надають консультації з питань практичного застосування окремих норм законодавства України з питань державної митної справи;

– *консультації з питань практичного застосування окремих норм законодавства України* з питань державної митної справи має індивідуальний характер і може використовуватися виключно особою, якій надано таку консультацію;

– *центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику* періодично проводить узагальнення консультацій з питань практичного застосування окремих норм законодавства України з питань державної митної справи, які стосуються значної кількості осіб або значних сум митних платежів, та затверджує своїми наказами узагальнені консультації, які підлягають оприлюдненню;

– *не може бути притягнуто до відповідальності особу, яка діяла відповідно до консультації* з питань практичного застосування окремих норм законодавства України з питань державної митної справи, наданої в письмовій або електронній формі, а також до узагальненої консультації, зокрема, на підставі того, що у подальшому такі консультації були змінені або скасовані;

– *консультація з питань практичного застосування окремих норм законодавства України з питань державної митної справи може бути оскаржена* до органу вищого рівня в порядку, визначеному главою 4 митного кодексу, або до суду як правовий акт індивідуальної дії, якщо вона, на думку заінтересованої особи, суперечить нормам відповідного акта законодавства. Визнання судом такої консультації недійсною є підставою для надання нової консультації з урахуванням висновків суду.

Також важливо зазначити, що в Україні митні установи інформують зацікавлених осіб про митні правила, норми та умови переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України шляхом: опублікування в офіційних друкованих виданнях або поширення інформаційними службами відповідних державних органів і організацій; опублікування в друкованих засобах масової інформації або публічного оголошення через аудіо- та аудіовізуальні засоби масової інформації; безпосереднього доведення інформації до зацікавлених осіб (усно, письмово чи іншими способами); надання можливості ознайомлення з архівними матеріалами; оголошення під час публічних виступів посадових осіб. Законодавчі та інші нормативні акти, що стосуються прав, свобод і законних інтересів громадян, не доведені до публічного відома, не мають юридичної сили.

З аналітичної точки зору досліджуваної проблематики, великий внесок у консультативну діяльність митних та податкових органів вніс новостворений у 2013 році офіційний веб-портал Міністерства доходів і зборів України [8].

Проаналізувавши діяльність порталу, можемо зазначити, що за 2013 рік кількість он-лайн відвідувачів веб-порталу значно зростала, майже на 50% у порівнянні з попереднім періодом (рис. 1).

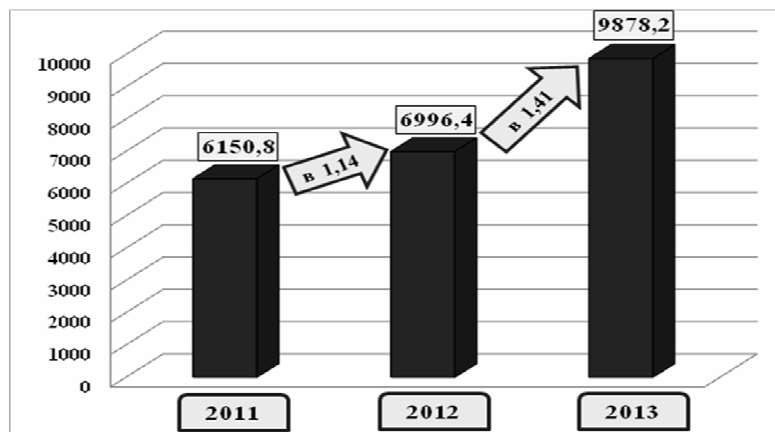

Рис. 1. Чисельність та динаміка відвідування сайту Міністерства доходів і зборів у 2011-2013 рр. (тис. чол.)

Джерело: складено автором на основі [8]

Це в свою чергу зумовлено розширенням тематики сайту питаннями митної політики та єдиного соціального внеску, а також наступними аспектами:

- зручна навігація та панель керування;
- наявність мультимедійної галереї;
- інтеграція з соціальними мережами (вконтакті, фейсбук, твітер);
- оптимізація і зручність алгоритму пошуку інформації;
- доступність підписки на новини тощо.

Поряд з цим, у 2013 році на базі сервісу «Єдина база податкових знань» був розроблений покращений і новий сервіс для користувачів «Загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс». Вся інформація даного сервісу впорядкована за тематикою:

- єдиний внесок;
- митна справа;
- оподаткування;
- електронний підпис.

База знань постійно підтримується в актуальному стані і постійно оновлюється. Протягом 2013 року спеціалістами органів доходів і зборів до Базу знань внесено 2068 запитань-відповідей, тематика питань поділялась на 3 категорії (рис. 2) [8].

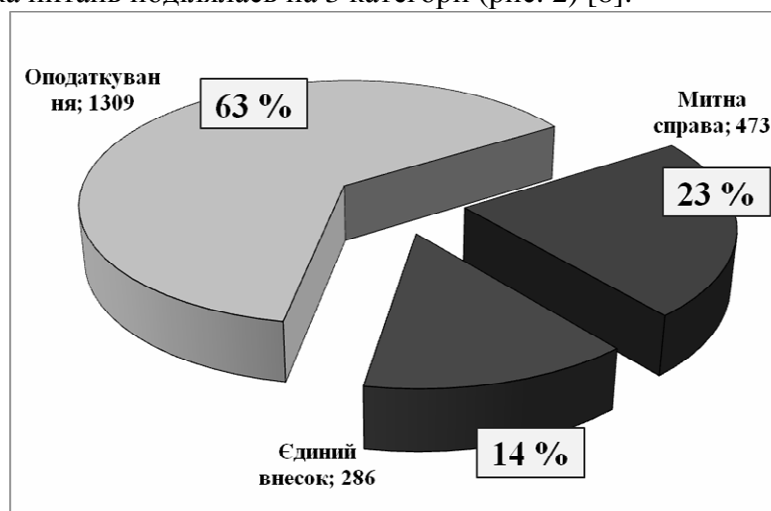

Рис. 2. Кількість запитань-відповідей внесених до Базу знань спеціалістами фіскальних органів у 2013 році

Джерело: складено автором на основі [8]

Як бачимо з рис. 2, роз'яснення в сфері митної справи становили майже четверту частину від загальної кількості, на цей показник впливають різні чинники, які переважно пов'язані з тим, що більшість суб'єктів господарювання не цілком довіряють фіскальним органам та не виявляють бажання щодо надання роз'яснень з певних питань, з іншої точки зору часті зміни в законодавстві вимагають від платників та суб'єктів ЗЕД бути ознайомленими з новаціями митного та податкового законодавства. Також зазначимо, що митні консультації що надходили на спеціальний сервіс «Пульс» надавалися переважно з тих питань, що пов'язані з затримкою митного оформлення вантажу, з порушеннями митних правил та контрабандою, а також з чергами на митних постах та пунктах пропуску [9].

Поряд з цим, варто акцентувати увагу на наявних проблемах, що слугують своєрідними бар'єрами на шляху формування ефективної системи митного та податкового консультування, зокрема мова йде про наступні:

1. В даний час відсутні нормативно-правові акти, які могли б чітко визначити:

- поняття податкового та митного консультування;
- статус консультанта і консультованих осіб;
- принципи і стандарти професійної діяльності консультантів.

2. Відсутня єдина система підготовки, атестації, підвищення кваліфікації, обліку та контролю за діяльністю консультантів з питань митної справи;

3. Не існує чіткого переліку осіб, які мають право займатися професійною діяльністю в сфері митного консультування, а також нормативних актів, які регулюють особливі умови для занять митним консультуванням.

4. Діяльність з надання розглянутих консультаційних послуг сьогодні не ліцензується. Будь-які обмеження на окремі угоди (разові договори) про виявлення подібних послуг законодавство також не містить.

5. Досить актуальною проблемою сьогодні можна вважати той факт, що не передбачено спеціального регулювання в законодавстві за відповідальність митного чи податкового консультанта та за заподіяння збитку клієнту через застосування до нього фінансових санкцій з боку держави.

У країнах Європейського союзу практично все, що зв'язано з податковим консультуванням, врегульовано на законодавчому рівні. Треба відзначити, що першою в цій сфері була Німеччина, де на федеральному рівні і на рівні земель існує близько 40 законів, що стосуються податкового та митного консультування. Законодавство Німеччини визначає консультування в галузі оподаткування як надання послуг, що сприяють правильному веденні бухгалтерського обліку, своєчасної та повної сплати податків, які віднесені до компетенції федерального та земельних фінансових органів [10].

В Австрії консультанти з податкових митних питань віднесені до категорії осіб, які займаються професійною діяльністю, пов'язаною з економічним управлінням, поряд з аудиторами і бухгалтерами. Роз'яснення норм податкового та митного законодавства у Польщі, Чеській Республіці і Словаччині врегульовано таким шляхом, що законодавчо встановлені рамки, в межах яких консультанти відповідно до рішень професійного об'єднання в певному обов'язі вільні у здійсненні своєї професійної діяльності. Вирішальним елементом для діяльності податкового консультанта є інтереси клієнта, що не суперечать законам [11].

Повертаючись до вітчизняної специфіки митного консультування слід зазначити, що багато в чому залишається законодавчо і професійно не врегульовано питання про сутність спеціальності «консультант з податків і зборів». Не зовсім зрозуміло, чим по істині ця спеціальність відрізняється від вже існуючої кваліфікації «аудитор». Варто зазначити, що аудитор - це більш широка спеціальність, тобто аудитор повинен не тільки розбиратися в питаннях оподаткування та митної справи, але і в практиці бухгалтерського обліку, а консультант - це фахівець, що добре розбирається в проблемах фіскальної політики, але недостатньо підготовлений в питаннях бухгалтерського обліку [12, с. 65].

Отже, враховуючи сучасні тенденції розвитку світової економіки та умови функціонування митної системи України, стратегічними пріоритетами подальшої ефективної діяльності митних органів, в тому числі в контексті удосконалення їх інформаційно-консультативної роботи, мають стати наступні:

- модернізація засобів і методів митного контролю, наближення стандартів роботи митної системи України до європейських;
- поряд з проведенням навчальних програм по ознайомленню суб'єктів ЗЕД з митним законодавством, принципами роботи митних органів, необхідно активно реалізовувати механізм надання безкоштовних консультаційних послуг аудиторями та консультантами з питань митної справи згідно з європейськими стандартами [13, с. 64];
- створення максимально сприятливого середовища з можливістю отримання якісних консультацій для учасників зовнішньоекономічної діяльності з метою активізації здійснення ними експортно-імпортних операцій, а також реалізації транзитного потенціалу України;
- зміна пріоритетності функцій діяльності митних органів України із превалювання фіскальної функції на забезпечення реалізації економіко-регулятивної та інформаційно-консультативної складових;
- інноватизація інформаційних технологій, які сприятимуть оперативній взаємодії між відповідними контролюючими та правоохоронними органами всередині держави і співпраці між митними органами України та відповідними органами інших держав;
- розвиток індивідуального підходу до консультування фізичними та юридичними особами одночасно з органами фіскальної служби, перенесення їм повноважень від аудиторів задля комплекснішого та ґрунтовнішого виконання покладених функцій та обов'язків;
- зобов'язання осіб, які надають податкові та митні консультації нести відповідальність за правомірне роз'яснення фіскального законодавства разом з платником податку чи суб'єктом господарювання тощо.

Таким чином, державні фіскальні органи, які активно беруть участь у регулюванні цього консультаційного процесу повинні також усвідомлювати той факт, що професійна діяльність податкових та митних консультантів є позитивною і вигідною не тільки для клієнтів-платників податків, але і для фіскальних органів, і країни в цілому

Висновки та подальші дослідження. Отже, потреба у фахівцях, які б надавали ґрунтовні роз'яснення в сфері митної справи і оподаткування для України є надзвичайно важливою та актуальною. Обізнаність платників податків та суб'єктів ЗЕД, формування в них податкової культури та чіткого обов'язку щодо сплати податкових та митних платежів, виведення з тіньового сектору капіталу, покращення інвестиційної привабливості, інноваційний розвиток та підвищення соціальних стандартів безпосередньо пов'язані з бюджетним процесом та фіскальною політикою. Тому існує нагальна потреба в розвитку консультаційних послуг з питань ефективної реалізації митної та податкової політики не лише фіскальними органами управління а й суб'єктами господарювання.

Тим не менше, для вітчизняного ринку послуг з митного інформування та консультування відкриваються значні перспективи, оскільки потенціал є дуже великим. Подолання перешкод розвитку ринку консалтингових послуг у сфері роз'яснення митної політики з врахуванням позитивних моментів зарубіжного досвіду є визначальним завданням. Саме тому, вітчизняний інститут митного консультування доцільно розвивати все ж таки на основі державного регулювання та чіткого визначення місця та ролі консультантів у трьохсторонніх відносинах між платниками податків, фіскальними органами та податковими консультантами.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI / Редакція від 01.07.2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

-
2. Про податкове консультування в Україні: проект Закону України від 10 липня 2008 № 2745 / Редакція від 10.07.2008 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF24900A.html
 3. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року № 4495-VI / Редакція від 26.04.2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>
 4. Скотт Арлена. Как управлять переменами: Change Management глазами специалиста / Арлена Скотт // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.hrc.com.ua/content/articles/index.php?article=5571>
 5. Грейнер Ларри. Схемы организационных изменений Harvard Business Review, май-июнь 1967, с. 119–120.
 6. Про утворення Державної фіскальної служби: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 року № 160 / Редакція від 21.05.2014 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/160-2014-n>.
 7. Про Міністерство доходів і зборів України: Указ Президента України від 18 березня 2013 року № 141/2013 / Редакція від 18.03.2013 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/141/2013/page>
 8. Офіційний Веб-портал Міністерства доходів і зборів України / Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/>.
 9. Публічний звіт про діяльність Міндоходів у 2013 році / Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minrd.gov.ua/data/files/10866.pdf>
 10. Буссе Р. Опыт Германии по информационному взаимодействию финансово-налоговых органов и налоговых консультантов / Р. Буссе // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nalogforum.ru/php/content.php?id=767>.
 11. Буссе Р. Правовое регулирование и организация налогового консультирования в странах Восточной Европы на примере Польши, Чешской Республики и Словакии / Р. Буссе // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nalog-forum.ru/php/content.php?id=430>.
 12. Налоговое консультирование (правовой аспект): учебное пособие / Е.Б. Шувалова, Т.А. Ефимова.– М.: Изд. Центр ЕАОИ, 2011. – 136 с.
 13. Формування системи митного аудиту в Україні : монографія / О. М. Вакульчик, І. Г. Бережнюк, П. В. Пашко та ін.; за заг. ред. О.М. Вакульчик. – Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2014. – 208 с.

Ірина Михайлівна ФЕДОРОВИЧ

аспірант кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування
Тернопільського національного економічного університету
Львівська 11, Тернопіль, Україна, 46000
тел. 0968314456, e-mail irkafed@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ОПТИМАЛЬНОГО РІВНЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

Анотація

Розглянуто показники та індикатори оцінки боргового навантаження, які використовуються світовими організаціями для визначення рівня боргової безпеки. Аргументовано, що окрім показників та їх граничних значень, використовуваних на міжнародній арені, є регіонально застосовні критерії. Проаналізовано особливості методики визначення критичних значень боргових показників у вітчизняній науці на інституціональному та економічному рівнях. Визначено, що законодавчі обмеження не завжди сприяють ефективній оцінці оптимального рівня державного боргу, зокрема в середньо- та довгостроковому періодах. Встановлено, що для визначення прийняттого рівня державного боргу одних макроекономічних показників недостатньо, тому аналіз державного боргу доцільно доповнювати критеріями ринковості, строковості та диверсифікації джерел. Запропоновано, боргові індикатори, розроблені міжнародними фінансовими організаціями доповнити показниками інвестиційно-інноваційного та соціально-економічного розвитку, що дозволить проаналізувати взаємозв'язок боргу з відтворювальними економічними процесами та вплив держави на соціальну сферу. Виокремлено дві основні групи показників для оцінки оптимального рівня державної заборгованості та її впливу на економічне становище в країні: показники запасу капіталу (співвідношення обсягу державного боргу до обсягу макроекономічних змінних), показники приросту капіталу (співвідношення обслуговування державного боргу до обсягу ВВП або доходів бюджету). Встановлено, що найбільш універсальними є не ті показники, які характеризують співвідношення боргу з макроекономічними змінними, а ті, які відображають спроможність країни своєчасно виконувати боргові зобов'язання (середньозважений строк до погашення боргу, частка державного доходу з фіксованою дохідністю, рівень боргових зобов'язань перед нерезидентами у загальній величині державного боргу, відношення дисконтної вартості боргу до експорту).

Ключові слова: державний борг; боргове навантаження; оптимальний рівень державного боргу; боргові показники; індикатори державного боргу; «борговий навіс».

Ірина Михайлівна ФЕДОРОВИЧ

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ОПТИМАЛЬНОГО УРОВНЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО ДОЛГА

Аннотация

Рассмотрены показатели и индикаторы оценки долговой нагрузки, которые используются мировыми организациями для определения уровня долговой безопасности. Аргументировано, что кроме показателей и их предельных значений, используемых на международной арене, является регионально применимы критерии. Проанализированы особенности методики определения критических значений долговых показателей в отечественной науке на институциональном и экономическом уровнях. Определено, что законодательные ограничения не всегда способствуют эффективной оценке оптимального

уровня государственного долга, в том числе в средне-и долгосрочном периодах. Установлено, что для определения приемлемого уровня государственного долга одних макроэкономических показателей недостаточно, поэтому анализ государственного долга целесообразно дополнять критериям рыночности, периодичности и диверсификации источников. Предложено, долговые индикаторы, разработанные международными финансовыми организациями дополнить показателями инвестиционно-инновационного и социально-экономического развития, что позволит проанализировать взаимосвязь долга с воспроизведенными экономическими процессами и влияние государства на социальную сферу. Выделены две основные группы показателей для оценки оптимального уровня государственной задолженности и ее влияния на экономическое положение в стране: показатели запаса капитала (соотношение объема государственного долга к объему макроэкономических переменных), показатели прироста капитала (соотношение обслуживанию государственного долга к объему ВВП или доходов бюджета). Установлено, что наиболее универсальными являются не те показатели, которые характеризуют соотношение долга с макроэкономическими переменными, а те, которые отражают способность страны своевременно выполнять долговые обязательства (средневзвешенный срок до погашения долга, доля государственного дохода с фиксированной доходностью, уровень долговых обязательств перед нерезидентами в общей величине государственного долга, отношение учетной стоимости долга к экспорту).

Ключевые слова: государственный долг; долговая нагрузка; оптимальный уровень государственного долга; долговые показатели; индикаторы государственного долга; «долговой навес».

Irina Myhailivna FEDOROVYCH

Postgraduate student of the Chair on Finance and Insurance Entities

Ternopil National Economic University

L'vivs'ka, 11, UA-46000 Ternopil, Ukraine

phone. 0968314456, e-mail irkafed@ukr.net

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACH TO THE EVALUATION OF THE OPTIMUM LEVEL OF PUBLIC DEBT

Summary

The indices and indicators for assessing debt burden used by organizations worldwide for defining the level of the debt security were considered herewith. It was reasoned that in addition to indices and their limit values used internationally there also existed regionally applicable criteria. The methodology features for determining the critical values of debt ratio in domestic science at the institutional and economic levels were analyzed. It was determined that legal restrictions do not always favor the effective evaluation of the optimal public debt, particularly in the medium and long term. Macroeconomic indicators were found to be insufficient for determination the acceptable level of public debt, therefore the analysis of public debt should be complemented by market, term, and sources diversification criteria. The debt indicators developed by international financial institutions were suggested to be supplemented by investment, innovative and socio-economic development performance, which would allow analyzing the relation of debt to reproductive economic processes, and the state's influence onto social domain. The two main indicator groups for assessing the optimal level of public debt and its impact on national economics are singled out as follows: the capital stock indices (the relation of public debt to the amount of macroeconomic variables), the capital growth rates (the relation of public debt service to GDP or revenues). The parameters proving the country's ability to timely fulfill debt obligations (the average weighted term for debt repayment, the share of public revenue with fixed income, debt obligations to non-residents within the total of public debt, the

relation of discount debt cost to export) were preferred to those characterizing the debt relation to macroeconomic variables.

Keywords: *public debt; debt burden; optimal level of public debt; indicators of public debt; "debt overhang".*

Постановка проблеми. Управління державним боргом потребує не тільки розуміння його теоретико-змістової сутності, а й оцінки величини окремих структурних параметрів. Значне зростання обсягу державного боргу майже в усіх індустріально розвинених країнах призвело до виникнення в економічній науці питання про «безпечний» рівень заборгованості, у разі перевищення якого держава стикається з проблемами його управління та обслуговування, тобто дестабілізуючими впливами дефіцитного фінансування. Аналіз і оцінка обсягів, структури та змін державного боргу мають важливе значення при реалізації фіскальної та монетарної політики, визначення впливу державного боргу на процеси економічного розвитку та платоспроможність держави. Окрім того, на основі статистичного аналізу можна оцінити прийнятний рівень державного боргу та його структуру з точки зору її оптимальності.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Основи розвитку теорії державного боргу та управління ним досліджені в працях зарубіжних вчених, зокрема, Л. Красавіна, Дж. Міля, Б. Пінто, А. Пресбітеро, Д. Рікардо, А. Сміта, А. Тюрго, К. Хеллера, та у вітчизняних – В. Андрущенко, О. Барановського, О. Василика, Т. Вахненко, В. Дем'янишина, О. Кириленко, М. Савлука, В. Суторміної, В. Федосова, С. Юрія.

Необхідно віддати належне високому рівню досліджень зазначених вчених, проте на сьогоднішній день не сформовано єдину систему статистичних показників, які б адекватно відображали рівень державного боргу та дозволяли виявити взаємозалежність між динамікою заборгованості та розвитком економіки. Важливість окресленої проблематики та необхідність її вирішення складає вагомий аргумент на користь актуальності теми нашого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є формування системи фінансово-аналітичних показників державного боргу та визначення їх кількісних меж. Для досягнення поставленої мети були визначені наступні завдання: розглянути індикатори оцінки боргового навантаження на економіку, які використовуються світовими організаціями, дослідити особливості методики визначення критичних значень боргових показників у вітчизняній науці, обґрунтувати їх застосування та виокремити основні показники для оцінки боргової політики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найважливішим напрямком проведення коректної оцінки стану боргової стійкості країни в останні роки стало активне застосування так званих «боргових коефіцієнтів».

Показники, що характеризують боргове навантаження, базуються на трьох основних даних: нетто - заборгованості, що представляє собою суму кредитів, отриманих державою за певний період, за вирахуванням суми погашених позик, сукупному обсязі державного боргу і величині витрат, необхідних для його обслуговування. Величина щорічної нетто-заборгованості, яка відображає зміну сукупного державного боргу, становить особливий інтерес при оцінці економіко-фінансових заходів уряду. Для вимірювання рівня державного боргу в різних країнах за окремий період часу розраховується частка кредитного фінансування як процентне співвідношення нетто-заборгованості до величини сукупних витрат або до ВВП.

Боргові індикатори використовуються для оцінки виявлення потенційних ризиків та здатності країни виконувати зобов'язання з погашення й обслуговування державного боргу. Їх доцільно аналізувати разом з економічними та фінансовими змінними (очікуваними темпами зростання й процентними ставками).

Загалом до введення Ініціативи НІРС (ініціатива щодо найбідніших країн світу з великим обсягом заборгованості), оптимальний рівень боргового навантаження визначався співвідношенням зовнішнього боргу до ВВП та/або експорту й обслуговуванням зовнішнього боргу до експорту. Проте, не існувало міжнародних узгоджених критеріїв для оцінювання

державного боргу, хоча Світовий банк регулярно публікує оптимальні значення коефіцієнтів, що використовуються для класифікації країн, з великою або помірною заборгованістю, на основі трирічних середніх співвідношень боргу до ВВП та/експорту товарів і послуг.

З введенням Ініціативи НІРС в 1996 р. основними показниками, які використовуються для оцінки боргового тягара країни, вважають:

- поточне значення зовнішнього боргу до експорту (не більше 150 %);
- поточне значення зовнішнього боргу до бюджетних надходжень (не більше 250 %);
- обслуговування зовнішнього боргу до експорту (не більше 15-20 %) [14].

Згідно з методології НІРС охоплення боргу обмежується зовнішнім державним та гарантованим державою з боргом. Поточне значення боргу розраховується з використанням шестимісячних середніх валютних комерційних відсоткових ставок та експортних кредитів. Відповідно до результатів аналізу оцінювання боргу передбачається, що всі кредитори будуть забезпечувати максимальне полегшення боргового тягара, на основі його поділу.

У 2006 р. Бретонн-Вудські інститути (BWI) розглянувши підходи до оцінювання стійкості боргової ситуації країн більш широко, ніж тільки в межах Ініціативи НІРС розробили нову Систему показників прийняттого рівня боргу (Debt Sustainability Framework). У зазначеній методології основний акцент зроблено на прогнозуванні боргової ситуації, а не на історичному (епізодичному) підході Ініціативи НІРС. Така «система раннього попередження» ризиків боргової кризи сприяє швидкому прийняттю превентивних заходів.

Бретонн-Вудські інститути, зокрема, Світовий банк та Міжнародний валютний фонд, розробили довгострокові граничні значення оцінювання рівня боргу як інструмент, який буде використовуватися для визначення ризику боргової кризи тієї чи іншої країни, на основі ряду показників та їх порогових значень. Даний методологічний підхід пов'язує порогові значення боргових коефіцієнтів з проведенням ефективної державної політики. Відповідно країни з стабільною та надійною системою ринкових інститутів, імовірно, будуть в змозі взяти на себе більш високий борговий тягар та матимуть менше шансів потрапити в фінансову кризу.

Система показників прийняттого рівня державного боргу згідно з методології Світового банку та МВФ відображена у таблиці 1.

Таблиця 1

Порогові значення показників державного боргу та витрат на його обслуговування [9]

Показники	Оцінка ефективності державної політики та якості ринкових інститутів		
	Слабка	Середня	Сильна
Відношення боргу до ВВП	30%	40%	50%
Відношення боргу до експорту	100%	150%	200%
Відношення обслуговування боргу до експорту	15%	20%	25%
Відношення боргу до бюджетних надходжень	200%	250%	300%
Відношення обслуговування боргу до бюджетних надходжень	25%	30%	35%

Відповідно до зазначеної методології загальний обсяг боргу включає державний та гарантований державою зовнішній борг, приватний негарантований і короткостроковий зовнішній борг. Тому аналіз оптимального рівня боргу є прогнозуючим, всі боргові дані конвертовані в дол. США. Поточне значення державної заборгованості розраховується з використанням єдиної ставки дисконтування.

Доволі широкий спектр поглядів на прийнятий рівень державної заборгованості представлений у іноземній літературі.

Так, експерти МВФ К. Рейнхарт та С. Рогофф зазначають, що борг стає надмірним, коли його обсяги досягають 15 % від ВВП для країн з нестабільною фінансовою системою [12, с. 7]. На думку Д. Коена, ризик боргової кризи значно підвищується при рівні 50 % від ВВП або 200 % від експорту [8, с. 14].

У світовій практиці допустимим значенням щодо відношення державного боргу до ВВП вважається 60 %. Проте такий рівень це лише загальноприйнятий орієнтир. Оскільки навіть при порівняно незначних розмірах державного боргу країна може зіткнутися з серйозними борговими проблемами. І навпаки, перевищуючи граничну межу, відносно високі значення державного боргу, можуть не бути перешкодою для стабільного функціонування економіки.

У зв'язку з цим справедливим видається твердження М. Гантера про те, що встановлення критичного рівня державного боргу є «процесом оптимізації»: залежно від стану кон'юнктури ринку той чи інший макроекономічний параметр буде оптимальним при оцінці обсягів використаних кредитних ресурсів [11, с. 14].

Додатково до показників та їх граничних значень, використовуваних на міжнародній арені, є регіонально застосовні критерії, такі як верхня межа співвідношення боргу до ВВП, що виникають у зв'язку з регіональною конвергенцією ініціатив. Крім того, деякі країни ініціювали створення національних критеріїв для підтримки оптимального рівня боргу.

Щодо конкретних країн, то, наприклад, у Польщі законодавчо визначено, що обсяг державного боргу не повинен перевищувати 60 % ВВП, а органи регіональної влади зобов'язані створювати резерви на покриття умовних зобов'язань у розмірі не більше 5 % доходів бюджету. У разі досягнення боргом рівня 50 % ВВП застосовуються спеціальні процедури відновлення стабільності (обмеження розміру дефіциту бюджету та залучення нових запозичень) [13, с.33].

Аналізуючи економічні межі державного боргу, слід виходити з того, що їх оцінка з точки зору стану і розвитку економічної кон'юнктури багато в чому залежить від цілей, які ставить перед собою держава, проводячи ту чи іншу дефіцитну політику. Передумовою для такого аналізу є вплив державного боргу на основні макроекономічні показники: темпи економічного зростання, рівень безробіття, платіжний баланс, стабільність грошової системи. При використанні кредитного фінансування як інструменту державного регулювання уряд повинен враховувати негативний вплив бюджетних дефіцитів на економіку: дестабілізація кон'юнктури через витіснення приватних інвестицій державними, інфляційні явища, погіршення платіжного балансу країни.

У 2003 р. МВФ розроблено методологію «Керівництво по статистиці зовнішнього боргу» для оцінювання безпечного рівня державної заборгованості, у разі перевищення якого країни стикаються з проблемою дестабілізуючого впливу дефіцитного фінансування. У даному документі боргові індикатори запропоновано визначати в залежності від стану заборгованості у різних секторах економіки, а також включаючи показники ліквідності та платоспроможності країни [10, с. 57].

Як свідчить міжнародний досвід, аналіз показників платоспроможності дає змогу оцінити перспективи боргової стійкості у середньостроковій перспективі та є необхідним елементом управління державним боргом будь якої країни. Провідні рейтингові агентства активно використовують даний підхід при присвоєнні або зміні суверенних кредитних рейтингів. З неплатоспроможністю часто пов'язані проблеми ліквідності. Поштовхом до їх виникнення є різке скорочення надходжень від експорту, валютна структура боргу, підвищення процентних ставок або цін на імпорт.

Зазначений методологічний підхід до оцінки державного боргу, розроблений МВФ якісно вирізняється поміж інших, оскільки включає не лише показники платоспроможності та ліквідності країни, але й стан заборгованості державного, фінансового та приватного секторів економіки, що характеризує боргову ситуацію з позиції довгострокової перспективи.

Однак, на думку вітчизняних науковців, боргові індикатори МФВ пропонується доповнити показниками інвестиційно-інноваційного та соціально-економічного розвитку (рис.1). Це дозволить проаналізувати взаємозв'язок боргу з відтворювальними економічними процесами та вплив держави на соціальну сферу.

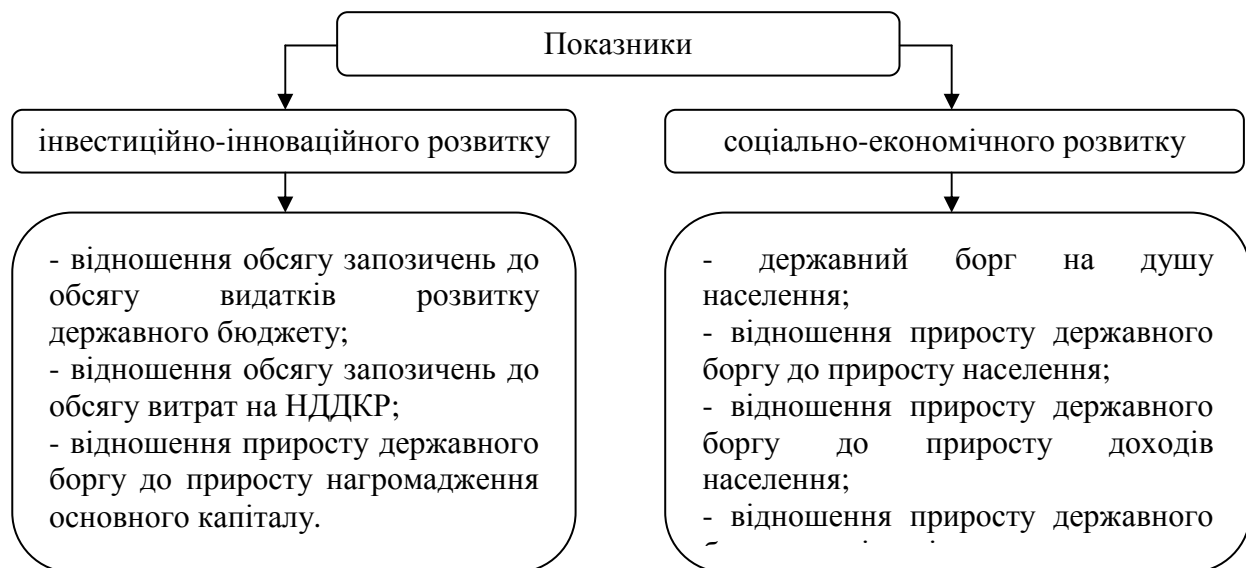

Рис. 1. Показники для оцінки впливу державного боргу на інвестиційно-інноваційний та соціально-економічний розвиток *

* Складено автором на основі даних [6]

Необхідність забезпечення оптимального рівня державного боргу аргументується тим, що постійне зростання його обсягів зумовлює виникнення ефекту «боргового навісу», котрий сприймається учасниками фондового ринку як поріг платоспроможності. Тоді держава, не маючи змоги обслуговувати наявні та залучати нові позики потрапляє у боргову кризу.

Відтак обсяг державного боргу є оптимальним, коли країна може його обслуговувати таким чином, щоб показник співвідношення борг / ВВП у кінцевому рахунку залишався стабільним або знижувався. Водночас державний борг не є прийнятним, коли вказане співвідношення (у ряді випадків - коефіцієнт " борг / експорт") буде неухильно зростати. Це свідчить про доцільність проведення реструктуризації державного боргу з скороченням його розміру в термінах приведеної вартості [2, с. 104].

В Україні спроби законодавчого обмеження прийнятного рівня державного боргу містяться у певних нормативно-правових актах.

У ст. 18 Бюджетного кодексу України визначено, що загальний обсяг державного та гарантованого державою боргу на кінець бюджетного періоду не може перевищувати 60 % річного номінального обсягу ВВП [1].

Також для оцінки боргового навантаження Міністерством економічного розвитку і торгівлі України були розроблені Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки від 29 жовтня 2013 р.(табл. 3). У частині боргової безпеки визначено 5 показників.

Проте, вітчизняна практика свідчить, що такі законодавчі обмеження не завжди сприяють ефективній оцінці оптимального рівня державного боргу, зокрема, в середньо- та довгостроковому періодах. Правові норми, що містять обмеження для проведення урядом дефіцитної політики є досить неоднозначними. Крім того, існуючі взаємозв'язки між законодавчими та виконавчими органами влади не дозволяють першим здійснювати необхідний контроль за дотриманням вже існуючих обмежень.

Індикатори боргової безпеки Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [5]

Індикатор	Значення індикатора				
	оптимальне	задовільне	незадовільне	небезпечне	Критичне
1. Відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП, %	20	30	40	50	60
2. Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП, %	40	45	55	60	70
3. Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики на первинному ринку	4	5	7	9	11
4. Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	200	300	500	700	1000
5. Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу	50	45	41	36	20

Більш об'єктивне уявлення про рівень боргового навантаження та можливості держави щодо мобілізації додаткових грошових коштів можна отримати шляхом порівняння:

- обсягів державного боргу та грошової маси;
- обсягу державного боргу та показника рівня монетизації економіки.

Безумовно, що в більшості економічно розвинутих країнах відношення обсягу державного боргу до ВВП перевищує граничний ліміт, однак вони не знаходяться в стані боргової кризи, оскільки рівень монетизації економіки в них досить високий. Так, економічно прийнятним значенням коефіцієнта монетизації вважається 0,8. В умовах, коли показник монетизації економіки M2/ВВП наближений до 1, а відношення обсягу державного боргу до ВВП та до грошової маси досить близькі за значенням, економіка характеризується сталим розвитком й стабільністю державних фінансів. Однак при умові низького рівня монетизації економіки й перевищення значення показника співвідношення обсягу державного боргу до грошового агрегату M2 над значенням показника відношення обсягу державного боргу до ВВП країна тяжіє передкризового стану.

Для визначення прийнятного рівня державного боргу одних макроекономічних показників часто виявляється недостатньо. Тому аналіз державного боргу доцільно доповнювати такими критеріями:

- строківість (збільшення довгострокових інструментів у структурі боргу зменшує витрати на його обслуговування);
- ринковість (чим вища питома вага припадає на інструменти позик, які знаходяться в обігу на ринку боргових цінних паперів, тим більшою мірою структура державного боргу відповідає ринковим змінам у сфері позичкових фінансів);
- диверсифікація джерел (зростання зовнішніх запозичень підвищує довіру позичальників) [4, с. 56].

Узагальнення вітчизняних та світових підходів до оцінки боргового навантаження дозволяє виділити дві групи показників:

1) Показники запасу капіталу: співвідношення обсягу державного боргу до обсягу макроекономічних змінних (ВВП, експорту, доходів).

2) Показники приросту капіталу: співвідношення обслуговування державного боргу до обсягу ВВП або доходів бюджету.

Борговий капітал визначається номінальною або поточною вартістю боргу. Відповідно до

першої групи найбільш використовуваними борговими показниками є:

- Відношення державного боргу до ВВП - відображає можливість погашення державного боргу, шляхом переорієнтації ресурсів вітчизняного виробництва на експорт. Зростання зазначеного коефіцієнта свідчить про значне спрямування доходів держави на виконання боргових зобов'язань й можливість виникнення ситуації «боргового навісу». Крім того, при розрахунку зазначеного показника доцільно враховувати етап розвитку країни та поєднання концесійного та неконцесійного боргу (тобто, розглянути доречність показників номінальної або поточної вартості).

- Відношення державного боргу до експорту - збільшення даного коефіцієнта відносно встановленої процентної ставки, передбачає, що загальна сума боргу зростає швидше, ніж основне джерело зовнішнього доходу економіки, вказуючи на те, що у країні можуть виникнути проблеми при дотриманні своїх боргових зобов'язань у майбутньому.

- Відношення державного боргу до доходів бюджету – використовується для вимірювання рівня стабільності в країнах з відносно відкритою економікою, котрі стикнулись з важким фінансовим тягарем заборгованості. Коефіцієнт характеризує обтяжливість державного боргу для бюджету країни та спроможність уряду виконувати зобов'язання з її обслуговування в повному обсязі, не вдаючись до списання або реструктуризації боргів.

Обслуговування боргу надає інформацію про ресурси, які країна повинна асигнувати для погашення боргового тягара. Порівняння обслуговування боргу до спроможності країни погашати позики служить найкращим показником для аналізу того, чи країна, ймовірно, стикнеться з труднощами стосовно обслуговування боргу в поточному періоді. До даної групи можна віднести 2 основні індикатори:

- Відношення обслуговування державного боргу до експорту — вказує на обсяг коштів, який з експортного доходу країни буде використано для обслуговування державного боргу.

- Відношення обслуговування боргу до доходів державного бюджету характеризує тягар обслуговування боргу, що перешкоджає країнам-боржникам у використанні своїх фінансових ресурсів. Цей коефіцієнт відображає, яким чином повинен оподаткуватись національний дохід з метою сплати відсотків за борговими зобов'язаннями. Збільшення обсягу національного доходу є показником зростання оподаткованого потенціалу країни. Тому підвищення рівня відсоткових ставок по кредиту не обумовить виникнення ситуації «боргового навісу», якщо дохід зростатиме швидшими темпами.

Зазначені індикатори боргового тягара характеризують спроможність держави погашати позики шляхом оцінки типових макроекономічних змінних (ВВП, експорт та доходи). Однак, ремітування може також вплинути на оцінку оптимального рівня заборгованості, покращуючи спроможність держави погашати боргові зобов'язання.

Розглянуті вище показники зазвичай використовуються під час оцінки оптимального рівня заборгованості. Тому, доцільно виділити й інші індикатори, які дозволяють охарактеризувати рівень боргової уразливості, що пов'язана зі структурою боргу, змінами у поточному рахунку, міжнародною диверсифікацією ліквідності, а також особливостями країни щодо обслуговування боргу.

Так, наприклад, співвідношення обсягу короткострокового боргу до обсягу резервів відображає потенційні проблеми ліквідності держави, в той час як відношення процентних платежів до експорту свідчить про стан платоспроможності. Альтернативним варіантом визначення обсягу офіційних резервів, необхідних країні для забезпечення стабільності фінансового ринку, валютного курсу, а також платоспроможності, є розрахунок їх абсолютного значення відповідно з «критерієм Редді», згідно з яким обсяг резервів повинен покривати тримісячний імпорт і річні виплати за державним і приватним державним боргом, включаючи відсотки.

Своєрідним критерієм ліквідності держави є показник частки боргових зобов'язань перед нерезидентами у складі державного боргу, що відображає потенційні ризики обслуговування

заборгованості внаслідок зміни валютного курсу та навантаження на золотовалютні резерви й сальдо платіжного балансу.

Особливе значення при розгляді структури державного боргу та його впливу на економічний розвиток країни мають показники, засновані на оцінці середнього терміну обігу державних боргових зобов'язань та середньої ставки відсотка по них, а також відношення суми процентних платежів до величини сукупного державного боргу, що характеризує рівень поточного боргового навантаження на національну економіку дебітора і відображає частку виробленої в країні вартості, яка спрямовується на виконання державних боргових зобов'язань.

Висновки та подальші дослідження. Узагальнюючи вище викладене, варто зазначити, що обмеження рівня державної заборгованості може здійснюватися на інституційному та економічному рівнях, залежно від того, що виступає об'єктом регулювання: законодавча база чи макроекономічні (відсоткові ставки, експорт, ВВП) характеристики боргових зобов'язань. Від методів і результатів регулювання багато в чому залежить, чи буде державний борг тягарем або стимулом для економічного розвитку.

Аналіз оцінки оптимального рівня державного боргу країни, як правило, здійснюється у контексті середньострокових сценаріїв. Тому найчастіше використовуються показники, які визначаються шляхом співвідношення державного боргу до експорту, ВВП, або доходів бюджету. Високе значення коефіцієнта вказує на навантаження щодо обслуговування боргу, величина котрого залежить від різниці між процентною ставкою та темпом зростання експорту, ВВП або доходів бюджету. Зростаюче співвідношення, особливо у випадках, коли рівень заборгованості досить високий, вказує на погіршення боргової стійкості.

На нашу думку, найбільш універсальними є не ті показники, які характеризують співвідношення боргу з макроекономічними змінними, а ті, які відображають спроможність країни своєчасно виконувати боргові зобов'язання, демонструють здатність за рахунок своєчасної реструктуризації підтримувати стійке економічне зростання (середньозважений строк до погашення боргу, частка державного доходу з фіксованою дохідністю, рівень боргових зобов'язань перед нерезидентами у загальній величині державного боргу, відношення дисконтної вартості боргу до експорту).

Використання зазначених індикаторів боргового навантаження дозволить здійснити суттєве коригування боргової політики відповідно до економічної ситуації в країні та підвищити якісний рівень загального моніторингу державного боргу за обсягом та терміном погашення.

Список література:

1. Бюджетний кодекс України: закон України від 08.07.2010 р. №2456 – VI // *Голос України*, 4 серпня 2010 р.
2. Карапетян О. М. *Управління державним зовнішнім боргом: методологія оцінки боргової стійкості* / О. М. Карапетян // *Наука молода: збірник наукових праць молодих вчених – ТНЕУ, Економічна думка – Випуск 10, 2008.* – С. 101–110.
3. Красс М. *Математические методы и модели для магистрантов экономики. Учебное пособие.* / Красс М., Чупрынов Б. – СПб. Питер, 2010.-496 с.
4. Козюк В. *Державний борг в умовах ринкової трансформації економіки України.* / В. В. Козюк. Монографія. – Тернопіль.: Карт-блани, 2002. – 238 с.
5. *Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 N 1277 / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm*
6. Царук О. В. *Концептуальні основи та статистичні індикатори оцінки боргової безпеки держави* / О. В. Царук // *Світ фінансів.* – 2007 – № 1 – С. 46 – 50.
7. Anne O. Krueger. *Sovereign Debt Restructuring Mechanism - One Year Later*, IMF, 2002.

-
8. Cohen D., 1997, "Growth and External Debt: A New Perspective on the African and Latin American Tragedies," *Centre for Economic Policy Research Discussion Paper*, No. 1753, pp. 1-17.
 9. *Debt Sustainability in Low-Income Countries – Proposal for an Operational Framework and Policy Implications / International Monetary Fund* [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.imf.org/external/np/pdr/sustain/2004/020304.htm>
 10. *External debt statistics: guide for compilers and users // Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2003.*-309 p.
 11. Ganter M., *Zur Frage nach den Grenzen der ortslichenerschuldung.* N.Y.1979. P.145.
 12. Reinhart K., Rogoff S., and Savastano A., 2003, "Debt Intolerance," unpublished (Washington: International Monetary Fund), pp. 1-74.
 13. Slavyuk N. R. *Public Debt: State and Problems of Managing / N. R. Slavyuk // Business Inform.* – 2011. – № 2 (1). – С. 32 – 34.
 14. *Steps of the HIPC Initiative / The World Bank* [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://web.worldbank.org/>

Марія Михайлівна ФІЛЬО

к. е. н., ст. викладач кафедри податків та фіскальної політики
Тернопільського національного економічного університету
вул. Львівська 11, к. 1416а, м. Тернопіль, 46000, Україна
тел. (099)-731-72-68,
e-mail: monika_filyo@mail.ru

ПРІОРИТЕТИ МІНІМІЗАЦІЇ ПОДАТКОВИХ ВТРАТ В УКРАЇНІ

Анотація

Мета статті полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо формування пріоритетних напрямів мінімізації податкових втрат в Україні, які відповідатимуть рівневі соціально-економічного розвитку та існуючим фіскальним інститутам. Теоретичною і методологічною основою дослідження стали фундаментальні положення з теорії оподаткування, державних фінансів, сучасні концепції інституційної теорії щодо оподаткування національної економіки, а також праці вітчизняних та зарубіжних науковців. Для досягнення визначеної мети у статті були використані такі методи наукового дослідження: системно-структурний аналіз – для обґрунтування причин та умов виникнення податкових втрат; абстрактно-логічний – при визначенні напрямів протидії податковим втратам та формуванні висновків. Результати дослідження полягають в обґрунтуванні необхідності досягнення партнерства між платниками податків та фіскальними органами, що сприятиме підвищенню рівня податкової дисципліни та створенню позитивного іміджу контролюючих органів у сфері оподаткування. Наукова новизна отриманих результатів полягає у розвитку теоретико-організаційних та прикладних засад мінімізації податкових втрат в Україні. Отримані результати мають практичне значення для протидії уникненню оподаткування та ухиленню від нього, забезпеченні детінізації економіки та є об'єктивно необхідними для розробки практичних заходів щодо попередження і мінімізації податкових втрат. Реалізація запропонованих у статті заходів сприятиме збалансуванню впливу фіскальної та розподільчо-регулюючої функцій податків, формуванню сприятливих інституційних умов для зменшення обсягів податкових втрат та підвищення рівня добровільності сплати податків.

Ключові слова: *фіскальні інститути; податкові втрати; інституційне середовище; тіньова економіка; детінізація економіки; податкові зловживання; ухилення від оподаткування; уникнення оподаткування.*

Мария Михайловна ФИЛЬО

ПРИОРИТЕТЫ МИНИМИЗАЦИИ НАЛОГОВЫХ ПОТЕРЬ В УКРАИНИ

Аннотация

Мета статті заключається в обґрунтуванні теоретических основ и разработке практических рекомендаций по формированию приоритетных направлений минимизации налоговых потерь в Украине, которые будут отвечать уровню социально-экономического развития и существующим фискальным институтам. Теоретической и методологической основой исследования стали фундаментальные положения по теории налогообложения, государственных финансов, современные концепции институциональной теории относительно налогообложения национальной экономики, а также труды отечественных и зарубежных ученых. Для достижения определенной цели в статье были использованы следующие методы научного исследования: системно-структурный анализ - для обоснования причин и условий

возникновения налоговых потерь; абстрактно-логический - при определении направлений противодействия налоговым потерям и формировании выводов. Результаты исследования заключаются в обосновании необходимости достижения партнерства между налогоплательщиками и фискальными органами, что будет способствовать повышению уровня налоговой дисциплины и созданию положительного имиджа контролирующих органов в сфере налогообложения. Научная новизна полученных результатов заключается в развитии теоретико-организационных и прикладных основ минимизации налоговых потерь в Украине. Отримани результаты имеют практическое значение для противодействия избежанию налогообложению и уклонения от него, обеспечению детенизации экономики объективно необходимыми для разработки практических мероприятий по предупреждению и минимизации налоговых втрат. Реализация предложенных в статье мер будет способствовать сбалансированию влияния фискальной и распределительно-регулирующей функций налогов, формированию благоприятных институциональных условий для уменьшения объемов налоговых потерь и повышение уровня добровольности уплаты налогов.

Ключевые слова: фискальные институты; налоговые потери; институциональная среда; теневая экономика; детенизация экономики; налоговые злоупотребления; уклонения от налогообложения; ухода от налогообложения.

Mariia Mykhailivna FILYO

PhD, senior lecturer of department of taxes and fiscal policy

Ternopil National Economic University

Lvivskast. 11, r. 1416a, Ternopil, 46000, Ukraine

(099)-731-72-68, e-mail: monika_filyo@mail.ru

THE PRIORITIES OF TAX LOSSES MINIMIZATION IN UKRAINE

Summary

The aim of the paper is in the justification of theoretical principles and the development of practical recommendations on priority areas to minimize the formation of tax losses in Ukraine, which correspond to the level of socio-economic development and the existing fiscal institutions. The theoretical and methodological basis of the research was the fundamental tenets of the theory of taxation, public finance, modern concepts of institutional theory regarding the taxation of the national economy, as well as works of domestic and foreign scholars. In order to achieve a particular purpose in the article used the following research methods: system-structural analysis - to study the causes and conditions of tax losses; abstract logical - in determining the directions counter tax losses and opinion. Results of the study are as justifying the need to achieve a partnership between taxpayers and fiscal authorities, which will lead to better fiscal discipline and a positive image of supervisory authorities in the field of taxation. The scientific novelty of the results is to develop theoretical and organizational principles applied to minimize tax losses Ukraini. Otrymani results have practical implications for combating tax avoidance and evasion it ekonomikyta legalization provision is objectively necessary to develop practical measures to prevent and minimize tax vtrrat. Realizatsiya measures proposed in the paper will help harmonize the impact of fiscal and distribution functions and regulating taxes, creating a favorable institutional conditions for the reduction of tax losses and improve voluntary tax.

Keywords: fiscal institutions; tax losses; institutional environment; shadow economy; tax evasion; legalization of the economy; tax abuses; tax avoidance.

Постановка проблеми. Фіскальна політика в сучасних умовах є важливим економічним важелем впливу держави на господарські процеси. Забезпечення ефективності фіскальних інститутів та зменшення обсягів податкових втрат потребують значної уваги держави. В умовах ринкової економіки податкове регулювання має створювати сприятливе середовище для розвитку

підприємництва й забезпечувати формування передумов, необхідних для структурної перебудови національної економіки. Однак у розвитку економіки України нині виникають нові проблеми, що потребують подальших наукових розробок у теорії і практиці оподаткування для вироблення рекомендацій щодо вдосконалення податкової політики держави.

Дослідження умов існування податкових втрат свідчить, що поряд із низкою здійснених податкових реформ немає чітко визначеної стратегії стосовно зменшення обсягів податкових втрат. Тому видається необхідним визначення перспектив та пріоритетів мінімізації податкових втрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню питання податкових втрат як наслідку уникнення та ухилення від оподаткування присвячено праці вітчизняних та зарубіжних учених М. Аллінгема, Г. Беккера, В. Вишневського, А. Крисоватого, І. Майбурова, В. Мельника, А. Сандмо, І. Таранова, М. Флейчук та ін. Водночас, за всієї значущості розробок вітчизняних і зарубіжних дослідників наукові питання мінімізації податкових втрат досліджені на недостатньому рівні.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування науково-методичних положень і розробка практичних рекомендацій щодо формування пріоритетних напрямів мінімізації податкових втрат в Україні з метою прийняття об'єктивних та ефективних управлінських рішень у сфері оподаткування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Недоотримання бюджетом країни податкових платежів викликає загрозу невиконання державою своїх функцій та обов'язків. Податкові втрати є однією з найважливіших проблем, із якою постійно стикаються всі держави. Серед основних причин цієї проблеми в Україні є те, що вітчизняна інституційна система ще не сповна забезпечує позитивну реалізацію економічних функцій суб'єктів господарювання, з одного боку, та держави – з іншого. Найбільшу частку податкових втрат у загальній їх структурі становлять податкові втрати, викликані обходом оподаткування. Тому особливо актуальним є розробка заходів мінімізації податкових втрат, спрямованих на протидію уникненню оподаткування, ухиленню від нього і напрямів детінізації економіки України.

Щодо явища уникнення від сплати податків, то основний напрям його подолання і мінімізації – вдосконалення законодавства та усунення податкових лазівок. Нечітка регламентація процедурних питань, наявність неточностей у податковому законодавстві, можливість подвійного трактування деяких норм законодавства та вміння платників податків користуватися цим призводить до існування великої кількості схем уникнення від сплати податків. Відповідно до п.1.4.1. Податкового кодексу України, однією із засад податкового законодавства є презумпція правомірності рішень платника податків у разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, унаслідок чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу [1]. На нашу думку, така норма ПКУ не сприяє зменшенню випадків уникнення від сплати податків та зумовлює значне зростання кількості податкових спорів.

При побудові схем мінімізації податкових платежів найпоширенішим є використання податкових пільг, диференціації податкових ставок, різноманітних організаційно-правових форм ведення бізнесу тощо. Необхідно зазначити, що відповідно до Листа ДПА «Щодо руйнування механізмів мінімізації, що використовуються суб'єктами, які декларують від'ємне значення об'єкта оподаткування (збитковими підприємствами)» від 02.04.2007 р. № 6448/7/23-5017, до схем мінімізації податкових зобов'язань належать: заниження ціни реалізації; використання «транзитних» підприємств з метою збільшення ціни закупки; придбання сумнівних з погляду фактичного надання і використання у господарській діяльності послуг (маркетинг, мерчандайзинг, інформаційні, консультативні, юридичні, права використання товарних знаків тощо); залучення позикових та кредитних коштів під відсотки; застосування

розрахунків у вигляді цінних паперів [2].

Тому, на нашу думку, при вдосконаленні податкового законодавства доцільно враховувати саме ці аспекти, вводючи спеціальні норми, спрямовані на боротьбу з конкретними схемами уникнення від сплати податків. Це сприятиме зниженню можливостей застосування платниками податків схем уникнення від сплати податків та, певною мірою, зменшенню обсягів податкових втрат.

При розробці заходів мінімізації податкових втрат необхідно врахувати, що на рішення суб'єкта господарювання щодо ухилення від сплати податків впливають певні групи факторів, які описується різними моделями. На наш погляд, саме такі моделі дають змогу найточніше виявити фактори, що спонукають податкоплатників ухилятися від сплати податкових зобов'язань. Зокрема, американський економіст Г. Беккер запропонував модель очікуваної користі від вчинення правопорушення, якою керуються злочинці. Дана модель виражається наступною формулою [3]:

$$EU = (1 - p)U(Y) + pU(Y - f) = U(Y - pf) \quad (1)$$

де EU – очікувана корисність від вчиненого правопорушення;

p – ймовірність виявлення факту злочину;

Y – дохід від злочину;

U – функція корисності злочинця;

f – покарання за злочин.

У моделі Г. Беккера передбачено, що злочинець має тільки дві альтернативи:

1) $EU > 0$ – якщо очікувана корисність від вчиненого правопорушення більше 0, то він обирає злочинний шлях;

2) $EU < 0$ – якщо очікувана корисність від вчиненого правопорушення менше 0, залишається законослухняним громадянином [3].

Таким чином, Г. Беккер доводив: для того, щоб мінімізувати втрати суспільства від злочинності, ймовірність викриття злочину та суворість покарання повинні бути такими, щоб правопорушниками ставали тільки ті особи, які схильні до ризику. Тобто очікувані втрати від злочину (покарання за вчинене правопорушення) мають перевищувати отриманий незаконний дохід.

Схожу модель раціонального вибору платника податків розробили у 1972 р. вчені М. Аллінхем і А. Сандмо. Відповідно до моделі, що вони запропонували, на рішення платника податків впливають наступні фактори: ставка податку, ймовірність виявлення факту ухилення від сплати податків та розмір штрафних санкцій. Суб'єкт господарювання, ухиляючись від сплати податків, намагається максимізувати індивідуальну корисність. Ця модель наступна (формула 2) [4, с.325]:

$$E[U] = (1 - p)U(W - \theta X) + pU(W - \theta X - \pi(W - X)), \quad (2)$$

де – очікувана корисність ухилення від сплати податків;

p – ймовірність виявлення факту ухилення від сплати податків;

X – величина задекларованого доходу;

U – функція корисності Неймана–Моргенштерна, що характеризує індивідуальну схильність до ризику;

W – дохід, отриманий у результаті ухилення від сплати податків;

θ – ставка податку;

π – норма штрафних санкцій.

Таким чином, чим менші значення величин p та π , тим менша корисність ухилення від сплати податків. Однак, дана модель не враховує неекономічні фактори, які можуть впливати на рішення суб'єктів господарювання щодо ухилення від сплати податків.

Українські дослідники В. Вишневський і А. Веткін доповнили та вдосконалили модель М. Аллінхема й А. Сандмо. Модель раціонального вибору платників податків, яку запропонували В. Вишневський і А. Веткін враховує транзакційні витрати ухилення від сплати податків та має

певні особливості [5, с. 345]:

1) передбачається, що на корисність ухилення від сплати податків для суб'єкта господарювання впливають не окремі податки, а податковий коефіцієнт (загальне податкове навантаження);

2) розмір штрафу представлений як функція від несплаченого податку, а не від задекларованого доходу.

До трансакційних витрат ухилення від оподаткування вчені відносять витрати на ведення подвійної бухгалтерії, винагороди посередникам за сприяння в ухиленні від сплати податків, хабарі контролюючим органам тощо. Функція корисності ухилення від сплати податків В. Вишневського та А. Веткіна наступна (формула 3) [5, с. 345]:

$$U = [D_r - D_d t - (D_r - D_d)(k + m)](1 - p) + [D_r - D_d t - (D_r - D_d)t - (D_r - D_d) * (k + m) - (D_r - D_d)t f] p, \quad (3)$$

де U – корисність ухилення від сплати податків;

D_r – реально отриманий дохід;

D_d – задекларований дохід;

t – ставка податку;

k – комісійні, що платники податків сплачують посередникам;

m – трансакційні витрати ухилення від сплати податків;

p – імовірність виявлення факту ухилення від сплати податків;

f – ставка штрафних санкцій.

Залежно від того, який дохід може отримати платник податків, він приймає рішення про те, яку суму доходу задекларувати. Суб'єкт господарювання оцінює розмір доходів, що він може отримати в результаті ухилення від сплати податків, знаючи розмір штрафних санкцій за порушення податкового законодавства та додаткових витрат, пов'язаних із ухиленням від сплати податків.

Як зазначають дослідники, при

$$t < \frac{(k + m)}{1 - p(1 + f)}, \quad (4)$$

додатковий дохід, отриманий унаслідок ухилення від сплати податків, має негативне значення, тому суб'єктові господарювання не вигідно приховувати свої доходи.

Економісти умовно взяли наступні значення показників: $t = 0,45$, $k = 0,1$, $m = 0,1$, $f = 0,5$. Із урахуванням цього ймовірність виявлення факту ухилення від сплати податків має бути: $p = 37\%$. При $p > 37\%$ ухилення від сплати податків стає не вигідним.

Однак, як зазначили професори І. Майбуров та А. Соколовська, модель раціонального вибору не враховує схильності платників податків щодо ухилення. Вони звертають увагу на наступну модель поведінки платника податків (формула 5) [6, с.10]:

$$B^{te} + B^{cc} > C^e + C^h + P i C^r + C^{tm}, \quad (5)$$

де B^{te} – розмір податку, від сплати якого ухиляються;

B^{cc} – заощаджена вартість дотримання податкового законодавства;

C^e – прямі витрати на ухилення від сплати податків;

C^h – витрати на приховування ухилення від сплати податків;

P – ризик викриття факту ухилення від сплати податків;

i – ступінь упевненості в покаранні, яке залежить від невідкупності чиновників;

C^r – вартість ризику, що залежить від штрафних санкцій, ймовірності тюремного ув'язнення і від того, як особа сприймає ці види покарання;

C^{tm} – податкова етика.

Відповідно до даної моделі, суб'єкти господарювання вдаються до ухилення від сплати

податків тільки у випадку, якщо вартість приховування податків менше вигоди, яку воно надає. Однак практичне застосування даної моделі майже неможливе, оскільки визначити показник податкової етики складно.

Отже, дослідження моделей, які розробили науковці, свідчить, що вагомими факторами, котрі впливають на рішення суб'єкта господарювання стосовно ухилення від сплати податків, є рівень податкового навантаження, відповідальність за порушення податкового законодавства, ймовірність виявлення факту ухилення від сплати податків та податкової культури платників податків.

Тому важливим напрямом мінімізації податкових втрат є встановлення оптимального рівня податкового навантаження. Науковці А. Крисоватий та В. Валігура розглядають податкове навантаження у двох аспектах: з фіскальної точки зору держави та з позиції людини, у контексті забезпеченості населення суспільними благами [7, с. 36]. На їх думку, оптимальний рівень оподаткування з погляду інтересів людини – це частка грошових коштів у ВВП, опосередкована в бюджеті та необхідна для фінансування задекларованих громадянами суспільних благ. А оптимальний рівень оподаткування з фіскальної точки зору виникає у момент, коли подальше збільшення ставок податку призводить до зменшення податкових надходжень [7, с. 38]. Суспільство погоджується зі сплатою високих податків і зборів, якщо воно бачить віддачу у вигляді суспільних благ та високу ефективність використання державою сплачених податкових платежів. Таким чином, оптимального рівня оподаткування досягають тільки у випадку збалансування інтересів платників податків та держави. У такій ситуації платники податків не шукатимуть шляхів уникнення податків чи ухилення від їх сплати, а обсяги податкових втрат будуть мінімальними.

Для максимального забезпечення населення суспільними благами акцентується увага на фіскальній функції податків, що, відповідно, зумовлює високий рівень податкового навантаження. Досвід європейських країн свідчить про те, що суспільство погоджується зі сплатою високих податків в обмін на соціальний захист та соціальні гарантії з боку держави. Загалом, рівень податкового навантаження у країнах ЄС характерний значною диференціацією (табл. 1).

Високий рівень податкового навантаження притаманний країнам із соціально-економічно орієнтованою моделлю економіки (Швеція, Данія, Бельгія, Франція). З таблиці бачимо, що винятком є Італія, де високий рівень податкового навантаження (42,5 %) може бути спричинений складним економічним становищем даної країни. Однак низький рівень податкового навантаження не завжди супроводжується незначною соціальною захищеністю населення, що підтверджується прикладом Ірландії, Латвії, Литви.

Зазначимо, що у країнах ЄС спостерігається тенденція до зниження податкового навантаження, що викликано підвищенням конкурентоспроможності країн, стабілізацією їх економік, а також зростанням обсягів і ефективності виробництва. У цілому, в країнах ЄС протягом 2000–2011 рр. рівень податкового навантаження знизився на 1,6 в. п. Щодо окремих країн, то максимальне зниження податкового навантаження спостерігалось у Швеції (7,2 %), Словаччині (5,6 %), Болгарії (4,3 %) та Фінляндії (3,8 %).

Вирішуючи питання оптимального податкового навантаження, необхідно зазначити, що у країнах ЄС важлива фіскальна роль належить оподаткуванню праці й капіталу. А в Україні значний податковий тиск чинять саме на процеси праці та споживання. У цьому контексті важливим є зниження тиску на фонд оплати праці, який в Україні порівняно високий та зумовлює поширення виплати заробітної плати «в конвертах».

Податкове навантаження в Україні, порівняно з країнами ЄС, на нашу думку, незначне. Однак доцільною видається оптимізація напрямів використання бюджетних коштів, що надходять від сплати податків та зборів. Переорієнтація бюджетного механізму має бути спрямована на соціальну та структурно-інноваційну перебудову економіки, яка забезпечила б збалансування інтересів держави та суспільства.

Наступний важливий аспект мінімізації податкових втрат – застосування економічно обгрунтованих санкцій за порушення податкового законодавства. Відповідальність за порушення податкового законодавства передбачена:

1) Податковим кодексом України (полягає у застосуванні штрафних санкцій та пені, глава 11, 12 ПКУ) [1];

Таблиця 1

Податкове навантаження та імпліцитні податкові ставки у країнах ЄС*

Країна	Податкове навантаження, % від ВВП			Імпліцитна податкова ставка на:					
				Працю		Споживання		Капітал	
	2000	2011	Приріст	2000	2011	2000	2011	2000	2011
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ЄС-27	40.4	38.8	-1,6	36.4	35.8	20.1	20.1	-	-
Країни єврозони	40.9	39.5	-1,4	38.3	37.7	19.8	19.4	29.9	28.9
Податкове навантаження > 40 %									
Данія	49.4	47.7	-1,7	41.0	34.6	33.4	31.4	36.0	-
Швеція	51.5	44.3	-7,2	46.8	39.4	26.3	27.3	42.7	27.0
Бельгія	45.1	44.1	-1	43.6	42.8	21.8	21.0	29.5	30.3
Франція	44.2	43.9	-0,3	39.4	38.6	21.2	19.9	40.1	44.4
Фінляндія	47.2	43.4	-3,8	44.0	39.6	28.5	26.4	38.1	27.4
Норвегія	42.6	42.5	-0,1	37.1	36.2	31.2	-	42.2	41.9
Італія	41.5	42.5	+1	42.0	42.3	18.3	17.4	28.1	33.6
Австрія	43.0	42.0	-1	40.1	40.8	22.2	21.2	27.2	23.6
Податкове навантаження > 30 %									
Німеччина	41.3	38.7	-2,6	39.1	37.1	19.2	20.1	27.0	22.0
Нідерланди	39.9	38.4	-1,5	35.0	37.5	23.8	26.3	20.0	12.9
Люксембург	39.2	37.2	-2	29.9	32.8	23.0	27.2	-	-
Словенія	37.3	37.2	-0,1	37.6	35.2	23.3	23.0	17.3	20.5
Угорщина	39.8	37.0	-2,8	41.4	38.4	27.2	26.8	18.5	17.3
Великобританія	36.8	36.1	-0,7	25.9	26.0	19.0	19.5	44.0	34.9
Ісландія	37.1	35.9	-1,2	-	-	25.6	22.8	-	-
Кіпр	30.0	35.2	+5,2	21.6	26.7	12.6	17.7	24.8	24.7
Чехія	33.8	34.4	+0,6	41.2	39.0	18.8	21.4	18.7	17.6
Мальта	27.3	33.5	+6,2	20.5	22.7	15.6	19.0	-	-
Португалія	31.1	33.2	+2,3	22.3	25.5	18.3	18.0	31.1	31.6
Естонія	31.0	32.8	+1,8	37.8	36.2	19.5	26.1	6.4	7.9
Польща	32.6	32.4	-0,2	33.6	32.2	17.8	20.8	20.5	18.3
Греція	34.6	32.4	-0,2	33.8	30.9	16.5	16.3	-	-
Іспанія	34.1	31.4	-2,7	30.5	33.2	15.8	14.0	29.3	-
Податковенавантаження < 30 %									
Ірландія	31.3	28.9	-2,4	28.7	28.0	25.5	22.1	-	-
Словаччина	34.1	28.5	-5,6	36.3	31.9	21.7	18.7	21.5	14.8
Румунія	30.2	28.2	-2	-	31.4	17.0	21.6	-	-
Латвія	29.7	27.6	-2,1	36.7	32.0	18.4	17.2	12.3	9.9
Болгарія	31.5	27.2	-4,3	38.1	24.6	18.5	22.4	-	-
Литва	30.0	26.0	-4	41.1	32.0	18.0	17.5	6.8	5.5

*Складено автором на основі [8].

2) Кодексом України про адміністративні правопорушення (ст. 163-2 КУАП. Неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів); ст. 164 КУАП. Порушення порядку провадження господарською діяльністю; ст. 164-1 КУАП. Порушення порядку подання декларації про доходи та ведення обліку доходів і витрат; ст. 164-2 КУАП. Порушення законодавства з фінансових питань; ст. 164-5 КУАП. Зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, на яких немає марок акцизного податку встановленого зразка; ст. 165-1 КУАП. Порушення законодавства про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування і загальнообов'язкове державне пенсійне страхування та ін.) [9];

1) Кримінальним кодексом України (ст. 204 КК. Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, ст. 205 КК. Фіктивне підприємництво, ст. 209 КК. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ст. 212 КК. Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), ст. 212-1 КК. Ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, ст. 216 КК. Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених контрольних марок) [10].

Таблиця 2

Штрафні санкції за порушення податкового законодавства до та після прийняття ПКУ*

Вид порушення	Розмір штрафних санкцій	
	До прийняття ПКУ	Після прийняття ПКУ
Неподання у передбачені строки заяв або документів для взяття на облік у контролюючому органі	–	для самозайнятих осіб – 170 грн.; для юридичних осіб – 510 грн. За ті самі дії, вчинені платником податків протягом року повторно, – 340 грн. та 1020 грн. відповідно.
Неподання або несвоєчасне подання платником податків податкової звітності	10 НМДГ	170 грн. За ті самі дії, вчинені платником податків протягом року повторно, – 1020 грн.
Виправлення самостійно виявлених помилок шляхом подання уточнюючого розрахунку	5 % від суми недоплати	3 % від суми недоплати
Несвоєчасна сплата узгодженої суми податкового зобов'язання	при затримці до 30 календарних днів – 10 % погашеної суми податкового боргу; при затримці від 31 до 90 календарних днів – 20 % погашеної суми податкового боргу; при затримці більше 90 календарних днів – 50 % погашеної суми податкового боргу.	при затримці до 30 календарних днів – 10 % погашеної суми податкового боргу; при затримці більше 30 календарних днів – 20 % погашеної суми податкового боргу.

*Складено автором на основі [1; 11].

Із прийняттям ПКУ розширено перелік фінансових санкцій за порушення податкового законодавства та, в деяких випадках, застосовують жорсткішу міру покарання, ніж це було

передбачено Законом України № 2181 «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» [11]. Визначені ПКУ штрафні санкції передбачають посилення відповідальності за повторно вчинене правопорушення платником податків протягом року. У таблиці 2 наведено порівняння розмірів штрафних санкцій за найпоширеніші правопорушення, які застосовують до платників податків до та після прийняття ПКУ.

Стосовно кримінальної відповідальності, то необхідно зазначити, що з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» [12], який діє з 1 січня 2012 р., скасовано кримінальну відповідальність за злочини, передбачені статтями 207 «Ухилення від повернення виручки в іноземній валюті», 208 «Незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків», 218 «Фіктивне банкрутство» та ін.

За вчинення цих правопорушень замість покарання у вигляді позбавлення волі встановлена адміністративна відповідальність, яка передбачає накладення штрафів на посадових осіб суб'єктів господарювання. Такі заходи деякою мірою призведуть до зростання надходжень до бюджету, зменшення кількості ув'язнених за економічні злочини та стимулюватимуть суб'єктів господарювання дотримуватися законодавства у сфері оподаткування.

Важливим фактором, що підштовхує суб'єктів господарювання до ухилення від сплати податків, є ліберальність кримінального законодавства у частині застосування штрафних санкцій. Відповідно до ст. 212 ККУ умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), що належать до системи оподаткування, введених у встановленому законом порядку, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці дії призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, – карається штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [10]. Значним розміром коштів, що не надійшли до бюджетів чи державних цільових фондів, вважається сума від 1000 до 3000 НМДГ. При цьому згідно з п. 5 Підрозділу 1 розділу XX Перехідних положень ПКУ для норм адміністративного та кримінального законодавства в частині кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень суму неоподатковуваного мінімуму доходів громадян встановлюють на рівні податкової соціальної пільги [1].

Тобто, якщо суб'єкт господарювання умисно ухилився від сплати податків і зборів у розмірі від 573,5 тис. грн. до 1,72 млн. грн. сума штрафу становитиме від 17 тис. грн. до 34 тис. грн. Така міра покарання підштовхує платників податків ухилятися від сплати податків, тим більше, що ймовірність виявлення факту злочину є невисокою.

Однак необхідно зазначити, що посилення міри покарання за ухилення від сплати податків не завжди є ефективним заходом. У деяких випадках може виникнути ситуація, коли заборгованість суб'єктів господарювання за податками і зборами зростає такими темпами, що повністю її сплатити неможливо. Тоді підприємства взагалі відмовляються від сплати податкових платежів.

Як уже підтверджено наведеними моделями, платники податків сумлінно виконуватимуть обов'язки у випадку, якщо негативні наслідки ухилення від сплати податків значно перевищуватимуть отриману вигоду. Тому санкції за порушення податкового законодавства мають бути економічно обґрунтованими та спонукати суб'єктів господарювання до сумлінного виконання обов'язків щодо сплати податкового зобов'язання. Розмір штрафних санкцій, на наш погляд, повинен, по-перше, значно перевищувати суму вигод, які платник податків отримає, ухилившись від сплати податків, та, по-друге, враховувати загальний фінансовий стан суб'єкта

господарювання.

Наступним важливим напрямком протидії податковим правопорушенням та, відповідно, податковим втратам є створення нових та вдосконалення вже наявних методик і форм проведення та організації податкового контролю. Позитивні нововведення в організацію податкового контролю є фрагментарними і спрямовані на розв'язання нагальних потреб або потреби виконання запланованих донарахувань, нема методики оцінки контрольних заходів, які проводять фіскальні органи. Тому є об'єктивна потреба у реформуванні контрольної діяльності фіскальних інститутів для попередження обставин, що зумовлюють перехід платників податків у нелегальний сектор економіки.

У цьому контексті комплексне використання ризикоорієнтованої системи відбору платників податків для проведення податкових перевірок і системи моніторингу фінансового становища платників податків, удосконалення процедури податкових перевірок та підвищення їх ефективності, застосування непрямих методів податкового контролю сприятимуть зменшенню обсягів ухилення від сплати податків та, відповідно, мінімізації обсягів податкових втрат.

Важливим завданням для фіскальних органів є посилення аналітичної складової, що передбачає комплексний економіко-правовий аналіз діяльності суб'єктів господарювання. У цьому аспекті доцільним було б застосування непрямих методів податкового контролю. Зазначимо, що Україна вже має певний досвід використання непрямих методів податкового контролю. Відповідно до п. 4.3 ст. 4 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами» від 21. 12. 2000 р. № 2181–III було передбачено порядок визначення суми податкового зобов'язання за непрямыми методами [11]. Для забезпечення виконання норм цього закону розроблена Методика визначення сум податкового зобов'язання за непрямыми методами, затверджена Постановою КМУ від 27. 05. 2002 р. № 697 [13]. Відповідно до даної методики передбачалось використання наступних непрямих методів податкового контролю: 1) метод економічного аналізу для оцінки таких елементів податкової бази: обсягів виробництва та реалізації товарів, матеріальних та нематеріальних витрат, приросту активів платника податків, витрат на оплату праці, валових доходів і валових витрат; 2) метод розрахунку грошових надходжень; 3) метод контролю витрат та доходів суб'єктів підприємницької діяльності – фізичних осіб; 4) метод аналізу інформації про доходи та витрати платників податків [13].

Однак із прийняттям Постанови КМУ від 20 серпня 2005 р. № 788 «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» [14] Постанова КМУ «Про затвердження Методики визначення сум податкового зобов'язання за непрямыми методами» [13] втратила чинність. На сьогодні, застосування непрямих методів визначення податкового зобов'язання Податковим кодексом України не передбачено.

Вважаємо, що в умовах масового поширення схем ухилення від сплати податків відміна непрямих методів податкового контролю є передчасною. Тому при здійсненні податкових перевірок та комплексного економічного аналізу суб'єктів господарювання доцільно використовувати непрямі методи визначення податкових зобов'язань. Зокрема, оптимальним є, на наш погляд, запровадження в практику податкового контролю методу аналізу доходів та витрат платника податків, ґрунтованого на зіставленні витрачених грошових коштів та задекларованих доходів.

Концепція системи податкового контролю авторства російської ученої Т. Юткіної наведена на рисунку 1 [15, с. 252]. Стосовно задекларованих принципів системи податкового контролю, то майже всі вони вже передбачені ст. 4 ПКУ. Зокрема:

- ст. 4.1.1 – рівність усіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації - забезпечення однакового підходу до всіх платників податків незалежно від соціальної, расової, національної, релігійної приналежності, форми власності юридичної особи, громадянства фізичної особи, місця походження капіталу;

• ст. 4.1.3 – невідворотність настання визначеної законом відповідальності у разі порушення податкового законодавства;

• ст. 4.1.4 – презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норма закону чи іншого нормативно-правового акта, виданого на підставі закону, або якщо норми різних законів чи різних нормативно-правових актів припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, у результаті чого є можливість прийняти рішення на користь як платника податків, так і контролюючого органу;

Рис. 1. Концепція податкового контролю [15, с. 252]

• ст.4.1.7. – економічність оподаткування – встановлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування [1].

Разом з тим, як бачимо, неврахованим у ПКУ є принцип збалансованості взаємних податкових інтересів. Вважаємо, що застосування тільки «каральних» заходів для мінімізації податкових втрат буде недостатньо ефективним. Тому підвищення рівня податкової дисципліни й грамотності платників податків залишається і надалі пріоритетним напрямом мінімізації податкових втрат. Податкова культура ґрунтується на знанні платниками податків своїх прав та обов'язків, а також усвідомленні необхідності сплати податків і зборів. У цьому контексті І. Таранов зазначив, що податкова культура в державі залежить від [16, с. 134]:

• економічного розвитку держави та співвідношення усталених правових, соціальних, моральних і психологічних норм-регуляторів суспільних відносин;

• юридично-правових і практичних компонентів формування суспільної свідомості громадян.

Тобто, такі умови сприяють тому, що суб'єкти господарювання усвідомлюють необхідність сплати податкових платежів. Прозорість інформації про напрями використання бюджетних коштів та високий рівень надання суспільних благ населенню стимулюватиме зростання добровільності сплати податків та зборів. Діяльність державних органів має бути

спрямована на формування таких умов, які заохочуватимуть платників податків самостійно та у повному обсязі сплачувати належні платежі до бюджету.

Сьогодні, за взаємодії платників податків та фіскальних органів, процедури виконання ними обов'язків розглядаються як сервіс, що потребує комфортності та зручності. Це зумовлює налагодження системи фіскального партнерства між органами контролю у сфері оподаткування і платниками податків.

Контролюючі органи у сфері оподаткування необхідно розглядати як активний інституційний агент, що впливає на суб'єктів господарювання з метою стимулювання добровільної сплати ними податків та зборів. Погоджуємося з думкою вітчизняного науковця В. Мельника, що податкове законодавство України в результаті поступової еволюції переорієнтувалося на створення умов для розуміння податкоплатниками дій державних органів, а також на встановлення партнерства у відносинах між ними [17, с. 228].

У цьому контексті важливими є масово-роз'яснювальна робота, консультації платникам податків, пропаганда необхідності повної та своєчасної сплати податків та зборів до бюджету. Також позитивний аспект – прийняття Наказу Державної податкової адміністрації України «Щодо організації проведення моніторингу громадської думки стосовно діяльності органів державної податкової служби» від 26. 01. 2004 р. № 43, відповідно до якого створено систему моніторингу громадської думки та своєчасного реагування на критичні зауваження і пропозиції громадян стосовно діяльності податкових органів [18]. Опитування громадян проводять щоквартально в усіх регіонах України підрозділи масово-роз'яснювальної роботи та звернень громадян. Такі опитування є важливими для визначення основних пріоритетів у діяльності контролюючих органів, підвищення позитивного іміджу фіскальних органів та поліпшення роботи з платниками.

Тому досягнення партнерства між платниками податків та фіскальними органами потребує значних зусиль держави, спрямованих на підвищення якості інформаційного сервісу і матеріально-технічного оновлення роботи контролюючих органів та фіскальних інститутів загалом.

Ще одним напрямом протидії податковим втратам є формування передумов для легалізації тіньових структур. Він полягає у створенні в Україні сприятливих організаційно-економічних умов для повернення тіньових капіталів у офіційний сектор економіки. Як стверджує М. Флейчук, історично у різних країнах було два основних підходи до розв'язання проблеми повернення іллегального капіталу в легальний сектор:

- 1) запровадження жорстких заходів та норм валютного, податкового, кримінального законодавства;

- 2) податкова «амнісія» [19, с. 601].

Однак посилення тиску на суб'єктів господарювання запровадженням жорстких норм валютного, податкового та кримінального законодавства не сприятиме поверненню тіньового капіталу в легальний сектор економіки. Такі заходи є превентивними та попереджуватимуть подальший відтік капіталу в тіньовий сектор економіки.

Сутність податкової амнісії з інституційного погляду полягає в створенні механізму самовикриття податкових злочинів [20, с. 138]. Тобто суб'єкти господарювання в рамках податкової амнісії мають змогу звільнити себе від будь-яких претензій з боку держави, сплативши податок, як правило, з великим запізненням та у меншій сумі. Однак імовірність того, що платники податків добровільно заявлятимуть про застосування незаконних податкових схем і факти порушення ними податкового законодавства є невисокою. Використання податкової амнісії може бути доцільним тільки в короткотерміновому періоді. Здійснення податкової амнісії в довготерміновому періоді призводить до того, що добросовісні платники податків перебувають у не вигіднішому становищі порівняно з порушниками законодавства.

Позитивними результатами супроводжувалася реалізація в країнах ОЕСР програми добровільного розкриття інформації про приховані активи й доходи (табл. 3). Сума зібраних

податків завдяки здійсненню заходів програми добровільного розкриття інформації у Німеччині в 2010 р. становила 4 млрд. євро, у Великобританії в 2007 р. – 473 млн. євро. Як бачимо, економічний ефект від амністії та реалізації програм добровільного розкриття інформації про приховані активи й доходи – високий.

Таблиця 3

Дані про повернення активів з офшорних юрисдикцій і податки, зібрані в результаті реалізації стратегій добровільного дотримання правил [21, с. 19]

Країна	Програма добровільного надання інформації про приховані податки	Сума розкритих активів або зібраних податків		Показники
		у нац. валюті	у євро	
1	2	3	4	5
Австралія	Податкова амністія 2007 р. і подальші податкові амністії. Проект Вікенбая	Понад 300 млн. австрал. дол. зібраних податків і штрафів	Понад 222 млн.	фактичні
Бельгія	Податкова амністія 2004 р.	496 млн. податкових доходів		оцінені
Канада	Добровільне розкриття, 2004–2005 рр.	318 млн. канад. дол. податкових надходжень	239 млн.	оцінені
Німеччина	Добровільне розкриття, 2010 р.	4 млрд. податків		оцінені
Греція	Податкова амністія 2004 р.	20 млрд. активів		оцінені
Ірландія	Добровільне розкриття офшорних рахунків, 2004 р.	856 млн. податкових надходжень		фактичні
Португалія	Податкова амністія, 2005 р.	41 млн. податкових надходжень		фактичні
Велико-британія	Добровільне розкриття, 2007 р.	400 млн. ф. ст.	473 млн.	фактичні
	Добровільне розкриття, 2009 р.	82 млн. ф. ст.	97 млн.	
США	Ініціатива добровільного дотримання правил, 2003 р.	270 млн. дол. несплачених податків і нарахованих штрафів	202 млн.	фактичні

Зазначимо, що податкова амністія може бути тільки одним із економічних, правових, адміністративних заходів, спрямованих на легалізацію тіньових структур. Незважаючи на позитивний зарубіжний досвід проведення податкової амністії, використання такого заходу в Україні, на нашу думку, поки що є недоцільне, що зумовлено ментальними, ідеологічними та соціально-економічними особливостями.

Тому легалізація тіньового сектору економіки передбачає системне застосування наступних заходів: ліквідація виявлених схем ухилення від сплати податків; посилення заходів щодо протидії корупції; легалізація ринку праці; посилення контролю за зовнішньоторговельними операціями; запровадження системи громадського моніторингу; посилення міжнародного інформаційного співробітництва та ін. Упровадження таких заходів забезпечить стабільні податкові надходження до бюджету держави, активізує зростання доходів громадян, сприятиме розвитку інвестиційно-інноваційної складової економіки та поліпшенню загального стану національної економічної безпеки. Однак в існуючих умовах постійне зростання обсягів податкових втрат унеможливує прийняття об'єктивних та ефективних управлінських рішень.

Висновки та подальші дослідження. Кожен із запропонованих заходів мінімізації податкових втрат та детінізації економіки України має переваги та недоліки. За допомогою поєднання зазначених заходів можливо буде знизити рівень податкових зловживань та мінімізувати втрати бюджету внаслідок ухилення від сплати податків. Однак яких би заходів не вживали органи державної влади, викоринити проблему податкових втрат повністю майже неможливо. Наведені пріоритети мінімізації податкових втрат та конкретних заходів протидії їм не є вичерпними. Їх реалізація має відповідати рівневі соціально-економічного розвитку і наявним можливостям фіскальних інститутів держави.

Список літератури:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=11&nreg=2755-17>.
2. Лист ДПА від 02.04.2007 № 6448/7/23-5017 «Щодо руйнування механізмів мінімізації, що використовуються суб'єктами, які декларують від'ємне значення об'єкта оподаткування (збитковими підприємствами)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GDPI8375.html.
3. Беккер Г. С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории [Текст] / Г. С. Беккер ; пер. с англ. ; [сост. науч. ред., послесл. Р. И. Капелюшников; предисл. М. И. Левин]. – М. : ГУ ВШЭ, 2003. – 672 с.
4. Allingham M., Sandmo A. Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis / M. Allingham, A. Sandmo // *Journal of Public Economics*. – 1972. – № 1. – P. 323–338.
5. Налогообложение: теории, проблемы, решения [Текст] / [В. П. Вишневский, А. С. Веткин, Е. Н. Вишневская и др.] ; под общ. ред. В. П. Вишневского. – Донецк : ДонНТУ, ИЭП НАН Украины, 2006. – 504 с.
5. Майбуров И. А. Проблема уклонения от налогов: теоретический анализ, изучение факторов и последствий [Текст] / И. А. Майбуров, А. М. Соколовская // *Вестник УрФУ. Серия экономика и управление*. – 2012. – № 3. – С. 4–15.
6. Крисоватий А. І. Домінанти гармонізації оподаткування: національні та міжнародні вектори [Текст] : [монографія] / А. І. Крисоватий, В. А. Валігура. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2010. – 248 с.
7. Taxation trends in the European Union. Data for the EU Member States and Norway [Електронний ресурс] // *Eurostat Statistical books*. – 2013 ed. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2013/report.pdf.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page>.
9. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page>.
10. Закон України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами і державними цільовими фондами» від 21.12.2000 р. № 2181 – III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2181-14>.
11. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності» від 15.11.2011 № 4025-VI зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4025-17>.
12. Постанова КМУ «Про затвердження Методики визначення сум податкового зобов'язання за непрямими методами» від 27.05.2002 р. № 697 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/697-2002-%D0%BF>.

13. Постанова КМУ «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 20 серпня 2005 р. № 788 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/788-2005-%D0%BF_

14. Юткина Т. Ф. Налоговые риски и возможности их регулирования [Текст] / Т. Ф. Юткина // Налоговые системы. Методология развития: монография для магистрантов, обучающихся по программам «Налоги и налогообложение», «Финансы и кредит» / [И. А. Майбууров и др.]; под ред. И. А. Майбуурова, Ю. Б. Иванова. – М. : Юнити-Дана, 2012. – 463 с.

15. Таранов І. М. Фіксальний потенціал України та ефективність справляння податків [Текст]: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / Ігор Михайлович Таранов. – Тернопіль : ТАНГ, 2004. – 300 с.

16. Мельник В. Н. Становление фискального партнёрства в Украине [Текст] / В. Н. Мельник // Налоговые системы. Методология развития : [монография для магистрантов, обучающихся по программам «Налоги и налогообложение», «Финансы и кредит»] / [И. А. Майбууров и др.]; под ред. И. А. Майбуурова, Ю. Б. Иванова. – М. : Юнити-Дана, 2012. – С. 228–235.

17. Наказ Державної податкової адміністрації України від 26.01.2004 р. № 43 «Щодо організації проведення моніторингу громадської думки стосовно діяльності органів державної податкової служби» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1008.10165.0_

18. Флейчук М. І. Легалізація економіки та протидія корупції у системі економічної безпеки: теоретичні основи та стратегічні пріоритети в умовах глобалізації [Текст] / М. І. Флейчук. – Львів : Ахілл, 2008. – 660 с.

19. Беккер Е. Г. Микроэкономические аспекты уклонения от налогов [Електронний ресурс] : дис. на соискание уч. степени канд. экон. наук / Елена Георгиевна Беккер. – М., 2006. – 277 с. – Режим доступу : http://www.finansy.ru/dis/post_1267089116.html.

20. Тимченко О. М. Міжнародне інформаційне співробітництво як фактор протидії ухиленню від сплати податків [Текст] / О. М. Тимченко // Фінанси України. – 2011. – № 12. – С. 11–20.

Ярослав Іванович ЧАЙКОВСЬКИЙ

к.е.н., доцент, доцент кафедри банківської справи
Тернопільського національного економічного університету,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна
E-mail: slawik1966@gmail.com
Телефон: +380674938471

Іванна Ярославівна ЧАЙКОВСЬКА

студентка 5 курсу факультету фінансів
Тернопільського національного економічного університету,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46020, Україна
E-mail: ch.ivanna1993@gmail.com
Телефон: +380987146054

**АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА РОЛЬ ДЕПОЗИТНИХ КОШТІВ У КРЕДИТНІЙ
ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ В УКРАЇНІ**

Анотація

Метою статті є аналіз сучасного стану та розробка адекватних заходів з розвитку і вдосконалення депозитних операцій банків для розширення їх кредитної діяльності.

Методика дослідження. Методологічною базою дослідження є сукупність загальнонаукових та спеціальних прийомів і методів дослідження. Зокрема, у статті застосовано загальнонаукові методи пізнання, діалектичний підхід до визначення причинно-наслідкових зв'язків між явищами і процесами, що відбуваються в сфері депозитних операцій банківських установ. Для аналізу сучасного стану ресурсів банківських установ та дослідження процесу управління їх депозитними операціями використовувались методи аналізу і синтезу, узагальнення, індукція і дедукція, порівняльний аналіз динаміки показників.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у наступному:

- *дістало подальшого розвитку дослідження становлення та сучасного стану депозитних коштів резидентів у банківських установах України за секторами економіки. Проведено аналіз динаміки і структури депозитів юридичних осіб та вкладів фізичних осіб за період 2009–2013 років у банківській системі України у розрізі видів валют та строків погашення. Визначено тенденції останніх змін, що дозволило оцінити ефективність проведення депозитних операцій банківських установ України в сучасних умовах;*

- *обґрунтовано заходи з розвитку та вдосконалення депозитних операцій для реалізації цілей банківських установ у сфері організації кредитних відносин з позичальниками.*

Практичне значення отриманих результатів полягає у науковому обґрунтуванні шляхів подальшого розвитку депозитних операцій банків з формування банківських ресурсів, що становить внесок у сучасні підходи до забезпечення ресурсами та функціонування банківської системи України.

Основні висновки та отримані результати можуть бути застосовані при розробці механізму залучення ресурсів банківськими установами України у процесі здійснення депозитних та кредитних операцій.

Результати дослідження мають прикладне значення і можуть бути ефективно використані банківськими установами з метою створення збалансованої структури їх ресурсів і поліпшення організації управління депозитними та кредитними операціями банківської установи.

Ключові слова: *банківські установи; банківські ресурси; депозити резидентів; депозити домашніх господарств; депозити нефінансових корпорацій; депозитні проценти; кредити.*

Ярослав Иванович ЧАЙКОВСКИЙ,
Иванна Ярославовна ЧАЙКОВСКАЯ

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И РОЛЬ ДЕПОЗИТНЫХ СРЕДСТВ В КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ В УКРАИНЕ

Аннотация

Целью статьи является анализ современного состояния и разработка адекватных мер по развитию и совершенствованию депозитных операций банков для расширения их кредитной деятельности.

Методика исследования. Методологической базой исследования является совокупность общенаучных и специальных приемов и методов исследования. В частности, в статье применены общенаучные методы познания, диалектический подход к определению причинно-следственных связей между явлениями и процессами, происходящими в сфере депозитных операций банковских учреждений. Для анализа современного состояния ресурсов банков и исследования процесса управления их депозитным операциям использовались методы анализа и синтеза, обобщения, индукция и дедукция, сравнительный анализ динамики показателей.

Научная новизна полученных результатов заключается в следующем:

- *получило дальнейшего развития исследования становления и современного состояния депозитных средств резидентов в банковских учреждениях Украины по секторам экономики. Проведен анализ динамики и структуры депозитов юридических лиц и вкладов физических лиц за период 2009-2013 годов в банковской системе Украины в разрезе видов валют и сроков погашения. Определены тенденции последних изменений, что позволило оценить эффективность проведения депозитных операций банковских учреждений Украины в современных условиях;*

- *обоснованы мероприятия по развитию и совершенствованию депозитных операций для реализации целей банковских учреждений в сфере организации кредитных отношений с заемщиками.*

Практическое значение полученных результатов заключается в научном обосновании путей дальнейшего развития депозитных операций банков по формированию банковских ресурсов, что составляет вклад в современные подходы к обеспечению ресурсами и функционирования банковской системы Украины.

Основные выводы и полученные результаты могут быть применены при разработке механизма привлечения ресурсов банковскими учреждениями Украины в процессе осуществления депозитных и кредитных операций.

Результаты исследования имеют прикладное значение и могут быть эффективно использованы банковскими учреждениями с целью создания сбалансированной структуры их ресурсов и улучшения организации управления депозитными и кредитными операциями банковского учреждения.

Ключевые слова: *банковские учреждения; банковские ресурсы; депозиты резидентов; депозиты домашних хозяйств; депозиты нефинансовых корпораций; депозитные проценты; кредиты.*

Yaroslav Ivanovich CHAIKOVSKIY
PhD, Associate Professor,
Associate Professor, Department of Banking,
Ternopil National Economic University
str. Lvivska, 11, Ternopil, Ukraine
E-mail: slawik1966@gmail.com
Phone: +380674938471

Ivanna Iaroslavivna CHAIKOVSKA,
5 th year student of the Faculty of Finance
Ternopil National Economic University
str. Lvivska, 11, Ternopil, Ukraine
E-mail: ch.ivanna1993@gmail.com
Tel: +380987146054

THE ANALYSIS OF CURRENT STATUS AND THE ROLE OF DEPOSITS IN THE CREDIT ACTIVITY OF BANKS IN UKRAINE

Summary

Aim of the article is an analysis of the current state and development of adequate measures for the development and improvement of deposit operations of banks to expand their lending activities.

Methods of study. The methodological base for the study is a set of general scientific and specific techniques and methods. In particular, in the article used general scientific methods of cognition, dialectical approach to determine causal relationships between events and processes that occur in the area of deposit operations of banking institutions. To analyze the current state of resource banks and research management process to deposit transactions used methods of analysis and synthesis, generalization, induction and deduction, comparative analysis of performance.

The scientific novelty of the results is the following:

- *study the formation and current status of resident deposits in banking institutions of Ukraine for the sector had received further development. Dynamics and structure of corporate deposits and deposits of individuals for the period 2009-2013 years in the banking system of Ukraine in terms of currencies and maturities are analyzed. Trends of recent changes is determined, that allowed us to estimate the effectiveness of deposit operations of banks of Ukraine in modern conditions;*
- *measures for development and improvement of deposit transactions for the purposes of banking institutions in the field of credit relationships with lenders is substantiated.*

The practical significance of the results lies in the scientific study ways of further development of deposit operations of banks with the formation of bank resources, that constitutes contribution in the modern approaches to providing of resources and functioning of the banking system of Ukraine.

The main conclusions and the obtained results can be used to develop a mechanism for attracting resources of banking institutions of Ukraine in the process of deposit and credit operations.

Results of the study have practical value and can be effectively used by banking institutions in order to create a balanced structure of their resources and improve management of deposit and credit operations of the banking institutions.

Keywords: *banking institutions; banking resources; resident deposits; deposits of households; deposits of non-financial corporations; deposit interest; loans.*

Постановка проблеми. Ефективність функціонування банків та обсяги їхніх активних, зокрема кредитних операцій залежать від розміру сформованих ресурсів. Більша частина банківських ресурсів формується за рахунок залучення тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб на депозити і вклади, тобто депозитних операцій банків. Оскільки у складі банківських ресурсів переважають депозити юридичних осіб і вклади фізичних осіб, то

доцільно проаналізувати діяльність банків з формування і використання залучених коштів. Саме депозити юридичних осіб і вклади фізичних осіб, виконують визначну роль у формуванні банківських ресурсів і є рівнем довіри клієнтів до банківської системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню практики формування банківських ресурсів присвячено праці вітчизняних вчених-економістів Т. І. Андрушківа [1], Ю. М. Галіцейської [7], О. В. Дзюблюка [8], Н. П. Дребот [9], Л. Р. Маринчак [11] та ін. Однак проблеми організації депозитних операцій банків для формування банківських ресурсів та їх використання, зокрема в кредитній діяльності, потребують подальших досліджень, особливо з урахуванням новітніх реалій української економіки.

Посьановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану та розробка адекватних заходів з розвитку і вдосконалення депозитних операцій банків для розширення їх кредитної діяльності.

Для досягнення цієї мети визначено вирішення наступних завдань:

- провести аналіз сучасного стану депозитних операцій банківських установ України з формування залучених коштів;
- запропонувати шляхи вдосконалення управління депозитними операціями банківських установ на сучасному етапі.

Об'єктом дослідження є система економічних відносин, що виникають між банками та іншими суб'єктами грошового ринку з приводу формування ресурсів банківських установ.

Предметом дослідження є депозитні операції банківських установ з формування та управління їх кредитними ресурсами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом 2009-2013 років спостерігався висхідний тренд депозитів резидентів (табл. 1).

Таблиця 1

Депозити резидентів, залучені депозитними корпораціями, за секторами економіки *

Період	Усього	Нефінансові корпорації		Домашні господарства		Інші резиденти	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2009	334953	94796	28,3	214098	63,9	26059	7,8
2010	416650	116105	27,9	275093	66,0	25452	6,1
2011	491650	153120	31,1	310390	63,1	28140	5,7
2012	572342	173319	30,3	369264	64,5	29759	5,2
2013	669974	195160	29,1	441951	66,0	32863	4,9

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2014. – № 2. С. 119

За 2009-2013 роки депозити резидентів зросли на 335021 млн. грн., або в 2 рази, з 334953 млн. грн. до 669974 млн. грн. Це засвідчує про зростання довіри резидентів у 2009-2013 роках до банківської системи та прийнятні пропозиції банків щодо залучення грошових коштів на депозити юридичних і вклади фізичних осіб.

Упродовж всього 2013 року депозити резидентів зростали і на 01.01.2014 року становили 669974 млн. грн. (див. табл. 1). Темпи приросту депозитів за 2013 рік зросли до 17,1%.

За секторами економіки частка домашніх господарств у депозитах резидентів зросла з 55,5% до 66,0%, у 2011 році знизилась до 63,1% і за 2012-2013 роки знову зросла до 66,0% (див. табл. 1).

Депозити сектору домашніх господарств були одним з основних джерел нарощування депозитів у 2013 році, що свідчило про сталу довіру населення до банківської системи. За підсумками 2013 року приріст залишків коштів на рахунках домашніх господарств становив 72687 млн. грн., або 75,2% від загального приросту депозитів резидентів. Така динаміка

зумовлена збереженням високих темпів зростання реальної заробітної плати населення та стабільного курсу гривні щодо долара США. В річному обчисленні темпи приросту депозитів домашніх господарств становили 19,7% і на 01.01.2014 року становили 441951 млн. грн. (див. табл. 1) [5, с. 39].

За 2009-2013 роки депозити нефінансових корпорацій зросли на 100364 млн. грн., або в 2,1 раза, з 94796 млн. грн. до 195160 млн. грн. (див. табл. 1).

Динаміка залишків коштів на рахунках сектору нефінансових корпорацій відзначалася коливаннями, які пов'язані з виробничими циклами корпорацій окремих галузей економіки, розмірами надходжень на поточні рахунки та обслуговуванням отриманих кредитів. За підсумками 2013 року депозити нефінансових корпорацій збільшилися на 21841 млн. грн., або на 8,1% (див. табл. 1) [5, с. 39].

Нові депозитні договори протягом 2013 року укладалися переважно банками з нефінансовими корпораціями. Одночасно збільшилися розміри нових депозитів домашніх господарств [5, с. 38].

За даними табл. 1 можна стверджувати про відновлення певної фінансової стабільності та довіри до банківської системи з боку усіх секторів економіки після кризового 2009 року, оскільки починаючи з 2010 року темпи зростання обсягів депозитів по всіх секторах є очевидними, причому сама структура вкладень залишається практично без змін, зокрема на 01.01.2014 року частка депозитів сектору домашніх господарств становила 66,0% депозитів резидентів, залучених депозитними корпораціями, 29,1% – нефінансових корпорацій і 4,9% – інших резидентів [11, с. 64].

Розглянемо динаміку депозитних вкладів резидентів у розрізі видів валют (табл. 2).

Таблиця 2

**Депозити резидентів, залучені депозитними корпораціями,
у розрізі видів валют [5, с. 120]**

Період	Усього	У національній валюті		В іноземній валюті	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2009	334953	173091	51,7	161862	48,3
2010	416650	239302	57,4	177348	42,6
2011	491650	280440	57,0	211316	43,0
2012	572342	320268	56,0	252074	44,0
2013	669974	421754	63,0	248220	37,0

У 2009 році депозити в національній та іноземній валюті практично вирівнялися, зокрема гривневі депозити резидентів становили 173091 млн. грн., а депозити резидентів в іноземній валюті – 161862 млн. грн. У 2010-2012 роках спостерігається тенденція до збільшення валютних депозитів резидентів.

У 2013 році зростання депозитів резидентів відбувалося насамперед у національній валюті. Темпи їхнього нарощування прискорилися майже вдвічі. Залишки депозитів у національній валюті зросли за 2013 рік на 101486 млн. грн., або на 31,7% (порівняно з 14,2% у 2012 році), а в іноземній знизилися на 3854 млн. грн., або на 1,5% (див. табл. 2) [5, с. 38].

З даних, наведених у табл. 2, можна зробити висновок, що розподіл вкладів резидентів за валютами не є однаково пропорційним, з великою перевагою депозитів у національній валюті. Однак, в Україні зберігається високий ступінь довіри до іноземної вільноконвертованої валюти, тому депозити в іноземній валюті користуються попитом поряд із депозитами в національній валюті. Наступною причиною популярності вкладів в іноземній валюті серед населення України можна назвати можливі ризики втрат внаслідок інфляції і девальвації гривні [11, с. 65].

Серед строкових депозитів упродовж 2013 року найвищі темпи приросту спостерігалися на рахунках депозитів від 1 року до 2 років (52,2% за 2013 рік порівняно з 23,3% за 2012 рік). Темпи зростання короткострокових депозитів до 1 року в річному обчисленні протягом 2013 року мали низхідний тренд і за результатами 2013 року становили 0,5% (порівняно з 22,1% за 2012 рік). Така тенденція сприяла поліпшенню структури депозитів за строками. Приріст депозитів на вимогу за результатами 2013 року становив 10,9% (порівняно з 5,9% за 2012 рік, табл. 3) [5, с. 38].

Таблиця 3

**Депозити резидентів, залучені депозитними корпораціями,
у розрізі строків погашення [5, с. 120]**

Період	Усього	на вимогу		до 1 року		від 1 до 2 років		більше 2 років	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2009	334953	119793	35,8	135357	40,4	60425	18,0	19378	5,8
2010	416650	152477	36,6	133499	32,0	106718	25,6	23956	5,8
2011	491650	174959	35,6	153983	31,3	132907	27,0	29907	6,1
2012	572342	185314	32,4	187948	32,8	163861	28,6	35219	6,2
2013	669974	205565	30,7	188831	28,2	249362	37,2	26216	3,9

Зростання вкладів фізичних осіб на протязі 2013 року відбувалося в основному за рахунок приросту залишків депозитів у національній грошовій одиниці, що було свідченням довіри населення до гривні. Загалом у 2013 році вклади фізичних осіб у національній валюті зросли на 38,0% – до 257829 млн. грн., в іноземній валюті – на 0,9% – до 1184122 млн. грн. (табл. 4) [5, с. 39].

Таблиця 4

**Депозити домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями,
у розрізі видів валют [5, с. 130]**

Період	Усього	У національній валюті		В іноземній валюті	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2009	214098	101081	47,2	113016	52,8
2010	275093	142924	52,0	132169	48,0
2011	310390	160530	51,7	149860	48,3
2012	369264	186772	50,6	182493	49,4
2013	441951	257829	58,3	184122	41,7

Доцільно зауважити, що до 2013 року домашні господарства заощаджували у національній та іноземній валютах практично рівномірно, з певною перевагою вкладів у національній грошовій одиниці (станом на 01.01.2013 року – 50,6% в національній валюті та 49,4% – в іноземній валюті, див. табл. 4) [11, с. 65].

Дана тенденція свідчить на відповідний рівень недовіри фізичних осіб до національної грошової одиниці (гривні). Це призводить до відкриття термінових вкладів (депозитів) в іноземних вільно конвертованих валютах (станом на 01.01.2013 року 44,8% вкладів у доларах США) та в євро (8,4%). Для трансакційних вкладів характерним є перевага в сторону національної грошової одиниці (за станом на 01.01.2013 року – 69,9%). Це пояснюється самим призначенням трансакційних рахунків [4, с. 126; 11, с. 65].

За 2013 рік домашні господарства заощаджують у національній та іноземній валютах не рівномірно, з перевагою депозитів у національній валюті (на 01.01.2014 року 58,3 % у національній валюті та 41,7% – в іноземній валюті) (див. табл. 4).

У 2013 році депозити домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями, склали 441951 млн. грн. З них строкові депозити перевищували суму коштів на рахунках до вимоги в чотири рази. Слід відзначити, що за 2009-2013 роки частка депозитів на вимогу в загальній сумі депозитів домашніх господарств, залучених депозитними корпораціями, постійно знижується, з 26,8% у 2009 році до 18,6% у 2013 році, а депозитів від 1 до 2 років зростає, з 21,8% у 2009 році до 49,4% у 2013 році (табл. 5) [3, с. 39].

Таблиця 5

**Депозити домашніх господарств, залучені депозитними корпораціями,
у розрізі строків погашення***

Період	Усього	на вимогу		до 1 року		від 1 до 2 років		більше 2 років	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2009	214098	57265	26,8	98157	45,8	46638	21,8	12038	5,6
2010	275093	66164	24,1	99966	36,3	91938	33,4	17025	6,2
2011	310390	70921	22,8	104440	33,7	113824	36,7	21206	6,8
2012	369264	77153	20,9	125560	34,0	139490	37,8	27062	7,3
2013	441951	87720	19,8	121343	27,5	218308	49,4	14580	3,3

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2014. – № 2. С. 130

Упродовж 2013 року найвищі темпи зростання спостерігалися за депозитами домашніх господарств від 1 року до 2 років на 78818 млн. грн., або на 56,5% (див. табл. 5). Також збільшилися залишки на рахунках домашніх господарств на вимогу на 10567 млн. грн., або на 13,7%, зокрема за рахунок збільшення надходжень на зарплатні та інші соціальні рахунки. Зростанню залишків на рахунках домашніх господарств на вимогу також сприяло зарахування коштів від продажу валютних надходжень на користь фізичних осіб з-за кордону та введення у вересні 2013 року граничної суми розрахунків готівкою до 150 тис. грн. [5, с. 39].

За 2013 рік найбільше зросли залишки на рахунках нефінансових корпорацій у гривнях – на 25598 млн. грн., або на 22,7%. На рахунках нефінансових корпорацій відбулося скорочення залишків в іноземній валюті на - 3757 млн. грн., або на - 6,2% (табл. 6). Така динаміка сформувалася внаслідок коливань надходжень та платежів за зовнішньоекономічними договорами, а також отримання та обслуговування кредитів [4, с. 22].

Таблиця 6

**Депозити нефінансових корпорацій, залучені депозитними корпораціями,
у розрізі видів валют [5, с. 125]**

Період	Усього	У національній валюті		В іноземній валюті	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2009	94796	58866	62,1	35930	37,9
2010	116105	80646	69,5	35459	30,5
2011	153120	101435	66,2	51685	33,8
2012	173319	112644	65,0	60675	35,0
2013	195160	138242	70,8	56918	29,2

У 2013 році депозити нефінансових корпорацій, залучені депозитними корпораціями, зросли на 21841 млн. грн., або на 12,6%, і становили 195160 млн. грн. З них сума коштів на вимогу перевищувала строкові депозити на 17254 млн. грн. Слід відзначити, що за 2010-2013 роки частка депозитів до вимоги у загальній сумі депозитів нефінансових корпорацій, залучених депозитними корпораціями, постійно знижується, з 64,5% у 2010 році до 54,4% у 2013 році (табл. 7).

За 2013 рік строкові депозити нефінансових корпорацій, залучених депозитними корпораціями, зростали швидше, ніж депозити на вимогу. Так, за 2013 рік залишки на рахунках нефінансових корпорацій на вимогу зросли на 10412 млн. грн., або на 10,9%, а строкові депозити – на 11429 млн. грн., або на 14,7%, зокрема, до 1 року в – на 5100 млн. грн., або на 10,2%, від 1 до 2 років – на 4166 млн. грн., або на 20,0%, більше 2 років – 2164 млн. грн., або на 33,1% (див. табл. 7) [3, с. 39].

Таблиця 7

**Депозити нефінансових корпорацій, залучені депозитними корпораціями,
у розрізі строків погашення ***

Період	Усього	на вимогу		до 1 року		від 1 до 2 років		більше 2 років	
		Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%	Млн. грн.	%
2009	94796	55225	58,3	22557	23,8	11205	11,8	5810	6,1
2010	116105	74871	64,5	24221	20,9	11004	9,5	6009	5,2
2011	153120	93173	60,8	38060	24,9	14952	9,8	6935	4,5
2012	173319	95795	55,3	50137	28,9	20839	12,0	6547	3,8
2013	195160	106207	54,4	55237	28,3	25005	12,8	8711	4,5

* Джерело: Бюлетень Національного банку України. – 2014. – №2. С. 124

За 2013 рік вартість депозитів знизилася на 1,8 % – до 9,5% річних, у національній валюті – на 2,5 % – до 10,9% річних (табл. 8).

Таблиця 8

**Депозитні проценти за вкладами, які залучені банками у 2005-2013 роках на рахунки
юридичних і фізичних осіб [12]**

(середні проценти за рік, %)

Роки	процент, %	у національній валюті	в іноземній валюті	юридичні особи	фізичні особи
2009 рік	11,8	14,0	9,2	11,5	12,2
2010 рік	9,4	10,3	7,9	7,0	11,4
2011 рік	7,3	8,1	5,5	5,8	9,1
2012 рік	11,3	13,4	5,7	10,5	11,9
2013 рік	9,5	10,9	5,9	6,7	12,5

Зміну ціни депозитів юридичних і фізичних осіб загалом насамперед характеризувала динаміка відсоткових ставок у секторі юридичних осіб. У 2013 році середня відсоткова ставка за депозитами юридичних осіб зменшилася на 3,8% – з 10,5% у 2012 році до 6,7% протягом 2013 року (див. табл. 8) [5, с. 55].

Ціна вкладів сектору фізичних осіб в середньому на протязі 2013 року навпаки зросла на 0,6% – з 11,9% у 2012 році до 12,5% у 2013 році за рахунок подорожчання депозитів у національній валюті на 0,2% (див. табл. 2.8).

У табл. 9 наведено дані аналізу співвідношення депозитів резидентів, залучених депозитними корпораціями, та кредитів, наданих депозитними корпораціями резидентам, у розрізі строків погашення.

Порівнюючи темпи приросту кредитів і депозитів (див. табл. 9) доволі чітко простежується випередження темпів зростання депозитів над темпами зростання кредитів в. Так, протягом 2009-2013 років депозити зросли в 2,0 раза, а кредити – в 1,3 раза, в тому числі депозити на вимогу і до 1 року зросли в 1,55 раза, а кредити до 1 року в 1,85 раза, депозити більше 1 року збільшилися в 3,45 раза, а кредити більше 1 року зменшилися на - 1,55 %.

Таблиця 9

Депозити резидентів, залучені депозитними корпораціями, і кредити, надані депозитними корпораціями резидентам, у розрізі строків погашення [5, с. 120, 138]

(млн. грн.)

Період	Усього		депозити на вимогу і до 1 року	кредити до 1 року	більше 1 року	
	депозити	кредити			депозити	кредити
2009	334953	723295	255150	230974	79803	492322
2010	416650	732823	285976	242772	130674	490051
2011	491650	801809	328942	297422	162814	504387
2012	572342	815142	373262	344237	199080	470905
2013	669974	910782	394396	426082	275578	484700

Із наведених у табл. 9 даних можна зробити висновок, що розміри кредитів суттєво перевищують обсяги депозитів. Так, на 01.01.2014 року в структурі депозитів і кредитів невідповідність становить 240808 млн. грн., або 26,44% від кредитів, у тому числі депозитів на вимогу і до 1 року та кредитів до 1 року – 31686 млн. грн., або 7,44% від кредитів до 1 року, депозитів більше 1 року і кредитів більше 1 року – 209122 млн. грн., або 43,15% від кредитів більше 1 року.

Від здатності банківської системи мобілізувати потрібний розмір короткострокових і довгострокових депозитів у значній мірі залежать можливості банківських установ у кредитуванні виробничого сектора економіки.

У розвитку депозитів за останні п'ять років простежуються наступні кількісні та якісні тенденції, котрі відображають окремі сторони депозитної політики банків.

З кожним роком обсяги залучених депозитів зростають за секторами економіки, у розрізі видів валют та строків погашення.

На кінець 2013 року депозити сектору домашніх господарств продовжували займати найбільшу питому вагу в структурі депозитів резидентів (66,0%, або 441951 млн. грн.). Депозити сектору нефінансових корпорацій становили 29,1%, або 195160 млн. грн., інших резидентів – 4,9%, або 32863 млн. грн.

Короткострокові депозити резидентів, залучені депозитними корпораціями (на вимогу і до 1 року), становлять 58,9%, а довгострокові (від 1 до 2 років і більше 2 років) – 41,1%.

За останні п'ять років намітилась стійка тенденція до випередження темпів збільшення обсягів депозитів над темпами зростання кредитування.

Висновки та подальші дослідження. Отже, реалізація цілей банку у сфері організації кредитних відносин вимагає розробки адекватних заходів з розвитку і вдосконалення депозитних операцій. Такими заходами, на нашу думку, можуть бути:

- погоджувати проведення депозитних і кредитних операцій за обсягами, секторами економіки, строками і видами валют;
- оскільки найбільшу питому вагу в структурі депозитного портфеля банків становлять вклади домашніх господарств, доцільним є значно більше уваги приділяти розвитку депозитних операцій з населенням на основі впровадження нової техніки і технології банківського обслуговування фізичних осіб;
- підвищувати кваліфікацію працівників банку для покращення якості та культури обслуговування клієнтів;
- збільшити обсяги строкових вкладів населення, зокрема шляхом використання ощадних сертифікатів;
- направляти заощадження населення на фінансове забезпечення розвитку виробничого сектора економіки;

- активно використовувати процентну політику як метод стимулювання розміщення коштів на різні види вкладів, зокрема прогресивні ставки, можливість до завершення строку часткового зняття суми депозиту зі зниженням процентної ставки та ін.;

- збільшити коло депозитних рахунків з різноманітним режимом використання, котрі дають змогу поєднувати строкові вклади з вкладом до запитання – для здійснення платежів і отримання прийняттого рівня доходу (ATS-рахунки (automatic transfer service) – рахунки автоматичного перерахування грошових коштів, NOW – negotiable order of withdrawal – наказ на зняття грошових коштів в обігу, MMDA – money market deposit account – вкладні рахунки грошового ринку. Надання банками інших додаткових послуг за цими рахунками (видача кредиту обсягом до 50 відсотків залишку на вкладі, вкладення коштів на рахунках у цінні папери, що дають відповідний дохід);

- активно застосовувати комплексне обслуговування клієнтів як засіб підвищення конкурентоспроможності банку, що веде до зберігання коштів на рахунках, залучення коштів на вклади, впровадження у банківську практику різних видів дебетових і кредитних карток, котрі можуть використовуватися для оплати різноманітних товарів і послуг, отримання готівки, заробітної плати та ін., що стимулює їхніх власників до розміщення коштів у банку;

- застосовувати перспективні види вкладів, їх розширення (залучення банками різдвяних, відпускних, податкових, пенсійних та інших строкових вкладів). Для банків такі методи мобілізації бажані тим, що вони сприяють зростанню депозитів і стимулюють ощадливість вкладників;

- активніше залучати кошти громадян України в іноземній валюті;

- вітчизняним банківським установам доцільно відкривати рахунки і для іноземних громадян;

- прискорити впровадження Стратегічної програми розвитку безготівкових роздрібних платежів в Україні;

- удосконалити механізм здійснення виплат з Фонду гарантування вкладів фізичних осіб відразу при виникненні проблем у банківській установі, що збільшить довіру населення до банківської системи.

Більш глибокий аналіз взаємозв'язку депозитних і кредитних операцій банківських установ дозволить запропонувати шляхи підвищення реалізації їх головної функції щодо раціонального перерозподілу кредитних ресурсів.

Список літератури:

1. Андрушків Т. І. Депозитна політика комерційного банку та напрями її вдосконалення в умовах економічної кризи [Електронний ресурс] / Т. І. Андрушків // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2012. – Випуск 17. – С. 3-13. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20UN_msm/2012_17/UN2012/01andr.pdf.

2. Береславська О. І. Депозитні операції банків України: сучасний стан та напрями розвитку [Електронний ресурс] / О. І. Береславська, В. А. Овсяник // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 1(14). – С. 54-60. – Режим доступу: http://fkd.org.ua/pdf%5C2013_1%5C8.pdf.

3. Болгар Т. М. Сучасний стан і перспективи розвитку депозитної діяльності банків України [Електронний ресурс] / Т. М. Болгар // Академічний огляд. – 2011. – № 1(34). – С. 38-43. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ao/2011_1/6.pdf.

4. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2013. – № 2. – 221 с.

5. Бюлетень Національного банку України [Текст] / Щомісячне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2014. – № 2. – 217 с.

6. Волик Н. Г. Ресурсна база комерційних банків України: сучасний стан і перспективи розвитку [Текст] / Н. Г. Волик, К. Г. Яценко // Держава та регіони. Сер. Економіка та підприємництво. – 2010. – Вип. 6. – С. 270-274.

8. Галіцейська Ю. М. Ресурсна база комерційних банків: сучасний стан та можливі напрями оптимізації [Текст] / Ю. М. Галіцейська // Вісник Тернопільського державного економічного університету. – 2006. – № 3. – С. 124-130.

9. Дзюблюк О. В. Оптимізація формування ресурсної бази комерційних банків [Текст] / О. В. Дзюблюк // Банківська справа. – 2008. – № 5. – С. 38-47.

10. Дребот Н. П. Стратегія банківської установи на ринку депозитних послуг [Електронний ресурс] / Н. П. Дребот, О. Р. Галько // Регіональна економіка. – 2008. – №4. – С. 125-131. – Режим доступу: Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/5473/17-Drebot.pdf?sequence=1>.

11. Кучеренко С. А. Депозитна політика банку та основні напрями її реформування [Електронний ресурс] / С. А. Кучеренко, Я.В. Лихочас // Бізнес-інформ. – 2013. – № 6. – С. 342-345. – Режим доступу: http://www.business-inform.net/pdf/2013/6_0/342_345.pdf.

12. Маринчак Л. Р. Оцінка ефективності залучення депозитів у системі ресурсного забезпечення вітчизняних банків [Електронний ресурс] / Л. Р. Маринчак // Наукові записки. – 2013. – Випуск 22. – С. 63-67. – Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/2131/1/13.pdf>.

13. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

Антон Михайлович ШЕВЧУК

аспірант кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування
Тернопільського національного економічного університету
вул. Львівська 11, Тернопіль, Україна, 46000

ТЕОРЕТИЧНА СУТЬ ЕКОНОМІЧНОГО КАПІТАЛУ БАНКУ

Анотація

Розглянуто теоретичні аспекти економічного капіталу банку, досліджено рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду щодо управління капіталом банку та визначено роль і місце банківського капіталу у процесі забезпечення ефективності банківської діяльності.

Мета статті: дослідити проблему достатності капіталу в процесі управління банківськими ризиками, виявити місце і роль економічного капіталу в банківській практиці, особливо в системі регулювання банківської діяльності.

Результати дослідження: виявлено обставини, за яких концепція економічного капіталу може ефективно працювати.

Науковою новизною та практичною значущістю є заходи, які необхідно вжити НБУ, як організатору та ініціатору процесу адаптації Базельських положень до вітчизняних умов.

Ключові слова: економічний капітал банку, управління ризиками, Базельські угоди, регулятивний капітал

Антон Михайлович ШЕВЧУК

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКОГО КАПИТАЛА БАНКА

Аннотация

Рассмотрены теоретические аспекты экономического капитала банка, исследованы рекомендации Базельского комитета по банковскому надзору по управлению капиталом банка и определена роль и место банковского капитала в процессе обеспечения эффективности банковской деятельности.

Цель статьи: исследовать проблему достаточности капитала в процессе управления банковскими рисками, выявить место и роль экономического капитала в банковской практике, особенно в системе регулирования банковской деятельности.

Результаты исследования: выявлены обстоятельства, при которых концепция экономического капитала может эффективно работать.

Научной новизной и практической значимостью являются меры, которые необходимо принять НБУ, как организатору и инициатору процесса адаптации Базельским положений к отечественным условиям.

Ключевые слова: экономический капитал банка, управления рисками, Базельские соглашения, регулятивный капитал.

Anton Mykhaylovych SHEVCHUK
Postgraduate student finance and insurance businesses,
Ternopil National Economic University
L'vivs'ka, 11, UA-46000 Ternopil, Ukraine

THEORETICAL NATURE OF THE ECONOMIC CAPITAL BANK

Summary

The theoretical aspects of the economic capital of the bank, studied the recommendations of the Basel Committee on Banking Supervision, Bank for capital management and the role and place of bank capital in the process of ensuring the effectiveness of banking.

Aim of this paper is to investigate the problem of capital adequacy in the management of banking risks, to identify the place and role of economic capital in the banking practice, especially in the system of banking regulation.

Results: found circumstances in which the concept of economic capital can work effectively.

Scientific novelty and practical significance are the measures to be taken NBU, the organizer and initiator of the process of adaptation of the Basel regulations to domestic conditions.

Keywords: economic capital of the bank, risk management, Basel Accord, regulatory capital

Постановка проблеми. Перехід вітчизняної банківської системи на міжнародні стандарти охоплює всі сфери банківської діяльності. Рекомендації Базального комітету у сфері оцінки адекватності структури капіталу стосуються розробки інтегрованого підходу до визначення власного капіталу, який виступає в ролі і балансового, регулятивного і економічного.

Економічний капітал банку досить нове поняття в теорії і практиці банківської діяльності. Воно виникло в результаті поглибленого осмислення широкого розмаїття ризиків банківської діяльності в умовах глобалізації економіки. За своєю суттю економічний капітал банку – це мінімально допустимий капітал, при якому банк міг би виконувати свої функції як банківська установа. Банк повинен спрогнозувати, який у нього буде капітал за умови настання одночасно всіх видів ризиків з певною вірогідністю і оцінити, чи достатньо його буде для продовження діяльності та ще й за підтримання його рейтингу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем формування, оцінки та поглиблення капіталу банку присвячені праці багатьох провідних вітчизняних та зарубіжних вчених - економістів: М.Д. Алексеєнка, З.В. Васильченко, О.В. Васюренка, А.П. Вожжова, О.В. Дзюблюка, В.І. Мітенка, А.М. Мороза, М.І. Савлука, а також: В.І. Колесникова, А.М. Косого, О.І. Лаврушина, П.І. Самуельсона, А.Ю. Сімановського, Дж.Ф. Сінкі, В.М. Усоскіна, Д.Хаймана, П.Хейне та ін.

Постановка завдання. Більшість робіт згаданих економістів присвячена проблемам сукупності, структури, проблемам формування власного капіталу, водночас глибокого вивчення потребує проблема достатності капіталу в процесі управління банківськими ризиками. Невирішеним залишається питання місця і ролі економічного капіталу в банківській практиці, особливо в системі регулювання банківської діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківський бізнес на відміну від інших видів економічної діяльності є найвразливішим з огляду на те, що уособлює ризиковість своїх клієнтів та, безперечно, йому притаманна і власна ризиковість діяльності, як суб'єкту бізнесу, а з другого боку, вразливість означає в певній мірі і довіру до банків, адже проводячи ризикову діяльність банки повинні організувати власну систему управління ризиками з метою запобігання негативного впливу на власну діяльність.

Говорячи про фінансову стійкість, слід зазначити, що дане поняття, як і ліквідність, баланс, потенціал запозичені із фізичних наук і означає, що тіло вважається стійким, якщо його виведено із стану рівноваги і воно здатне повернутися у попереднє положення. Влучний вираз стійкість щодо економічних явищ, очевидно означатиме, що банк вважатиметься стійким, якщо

він мало буде піддатливим до зовнішніх та внутрішніх ризикових, негативних впливів. Адже міжнародні рейтингові агентства при присвоєнні рейтингів розглядали фінансову стійкість як вірогідність неспроможності банку, без допомоги власників, інших учасників ринку впоратися із проблемами у випадку системної економічної кризи в країні.

На думку зарубіжних фахівців, для створення стійкої, інтегрованої системи управління ризиками та для виживання кредитних організацій в поточній кризі необхідно в першу чергу забезпечити достатній капітал і ліквідність - ключ до виживання і посилити здатність управляти ризиком [1]. На наш погляд, ключовою проблемою залишається низький рівень капіталізації українських банків. У період кризи були зроблені кроки з посилення вимог до достатності капіталу [2], але, безумовно, ці заходи покликані вирішувати проблеми майбутнього розвитку банківської системи, а в даний час одним з основних (якщо не єдиним) джерелом підтримки залишаються фінансові ресурси держави.

Говорячи про мінімізацію впливу ризиків. їх врахування, запобігання їм, головну роль відіграє власний капітал, хоча б з тих позицій, що висококапіталізовані банки є більш інертними до виявів нестабільності у фінансових системах (масивні тіла важче вивести із стану рівноваги, тобто вони є більш стійкими).

Отже, капітал потрібен у разі відсутності інших джерел (в першу чергу поточних доходів) покривати або компенсувати втрати і тим самим не допустити банкрутства банку. Іншими словами, не допустити ситуацію, при якій сукупна величина зобов'язань буде стійко перевищувати вартість його активів.

У випадку необхідності капітал повинен покривати витрати (збитки) і в цьому його основне призначення. Але частково витрати включаються в ціну, скажімо при кредитуванні, в процентні ставки в якості премії за ризик. Це відбувається в тому випадку, коли дані витрати очікувані і передбачувані, наприклад, які можуть виникнути внаслідок недостатньої платоспроможності клієнта, його фінансового стану тощо. Але слід мати на увазі, що і премія за ризик, і капітал в якості джерел покриття витрат повинні мати кожен свою сферу відповідальності, причому за капіталом зберігається місія останньої інстанції. Тому, очевидно капітал призначений покривати наступні види витрат:

- втрати, які не покриваються премією за ризик, тобто вони не можуть бути акцептовані ринком в якості компоненту премії за ризик, тому що виникають внаслідок власної ризикової діяльності банку;

- втрати, які по факту не покриті поточними доходами.

Ця ситуація для банку виявляється після визначення ціни на продукт і причинами при цьому можуть виступати:

а) недоліки в управлінні ризиком (надання кредитів без належної оцінки, неякісна оцінка платоспроможності);

б) неочікувані пагубні зміни економічних умов тощо.

Отже, підсумовуючи вищезазначене можна констатувати, що капітал призначений для покриття витрат, які завчасно або фактично непокриваються поточними доходами, тобто, втрати, які складаються із наступних складових:

- витрати покриття яких не передбачено премією за ризик;
- витрати, які обумовлені недоліками управління ризиками;
- витрати обумовлені непередбачуваними зовнішніми обставинами.

Тому, з метою регулювання ризиковості, а відповідно і достатності капіталу у 1998 році була прийнята в Базелі «Угода про капітал» або Базель I.

Основними постулатами цього документу є те, що:

- джерелом покриття банківських ризиків та збитків є капітал банку, який складається із основного та додаткового. Для них існують певні обмеження, які покликані забезпечити максимальну якість, введення поняття «регулятивний капітал»;

- банки повинні тримати капітал для покриття двох основних категорій ризику: кредитного та ринкового;

- у будь-який момент часу співвідношення між регулятивним капіталом та активами зважених на ризики не повинно бути меншим ніж 8%.

Разом з тим, Базелю I притаманні наступні недоліки:

- з розвитком банківської діяльності ризиків стало набагато більше і дотримання вимог щодо адекватності капіталу під два види ризику не гарантували повного захисту банку;

- проста методика визначення ринкових активів шляхом зважування останніх на коефіцієнти не враховує специфіки роботи банків по управлінню ризиками. Адже банки просто втрачали стимул до поліпшення практики ризик-менеджменту, якою б ідеальною не була практика управління ризиками, проста практика зважування на ризик видасть один і той кількісний варіант необхідної величини капіталу;

- із регулятивного показника, адекватність капіталу стала нормативним, тобто виникла ілюзія, при її рівні у 8% є гарантія стабільної роботи банку. Тому виникла необхідність в удосконаленні регулятивних вимог, що забезпечив Базель II, який прийнятий у червні 2004 року.

Базельською угодою 1988р. дано визначення регулятивного капіталу як капіталу, яким повинен володіти банк для проведення відповідних операцій, оскільки цього вимагає регулятивний орган. Поряд з даним визначенням у сучасній західній теорії існує також концепція економічного капіталу, необхідного для адекватного покриття ризиків, які приймаються конкретним банком.

Необхідність останнього пояснюється наступним. Банки, надаючи позики клієнтам, беруть на себе ризики втрат. Від ризиків банк захищається в першу чергу доходами, які він отримує від боржників у вигляді процентів, комісійних. Оскільки ризики різних боржників різні, то і доходи для їх покриття повинні бути різні, що відображається в ціні кредиту - ціні довіри до боржника. Тому ці ризики, які покриваються цінами називають очікуваними (expected).

А втрати, які перевищують нормальні очікувані втрати, які передбачені і ціною і обсягом сформованих резервів відносяться до категорії неочікуваних (unexpected) втрат. Вони повинні відшкодовуватися капіталом банку, і носять назву економічного капіталу.

Розрахунок економічного капіталу переслідує наступні цілі:

- управління та контроль ризику. Економічний капітал є мірою оцінки позиції банку з точки зору величини капіталу з врахуванням вибраної ним комбінації капіталу і ризику;

- оцінки результатів. Економічний капітал є складовою частиною відомих показників, таких як показник дохідності з врахуванням ризику RAROC, які використовуються для оцінки результатів роботи окремих бізнес-напрямів;

- розподілу капіталу. Оцінка ризиків в розрізі бізнес-напрямів дозволяє перерозподіляти економічний капітал на користь тих бізнес-підрозділів, які потребують додаткового капіталу, у зв'язку з тим, що вже прийняли на себе ризик.

Отже, економічний капітал - розмір капіталу, який необхідний для покриття в розумних межах всіх ризиків на які натрапляє бізнес. На відміну від балансового або акціонерного капіталу економічний капітал є сумою умовних величин капіталу для покриття найбільш ймовірних втрат. Тому, на противагу бухгалтерському або регулятивному капіталу економічний капітал не зв'язаний ні з потоками грошових коштів, ні з відрахуваннями від прибутку. Це механізм для кількісного виміру ризиків бізнесу, який повинен відповісти на питання: чи існує (чи не існує) достатньо капіталу для покриття неочікуваних (непередбачених) збитків і чи всі очікувані збитки враховані як фактор у ціноутворенні.

На відміну від бухгалтерського, регулятивного капіталу, економічний капітал не пов'язаний ні з потоками грошових коштів, ні з відрахуваннями з прибутку. Він за своєю суттю відрізняється від регулятивного тим, що ним вимірюється ризик в розумній економічній

реальності. Він називається «економічним», тому що частина процесу вимірювання пов'язана з перетворенням ризику в капітал, який необхідний для підтримки даного ризику відповідно з цільовим рівнем фінансової міцності установи (тобто кредитним рейтингом) [2]. Економічний капітал часто називають «капіталом, відповідним з ризиком» (Capital at Risk, або CaR) або просто «ризиковим капіталом» (Risk Capital). Тому, CaR слугує єдиним мірилом ризику в масштабі всієї корпорації, що дозволяє порівнювати види бізнесу і типи ризику. Він є основою для управління капіталом на основі ризику і тому, вартість капіталу нараховується на кожний напрям бізнесу. CaR показує ймовірний масштаб економічних збитків, які можуть виникати, якщо пройдуть неблагонадійні події, дозволяє корегувати доходи з врахуванням ризику, визначається як перевищення максимальних втрат над сформованими резервами.

Якщо балансовий та регулятивний капітал співвідносяться із певним типом активів або залежать від активів, то економічний капітал співвідноситься із ризиковим капіталом незалежно від наявних активів. Більше того, економічний капітал оснований на ймовірних оцінках потенціальних, майбутніх збитках і тому є більш упередженим і стратегічним показником адекватності капіталу.

Підсумовуючи, слід звернути увагу на відмінностях між регулятивним та економічним капіталом, які полягають у тому, що процес застосування економічного капіталу:

- створює стандартний і однорідний показник в рамках своєї організації, що дає змогу порівнювати як напрямки бізнесу так і види ризиків;
- відображає економічну реальність даного бізнесу тому, що вимірює реальний ризик;
- акцентує увагу на змінах в теперішній, справедливій вартості, а не на окремих оціночних показниках;
- охоплює всі види ризиків;
- є перспективним з огляду на часовий горизонт та довірчий рівень: має високу ступінь точності, тому що прив'язаний до конкретних, індивідуальних характеристик банку.

Отже, економічний капітал відрізняється як від балансового так і від регулятивного тим, що він безпосередньо зосереджується на ризику, який прогнозується та вимірюється установою, яка приймає цей ризик і оснований на утриманні достатнього рівня капіталу для відповідного рівня ймовірності втрат внаслідок реалізації ризиків, які приймає на себе установа, а не на структурі балансу та стратегії фінансування [5].

Стосовно, вітчизняної банківської практики в галузі управління ризиками, то в більшості банків налагоджені недостатньо чітко та якісно. Навіть запропоновані методи оцінки ризиків Базеля II потребують серйозних і комплексних зусиль банків та регулюючих органів до їх впровадження з метою розрахунку достатності капіталу, а не для цілей управління ризиками, а від так для розрахунку економічного капіталу.

Більше того, концепція економічного капіталу може ефективно працювати тільки за двох обставин: 1) ефективної системи регулювання та чітко окресленого дійового правового поля; 2) та наявності якісної бази даних у кредиторів.

Тому, НБУ як організатору та ініціатору процесу адаптації Базельських положень до вітчизняних умов необхідно вжити наступних заходів:

- оцінити ступінь готовності банківської системи до впровадження Базельських угод II;
- розробити та уточнити доцільність плану дій стосовно впровадження базельських вимог;
- підготувати відповідні зміни у законодавчу базу щодо впровадження нових методик розрахунку адекватності капіталу;
- розробити єдині підходи щодо методології управління ризиками, в.т.ч. внутрішньої оцінки;
- забезпечити постійний нагляд за виконанням банками Базельських вимог;
- впровадити розрахунок достатності капіталу, що перебуває під ризиком (економічного капіталу).

Список літератури:

1. Ільїн І.Є. *Управління ризиками в умовах глобальної фінансової кризи // Управління в кредитній організації.* – 2009. № 1. – С. 86-93.
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність» [Електронний ресурс] № 2121—III від 07.12.2000 р. - Режим доступу: www.rada.gov.ua.
3. Шипілов А. *Економічний капітал: можливості та обмеження: Матеріали конференції PRMIA (Москва, 19 червня 2006 р.) [Електронний ресурс].* Режим доступу: <http://www.prima.org>.
4. Carpio G., Klingebiel D. *Episodes of Systemic and Borderline Financial Crises.* - World Bank. - 2003.- P2.
5. *Total GDR 2006/World Bank Risk Reference Tables.*
6. Вяткин В. Н. *Базельский процесс : Базель-2 – управление банковскими рисками / В. Н. Вяткин, В. А. Гамза.* – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2007. – 191 с.
7. Вяткин В. Н. *Базельский процесс : Базель-3 – управление банковскими рисками / В. Н. Вяткин, В. А. Гамза.* – М. : ЗАО «Издательство «Экономика», 2012. – 236 с.
8. Гайда Н. *Капіталізація українських банків як показник інвестиційного клімату України / Н. Гайда // Банківська справа.* – 2005. – № 5. – С. 61–66.

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ОБЛІКУ АНАЛІЗУ ТА АУДИТУ

УДК 657.8:004

Владимир Васильович МУРАВСЬКИЙ

к.е.н., старший викладач кафедри обліку у виробничій сфері
Тернопільського національного економічного університету
вул. Львівська 11, м. Тернопіль, Україна. 46000
+380352490770, vavanm@gmail.com

ОБЛІКОВІ ФУНКЦІЇ В УМОВАХ КОМП'ЮТЕРНО-КОМУНІКАЦІЙНОЇ ФОРМИ ОБЛІКУ

Анотація

Стаття присвячено місцю та ролі облікових функцій в понятійному апараті теорії бухгалтерського обліку. Метою статті є критична оцінка наукових позицій щодо сучасного трактування місця інформаційної, контрольної, захисної, соціальної, організаційної та координаційної функції в системі управління підприємством та їх уточнення в умовах запровадження комп'ютерно-комунікаційної форми обліку.

Теоретичне осмислення окремих аспектів дослідження вимагало використання загальнонаукових методів: аналізу і синтезу. Цілісність дослідження забезпечують системний і структурно-функціональний підходи.

Інтегрована автоматизована система бухгалтерського обліку забезпечує моніторинг та ефективний контроль над бухгалтерським обліком і діяльністю підприємства. Досліджено поняття і роль облікових функцій в системі управління підприємством. Розглядаються сучасні аспекти та подаються напрями розвитку автоматизованого обліку і контролю у напрямку запровадження комунікаційних технологій. Досліджено переваги комп'ютерно-комунікаційної форми обліку щодо реалізації облікових функцій в діяльності підприємства. Уточнено інформаційну, контрольну, захисну (соціальну), організаційну та координаційну функцію обліку в умовах автоматизації облікових процесів. Подальші дослідження пов'язані з обґрунтуванням нових функцій та визначенню їх основних характеристик в умовах автоматизації обліку.

***Ключові слова:** облік; контроль; функції обліку; автоматизація; комунікаційні технології; комп'ютерно-комунікаційна форма обліку.*

Владимир Васильевич МУРАВСКИЙ

УЧЕТНЫЕ ФУНКЦИИ В УСЛОВИЯХ КОМПЬЮТЕРНО-КОММУНИКАЦИОННОЙ ФОРМЫ УЧЕТА

Аннотация

Статья посвящена месту и роли учетных функций в понятийном аппарате теории бухгалтерского учета. Целью статьи является критическая оценка научных позиций по современной трактовке места информационной, контрольной, защитной, социальной, организационной и координационной функции в системе управления предприятием и их уточнения в условиях внедрения компьютерно-коммуникационной формы учета.

Теоретическое осмысление отдельных аспектов проблемы требовало использования общенаучных методов: анализа и синтеза. Целостность исследования обеспечивают системный и структурно-функциональный подходы.

Интегрированная автоматизированная система бухгалтерского учета обеспечивает мониторинг и эффективный контроль над бухгалтерским учетом и деятельностью предприятия. Уточнено понятие и роль учетных функций в системе управления предприятием. Рассматриваются современные аспекты и подаются направления развития автоматизированного учета и контроля. Исследуются преимущества компьютерно-коммуникационной формы учета по реализации учетных функций в деятельности предприятия. Уточнено информационную, контрольную, защитную (социальную), организационную и координационную функцию учета в условиях автоматизации учетных процессов. Дальнейшие исследования связаны с обоснованием новых функций и определению их основных характеристик в условиях автоматизации учета.

Ключевые слова: учет; контроль; функции учета; автоматизация; коммуникационные технологии; компьютерно-коммуникационная форма учета.

Volodymyr Vasylovych MURAVSKYI

P.H.D, senior lecturer of department of the accounting in manufacturing,
Ternopil National Economic University,
Lvivska str. 11, Ternopil, Ukraine. 46000

ACCOUNTING FUNCTIONS IN COMPUTER-COMMUNICATION FORM OF BOOKKEEPING

Summary

The article focuses on place and role of accounting functions in the conceptual framework of accounting theory. The aim of the article is a critical assessment of the scientific viewpoint on the current interpretation of information, control, security, social, organizational and coordinating functions in the management of the company and their specification under the computer-communication accounting forms introduction.

Theoretical understanding of some question aspects is required to use the scientific methods: analysis and synthesis. The integrity of the study provides a systematic and structural-functional approach.

Integrated accounting information systems of economic entities guarantee fully completed accounting, monitoring and optimum control over accounting and enterprise activities. The concept and role of accounting functions in system management is specified. The author investigates ascending aspects and ways of development of automated accounting and control with communication technologies using. Benefits of computer-communication forms accounting for implementations accounting functions in the enterprise are present. Specified the information, control, protective (social), organization and coordination accounting function in the automation accounting processes. Further studies related to the justification the new functions and their basic descriptions in accounting automation.

Keywords: accounting; control; accounting functions; automation; communication technologies; computer-communication accounting form.

Постановка проблеми. Концептуальність наукових досліджень реалізується через обґрунтування фундаментальних понять, таких як мета, завдання, функції та принципи, що лежать в основі будь-якої системи. Функціональний підхід в процесі наукового пізнання облікових дисциплін передбачає виявлення комплексного впливу основоположного об'єкта системи обліку на внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства. Дослідження функцій, які

повинен виконувати бухгалтерський облік, дозволить окреслити його предметні межі, відокремити від інших наук та з'ясувати місце у системі управління підприємством. Через виділення облікових функцій можливо дослідити емпіричні зв'язки, закономірності розвитку та особливості функціонування системи обліку, яка перебуває під впливом сучасних тенденцій розвитку інформаційного суспільства та глобалізації економіки. Таким чином, відбувається реверсний вплив зовнішнього середовища на функції бухгалтерського обліку, які реалізуються в умовах застосування комп'ютерно-комунікаційної техніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд різних літературних джерел свідчить про наявність варіативності наукових поглядів щодо поняття «функції». Наприклад, Г.Г. Кірейцев зауважує, що «поглиблене вивчення поняття «функції» як у бухгалтерському обліку, так і в інших суміжних з обліком і управлінням галузях знань складають підґрунтя підвищення методологічного рівня обліку, ефективного використання його потенціалу» [1, с.112].

У політичній економії під функцією розуміють конкретну форму прояву сутності; в соціології – роль, яку виконує певний соціальний інститут або процес по відношенню до цілого; обов'язок, коло діяльності, повинність, місію. У математиці функція описує залежність однієї величини від іншої. У філософському розумінні основну увагу акцентовано на тому, що функція – це зовнішній прояв властивостей якогось об'єкту в даній системі відносин [2, с. 114]. Тлумачний словник української мови подає функцію як явище, яке залежить від іншого явища, що є формою його виявлення і змінюється відповідно до його зміни [3, с.1552].

В Економічній енциклопедії «функція» (лат. Function – виконання, здійснення) визначається як зовнішній вияв якісних і сутнісних властивостей об'єкта у системі відносин; відношення двох і більше об'єктів або залежність одного з них від іншого, за яких зміна одного з них зумовлює зміну іншого; взаємовідносини між різними об'єктами, явищами, процесами – з'ясування залежностей між ними; роль певного економічного або соціального інституту, їх призначення; обов'язки окремого суб'єкта або групи суб'єктів, коло їх діяльності [3, с. 525]. Підсумовуючи, можна визначити, що функція – це конкретизація призначення об'єкта дослідження, завдань, які він виконує. Проте, дослідження функцій економічних систем, до яких відноситься бухгалтерський облік, залишається поза увагою науковців, які займаються дослідженням особливостей автоматизації обліково-контрольних процедур.

Постановка проблеми. Розвиток сучасних технологій не міг залишитися поза увагою науковців, які збалансовано виділяють як переваги, так й недоліки в автоматизованій реалізації інформаційної, контрольної, захисної, соціальної, організаційної та координаційної функції. **Метою статті** є критична оцінка наукових позицій щодо сучасного трактування місця облікових функцій в системі управління підприємством та їх уточнення в умовах запровадження комп'ютерно-комунікаційної форми обліку. Предметом дослідження є облік і контроль діяльності підприємства в умовах запровадження комп'ютерно-комунікаційної техніки. Об'єктом виступають облікові функції, на реалізацію яких впливають сучасні умови діяльності підприємств, організаційні чинники автоматизації діяльності, інформаційні потреби фахівців з обліку та управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання комп'ютерно-комунікаційної техніки впливає на інформаційну функцію обліку, реалізація якої потребує чіткої регламентації інформаційних потоків на підприємстві. Стандартизація та співставність аналітичних та синтетичних даних, а також звітних показників досягається за рахунок формалізації інформаційних процедур з метою їх подальшої автоматизації. Автоматизація обліку мінімізує інформаційний хаос через потребу його послідовної алгоритмізації. Запровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій призводить до зростання важливості комунікацій між суб'єктами обліку. Комунікації покладені в основу облікової системи на підприємстві, що разом з процесами збору і обробки інформації окреслюють інформаційне середовище підприємства. Інформаційні зв'язки пов'язують систему обліку з системою менеджменту через інформування керівництва різних ієрархічних рівнів про діяльність підприємства. Забезпечення

ефективних комунікацій передбачає своєчасне передавання інформації між відправником та адресатом, що в умовах перенесення в економічну площину співпадає з першочерговою метою бухгалтерського обліку.

Більшість з негативних сторін застосування комп'ютерно-комунікаційної техніки пов'язане з недосконалістю програмного забезпечення та консервативністю теорії бухгалтерського обліку. Наприклад, Я.П.Іщенко наголошує, що на багатьох підприємствах існує критична кількість локальних програмних продуктів, що використовуються різними підрозділами підприємства, при цьому виникає величезна ймовірність помилки, пов'язаної із людським фактором при перенесенні даних із однієї системи в іншу [5, с.52]. Проте, необхідно зауважити, що важливим напрямком подальшого розвитку сучасних програмних продуктів є можливість інформаційної синхронізації у напрямку вільного прямого та зворотного інформаційного обміну. Уже зараз програми для автоматизації обліку наділені функціями збереження проміжних та кінцевих даних у формі транзитних або нейтральних електронних документів, які можуть бути використані іншими програмними продуктами.

В.А. Нехай та В.П. Гаврилюк вважають, що за умов використання паперових форм первинних документів у працівників є чітка регламентація внесення виправлень як у первинні документи, так і у реєстри обліку, що сприяє реалізації контрольної функції обліку. Однак, на думку науковців, при автоматизації обліку контроль спрямовується на обмеження втручання в комп'ютерну програму ззовні, але не передбачає можливості перевірки часових параметрів здійснених коригувань в первинні документи та реєстри обліку [6, с.34]. Зважаючи на функціональні можливості сучасних програмних продуктів щодо ведення архіву усіх змін в інформаційній базі системи обліку, вважаємо позицію науковців щодо негативних сторін автоматизованої реалізації контрольної функції дещо застарілою. Часовий та ієрархічний перелік усіх інформаційних процедур з відображенням відповідальних виконавців фіксується у відповідному журналі, виправлення в якому неможливі. Таким чином нівелюється можливість коригувань для маніпулювання обліковою інформацією, що забезпечує належне виконання контрольної функції автоматизованого обліку.

Також більшість науковців при висвітленні питань організації автоматизованого обліку розробляють організаційні рекомендації без врахування сучасних комп'ютерно-комунікаційних технологій. Зокрема, актуальність втратили дослідження розмежування понять механізації, комп'ютеризації та автоматизації обліку та їх місця в організації облікової діяльності на сучасних підприємствах. Засоби механізації обліку та персональні комп'ютери для спрощення математичних обчислень уже давно не використовуються в практичній діяльності фахівців з обліку та менеджменту. Розрізнена автоматизація окремих ділянок облікової роботи без забезпечення інформаційних комунікацій між працівниками зменшує ефективність автоматизованого обліку та не сприяє формуванню загального інформаційного середовища підприємства.

Ще до сьогодні обґрунтовується доцільність виділення трьох підходів до організації автоматизованого обліку: часткової комп'ютеризації, пристосування форми обліку до використання персональних комп'ютерів та повної зміни методичних прийомів обліку [7, с. 61]. На більшості підприємств в умовах комп'ютерно-комунікаційної форми обліку, яка доволіно масштабується, немає необхідності у виборі між трьома організаційними варіантами автоматизації обліку. Незважаючи на розмір підприємства та перелік ділянок облікової роботи, що потребують удосконалення, реалізується найбільш комплексний з погляду автоматизації варіант. Тобто, за потреби лише часткового використання комп'ютерів в обліку, підприємству доцільно врахувати можливість зростання масштабу діяльності та майбутнього розширення переліку облікових процедур, що підлягатимуть автоматизації, та вибрати комплексний підхід до організації обліку.

За критерієм комплексності організації обліку доцільно виділяти автоматизацію хаотичну, за ділянками, за напрямками, загальну, як складову автоматизованої системи управління.

Хаотична автоматизація передбачає встановлення декількох різних програмних продуктів для обробки вибіркового масиву облікової інформації, що не дозволяє налагодити передачу облікової інформації про факти господарської діяльності з місця їх документування, інвентаризаційної перевірки в бухгалтерію для подальшої обробки. Відсутні також можливості автоматизованого узагальнення інформації з метою формування звітних показників.

Схожа ситуація має місце і з організацією автоматизованого обліку за ділянками (необоротних активів, дебіторської заборгованості, заробітної плати) та напрямками (постачання, виробництво, збут, інвестиції), які лише епізодично охоплюють діяльність підприємства. Хоча такі підходи до організації обліку передбачають попереднє моделювання бізнес-процесів підприємства з метою підвищення їх ефективності, проте не сприяють реалізації комунікативних зв'язків для формування узагальнених показників в автоматизованому режимі.

Тому, в умовах запровадження комп'ютерно-комунікаційної форми обліку ефективною буде лише загальна автоматизація обліково-контрольних процесів, які відповідатимуть сучасним вимогам оперативності, повноти, достовірності, економічності та невисокої трудомісткості обробки інформації. Проте, ефективною така система обліку може бути лише за умов організації належних комунікаційних зв'язків з системою управління. Якщо через організаційні чи технічні можливості реалізувати комунікації неможливо, то варто вибрати інших підхід. Оскільки функціонування обліку без автоматизованого обміну інформацією з управлінням може перетворитися на самотету, що спричинить деградаційні тенденції, то високоефективним буде вибір способу організації обліку – «обліку як складової частини автоматизації управління».

Найбільш сучасні програмні продукти дають можливість масштабованості, що без значних додаткових витрат дозволяє використовувати їх для автоматизації обліку на різних за розміром підприємствах. Таким чином, в найближчому майбутньому доцільно відкоригувати класифікацію комп'ютерних програм для автоматизації обліку, які на сьогодні поділяються на домашні бухгалтерії, міні-бухгалтерії, універсальні програми, бухгалтерські комплекси, локальні автоматизовані робочі місця та корпоративні інформаційні системи [8, с.194]. Залишаться лише домашні бухгалтерії для автоматизованого підрахунку основних показників діяльності для ведення обліку домогосподарствами та корпоративні інформаційні системи, які досить часто проектуються під індивідуальні організаційні особливості підприємства і дають можливість автоматизувати усю діяльність великих корпоративних структур. Інші програмні засоби, які відрізнялися за обсягом автоматизації обліку, набудуть рис універсалізації та масштабованості. Вони будуть об'єднані в єдину групу і використовуватимуться на усіх підприємствах за винятком домашніх господарств та складних об'єднань господарюючих суб'єктів.

Завдяки налагодженню ефективних комунікацій між системою обліку та користувачами облікової інформації проявляється захисна функція. Підтримуючи думку Н.Г. Ципаркова [9, с. 31], необхідно зауважити, що під захисними функціями бухгалтерського обліку слід розуміти здатність системи бухгалтерського обліку адекватно відображати факти незаконної господарської діяльності і своєчасно на них реагувати. Захисна функція проявляється через протекцію інтересів не лише власника підприємства, але й суспільства. Важливим аспектом реалізації соціальної функції є забезпечення вільного та повного доступу населення до облікових показників, що в сучасних умовах науково-технічного прогресу покладається на комунікаційні технології. Саме завдяки розвитку мережі інтернет забезпечується дистанційність та комунікаційна зручність в ознайомленні фізичних та юридичних осіб з діяльністю підприємства.

Окрім того, застосування комп'ютерно-комунікаційної техніки призводить до трансформації наукових поглядів стосовно облікової функції координування, яку традиційно пов'язують з раціональним поділом праці в бухгалтерії через виділення автоматизованих

робочих місць бухгалтерів. На сьогодні застосування локальних автоматизованих робочих місць уже втратило свою актуальність у зв'язку з неможливістю організації ефективних комунікацій між обліковими працівниками. Формування структури автоматизованих робочих місць фахівців з формалізованим описом регламентованих потоків облікової інформації від одного АРМу до іншого можна вважати архаїзмом. В умовах комп'ютерно-комунікаційної форми обліку уся необхідна інформація знаходиться в базі даних, доступ до якої у режимі діалогу мають облікові та управлінські працівники. Фахівець самостійно визначає, яка облікова інформація йому потрібна і в межах дозволеного доступу до неї може приймати необхідні управлінські рішення. Окрім того, декілька бухгалтерів можуть почергово працювати на одному персональному комп'ютері або робота над одним проектом може спільно виконуватися з багатьох територіально-віддалених робочих місць, що руйнує традиційні організаційні структури АРМів. В таких умовах можна говорити лише про структуру облікового та управлінського апарату із закріпленням доступного переліку інформації та функціональних обов'язків кожного з працівників. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на функції обліку можна відобразити на рис. 1.

Рис. 1. Уточнення облікових функцій в комп'ютерно-комунікаційній формі обліку
[Розроблено автором]

Висновки та подальші дослідження. Отже, використання комп'ютерно-комунікаційної техніки в бухгалтерському обліку потребує перегляду та уточнення облікових функцій у напрямку організації ефективного інформаційного обміну, забезпечення належного контролю за діяльністю підприємства та дистанційної передачі інформації усім зацікавленим користувачам через мережу інтернет. Запровадження комп'ютерно-комунікаційної форми обліку на підприємстві висуває на перше місце серед організаційних чинників комунікаційні зв'язки. Реалізація ефективних комунікацій призводить до зміни традиційних підходів щодо організації обліку у напрямку перегляду структури АРМів фахівців та комп'ютерних програм, пов'язаних з ними. Водночас, науковцями виділяються й інші нові облікові функції, відмінні від традиційних, що потребує продовження наукових досліджень у напрямку дослідження впливу на них запровадження комп'ютерно-комунікаційного форми обліку.

Список літератури:

1. Кирейцев Г.Г. *Функции учета в механизме управления сельскохозяйственным производством* / Г.Г. Кирейцев. – Киев: Изд-во УСХА, 1992. – 240 с.
2. Орлов І.В. *Функції бухгалтерського обліку та їх розвиток* / І.В. Орлов. – Вісник Житомирського державного технологічного університету. – Серія Економічні науки. – № 1 (59). – 2012. – С. 114-116.
3. *Економічний енциклопедичний словник: у двох томах. Т. 2* / За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Видавництво «Світ», 2006. – 568 с.
4. Бусел В.Т. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. – Київ, Ірпінь. – Перун, 2005. – 1728 с.
5. Іщенко Я.П. *Централізація функції обліку в інтегрованих корпоративних підприємницьких структурах* / Я.П. Іщенко. – «Економічні науки». – Серія «Облік і фінанси». – Випуск 8 (29). – Ч. 2. – 2011. – С. 52-56.
6. Нехай В.А. *Оцінка використання контрольної функції бухгалтерського обліку в комп'ютерних системах обробки інформації* / В.А. Нехай, В.П. Гаврилук. – Вісник Чернігівського державного технологічного університету – «Економічні науки» – Чернігів: ЧДТУ, 2010. – № 44. – 32-35 с.
7. Нетикша О. *Організація служби внутрішнього аудиту та її роботи на підприємстві* / О. Нетикша // *Бухгалтерський облік і аудит*. – К., 2004. – № 7. – С.61-65.
8. Сава А.П. *Проблеми і перспективи застосування облікових комп'ютерних технологій в управлінні аграрними підприємствами* / А.П. Сава. – *Всеукраїнський науково-виробничий журнал «Сталий розвиток економіки»*. – Облік, аналіз і аудит. – № 3. – С.193-198.
9. Цыпарков Н.Г. *Судебная бухгалтерия в схемах* / Н.Г. Цыпарков. – Минск, ПТЧУП «Молодежное», 2003. – 100 с.

Олег Антонович ШЕВЧУК

к.е.н., старший викладач кафедри обліку у виробничій сфері
Тернопільського національного економічного університету
вул. Львівська 11, м. Тернопіль, Україна. 46000
+380977207139, ikaf@ukr.net

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКУ ФІНАНСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ОСНОВІ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Анотація

Стаття присвячена проблемам удосконалення теоретичних положень та методики бухгалтерського обліку фінансової діяльності на основі міжнародного досвіду.

Досліджено тенденції розвитку та проблеми ефективного управління фінансовими ресурсами методами бухгалтерського обліку. Визначено, що важливою складовою управління фінансовою діяльністю підприємств є організація та ведення бухгалтерського обліку. У світовій практиці фінансовий результат визначають за певним видом діяльності та розглядають його з позиції, чи отриманий він у результаті звичайної чи надзвичайної діяльності. Для раціональної побудови обліково-аналітичної системи на підприємстві запропоновано аналітичні субрахунки для обліку резервів фінансової діяльності.

Для формування фінансової стратегії запропоновано модель, цільовою функцією якої розглядається функція корисності. Максимізація запропонованої функції корисності при заданих обмеженнях на змінні стану загальних економічних показників і цілей управління дає можливість визначити оптимальну фінансову стратегію.

Ключові слова: облік, фінансова діяльність, методи обліку, управління, фінансування.

Олег Антонович ШЕВЧУК

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТА ФИНАНСОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ НА ОСНОВЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА

Аннотация

Статья посвящена проблемам совершенствования теоретических положений и методики бухгалтерского учета фінансової діяльності на основе международного опыта.

Исследованы тенденции развития и проблемы эффективного управления финансовыми ресурсами методами бухгалтерского учета. Определено, что важной составляющей управления фінансової діяльністю підприємств является организация и ведение бухгалтерского учета. В мировой практике финансовый результат определяют по определенному виду деятельности и рассматривают его с позиции, получен он в результате обычной или чрезвычайной деятельности. Для рационального построения учетно-аналитической системы на предприятии предложено аналитические субсчета для учета резервов фінансової діяльності.

Для формирования фінансової стратегії предложена модель, целевой функцией которой рассматривается функция полезности. Максимизация предложенной функции полезности при заданных ограничениях на переменные состояния общих показателей и целей управления дает возможность определить оптимальную фінансовую стратегію.

Ключевые слова: учет, фінансової діяльності, методы учета, управления, финансирование..

Oleg Antonovych SHEVCHUK

P.H.D, senior lecturer of department of the accounting in manufacturing,
Ternopil National Economic University,
Lvivska str. 11, Ternopil, Ukraine. 46000

IMPROVING ACCOUNTING OF FINANCIAL ACTIVITIES BASED ON INTERNATIONAL EXPERIENCE

Summary

This article is devoted to the problems of improvement of theoretical positions and methods of accounting of financial activities based on international experience.

The tendencies of development and problems of effective financial management methods accounting books. Determined that an important part of financial management is the organization of enterprises and accounting. In the world financial result determined by the specific activity and consider it from the standpoint of whether it was obtained as a result of normal or emergency operations. For rational construction accounting and analytical systems in the enterprise proposed analytical subaccounts for reserves accounting financial activities.

For generate financial strategy proposed model, the target function in question utility function. Maximizing the proposed utility function under the given constraints on the state variables of general economic indicators and management objectives makes it possible to determine the optimal financial strategy.

Keywords: *accounting, finance, accounting methods, management, financing.*

Постановка проблеми. Потреба посилення фінансової діяльності підприємств спричиняє процеси реформування української економіки для сприяння управління підприємством, адаптацією до міжнародного середовища. При цьому, важливим є облікове забезпечення фінансової діяльності. Формування належної інформації, пошук нових методів її відображення дозволить підвищити якість управління фінансовими ресурсами, конкурентоспроможністю, фінансовою стійкістю підприємств.

Доцільно більш детально висвітлити проблеми забезпечення інформацією фінансового менеджменту, з висвітленням зарубіжної практики, зокрема, питання обліку фінансової діяльності. Як дослідив Т.Е. Белялов [2], з розвитком ринкових відносин в Україні виникло багато нових способів фінансування, наприклад, емісія акцій, прискорена амортизація, розширились можливості нових форм залучення коштів. Вітчизняні підприємства втратили колишні джерела фінансування (державна підтримка). Водночас джерела, які широко використовуються компаніями у країнах із розвинутою ринковою економікою, майже недоступні для вітчизняних підприємств через високу вартість залучення коштів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення фінансових процесів, специфіку їх розвитку на основі міжнародного досвіду зробили вітчизняні вчені: О.М. Бандурка, Я.В. Воловець, А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, В.І. Довгалюк, І.В. Зятковський, С.В. Мочерний, К.А. Пріб, А.М. Поддєрьогін, О.О. Терещенко, Г.І. Філіна та ін. Серед зарубіжних авторів: З. Боді, П. Друкер, С. Майєрс, Г. Марковіц, Д. Найт, М. Портер, Дж. Робертс, А. Ругман, М. Шоулз та ін.

Науковцями розкрито вагомість проблеми, її систему та взаємозв'язки, проте, зважаючи на зміни економічного середовища та методів фінансової діяльності, питання облікового відображення завжди актуальні, оскільки необхідно враховувати сучасні тенденції розвитку міжнародної фінансової та облікової науки для вирішення завдань інформаційного забезпечення управління.

Постановка завдання. Метою статті є науково-прикладне обґрунтування теоретичних положень і розробка рекомендацій щодо удосконалення методичних засад обліку фінансової

діяльності на основі міжнародного досвіду на вимоги управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. За умов перманентного реформування вітчизняної системи обліку питання відображення фінансової діяльності належать до пріоритетних. Як зазначає В.М. Жук [7, с. 6], у сучасному інформаційному світі бухгалтерський облік, як найдавніша інформаційна система, переживає період «перезавантаження», пошуку нових ідей та затребуваності. В розвинутих країнах упереджується концепція сприйняття бухгалтерської системи як важливого елемента національної безпеки та дієвого фактора економічної експансії на ринки країн третього світу. Інші дослідники, серед яких – В. Г. Андреева [1, с. 7], розкривають значення синтезу системи діагностики управління фінансовою системою.

Важливою складовою управління фінансовою діяльністю підприємств є організація та ведення бухгалтерського обліку. У світовій практиці фінансовий результат визначають за певним видом діяльності та розглядають його з позиції, чи отриманий він у результаті звичайної чи надзвичайної діяльності. У низці країн розробляються стандарти обліку, наприклад, у США – Загальноприйняті принципи обліку (Generally Accepted Accounting Principles - GAAP), у Великій Британії - Положення про стандарти ведення обліку (Statements of Standard Accounting Practice - SSAP) [6]. Національні правила, які регулюють форми ведення обліку, істотно різні. Однак можна виділити групи країн, які дотримуються схожих підходів до побудови систем обліку. Однією із найпоширеніших є трьохмодельна класифікація облікових систем господарських операцій, яка включає в себе:

- англо-американську модель, яка використовується у Великій Британії, США, Нідерландах, Канаді, Австралії та інших країнах;
- континентальну модель, що застосовується в Австрії, Франції, Італії, Швейцарії, Німеччині, деяких інших країнах;
- південноамериканську модель, яка використовується у Болівії, Бразилії, Аргентині й інших країнах.

Англо-американська модель орієнтована на облік і задоволення запитів інвесторів, що обумовлено високорозвиненим ринком цінних паперів і відсутністю законодавчого регулювання обліку за стандартами. Модель має високий рівень гнучкості облікової системи й розрахована на високий освітній рівень як бухгалтерів, так і користувачів фінансової інформації.

Континентальна модель відрізняється законодавчим регулюванням обліку, тісними зв'язками підприємств із банками, які є основними джерелами капіталу, орієнтацією обліку на задоволення запитів системи державного оподаткування й макроекономічного регулювання та консерватизмом облікової політики. Особливістю південноамериканської моделі, на думку авторів посібника бухгалтерського обліку у зарубіжних країнах за ред. Ф.Ф. Бутинця [3], вважається орієнтація методики обліку на високий рівень інфляції.

В основу оцінки фінансової вартості акціонерного капіталу покладено два принципи. Перший стосується необхідності врахування до суми очікуваного прибутку величини ризику грошових потоків, другий – долучення до кожного з джерел грошових потоків, що оцінюється, норми дисконтної ставки. У класичному варіанті визначення фінансової вартості капіталу здійснюють двома методами:

1. Методом капітального бюджетування, коли визначають середньозважену вартість очікуваного доходу на інвестиції (WARR- weighted average required return);

2. Шляхом визначення скоригованої поточної вартості, тобто суми очікуваного доходу мінус відсоток на капітал як «компенсація за очікування» (APV – adjusted present value).

Із використанням цих підходів, на думку Я. Голубка [5], в бухгалтерському обліку слід розрізняти як окремі об'єкти фінансової діяльності, що утримуються для одержання прибутку, контролю та інших вигод, і фінансові активи, що придбані з метою подальшого продажу. Тому

норми і правила, визначені П(С)БО 12, стосуються всіх підприємств, крім бюджетних установ і професійних торговців цінними паперами.

Фінансові активи, що придбані й утримуються для подальшого продажу, хоч й віднесені за П(С)БО до інвестицій, доцільно відображати в обліку як товар. Дохід від таких інвестицій формується від різниці в ціні (продажу і купівельної), а не за рахунок ринкових механізмів інвестування (дивідендів, відсотків, приросту капіталу).

Потребує більш чіткого розмежування в обліку і звітності інформація щодо визначення результатів за окремими видами діяльності, зокрема, доходів, видатків і результатів видів діяльності. В обліку на рахунках 7 і 9 класів достатньо чітко представлені доходи, витрати операційної і фінансової діяльності. Облік цих видів діяльності передбачено вести на відповідних рахунках і відображати у звітності у складі таких же видів доходів і витрат.

Наприклад, для обліку інвестиційної діяльності вченими визначено ряд проблем, зокрема, в обліку витрат. Відомо, що для них передбачено рахунки: 96 «Втрати від участі в капіталі» збитки від інвестицій в асоційовані, дочірні підприємства, від спільної діяльності; 97 «Інші витрати», де відображається собівартість реалізованих фінансових інвестицій, необоротних активів, майнових комплексів, а також уцінка, списання необоротних активів, втрати від неопераційних курсових різниць. При цьому рахунок 97 за економічним змістом, структурою субрахунків після виключення з нього страхової діяльності призначений тільки для обліку витрат і втрат, пов'язаних з інвестиційною діяльністю. Зважаючи на це, як вказують дослідники С.М. Буханцов, Е.С. Гейер, його доцільно назвати «Витрати інвестиційної діяльності», а субрахунок 977 – «Інші витрати інвестиційної діяльності».

Вимагає відповідного уточнення й рахунок для обліку кінцевих фінансових результатів. У зв'язку з цим субрахунок 793, на якому формуються кінцеві фінансові результати від інвестицій, пропонується назвати «Результат інвестиційної діяльності».

Для ведення фінансової діяльності дуже важливим є вчасне обслуговування процесу відтворення фінансовими ресурсами. У цьому зв'язку заслуговує на увагу резервування. За дослідженнями І.М. Вигівської [4], резервування є економічною операцією забезпечення майбутніх витрат і платежів як фонду спеціального призначення у вигляді високоліквідних активів, що створюються суб'єктом господарювання за рахунок власних джерел фінансування для покриття зобов'язань з невизначеними часом або сумою погашення.

У переліку запропонованих цим автором резервів, на увагу заслуговує резерв комерційних ризиків, який формується за рахунок віднесення витрат на його створення на собівартість виробництва та може мати будь-яке цільове спрямування. Виходячи з цього, нами запропоновано субрахунки резервування витрат фінансової діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Пропоновані субрахунки створення резерву витрат фінансової діяльності

479	Резерв відшкодування комерційних ризиків	Створюється для покриття втрат від виробничих, майнових ризиків, ризиків продажу, недостатнього та несвоєчасного розвитку
4710	Резерв майбутніх витрат і платежів	Формується за рахунок включення витрат на його створення до собівартості виробництва, може мати будь-яке цільове спрямування
953	Резерв фінансових витрат	Створюється для покриття ймовірних фінансових витрат

Для здійснення господарської діяльності підприємства формують активи, які, згідно Інструкції по використанню Плану рахунків [8], та П(С)БО [9], мають принести очікувану економічну вигоду в майбутньому. Така вигода, що пов'язується з використанням активу – це потенціал, який прямо чи опосередковано входить у потік грошових коштів чи їхніх

еквівалентів. Активи підприємства, відображені в балансі, за змістом є основними й оборотними засобами і реальним капіталом, який використовується для забезпечення господарської діяльності. Пасив, з даної точки зору, як зазначає Т.Е. Беялов [2], відображає джерела фінансування цього капіталу, тобто боргові зобов'язання за реальний капітал, яким підприємство розпоряджається на даний момент. Ці зобов'язання забезпечуються:

- корпоративними цінними паперами;
- кредиторською заборгованістю;
- зобов'язаннями перед банками;
- зобов'язаннями за розрахунками з бюджетом;
- зобов'язаннями за розрахунками з оплати праці.

Оскільки джерела фінансового забезпечення досить різноманітні, підприємства через систему фінансового менеджменту мають проаналізувати усі їх складові для прийняття рішення щодо доцільності застосування конкретних джерел при фінансуванні господарської діяльності. При цьому важливим є аналіз обмежень при використанні обраного способу фінансування, своєрідні точки контролю та індикатори ризику. З теоретичної точки зору, на нашу думку концепція структури капіталу підприємства є основою для вибору стратегічного напрямку розвитку фінансів і фінансового управління у підприємстві, саме на нього покладається завдання забезпечити зростання ринкової вартості.

Нині основна проблема полягає у відсутності стрункої наукової методології у законодавчо затвердженому порядку відображення фінансової діяльності на рахунках обліку та методики їх економічного аналізу. Тому облік об'єктів видів діяльності характеризується недостатнім методичним забезпеченням, зокрема не розроблено методичних рекомендацій з відображення на рахунках обліку і в облікових регістрах витрат, доходів і фінансових результатів такої діяльності. Інформація про витрати розпорошена на різних рахунках бухгалтерського обліку (класу 1 та 9), що ускладнює визначення вартості кожного етапу робіт, зокрема за капіталізацією фінансових відсотків і формування загальної суми цих витрат.

Відсутня внутрішня звітність, яка б у систематизованому вигляді надавала інформацію для оперативного управління витратами процесів фінансової діяльності. Таким чином, раціональна організація бухгалтерського обліку та економічного аналізу витрат діяльності, включаючи вибір облікової методики, що відповідає особливостям підприємства, мають створити необхідні умови для розширення, прискорення й підвищення ефективності процесів фінансової діяльності.

Доцільно відзначити, що всі показники фінансового стану підприємства перебувають у взаємозв'язку та взаємозумовленості. Таким чином оцінка реального фінансового стану підприємства можлива лише за умови використання певної системи показників з урахуванням впливу різних факторів в залежності від видів діяльності.

Висновки та подальші дослідження. Для формування фінансової стратегії пропонується модель, цільовою функцією якої розглядається функція корисності. Максимізація запропонованої функції корисності при заданих обмеженнях на змінні стану загальних економічних показників і цілей управління дає можливість визначити оптимальну фінансову стратегію. Гнучкість системи фінансового оцінювання і регулювання дозволяє за допомогою визначеної фінансової стратегії формувати й реалізовувати скориговані плани, в тому числі й формувати стратегію фінансової діяльності на перспективу.

Таким чином фінансова модель, розроблена за обліковими показниками, спрямована на вирішення завдань діяльності підприємства. Цим завданням підпорядковуються й організація фінансових відносин і процеси руху та розміщення фінансових ресурсів, порядок формування розподілу та перерозподілу доходів і спрямованість окремих фінансових витрат.

Список літератури:

1. Андреева В. Г. Синтез системи діагностики управління фінансовою діяльністю підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємством» / В. Г. Андреева. – Донецьк, 2004. – 16 с.
2. Белялов Т. Е. Механізм управління фінансовою діяльністю підприємств корпоративного типу / Т. Е. Белялов. – К., 2012. – 215 с.
3. Бутинець Ф. Ф., Бухгалтерський облік у зарубіжних країнах / Ф. Ф. Бутинець, Л. Л. Горецька / навч. посіб. [для студ. вищих навч. зал. спец. 7.050106 «Облік і аудит»] – Житомир: ПП «Рута», 2008. – 544 с.
4. Вигівська І. М. Проблеми трактування понять "фонд", "резерв", "оціночний резерв", "регулятив", "забезпечення" [Електронний ресурс]. – / І. М. Вигівська. – Джерело доступу: www.kntu.kx.ua/doc/zb_18_1_/09.pdf.
5. Голубка Я. Моделі співіснування бухгалтерського обліку [Електронний ресурс] / Я. Голубка. – Джерело доступу: nbuv.gov.ua/portal/Soc.../EC210_08.pdf.
6. Гуцаленко Л. В. Методологічні основи обліку прибутків у міжнародних облікових стандартах [Електронний ресурс] / Л. В. Гуцаленко. – Джерело доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc../120.pdf.
7. Жук В. М. Предмет та об'єкти бухгалтерського обліку сільськогосподарської діяльності [Електронний ресурс] / В. М. Жук. – Джерело доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc... 2Z15.pdf.
8. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом Міністерства фінансів України від 30.11.99 р. № 291 // Бухгалтерський облік і аудит. – 2000. – № 1. – С. 14 – 64.
9. Ліга Закон, 2011. Портал [Електронний ресурс]. - Джерело доступу: <http://www.ligazakon.ua>.

НАШІ АВТОРИ

АДАМИК Богдан Петрович	к.е.н., доцент, декан факультету банківського бізнесу, Тернопільського національного економічного університету
БОГАЧ Юрій Аркадійович	к.е.н., доцент кафедри державного і муніципального управління, Тернопільського національного економічного університету
БОРИСОВА Людмила Петрівна	к.е.н., доцент кафедри прикладної економіки Одеського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі
БОРИСОВА Тетяна Михайлівна	к.е.н., доцент, доцент кафедри промислового маркетингу Тернопільського національного технічного університету, імені Івана Пулюя
БУЛАТ Катерина Валеріївна	магістр спеціальності «Економічна теорія», Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
ВЛАДИМИР Ольга Михайлівна	к.е.н, доцент кафедри менеджменту інноваційної діяльності та підприємництва Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя
ГАЛАПУП Лілія Олегівна	аспірант кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету
ГУЦУЛ Інна Анатоліївна	викладач кафедри податків і фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
ЗАКЛЕКТА- БЕРЕСТОВЕНКО Олена Святославівна	к.е.н., доцент, кафедри податків і фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
ЗВАРИЧ Роман Євгенович	к. е. н., доцент, доцент кафедри міжнародної економіки Тернопільського національного економічного університету
КАШТЕЛЯН Анастасія Петрівна	здобувач кафедри державного і муніципального управління Тернопільського національного економічного університету
КЕКІШ Ігор Петрович	викладач кафедри податків і фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
КЛАПКІВ Любов Михайлівна	к.е.н., старший викладач кафедри фінансів Київського національного торгово-економічного університету
КЛАПКІВ Юрій Михайлович	к.е.н. старший викладач кафедри міжнародних фінансів та глобальної економіки ім. С.І.Юрія, Тернопільського національного економічного університету

КНЕЙСЛЕР Ольга Володимирівна	д.е.н., доцент, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування Тернопільського національного економічного університету
КОВАЛЕНКО Євген Володимирович	заступник директора департаменту міжнародної освіти Сумський державний університет
КОВАЛЬ Віктор Васильович	к.е.н., доцент кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту Одеського інституту фінансів Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі
КОПИЛОВА Ольга Володимирівна	к.е.н., доцент кафедри економічної теорії та історії економічної думки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
КОЦУР Андрій Семенович	к.е.н., доцент кафедри Управління персоналом і регіональної економіки Тернопільського національного економічного університету
КРИВОКУЛЬСЬКА Наталія Михайлівна	к.е.н., доцент кафедри державного і муніципального управління, Тернопільського національного економічного університету
МАЛАХОВА Олена Леонідівна	к.е.н., доцент кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету
МАРШАЛОК Тарас Ярославович	к.е.н., доцент, кафедри податків і фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
МУРАВСЬКИЙ Владимир Васильович	к.е.н., старший викладач кафедри обліку у виробничій сфері Тернопільського національного економічного університету
НОВАЦЬКА Катерина Михайлівна	студентка IV курсу факультету банківського бізнесу Тернопільського національного економічного університету
ОСТАПЧУК Вікторія Олександрівна	заступник міського голови з питань діяльності виконавчих органів ради
ПЕТЕЙЧУК Мар'яна Іванівна	студентка 5 курсу спеціальності управління персоналом та економіки праці, Тернопільського національного економічного університету
ПЕТРУК Інна Павлівна	аспірантка кафедри державного і муніципального управління, Тернопільського національного економічного університету
ПЧУГІНА Юлія Валеріївна	к.е.н., доцент, Одеського національного університету ім.І.І.Мечникова
ПОСТНІКОВ Володимир Станіславович	к.е.н., старший викладач кафедри державного і муніципального управління Тернопільського національного економічного університету
ПРУСЬКИЙ	к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних фінансів та

Олександр Станіславович	глобальної економіки ім. С.І. Юрія Тернопільського національного економічного університету
ПУШКАР Зоряна Михайлівна	к.г.н., доцент кафедри управління персоналом і регіональної економіки, Тернопільського національного економічного університету
РУДАН Віталій Ярославович	викладач, аспірант кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету
СЕМОТЮК Лілія Романівна	аспірант кафедри економіки підприємств і корпорацій Тернопільського національного економічного університету
СИДОРОВИЧ Олена Юріївна	к.е.н., доцент кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
СТАРЧЕНКО Людмила Володимирівна	к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки та бізнес-адміністрування Сумський державний університет
ТИМКІВ Андрій Олександрович	к.е.н., ст. викладач кафедри банківського менеджменту та обліку Тернопільського національного економічного університету
ТКАЧИК Федір Петрович	к.е.н., ст. викладач кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
ФЕДОРОВИЧ Ірина Михайлівна	аспірант кафедри фінансів суб'єктів господарювання та страхування Тернопільського національного економічного університету
ФІЛЬО Марія Михайлівна	к. е. н., ст. викладач кафедри податків та фіскальної політики Тернопільського національного економічного університету
ЧАЙКОВСЬКА Іванна Ярославівна	студентка 5 курсу факультету фінансів Тернопільського національного економічного університету,
ЧАЙКОВСЬКИЙ Ярослав Іванович	к.е.н., доцент, доцент кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету,
ШЕВЧУК Антон Михайлович	аспірант кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування Тернопільського національного економічного університету
ШЕВЧУК Ірина Антонівна	здобувач кафедри фінансово-економічної безпеки Тернопільського національного економічного університету
ШЕВЧУК Олег Антонович	к.е.н., старший викладач кафедри обліку у виробничій сфері Тернопільського національного економічного університету

Випуск 21
2014 рік

ISSN 1818-2682
Збірник наукових праць
молодих вчених
Тернопільського національного
економічного університету

НАУКА МОЛОДА

До 50-річчя Тернопільського національного економічного університету

Підписано до друку 29.10.2014.
Формат 60x 84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м². Друк електрографічний.
Умов.-друк. арк. 36,73. Обл.-вид. арк 24,6.
Тираж 150 примірників. Замовлення № 10/14/5-9.

Віддруковано у видавничому центрі "Вектор"
46018 м. Тернопіль, вул. Львівська, 12
тел. (0352) 40-08-12

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.
ФО Осадца Ю.В.